

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Social Sciences Institute

Yıl: 2022 Cilt:9 Sayı: 2 / Year: 2022, Volume 9, Number 2

Editör / Editor

Dr. Tuğba AKIN

Editör Yardımcısı / Deputy Editor

Dr. Gün PAKYÜREK

Taranmaktadır / Indexed in: SOBIAD, ResearchBib, Scientific Indexing Services, ASOS Index, DRJI

Yayın Kurulu

Dr. Savaş DUMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Ahmad NAHMADOV, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Natalia KETENCİ, Yeditepe Üniversitesi, Dr. Michael ROCHLITZ, University Bremen, Germany, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERI, University of Prishtina, Republic of Kosovo, Dr. Eleftherios GIOVANIS, Manchester Metropolitan University, United Kingdom, Dr. Fulya ERSOY, Bellarmine College of Liberal Arts, Los Angeles, United States, Dr. Yusuf KURT, Alliance Manchester Business School, United Kingdom

E-ISSN: 2148-4996

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Social Sciences Institute

Cilt 9, Sayı 2, 2022 / Volume 9, Number 2, 2022

Editör / Editor

Dr. Tuğba AKIN

Editör Yardımcısı / Deputy Editor

Dr. Gün PAKYÜREK

Taranmaktadır / Indexed in: SOBIAD, ResearchBib, Scientific Indexing Services, ASOS Index, DRJI

Dizin Editörü

MsD. M. Taylan YAVUZER

Alan Editörü

Dr. Ali BİLGENOĞLU, Dr. Elvan HAYAT, Dr. Tuncay SAYGIN

Yayın Kurulu

Dr. Savaş DUMAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Ahmad NAHMADOV, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Dr. Natalia KETENCİ, Yeditepe Üniversitesi, Dr. Michael ROCHLITZ, University Bremen, Germany, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERI, University of Prishtina, Republic of Kosovo, Dr. Eleftherios GIOVANIS, Manchester Metropolitan University, United Kingdom, Dr. Fulya ERSOY, Bellarmine College of Liberal Arts, Los Angeles, United States, Dr. Yusuf KURT, Alliance Manchester Business School, United Kingdom

Hakem/Danışma Kurulu

Dr. Abdullah Tanrısevdi
Dr. Adem Karakaş
Dr. Adil Adnan Öztürk
Dr. Adnan Akın
Dr. Ahmet Saylık
Dr. Algin Okursoy
Dr. Ali Bilgenoğlu
Dr. Ali Kemal Nurdoğan
Dr. Alper Yılmaz
Dr. Altuğ Günal
Dr. Aslı Yenipazarlı
Dr. Aydın Sarı
Dr. Berna Akyüz Sizgen
Dr. Burak Uyar
Dr. Burcu Hiçyılmaz
Dr. Burcu Altun
Dr. Bülent Ağır
Dr. Cenay Babaoğlu
Dr. Didem Aydoğan
Dr. Didem Tezsürücü
Dr. Dilek Elvan Çokişler
Dr. Dilek Karışan
Dr. Duygu Yolcu Karadam
Dr. Ebru Gençalp
Dr. Ebubekir Keklik
Dr. Ece Armağan
Dr. Ece Ömüriş
Dr. Ekrem Yaşar Akçay
Dr. Elif Genç
Dr. Elvan Hayat
Dr. Emel Demir Görür
Dr. Emre Baysoy

Dr. Esin Avcı
Dr. Esvet Mert
Dr. Eymen Gürel
Dr. Fatih Kırkbrir
Dr. Funda Kıziler Emer
Dr. Gamze Karadağ Kaynak
Dr. Göksel Armağan
Dr. Görkem Örük
Dr. Gökhan Şefik Erkurt
Dr. Gözde Sayın Karakaş
Dr. Hakkı Uyar
Dr. Hanife Mumcu
Dr. Hatice Öner
Dr. Hatice Özenoğlu
Dr. Hilal Şahin Nadeem
Dr. Hüseyin Gül
Dr. Hüseyin Yılmaz
Dr. İbrahim Halil Tanık
Dr. İdris Şahin
Dr. İlker Durgut
Dr. İsa Demirkol
Dr. Koray Üstün
Dr. Lütfi Arslan
Dr. Mehmet Ali Horozoglu
Dr. Mehmet Ela
Dr. Mehmet Serdar Güzel
Dr. Menekşe Şahin
Dr. Muharrem Çeken
Dr. Murat Aykırı
Dr. Murat Orhun
Dr. Murat Toksarı
Dr. Mustafa Güllübağ

Dr. Mustafa Necati Çoban
Dr. Muzaffer Özgür Yanardağ
Dr. Necdet Aysal
Dr. Nedim Yalansız
Dr. Nisa Başara Baydilek
Dr. Ozan Yıldırım
Dr. Özge Bolaman Avcı
Dr. Özlem Demirkıran
Dr. Recep Tekeli
Dr. Ruken Vural
Dr. Samet Sezgin
Dr. Samsun M. Başarıcı
Dr. Sedat Alataş
Dr. Sedat Bayrakal
Dr. Semanur Soyuyiğit
Dr. Sevcan Güneş
Dr. Sinem Budun Gülas
Dr. Sultan Baysan
Dr. Şeyma Gün Eroğlu
Dr. Taner Bulut
Dr. Togay Seçkin Birbudak
Dr. Tuğba Belenli
Dr. Tuncay Ercan Sepetcioglu
Dr. Tuncay Saygin
Dr. Utku Altınöz
Dr. Vahit Cemil Urhan
Dr. Vedat Özyazgan
Dr. Yalçın Özdemir
Dr. Yakup Yılmaz
Dr. Yalçın Özdemir
Dr. Yunus Emre Avcı
Dr. Zennure Köseman

İLETİŞİM:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü,
Adnan Menderes Üniversitesi Merkez Yerleşkesi
Enstitü Binası

1.Kat

Efeler / AYDIN

Telefon: 0 256 212 45 74 Faks: 0 256 213 36 57 Santral: 0 256 218 20 00

E-posta: sosyaldergi@adu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- ❖ Ortaokul Öğrencilerine Yönelik 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlik Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması
Sayfalar: 1-21
Tunahan Tansel DÜZGÜNER, Hilal KARABULUT, I. Afşin KARİPER
Araştırma Makalesi
- ❖ Eş Kaybı Yaşayan Yaşlıların Ölümüne İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi: Nitel Bir Araştırma
Sayfalar: 22-35
Tuğçe Bilge YILDIRIM, Sibel MUTLU, Aybüke ÇAĞDAŞ, Mehtap KIZILKAYA
Araştırma Makalesi
- ❖ Sınıf Temelli Eşitsizlik ve Mekân Temelli Eşitsizlik: Küreselleşmenin Etkisi
Sayfalar: 36-54
Cemalettin GEREDİ, Mustafa GÜDER
Araştırma Makalesi
- ❖ Nâbizâde Nazım'ın Öykülerinde Romantizm Etkisi
Sayfalar: 55-66
Esra ÇINAR
Araştırma Makalesi
- ❖ Çağatay Edebiyatında Rüya Motifleri (2)
Sayfalar: 67-81
Sümeyra ALAN
Araştırma Makalesi
- ❖ Linder Hipotezi Sınaması: Türkiye'nin İhracatı İçin Ampirik Bir Analiz
Sayfalar: 82-91
Sühan Alp AŞIK, Duygu YOLCU KARADAM
Araştırma Makalesi
- ❖ Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi
Sayfalar: 92-102
Dilan ARSLANHAN, Funda ÇONDUR
Araştırma Makalesi
- ❖ Türkiye'de Enerji Üretim ve Tüketiminin Sanayi Endeksi Üzerindeki Etkisi
Sayfalar: 103-112
Hatice Akdağ, Hasan Ekici
Araştırma Makalesi
- ❖ Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sporda Psikolojik İhtiyaç Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi
Sayfalar: 113-128
Hasan GÜLER
Araştırma Makalesi
- ❖ CHAID Analizi ile Türkiye'de Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarının İncelenmesi
Sayfalar: 129-148
Tuğçe AYDIN, Elvan HAYAT
Araştırma Makalesi
- ❖ Ulusal Edebiyata Katkısı Bağlamında Karşılaştırmalı Edebiyat'ın İşlevselliği Üzerine
Sayfalar: 149-156
Gökhan Şefik ERKURT
Araştırma Makalesi

- ❖ Sosyal Yeterlik ve Rekreatyonel Katılım, Akış Deneyiminin Belirleyicileri midir?
Sayfalar: 157-172
Savaş DUMAN, Şenay Şule YURTDAŞ, Batuhan ORDU
Araştırma Makalesi
- ❖ İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Harcamalarının Vergi Gelirleri ile İlişkisi
Sayfalar: 173-193
Mehmet BÖLÜKBAŞ, Mehtap TARHAN BÖLÜKBAŞ
Araştırma Makalesi

Ortaokul Öğrencilerine Yönelik 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlik Algısı Ölçeği Geliştirme Çalışması¹

Tunahan Tansel DÜZGÜNER², Hilal KARABULUT³, I. Afşin KARİPER⁴

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 15.02.2022

Kabul Tarihi: 11.10.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 15.02.2022

Acceptance Date: 11.10.2022

Özet

Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerine yönelik 21. yüzyıl becerileri yeterliliklerini belirleyen bir ölçek geliştirmektir. İlgili araştırmada geliştirilen ölçeğin geçerlik ve güvenirlik kanıtlarını elde etmek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen örneklem grubu 400 ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde ilk olarak alanyazın taranarak 47 ifadeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla uzman görüşleri alınmıştır. Uzman görüşü sonucunda elde edilen taslak ölçek 40 maddeden oluşmaktadır. Geliştirilen ölçek beşli likert tipindedir. Ölçeğin yapı geçerliliğine kanıt sağlamak amacıyla açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Farklı örneklemler üzerinden yapılan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 34 maddeden oluşan 6 faktörlü bir ölçek elde edilmiştir. Ölçekte bulunan faktörler; “iletişim”, “bilgi okuryazarlığı”, “eleştirel düşünme ve yaratıcılık”, “yaratıcı düşünme ve yenilik”, “bilgi teknoloji okuryazarlığı” ve “liderlik ve sorumluluk becerileri” şeklindedir. 34 maddeden oluşan ölçeğin genel güvenirliğini hesaplamak için Cronbach's Alpha katsayısı 0.92 olarak hesaplanmıştır. Araştırmacılara önerimiz farklı örneklemler üzerinde bu ölçeğin geçerlik-güvenirlik kanıtlarının elde edilmesi şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: 21. yüzyıl becerileri, Eleştirel Düşünme Becerisi, Ölçek geliştirme, Yeterlik

Reflection of Undergraduate Education to Teacher's Professional Life

Abstract

The aim of this study is to develop a scale that determines 21st - century skills competencies for secondary school students. In order to obtain proof of validity and reliability of the scale developed in the related research, the screening model, one of the quantitative research methods, was used. The sample group selected using the convenience sampling method consists of 400 secondary school students. In the process of developing the scale, firstly, the literature was scanned and an item pool consisting of 47 items was created. Expert opinions were taken to ensure the content validity of the scale. As a result of expert opinion, the draft scale consists of 40 items. The developed scale is in five-point Likert type. In order to provide evidence for the construct validity of the scale, exploratory and confirmatory factor analyzes were performed. As a result of the exploratory and confirmatory factor analysis performed on different samples, a scale with 34 items and 6 factors was obtained. Factors in the scale; are “communication”, “information literacy”, “Critical thinking and creativity”, “creative thinking and innovation”, “information technology literacy” and “leadership and responsibility skills”. Cronbach's Alpha coefficient was calculated as 0.92 to calculate the general reliability of the 34-item scale. Our recommendation to the researchers is to obtain proof of validity and reliability of this scale on different samples.

Keywords: 21st century skills, Critical Thinking Skill, Scale development, Proficiency.

¹ Bu çalışma İnönü Üniversitesi'nde bitirme ödevi olarak sunulmuştur.

² Öğretmen, MEB, Yüksek lisans öğrencisi, tunahan4467@gmail.com, 0000-0002-8113-9009

³ Dr, MEB, hilalicoskun@yahoo.com, 0000-0002-0895-8665

⁴ Doç. Dr, Erciyes Üniversitesi, akariper@erciyes.edu.tr, 0000-0001-9127-301X .

1. Giriş

Gelişen dünyada meydana gelen hızlı değişimler sonucunda toplumda bir takım değişimler zorunlu hale gelmiştir (Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019). Toplumlarda gerçekleşen siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden kaynaklanan birey niteliklerine ilişkin beklentilerin değiştiği görülmektedir (Cansoy, 2018). Başka bir deyişle 21. yüzyılda insanların sahip olması gereken bazı yetenekler 20. yüzyıla göre farklılık göstermektedir ve bireylerden beklenenler de değişmektedir (Dede 2009; Wagner, 2008a). Geçen yüzyıllarda sadece bilgi sahibi olmak yeterli ve değerli iken, içinde bulunduğumuz yüzyılda sadece bilgi sahibi olmak yeterli değildir (Eryılmaz ve Uluyol, 2015). Rekabet ve yenilik arayışında olan hizmet ekonomisinde yer alan bazı örgütler bilgiyi işleyebilen, karmaşık problemlere etkili çözüm yolları sunan, takım çalışmasına uyum sağlayan, etkili iletişim becerisine sahip ve iyi eğitim almış etkili bir şekilde çalışacak elemana ihtiyaç duymaktadır (P21, 2008). Gerçekleşen değişim ve gelişimlere uyum sağlanabilmesi için bireyler doğru bilgiye ulaşmalı, bilgiyi analiz ederek değerlendirmeli, ulaştığı bilgiyi günlük hayatında kullanıp ürün oluşturabilmeli, doğru kararlar verebilmeli, gelişen teknolojiyi yakalayabilmelidir. Bunlara ek olarak eleştirel, mantıksal, yansıtıcı, üst bilişsel, yaratıcı düşünme becerilerine ve yeterliliklerine sahip olması gerekir (Anagün, Atalay, Kılıç ve Yaşar, 2016). Yeniçağın toplumunda sahip olunması gereken bu becerilere ve yeterliliklere 21. yüzyıl becerileri denilmektedir (BeletBoyacı ve GünerÖzer, 2019).

1.1. 21. Yüzyıl Becerileri

Bilgi ve becerinin harmanlanmasını ifade eden 21. yüzyıl becerileri yaşadığımız bilgi çağında başarılı olabilmek için gereklidir (Dede, 2009). 21. yüzyıl becerileri aynı zamanda hem anlamayı hem de performansı içerir (Anagün, vd., 2016). 21. yüzyıl koşullarına göre şekillenen beceriler, aslında diğer yüzyıllarda da önemsenmekteydi (Silva, 2009). Bu beceriler bulunduğumuz yüzyılda sistematikleştirildi ve daha çok önem kazanması sağlandı (Rotherham ve Willingham, 2009). Bu bakımdan 21. yüzyıl becerilerinin tanımlanması konusunda ortak bir tanım bulunmamaktadır, farklı kurum ve kuruluşlar kendi 21. yüzyıl beceri sınıflandırmalarını yapmışlardır (Çolak, 2018). 21. yüzyıl becerilerini sınıflandırmada; ATCS-Assessment and Teaching of 21st Century Skills (21. yüzyıl Becerilerinin Öğretimi ve Değerlendirilmesi), NRC-National research council (Ulusal Araştırma Konseyi), APEC-Asia-Pacific Economic Cooperation (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu), EU-European Union (Avrupa birliği), NETS/ISTE-International Society for Technology in Education (Uluslararası Eğitimde Teknoloji Topluluğu), NCREL-North Central Regional Educational Laboratory (Kuzey Merkez Bölge Eğitim Laboratuvarı), AACU-American Association of Colleges and Universities (Amerikan Kolejler ve Üniversiteler Birliği), OECD-Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), EC-European Comission (Avrupa komisyonu) ve P21-Partnershipfor 21st Century Learning (21. Yüzyıl Becerileri Ortaklığı) gibi kurum ve kuruluşlar rol almaktadır. 21. yüzyıl becerilerini bu kurum ve kuruluşlardan farklı olarak Iowa eğitim bölgesi birimleri (2007), Wanger (2008), Finegold ve Notabartolo (2010) ve Beers (2011) sınıflamıştır.

Yapılan sınıflandırmalardan P21 sınıflandırması alanyazında oldukça kabul edilmekte ve bu sınıflandırma ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır (bkz. Anagün, vd., 2016; Bal, 2018; BeletBoyacı ve Atalay, 2016; BeletBoyacı ve GünerÖzer, 2019; Çoban, vd., 2018; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019; Sarıtaş, 2019; Uluyol ve Eryılmaz, 2015). Dede' ye (2010) göre 21. yüzyıl öğrenme işbirliği (2006) tarafından yapılan sınıflandırma diğer kurumlar tarafından yapılan sınıflandırmalara göre daha kapsamlı ve ayrıntılıdır bundan dolayı daha çok kabul edilmektedir (Bal, 2018). Bu nedenle P21'in yapmış olduğu bu sınıflandırma yapılan çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturmaktadır.

P21 "21. Yüzyıl Becerileri için Ortaklık" ABD (Amerika Birleşik Devleti) merkezli ve 32 üyeden "National Education Association ve American Association of School Librarians vb. dernekler ve Lego, Microsoft, Pearson, ETS, İntel, HP, Dell, Apple, Crayola ve Cisco gibi şirketler" oluşmaktadır (Department of Defense Education Activity-DODEA, 2014). P21 sınıflandırması ilk olarak 2006' da yayınlanmıştır ve ihtiyaçlar doğrultusunda bazı değişiklikler yapılarak güncel kalması sağlanmaktadır (Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019). P21'in yapmış olduğu sınıflandırma çerçevesinde merkezde 21. yüzyıla ait temalar ve temel konulara yer verilmiştir. Belirlenen temel konular; vatandaşlık, matematik, coğrafya, İngilizce, tarih ve ekonomidir. 21. yüzyıl temaları ise sivil (yurttaşlık), çevre, sağlık, finans ve küresel farkındalık okuryazarlığıdır. Bunlara ek olarak girişimcilik de bulunmaktadır. Şekil 1'de yer alan P21'in 21.yüzyıl çerçevesi modelinin üst kısmında temaları ve temel konuları kapsayan 21. yüzyıl becerileri bulunmaktadır (Battelle for Kids, 2019).

Şekil 1. P21' in hazırlamış olduğu 21. yüzyıl çerçevesi (Battelle for Kids, (2019). Frameworks ve Resources. Erişim: <https://www.battelleforkids.org/networks/p21> Erişim tarihi: (10/12/2021 Künyeli çalışmadan alınmıştır.)

P21' e göre 21. yüzyıl becerileri öğrenme ve yenileme becerisi, bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığı ile yaşam ve kariyer becerileridir. Sınıflandırılan bu beceriler kendi içerisinde alt başlıklardan oluşmaktadır (Battelle for Kids, 2019). İlgili beceriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. 21. yüzyıl Becerileri

Öğrenme ve Yenileme Becerileri	Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri	Yaşam ve Kariyer Becerileri
•Eleştirel düşünme ve problem çözme	•Bilgi okuryazarlığı	•Esneklik ve uyum
•Yaratıcı düşünme ve yenilik	•Medya Okuryazarlığı	•Girişimcilik ve öz-yönelim
•İletişim	•BİT (Bilgi, iletişim ve teknoloji) okuryazarlığı	•Sosyal ve kültürlerarası beceriler
•İşbirliği		•Üretkenlik ve hesap verebilirlik
		•Liderlik ve sorumluluk becerileri

21. yüzyıl becerilerinin sınıflandırmasında yapılan bütün çalışmalarda eleştirel düşünme, iş birliğinde çalışma, yaratıcılık, problem çözme, teknolojiyi kullanma, bilgi, medya ve dijital çağ okuryazarlıkları becerilerine sahip olmak ortak özelliklerdir. Bu becerilere ek olarak bireylerin bilgiye ulaşma ve kullanma, kültürel farklılıklara saygı duyma ve insanlarla bir arada yaşama yetkinliklerini de içermektedir (Anagün, vd., 2016). Bireylerin değişen koşullara, rekabet düzenine uyum sağlayabilme ve başarılı olabilmeleri için 21. yüzyılın gerektirdiği temel becerileri erken yaşta edinerek donanımlı birey olmaları gerekmektedir (Bozkurt ve Çakır,2016). Bu sebeplerle 21. yüzyıl becerilerinin eğitimde yer alması ve bireylere kazandırılması önemlidir (Anagün, vd., 2016).

Literatürde 21. yüzyıl becerilerinin belirlenmesine yönelik olarak ilkokuldaki öğrencilere (Belet-Boyacı ve Atalay, 2016), ortaokuldaki öğrencilere (Kang, vd., 2012; Gülen, 2013; Karakaş, 2015; Ongardwanich, vd., 2015; Ball, vd., 2016), lise ile ortaokuldaki öğrencilere (Kang, vd., 2010), lisedeki öğrencilere (Osman, vd., 2010; Kaya, 2017; Arşad, vd., 2011; Eryılmaz,2020), lisedeki ve üniversitedeki öğrencilere (Çevik ve Şentürk, 2019), üniversitedeki öğrencilere (Yılmaz ve Alkış, 2019), aday öğretmenlere (Tondeur, vd., 2017; Aydın, 2019), öğretmenlere (Keskin ve Yazar, 2015) ve eğitim yöneticilerine (Çoban, vd., 2019) yönelik yapılan ölçek geliştirme veya uyarlama çalışmaları bulunmaktadır.

Bu çalışmalardan farklı olarak öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerini öğrenen ve öğreten kullanımı durumlarına ilişkin ölçme aracı bulunmaktadır (Orhan-Göksun, 2016) ve öğretmenlerin 21. yüzyıl becerilerini kullanım durumlarına ilişkin ölçek geliştirme çalışması bulunmaktadır (Deborah, 2012). Yapılan çalışmalara ek olarak öğretmen adaylarının 21. yüzyıl yeterlilik algılarına yönelik (Anagün, vd., 2016) ölçek geliştirme çalışması bulunmaktadır. Farklı olarak öğretmenlere ve öğretmen adaylarına yönelik 21. yüzyıl becerilerinin öğretime ilişkin öz yeterlilik algıları (Jia, vd., 2016) ölçeği geliştirme çalışması da yapılmıştır.

Alanyazında görüldüğü üzere 21. yüzyıl becerilerini ölçmeye, kullanım durumlarına, öğretmen ve öğretmen adaylarının 21. yüzyıl öz yeterlilik algılarına yönelik ölçek geliştirme çalışmaları bulunmaktadır. Ancak ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl becerileri yeterliliklerine ilişkin çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple ortaokul öğrencilerine yönelik olarak 21. yüzyıl becerilerine ilişkin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesine yönelik araştırmacıların kullanabileceği geçerli ve güvenilir ölçme aracı geliştirilmesi gerekli görülmüştür. Bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl becerilerini kullanmada ne derece yeterli olduklarını ortaya koyacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda hedeflenen alt amaçlar ise ölçeğin boyutlarını, geçerliliğini ve güvenilirliğini belirlemektir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel araştırma modellerinden tarama (survey) ile yürütülmüş ölçek geliştirme çalışmasıdır. Tarama modeli; belirlenmiş bir konu hakkında ulaşılabılır evrene yönelik genel bilgi toplamak amacıyla örneklem grubu düzeyinin belirlediği çalışmalardır (Fraenkel ve Wallen, 1996). Bu kapsamda yapılan araştırmada ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl becerilerini kullanmada ne derece yeterli olduklarını ortaya koyacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmek için tarama deseni kullanılmıştır.

2.2. Evren- Örneklem

Ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl becerilerini kullanmada ne derece yeterli olduklarını ortaya koyacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmesi hedeflenen araştırmanın evrenini Kayseri Kocasinan ilçesi birinci eğitim bölgesinde yer alan ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Kline (2005)' e göre ölçeğin uygulanacağı katılımcıların sayısı belirlenirken en az madde sayısının on katı olması gerekmektedir. Çalışmada katılımcı sayısının madde sayısının en az on katı olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın örneklemini 400 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Bu araştırmada kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Veriler toplanırken sınıf seviyelerinden eşit sayıda öğrenciye ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışmanın veri toplama süreci pandemi döneminde yürütüldüğü için veriler online portalları üzerinden toplanmıştır. Katılım gönüllük esasına dayanmaktadır. Araştırmanın örneklemini hakkındaki bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı.

Değişken	Kategori	f	%
Sınıf düzeyi	5. Sınıf	100	25
	6. Sınıf	83	21
	7. Sınıf	117	29
	8. Sınıf	100	25
Toplam		400	100

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı geliştirmek amacıyla taslak olarak oluşturulan 21. yüzyıl becerileri yeterlilik ölçeği kullanılmıştır. Bu nedenle öncelikle literatür taranmıştır ve Tablo 3'te görüldüğü gibi madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulurken literatürdeki şu çalışmalardan faydalanılmıştır (Anagün, vd., 2016; Aybek, vd., 2015; Belet-Boyacı ve Atalay, 2016; Çelik ve Çetin, 2020; Çevik ve Şentürk, 2019; Erkılıç,2020; Eryılmaz 2020; Gülen, 2013; Karakaş, 2015; Kaya, 2017; Yılmaz ve Alkış, 2019; Yılmaz ve Sünbül, 2009). Geliştirilen ölçek P21 tarafından hazırlanan 21. yüzyıl Becerileri kuramsal felsefesine dayanarak “Öğrenme ve Yenileme Becerileri”, “Yaşam ve Kariyer Becerileri” ve “Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri” olmak üzere üç alt başlığı içerecek maddelerden oluşmaktadır. Geliştirilen ölçek Tezbaşaran (2008) tarafından önerilen beşli likert tipi ölçek geliştirme basamakları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda ölçek “Kesinlikle Yapamam”, “Yapamam”, “Kararsızım”, “Yaparım” ve “Kesinlikle Yaparım” dan oluşmak

üzere beşli likert tipindedir. Ölçeğin alanyazın incelemesi sonucunda her bir alt boyut için maddeler toplanarak madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu 47 madde içermektedir (bkz. Tablo 3). Madde havuzunda yer alan bütün maddeler eğitim bilimleri alanında üç uzmana, bir ölçme değerlendirme uzmanına, iki fen bilimleri öğretmenine ve iki Türkçe öğretmenine uzman görüşü için sunulmuştur. Geri bildirimler doğrultusunda bazı ölçek maddeleri atılmış bazıları ise değiştirilmiştir bu kısım ile ilgili kapsam geçerliliği bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Tablo 3: Ölçeğin uzman görüşü öncesi madde havuzuna dahil edilen maddelerin kaynakları ve sayıları

Kaynak	Madde Sayısı
Anagün, Atalay, Kılış ve Yaşar,2016	12
Aybek, Aslan, Dinçer ve Çoşkun-Arıssoy,2015	1
Belet-Boyacı ve Atalay, 2015	6
Çelik ve çetin, 2020	1
Çevik ve Şentürk, 2019	3
Erkılıç,2020	2
Eryılmaz, 2020	4
Gülen, 2013	7
Karakaş, 2015	3
Kaya, 2017	1
Orhan-Göksün, 2016	4
Yılmaz ve Alkış, 2019	2
Yılmaz ve Sünbül, 2009	1
Toplam Madde Sayısı	47

2.4. Kapsam Geçerliliği

Geliştirilecek olan “Ortaokul Öğrencilerine Yönelik 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlilik Algısı Ölçeği” için alanyazın taraması sonucunda üç alt boyut oluşturulmuştur. Oluşturulan alt boyutlara uygun madde seçimi yapılmıştır. Madde havuzu oluşturduktan sonra eğitim bilimleri alanında üç uzmana, bir ölçme değerlendirme uzmanına, iki fen bilimleri öğretmenine ve iki Türkçe öğretmenine incelenmiştir. İnceleme sonucu uzmanlar tarafından gelen geri bildirimler doğrultusunda ölçek maddeleri düzenlenmiştir. İlk olarak Türkçe öğretmenlerinden gelen dönütler doğrultusunda “Hayal gücümü kullanarak yeni ürünler (model, materyal, vb.) ortaya çıkarabilirim” maddesi “Hayal gücümü kullanarak yeni ürünler (model, materyal, vb.) ortaya çıkarırım” şeklinde düzenlenmiştir. Fen Bilimleri öğretmenlerinden gelen geri bildirimler doğrultusunda yapılan düzeltmelerin bazıları şöyledir: “Öğrencilerime karşı nazik ve anlayışlı olmaya önem veririm” maddesi öğrencilere yönelik olarak “Arkadaşlarıma karşı nazik ve anlayışlı davranırım” olacak şekilde düzenlenmiştir. Hazırlanan ölçek, bir sonraki aşamada ölçme değerlendirme uzmanına gönderilmiş ve geri bildirimler doğrultusunda bazı maddelerde değişiklik yapılmıştır. Örneğin; “Arkadaşlarıma karşı nazik ve anlayışlı davranırım” maddesi iki farklı boyutu

ölçtüğü düşünülerek madde “Arkadaşlarıma karşı nazik davranırım” ve “Arkadaşlarıma karşı anlayışlı davranırım” şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Ölçek maddelerinin 1/3 oranında ters kodlu maddelere yer verilmiştir. Bu maddelerin bazıları; “Benim için doğru olan bir şeyi ispatlamaya gerek yoktur” ve “Düşüncelerimi yanlış anlaşılacak şekilde aktarırım” dır. Bazı maddeler ise “Genellikle ödevlerimi zamanında teslim ederim” maddesi “Ödevlerimi zamanında teslim edemem” şeklinde, “Proje ödevimizi grup arkadaşlarımla öğretmene sunarım” maddesi “Proje ödevimizi grup arkadaşlarımla öğretmene sunamam” şeklinde olumsuz ifade şeklinde yazılarak ters kodlu maddeler oluşturulmuştur. Geliştirilen ölçekten uzmanların aynı maddeye yönelik ve öğrencilerinin anlayamayacağını düşündükleri 10 madde ölçekten çıkarılmıştır. Bu maddelerin bazıları “Düşüncelerimi tam olarak ifade edebilirim” maddesi “Sınıf içi tartışmalara katılarak fikirlerimi paylaşıyorum” maddesi ile benzer olduğu için ve “Bilgiye ulaşmada teknolojik araçları kullanırım” maddesi “Öğrenme sürecinde teknoloji kullanırım” ifadesiyle benzer maddeler olduğundan ölçekten çıkarılmıştır. Taslak ölçeğin son hali 40 madden oluşmaktadır. Ölçeğin 30 maddesi olumlu, 10 maddesi ise olumsuz yargı içermektedir. Kapsam geçerliliği sonunda ölçekte bulunan maddelerin hangi alt başlıkla ilişkili olduğuna dair bilgiler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Ölçekte bulunan maddelerin alt başlıklara göre dağılımı.

Alt Başlıklar	Maddeler
“Öğrenme ve Yenileme Becerileri”	1-14
“Yaşam ve Kariyer Becerileri”	15-32
“Bilgi, Medya ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri”	33-40

2.5. Verilerin Analizi

Uygulama sonucu elde edilen veriler doğrultusunda analiz işlemleri yapılmıştır. Ölçek geliştirme aşamasındaki geçerlik ve güvenilirlik analizleri SPSS 26.0 ve LISREL 8.8 programları ile yapılmıştır. Ölçekte yer alacağı düşünülen maddelerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bunun için ilk olarak her maddeye ait mod, medyan ve aritmetik ortalamanın frekans değerlerinin birbirine olan yakınlıkları incelenmiştir. Daha sonra normal dağılım için her maddenin çarpıklık ve basıklık değerinin (-2) ile (+2) değerleri arasında değer alması gerektiğinden (Seçer 2017), bu değerlere bakılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi üzerine parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiştir. Daha sonra normallik testleri yapılmıştır. Çalışma kapsamındaki kişi sayısı 50 ve üzerindeyse Kolmogorov-Smirnov, 50’nin altındaysa Shapiro-Wilks testi yapılmalıdır (Büyüköztürk, 2011). Anlamlılık değeri (Sig.) .050 nin üzerinde olması çalışmadan elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiğini belirtmektedir (Seçer, 2017). Geliştirilen ölçeğe açımlayıcı faktör analizi yapılmadan önce Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi analizleri yapılarak ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığına karar verilmiştir. KMO değerinin 0,60 dan büyük bir değerde olması ve Bartlett testinin anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu belirler (Büyüköztürk, 2002). Elde edilen veriler doğrultusunda açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Worthington ve Whittaker (2006) farklı örneklem grupları üzerinden AFA ve DFA gerçekleştirilmesi

gerektiğini söylemektedirler. Bu doğrultuda bu analizler farklı örneklem grupları üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Ölçekte bulunan maddelerin kaç faktör altında toplandığını belirlemek amacıyla AFA yapılmıştır. AFA’ da ilk olarak her bir maddenin açıkladığı varyansın göstergesi olan çıkarım değerine bakılmıştır. Her maddenin açıkladığı ortak varyans değerinin en az 0,10 olması gerekmektedir (Seçer, 2017). Daha sonra öz değer (eigenvalues) istatistiği incelenerek öz değeri 1 ve 1’ den büyük olan faktörler kararlı yapıya sahip oldukları için 1’den düşük değere sahip olan faktörler değerlendirilmemiştir (Köklü, 2002). Bu kapsamda faktörlerin açıkladığı toplam varyans miktarlarına bakılmıştır. Varyans miktarının en az %40 olması yeterli sayılmaktadır (Büyüköztürk, 2002). Açıklayıcı faktör analizi kapsamında yamaç-birikinti (Scree Plot) grafiği incelenmiştir. Grafikte iniş eğiliminin görüldüğü noktadan itibaren her iki nokta arasında kalan her aralık bir faktör olduğunu göstermektedir. İniş eğilimi görülen noktadan itibaren iki nokta arasındaki her aralık bir faktör anlamına gelmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010).

Daha sonra maddelerin binişiklik durumları incelenmiştir. Bu kapsamda bir madde birden fazla faktör altına girdiğinde eğer en yüksek faktör yükleri arasında 0,10’ dan daha küçük bir değer varsa bu madde binişiktir (Pallant, 2017) ve madde ölçekten atılmalıdır. Bir faktör altında toplanan maddelerin faktör yüklerinin en az 0,30 olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve Pallant’a (2017) göre oluşturulan faktörler altında en az dört madde bulunmalıdır. Açıklayıcı faktör analizinin son kısmında ölçekte bulunan alt boyutların açıklamasının daha net yapılabilmesi için eğik döndürme (Direct Oblimin) tekniğinden yararlanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda oluşan faktörlerin doğrulanması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. DFA LISREL 8.8 programı ile yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde Ki kare (χ^2) değerinin serbestlik derecesine (sd) oranı için altında ise yapı mükemmel bir uyum göstermektedir (Seçer, 2017). Oluşan faktörlerin doğruluğunu tam olarak kanıtlamak için uyum indekslerine bakılması gerekir. Uyum indekslerinde istenilen kabul edilebilir sınır ve mükemmel uyum sınırı Tablo 5’te verilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini sağlamak amacıyla bağımsız örneklem t testi ve faktör analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak geliştirilen ölçeğin maddelerinin üst ve alt gruplarda yer alan öğrencilere göre anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığına bakmak için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Excel programına öğrencilerin ölçekten aldıkları puanlar girilerek %27 lik alt ve üst grup gruplar oluşturulmuş ve bu iki grubun normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Daha sonra bağımsız örneklem t-testinde Levene-testinde bulunan p değerine bakılarak eğer 0,05 in üzerinde ise bu durumda varyansların homojen dağıldığı, eğer p değeri 0,05 den küçük ise bu durumda varyansların homojen dağılmadığı kararı verilmiştir. Anlamlılık değeri 0,05’den büyük ise üst grup ile alt grup ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, anlamlılık değeri 0,05’den küçük ise bu iki grubun ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Pallant, 2017). Ölçekte bulunan maddelerden alınan puanların güvenilirliğini tespit etmek amacıyla Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Bir ölçeğin güvenilir olabilmesi için Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzerinde bir değerde olması gerekmektedir (Pallant, 2017). Madde-toplam korelasyon değerinin en az 0,20 olması ve negatif bir değer almaması gerekmektedir (Tavşancıl, 2006). Ayrıca madde toplam korelasyonu 0,20’ nin altında olan maddelerin negatif olmaması, korelasyon matrislerinde 0,90 ve üzeri korelasyon göstermemesi, silindiği halde ölçeğin genel güvenilirliğini %5 oranından daha fazla değiştirmeyeceği görülüyorsa ilgili maddelerin elenmesinin gerekmeyeceği belirtilmektedir (Erkuş, 2012; Can, 2016; Özdamar, 2016)

Tablo 5. Uyum indeksleri kabul edilebilir ve mükemmel Uyum Sınırı.

Uyum kriteri	Kabul edilebilir aralık	Mükemmel uyum sınırı
NFI (Normed Fit Index)	= 0,90 ve üzeri	= 0,95 ve üzeri
NNFI (Normed Fit Index, Normed Coefficient)	= 0,90 ve üzeri	= 0,95 ve üzeri
IFI (Incremental Fit Index)	= 0,90 ve üzeri	= 0,95 ve üzeri
RFI (Relative Fit Index)	= 0,90 ve üzeri	= 0,95 ve üzeri
CFI (Comparative Fit Index)	= 0,95 ve üzeri	= 0,97 ve üzeri
GFI (Goodness of Fit Index)	= 0,85 ve üzeri	= 0,90 ve üzeri
AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index)	= 0,85 ve üzeri	= 0,90 ve üzeri
RMR (Root Mean Square Residual)	=0,050 ve = 0,080 arası	= 0,000 ve <0,050 arası
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	=0,050 ve = 0,080 arası	= 0,000 ve <0,050 arası

(Seçer, 2017)

2.6. Araştırmanın Etik Kurul İzni

Yapılan bu çalışmada araştırma etiği ilkeleri gözetilmiş olup gerekli etik kurul izinleri alınmıştır. Etik kurul izni kapsamında; İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu, 06.05.2021, 2021/9-3 sayılı belge alınmıştır.

3. Bulgular

3.1. Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

Geliştirilen ölçekte bulunan maddelerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bu kapsamda maddelerin mod, medyan, aritmetik ortalamaları, basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle her bir öğrencinin testten aldığı toplam puan hesaplanmıştır. Daha sonra toplam puanlar üzerinden normallik testleri yapılmıştır. Bir veri setinin normal dağılım göstermesine işaret eden değerler basıklık (Kurtosis), çarpıklık (Skewness), Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleridir (Büyüköztürk, 2011). Normal dağılım gösteren veri setleri için Skewness değerinin -1 ile +1 arasında yer alması ve 50 kişiden büyük veri setleri için ise Kolmogorov-Smirnov değerinin anlamsız olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2011). Yapılan analizler sonucunda ilgili ölçekten elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği görülecektir (Kolmogorov-Smirnov=1.03, p=.000). Normallik analizine ilişkin bilgiler EK 2, Ek 3 ve Ek 4'te verilmiştir.

3.2. Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğine kanıt sağlamak amacıyla örneklemden kişiler rastgele yarıya bölünerek bir yarısına ilişkin verilere AFA diğer yarısına ilişkin verilere DFA uygulanmıştır. Böylece AFA ve DFA'nın farklı iki örneklem grubu üzerinde sonuçları incelenmiştir.

3.2.1. Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Bu kısımda geliştirilen ölçeğe örneklemden elde edilen kişilerin yarısı (200 öğrenci) üzerinden açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır ve analizlerden elde edilen bulgular sunulmuştur. Bazı maddelerin birden fazla faktör altına girmesi ve en yüksek faktör yükleri arasında 0.10 düşük bir değer çıkması sonucunda geliştirilen ölçeğe üç kez AFA uygulanmış ve her AFA sonucundan önce KMO ve Bartlett testi analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda ilk AFA sonucunda ölçekten 14., 25., 31., 37. ve 38. maddeler binişik olduğu için ölçekten atılmıştır. İkinci AFA sonucunda 11. madde binişik olduğu için ölçekten atılmıştır. Üçüncü AFA da ise geliştirilen ölçekte bulunan maddelerin binişiklik göstermediği görülmüştür. KMO ve Bartlett testi sonuçları ve üçüncü AFA sonuçlarına ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur. Yapılan analizler sonucu veri setine ait KMO değerinin 0.91 olduğu ve Bartlett küresellik testi sonuçlarının ise $\chi^2 = 7242,440$, $df = 561$ ve $p < 0.001$ şeklinde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç p değerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu iki sonuç doğrultusunda geliştirilen ölçeğe faktör analizi uygulanabilir. Buradan hareketle maddelerin çıkarım değerleri hesaplanmıştır. Maddelerin çıkarım değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Maddelerin çıkarım değerleri.

Kalan madde numarası	Çıkarım değeri	Kalan madde numarası	Çıkarım değeri
1	0,640	20	0,551
2	0,569	21	0,668
3	0,722	22	0,568
4	0,571	23	0,666
5	0,656	24	0,610
6	0,651	26	0,658
7	0,573	27	0,771
8	0,595	28	0,736
9	0,584	29	0,537
10	0,579	30	0,601
12	0,493	32	0,469
13	0,630	33	0,493
15	0,715	34	0,627
16	0,806	35	0,678
17	0,778	36	0,596
18	0,420	39	0,664
19	0,479	40	0,507

Tablo 6 incelendiğinde geliştirilen ölçeğin ilk haline ait maddelerin çıkarım değerlerinin hepsi 0,10 değerinin üzerindedir. Bu sonuca göre AFA analizinin bu kısmında ölçekten madde atılmamıştır. Geliştirilen ölçekte bulunan maddeler için açıklanan toplam varyans değerleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Maddeler için açıklanan toplam varyans değerleri.

	Başlangıç Öz değerleri		Toplam faktör yükleri				
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif%	Toplam
1	12,494	36,747	36,747	12,494	36,747	36,747	9,136
2	3,297	9,697	46,443	3,297	9,697	46,443	2,676
3	1,491	4,386	50,829	1,491	4,386	50,829	2,351
4	1,361	4,004	54,833	1,361	4,004	54,833	8,398
5	1,126	3,311	58,144	1,126	3,311	58,144	3,634
6	1,092	3,211	61,355	1,092	3,211	61,355	7,272
7	0,985	2,896	64,251				
8	0,910	2,677	66,928				
9	0,853	2,509	69,437				
10	0,821	2,415	71,853				
11	0,787	2,313	74,166				
12	0,731	2,149	76,315				
13	0,689	2,026	78,340				
14	0,614	1,806	80,147				
15	0,575	1,691	81,838				
16	0,559	1,643	83,481				
17	0,508	1,495	84,976				
18	0,499	1,467	86,443				
19	0,451	1,326	87,769				
20	0,436	1,283	89,051				
21	0,407	1,196	90,248				
22	0,378	1,111	91,359				
23	0,357	1,049	92,408				
24	0,331	0,974	93,381				
25	0,311	0,914	94,295				
26	0,302	0,890	95,185				
27	0,282	0,829	96,014				
28	0,274	0,806	96,820				
29	0,250	0,736	97,556				
30	0,207	0,608	98,165				
31	0,198	0,582	98,746				
32	0,171	0,503	99,249				
33	0,143	0,422	99,670				
34	0,112	0,330	100,000				

Tablo 7 incelendiğinde öz değeri bir ve birin üzerinde olan altı faktörün olduğu görülmektedir. Birinci faktörün öz değeri 12,49 olduğu ve açıkladığı varyans değerinin ise %36.74 olduğu, ikinci faktörün öz değeri 3,29 olduğu ve açıkladığı varyans değerinin ise % 9.69 olduğu, üçüncü faktörün öz değeri 1,49 olduğu ve açıkladığı varyans değerinin ise %4,386 olduğu, dördüncü faktörün öz değeri 1,361 ve açıkladığı varyans değerinin % 4,004 olduğu, beşinci faktörün öz değeri 1,126 olduğu ve açıkladığı varyans değerinin %3,31, altıncı faktörün öz değeri 1,09 ve açıkladığı varyans değerinin 3,211 bulunmuştur. Bu altı faktörlü yapı ölçek kapsamındaki maddelerin toplam varyansın %61,35’ni açıklamaktadır. Böylece toplam varyans miktarının %61,35 olması yeterli bir değerdir. Geliştirilen ölçeğe ait faktör yük değerleri Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8: Faktör yük değerleri.

Faktörler						
Madde numarası	1. faktör ""	2. faktör "Bilgi Okuryazarlığı"	3. faktör "Eleştirel Düşünme ve Yaratıcılık"	4. faktör "Yaratıcı Düşünce ve Yenilik"	5. faktör "Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı"	6. faktör "Liderlik ve Sorumluluk Becerileri"
16	0,884					
17	0,862					
28	0,796					
27	0,689					
15	0,495					
9	0,479					
29		0,714				
33		0,623				
18		0,561				
40		0,502				
6			0,768			
8			0,596			
4			0,590			
32			0,431			
3				-0,721		
2				-0,713		
1				-0,649		
35				-0,639		
7				-0,554		
21				-0,554		
13				-0,516		
23				-0,489		
5				-0,423		

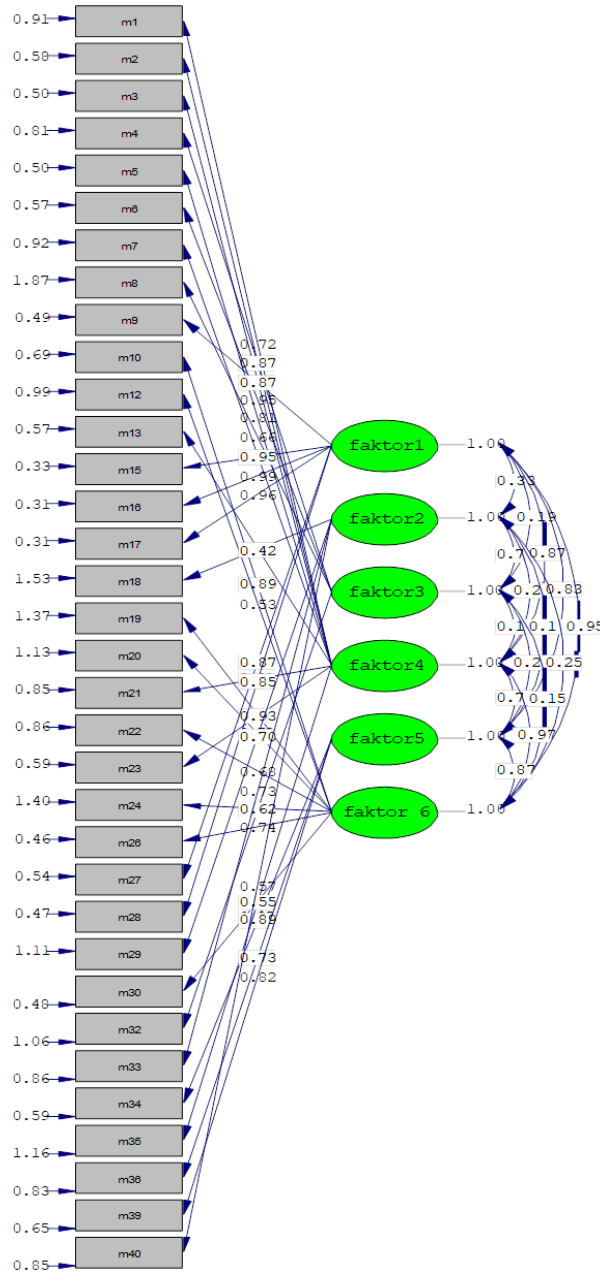
39	0,647
34	0,609
36	0,572
24	0,693
19	0,599
10	0,548
20	0,519
12	0,453
26	0,427
22	0,360
30	0,334

Tablo 8 incelendiğinde birinci faktörün altına giren maddelerin yük değerlerinin 0,88 ile 0,47 değerleri arasında, ikinci faktör altına giren maddelerin yük değerlerinin 0,71 ile 0,50 değerleri arasında, üçüncü faktör altına giren maddelerin yük değerlerinin 0,768 ile 0,43 değerleri arasında, dördüncü faktör altına giren maddelerin yük değerlerinin 0,72 ile 0,423 arasında, beşinci faktör altına giren maddelerin yük değerlerinin 0,64 ile 0,57 arasında ve altıncı faktör altına giren maddelerin yük değerlerinin 0,69 ile 0,33 arasında olduğu bulunmuştur. Faktör altına giren maddelerin hepsinin faktör yük değeri 0,30 dan yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir. Üç maddeden oluşan faktör eğer DFA' da doğrulanırsa ölçekte kullanılabilir.

3.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Bu kısımda geliştirilen ölçüğe örneklemdeki kişi sayısının yarısı (AFA yapılan 200 öğrencinin dışındaki diğer yarısının verileri üzerinden doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır ve analizlerden elde edilen bulgular sunulmuştur. Geliştirilen ölçüğe ait yol diyagramı Şekil 4' de verilmiştir.

Şekil 2. Geliştirilen ölçüğe ait yol diyagramı.

Şekil 4 incelendiğinde χ^2 değerinin 1151,21 olduğu ve df değerinin ise 512 olduğu bulunmuştur. χ^2 / df (1151,21 / 512) oranının 2,24 olduğu ve bu değer mükemmel uyum gösterdiği bulunmuştur. AFA sonucunda elde edilen altı faktörlü yapıyı doğrulayabilmek için uyum indekslerine bakılması gerekmektedir. Uyum indeksleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. DFA sonucu elde edilen uyum indeksleri.

Uyum kriteri	Bulunan değer	Uygunluk yorumu
NFI	0.93	Kabul edilebilir uyum
NNFI	0.96	Mükemmel uyum

IFI	0.96	Mükemmel uyum
RFI	0.92	Kabul edilebilir uyum
CFI	0.96	Kabul edilebilir uyum
GFI	0.75	Zayıf uyum
AGFI	0.70	Zayıf uyum
RMR	0.010	Mükemmel uyum
RMSEA	0.079	Kabul edilebilir uyum

Tablo 9 incelendiğinde NNFI, IFI ve RMR değerlerinin mükemmel uyum gösterdiği ve NFI, RFI, CFI ve RMSEA değerlerinin ise kabul edilebilir uyum GFI ve AGFI değerlerinin ise zayıf uyum gösterdiği görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda AFA sonucu elde edilen altı faktörlü yapı doğrulanmıştır. Ölçeğin son hali 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin bu şekildeki son hali Ek 1’ de verilmiştir.

3.3. Bağımsız Örneklem T-Testi Sonucuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde bağımsız örneklem t testi sonuçlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kısımda ilk olarak varyansların homojenliğine bakılması amacıyla Levene testi incelenmiştir.

Tablo 10. Levene ve t testi sonuçları.

	Levene testi				T- testi sonucu		
	N	Mean	F	p	t	df	p
Üst grup	108	157,213	45,582	0,00	21,829	214	0,00
Alt grup	108	106,1667					

Tablo 10 incelendiğinde geliştirilen ölçeğin her maddesi için t testi uygulanarak alt ve üst gruplar karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda tabloda yer alan p anlamlılık değerleri incelenmiştir. Geliştirilen ölçekte yer alan maddelerden alınan puanların ortalamalarına ilişkin t testi incelendiğinde üst grup ile alt grup arasında anlamlı bir farklılık ($p=0,00$, $p<0,05$) olduğu görülmektedir. Tablo 11’de faktörler arası korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 11: Faktör korelasyon matrisi değerleri

Faktör	1	2	3	4	5	6
1	1,000	,713	-,156	,510	,479	,292
2	,713	1,000	-,080	,475	,527	,319
3	-,156	-,080	1,000	-,147	,084	,031
4	,510	,475	-,147	1,000	,280	,109
5	,479	,527	,084	,280	1,000	,074
6	,292	,319	,031	,109	,074	1,000

Tablo 11 incelendiğinde birinci ve üçüncü faktörler arasında, ikinci ve üçüncü faktörler arasında ve üç ve dördüncü faktörler arasında negatif korelasyon olduğu görülmüştür. En yüksek ilişkinin birinci ve ikinci faktör arasında olduğu görülmüştür.

3.3. Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

Geliştirilen ölçeğin 34 maddeden oluşan son haline ilişkin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı değeri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Cronbach's alpha güvenirlilik katsayısı değeri.

Cronbach Alfa Değeri	Standartlaştırılmış Ögelere Dayalı Cronbach Alfa	Madde sayısı
0,924	0,929	34

Tablo 12 incelendiğinde geliştirilen ölçeğin Cronbach alfa değerinin 0,929 olduğu görülmektedir. Bu sonuç ile birlikte geliştirilen ölçekten alınan puanların güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. AFA ve DFA sonucu elde edilen 34 maddelik ölçeğe ait Cronbach's Alpha değeri 0,929 olarak hesaplanmıştır.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Veri analizi sonucunda elde edilen ölçek beşli Likert tipinde altı faktör 34 maddeden oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır. Ölçek geliştirme sırasında geçerlilik ve güvenirlilik çalışmaları ayrıntılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Kapsam geçerliliği çalışmasında, madde havuzunda yer alan tüm maddeler, anlam, biçim, öğrenciye uygunluk ve dil bilgisi bakımından incelenmek üzere üç fen eğitimi uzmanına, iki fen bilimleri öğretmenine ve bir Türkçe öğretmenine uzman görüşü için sunulmuştur. Uzman görüşünden sonra bazı maddelerde değişiklikler yapılmış, çıkarılmış ve ölçeğe uygulamaya geçmeden önce son şekli verilmiştir. Bu aşamada izlenen adımlar, alanyazında bu çalışmaya benzer çalışmalarda kapsam geçerliliğine ilişkin yapılan çalışmalar (Özyurt, 2020; Yılmaz ve Alkış, 2019; Anagün, vd., 2016) ile paralellik göstermektedir.

Farklı örneklem grupları üzerinden (200 kişi AFA ve 200 kişi DFA) yapılan çalışmanın faktör analizine uygun olduğunu belirlemek için AFA’ nın uygulanacağı 200 kişi üzerinden KMO ve Barlett testi sonuçları incelenmiştir. Geliştirilen ölçeğe ilişkin KMO değerinin 0,91 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Barlett küresellik testinin ise anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Er ve Ünal (2016)’ a göre KMO testi örneklem yeterliliğine ait bir göstergedir. Elde edilen sonuçtan yola çıkarak örneklemin yeterli sayıda olduğu ve faktör analizinin yapılabileceği söylenebilir.

Farklı örneklem grupları üzerinden yapılan AFA sonucuna göre 34 maddeden oluşan altı faktörlü bir yapının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 34 maddeden oluşan altı faktörlü yapı DFA’ da bulunan uyum indekslerinden üç tanesinin mükemmel, dört tanesinin kabul edilebilir ve iki tanesinin zayıf uyum gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmaya benzer olarak Anagün ve arkadaşları (2016)’ nın yaptığı çalışmada üç faktörlü ve 42 maddeden oluşan yapının DFA uyum indeksleri incelendiğinde bir mükemmel, sekiz kabul edilebilir ve iki zayıf uyum gösterdiği görülmektedir. Alanyazındaki çalışmadan yola çıkarak 34 maddeden oluşan ve altı faktörlü yapının doğrulandığı söylenebilir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 34, en yüksek puan ise 170 puandır. Bu kapsamda ölçekten 68 puan ve

aşağısında puan alan katılımcıların yeterlilikleri "Geliştirilmeli", 68-102 puan arasında puan alan katılımcıların becerileri "Orta", 102 puan ve üzerinde alınan puanlar ise "Yeterli" kabul edilmiştir.

Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda iç tutarlılığını tespit etmek için Cronbach's Alpha güvenirlik katsayıları incelenmiştir. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı ölçeğin son hali için 0,92 olarak bulunmuştur. Büyüköztürk (2011)'e göre güvenirlik için incelenen alfa değeri 0 ile 1 arasında yer almalıdır. 1'e yaklaştıkça yapılan analizler güvenilir kabul edilir. Bu sebeple 0.70 ve üzerinde hesaplanan alfa değerleri kabul edilebilir aralık içindedir. Belirtilen sebeplerden ötürü çalışma geliştirilmiş ölçeğin iç tutarlılığının oldukça iyi olduğu söylenebilir. Güvenirlik katsayıları incelenirken her bir maddeye ait madde toplam korelasyonu incelenmiş ve madde silindiğinde Cronbach's Alpha değerine bakılmıştır. Böylece ölçeğin güvenilir ölçümler yaptığı söylenebilir. Konu ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılar ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl becerileri konusundaki yeterlik algılarını belirleyebilir.

Konu hakkında araştırma yapacak olana araştırmacılara öneriler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Madde havuzu oluşturulurken öğrenciler ile görüşmeler yapıp görüşmeler ışığında madde havuzu oluşturulabilir.
2. Farklı örneklemeler üzerinde bu ölçeğin geçerlik-güvenirlik kanıtları elde edilebilir.
3. Geliştirilen ölçeğin uygulandığı örnekleme bulunan kişi sayısı artırılabilir.
4. Geliştirilen ölçeğin uygulandığı il sayısı artırılarak analizler tekrar yapılabilir.

Kaynakça

- Ağtaş, B., Bektaş, O., ve Güneri, E. (2019). Ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik tutum düzeylerinin belirlenmesi. *Online Fen Eğitimi Dergisi*, 4(1), 66-85.
- Anagün, Ş. S., Atalay, N. Kılıç, Z., ve Yaşar, S. (2016). Öğretmen adaylarına yönelik 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 160-175.
- Arsad, N. M., Osman, K., ve Soh, T. M. T. (2011). Instrument development for 21st century skills in Biology. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 1470-1474.
- Aydın, A. (2019). İngilizce öğretmen adaylarının görüşleri çerçevesinde öğretmen eğitiminde 21. yüzyıl becerilerinin incelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bal, M. (2018). Türkçe dersinin 21. Yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 13(4), 49-64.
- Ball, A., Joyce, H. D., ve Anderson-Butcher, D. (2016). Exploring 21st century skills and learning environments for middle school youth. *International Journal of School Social Work*, 1(1), 1-15.
- Battelle for Kids, (2019). Frameworks ve Resources. Erişim: <https://www.battelleforkids.org/networks/p21> Erişim tarihi: (10/12/2021)
- Belet-Boyacı, S. D., ve Atalay, N. (2016). A Scale Development for 21st Century Skills of Primary School Students: A Validity and Reliability Study. *International Journal of Instruction*, 9(1), 133-148.
- Belet Boyacı, Ş. D., ve Özer Güner, M. (2019). Öğrenmenin geleceği: 21. Yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 708-738. DOI: 10.18039/ajesi.578170
- Bozkurt, Ş. B., ve Çakır, H. (2016). Ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl öğrenme beceri düzeylerinin cinsiyet ve sınıf seviyesine göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(39), 69-82.
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S., ve Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (16. Baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Can, A. (2016). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. (4.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cansoy, R. (2018). Uluslararası Çerçevelere Göre 21.Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Sisteminde Kazandırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 3112-3134.
- Çevik, M., ve Şentürk C. (2019). Multidimensional 21st century skills scale: Validity and reliability study. *Cypriot Journal of Educational Sciences*. 14(1), 11-028.
- Çoban, Ö., Bozkurt, S., ve Kan, A. (2019). Eğitim yöneticisi 21. yy. becerileri ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(3), 1059-1071.

- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi.
- Çolak, M. (2018). Ortaokul fen bilimleri dersinin 21.yüzyıl becerilerini kazandırmadaki etkililiğine ilişkin öğretmen görüşleri (Kayseri ili örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Deborah, L. E., (2012) . A new generation: A new model of education in the 21 st century. (Unpublished Dissertation). University of Southern California.
- Dede, C. (2009). Comparing frameworks for 21st century skills. 21st century skills. Erişim adresi: http://www.watertown.k12.ma.us/dept/ed_tech/research/pdf/ChrisDede.pdf
Erişim tarihi: (01/06/2021) Department of Defense Education Activity-DODEA-. (2014). The 21st Century Principal
- Er, K., ve Ünal, T. (2016). Ortaokul öğrencilerine yönelik dil bilgisi tutum ölçeği geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(40), 343-356.
- Erkuş, A. (2012). Psikolojide ölçek ve ölçek geliştirme-I: Temel kavramlar ve işlemler (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Eryılmaz, S. (2020). Öğrencilerin 21. yüzyıl öğrenme becerileri için veri toplama aracı: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies - Applied Sciences*, 15(3), 301-323.
- Finegold, D., ve Notabartolo, A. S. (2010). 21st-century competencies and their impact: an interdisciplinary literature review. Transforming the US Workforce Development System.
- Finegold D, Gatta M, Salzman H, Schurman SJ, eds. Champaign, IL: Labor and Employment Relations Association, 19-56.
- Fraenkel, J.K., ve Wallen, N. E. (1996). How to design and evaluate research in education (third edition). New York: McGraw-Hill, Inc.
- Gülen, Ş. B. (2013). Ortaokul öğrencilerinin 21. yüzyıl öğrenme becerileri ve bilişim teknolojileri ile destekleme düzeylerinin cinsiyet ve sınıf seviyesine göre incelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- IowaCore.(2010).K-12 21st Century Skills. Retrieved from. Erişim adresi: https://www.educateiowa.gov/sites/files/ed/documents/K-12_21stCentSkills_0.pdf
Erişim tarihi. (03/06/2021)
- İrmak, B. (2020). Fen bilimleri derslerine yönelik kalıplarının düşünce ölçeği geliştirme ve uygulama çalışması (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir.
- Jia, Y., Oh, Y. J., Sibuma, B., LaBanca, F. ve Lorentson, M. (2016). Measuring twentyfirst century skills: Development and validation of a scale for in service and pre-service teachers. *Teacher Development*, 20(2), 229-252.
- Kang, M., Heo, H., Jo, I., Shin, J., ve Seo, J. (2010). Developing an educational performance indicator for new millennium students. *Journal of Research on Technology in Education*, 43(2), 157-170.

- Kang, M., Kim, M., Kim, B., ve You, H. (2012). Developing an instrument to measure 21st century skills for elementary student. *The Korean Journal of Educational Methodology Studies*, 25(2).
- Karakaş, M. M. (2015). Ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik 21. yüzyıl beceri düzeylerinin ölçülmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kaya, S. (2017). Lise öğrencilerinin 21. Yüzyıl becerilerinin öğrenci tükenmişliği ve okul bağlılığı ile ilişkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keskin, İ., ve Yazar, T. (2015). Öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri ışığında ve yaşam boyu öğrenme bağlamında dijital yeterliliklerinin incelenmesi. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(2), 1691-1711.
- Kline R. B. (2005). Principles and practice of structural equation modeling. *Guilford Press*; 154-186.
- Köklü, N. (2002). Açıklamalı İstatistik Terimleri Sözlüğü (Birinci Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kurudayıoğlu, M., ve Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 483-496.
- Ongardwanich, N., Kanjanawasee, S., ve Tuipae, C. (2015). Development of 21st century skill scales as perceived by students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191(52), 737-741.
- Orhan-Göksun, D. (2016). Öğretmen adaylarının 21. yy. öğrenen becerileri ve 21. yy. öğreten becerileri arasındaki ilişki (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Osman, K., Soh, T. M. T., ve Arsad, N. M. (2010). Development and validation of the Malaysian 21st century skills instrument (M-21CSI) for science students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 599- 603.
- Özdamar, K. (2016). Eğitim, sağlık ve davranış bilimlerinde ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Özyurt, M. (2020). 21. Yüzyıl Becerileri Öğretimi Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2568-2594.
- Pallant, J. (2017). SPSS kullanma kılavuzu. Ankara: Anı yayıncılık.
- Partnership for 21st Century Skills. (2008). 21 st. century skills, education and competitiveness. Tucson, AZ: Author.
- Rotherham, A., ve Willingham, D. (2009). 21st Century Skills: *The Challenges Ahead. Educational Leadership*, 67(1), 16-21.
- Sarıtaş, B. (2019). Ortaöğretim türk dili ve edebiyatı dersinin 21. Yüzyıl becerileri açısından incelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Enstitüsü, Anlatya.
- Seçer, İ. (2017). SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi. Ankara: Anı yayıncılık.

- Silva, E. (2009). Measuring Skills For 21st-Century Learning. *The Phi Delta Kappan*, 90(9), 630-634.,
- Tabachnick, G., ve Fidell, S. (2013). Using multivariate statistics (Sixth edition). Pearson Prentice Hall
- Tavşancıl, E. (2006). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi (3.Baskı). Ankara: Nobel yayıncılık.
- Tondeur, J., Aesaert, K., Pynoo, B., van Braak, J., Fraeyman, N., ve Erstad, O.(2017). Developing a validated instrument to measure preservice teachers' ICT competencies: Meeting the demands of the 21stcentury. *British Journal of Educational Technology*, 48(2), 462-472
- Uluyol, Ç., ve Eryılmaz, S. (2015). 21. yüzyıl becerileri ışığında FATİH projesi değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 209-229.
- Vurgun, F., ve Bektaş, O. (2019) Altıncı sınıf öğrencilerinin fen'e yönelik girişimcilik becerilerinin belirlenmesi. *Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 2(2), 60-78.
- Wagner, T. (2008). The global achievement gap: Why even our best schools don't teach the new survival skills our children need-and what we can do about it: Basic Books.
- Wagner, T. (2008a). Rigor redefined. *Educational Leadership*, 68(2), 20-24.
- Worthington. R. L. ve Whittaker. T. A. (2006). Scale development research a content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838.
- Yılmaz, A. (2018). Fen bilgisi öğretmen yetiştirme programlarında kalite standartlarının belirlenmesi: ölçek geliştirme ve uygulama çalışması (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.
- Yılmaz, E., ve Alkış, M. (2019). 21. yüzyıl yeterlilikleri ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 5(1), 125-154.

Eş Kaybı Yaşayan Yaşlıların Ölümüne İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi: Nitel Bir Araştırma¹

Tuğçe Bilge YILDIRIM², Sibel MUTLU³, Aybüke ÇAĞDAŞ⁴, Mehtap KIZILKAYA⁵

Araştırma Makalesi
Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 28.06.2022
Kabul Tarihi: 11.10.2022

Research Article
Article History

Date of Application: 28.06.2022
Acceptance Date: 11.10.2022

Özet

Bu araştırmanın amacı, eş kaybı yaşayan yaşlıların ölümüne ilişkin görüşlerini belirlemektir. Araştırma nitel desenli bir çalışma olup, Kasım- Aralık 2019 tarihleri arasında ülkemizin batısında yer alan bir ildeki üniversite hastanesinde yatarak tedavi gören eşleri ölmüş 11 hasta ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma verileri, 8 adet açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yüz-yüze bireysel görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşme sırasında katılımcıların izni ile ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler ortalama 20-30 dakika sürmüştür. Araştırmada elde edilen ses kayıtları araştırmacılar tarafından metne aktarılmış, 12 sayfalık bir ham veri dokümanı oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucu 43 koda ulaşılmış, benzeşen kodlar bir araya getirilerek, 2 ana tema altında toplanmıştır. Tema 1 eşin ölümüne dair duygu ve düşünceler, tema 2 kendi ölümüne ilişkin duygu ve düşünceler olarak belirlenmiştir. Katılımcıların yaşları 65 ile 75 arasında değişmekte, 6 katılımcı kadın, 5 katılımcı erkektir. Ayrıca katılımcıların dördü okuma yazma bilmezken, ikisi üniversite mezunudur. Yaşlıların yarısından fazlası eşini 10 yıl ve üzeri süre önce kaybetmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların, eşlerinin ölmesiyle yalnızlık ve üzüntü hissettikleri, yaşamlarının fazlasıyla değiştiği, ölümü yaşamın bir parçası olarak değerlendirdikleri, kendi ölümleriyle ilgili kaygı yaşamadıkları ve bakıma muhtaç olmadan ölmek istedikleri belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, eş kaybı yaşamış olan yaşlılara sunulan sağlık hizmetlerinde bu durumun göz önüne alınması, ölümüne ilişkin duygu ve düşüncelerini ifade edebilecekleri ortamların oluşturulması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eş kaybı, ölüm, yaşlı birey, sağlık hizmeti, nitel araştırma

Determining The Views of Elderly People With Spouse Loss on Death: A Qualitative Study

Abstract

The aim of this study is to determine the views of the elderly who have lost a spouse about death. The research is a qualitative study and was conducted with 11 patients whose spouses died, who were hospitalized in a university hospital in a city in the west of our country between November and December 2019. The study data were collected through face-to-face individual interviews with a semi-structured interview form consisting of 8 open-ended questions. A voice recorder was used during the interview with the permission of the participants. The interviews lasted an average of 20-30 minutes. The audio recordings obtained in the research were transferred to the text by the researchers, and a 12-page raw data document was created. Content analysis method was used in the evaluation of the obtained data. As a result of the analysis, 43 codes were reached, similar codes were brought together and gathered under 2 main themes. Theme 1 was determined as feelings and thoughts about the death of the spouse, and theme 2 was determined as the feelings and thoughts about his own death. The ages of the participants vary between 63 and 75, 6 participants are women and 5 participants are men. In addition, four of the participants are illiterate, while two of them are university graduates. More than half of the elderly have lost their spouse 10 years or more ago. At the end of the study, it was determined that the participants felt loneliness and sadness with the death of their spouses, their lives had changed a lot, they considered death as a part of life, they did not experience anxiety about their own death and they wanted to die without needing care. As a result of the

¹ Bu araştırma, 20-22 Nisan 2020 tarihinde, Edirne/Türkiye’de yapılan “19. Ulusal Hemşirelik Öğrencileri Kongresi” nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğrenci, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Aydın, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0542-6831

³ Öğrenci, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Aydın, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3149-5013

⁴ Öğrenci, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Aydın, Türkiye, ORCID: 0000-0002-8449-5148

⁵ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Aydın/ Türkiye, ORCID: 0000-0002-4000-8926

study, it has been suggested that this situation should be taken into consideration in the health services provided to the elderly who have experienced the loss of a spouse, and that environments should be created where they can express their feelings and thoughts about death.

Keywords: Spouse loss, death, elderly person, health care, qualitative research.

1. Giriş

Yaşlılık, insan yaşamının son dönemi olarak kabul edilmekle birlikte kendine has özellikleri ve sorunları barındırması nedeniyle ele alınması gereken özel bir yaşamsal süreçtir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), yaşlılık dönemini genç yaşlılık (65-74), yaşlılık (75-84) ve ileri yaşlılık (85 ve üzeri) olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. DSÖ, 2015 ve 2050 yılları arasında, dünya nüfusunun 60 yaş ve üstü oranının yaklaşık iki katına çıkacağını öngördüğünü açıklamıştır (DSÖ, 2018). Yaşlı nüfus oranına sahip ilk üç ülke sırasıyla Monako (%31,3), Japonya (%27,3) ve Almanya (%21,8)'dir. Türkiye bu sıralamada 167 ülke arasında 66. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2018). Veriler ülkemizin yaşlanmakta olan bir ülke olduğunu göstermektedir. Yaşlanmayla birlikte tüm vücut sistemlerinde birçok fizyolojik değişiklik olmaktadır. Böbrek fonksiyonu azalmakta, böbrek kan akımında ve mesane kapasitesinde azalma meydana gelmektedir. Gastrointestinal sistemde hareket, salgı ve emilim kapasitesinde azalma olmakta, dişlerin kaybı ve çiğneme fonksiyonunda azalma meydana gelebilmektedir. Kardiyovasküler sistemdeki büyük damarların sertleşmesi, koroner arter hastalığını ortaya çıkarabilmektedir. Solunum sisteminde gerilemeye bağlı olarak kanın oksijenlenmesinde azalma, kas iskelet sisteminde ise kemik kitlesi ve kuvvetinde azalma ile boyda kısalma ve çabuk yorulma yaşanabilmektedir. Ayrıca reflekslerde yavaşlama ve bellek kaybı yaşanırken, duyu organlarında değişiklikler ortaya çıkmakta, hafıza, dikkat, algı gibi bilişsel işlevler olumsuz yönde etkilenmektedir (Kuzu, Aydın, Yıldız, Erik, Keskinliç, Aslan & Şengelen, 2019). Ortaya çıkan bu değişimlerin sonucu olarak yaşlı bireyin iletişim becerilerinde bozulma, yoğun biçimde yalnız ve güçsüz hissetme ile depresyon görülebilmektedir (Tuncer, 2018). Sağlık sorunlarının sıkça görülmesi, rol değişimleri, emeklilik ve kayıpların yaşanması ile yaşlı bireylerin bağımlılığı artmakta bireyler ölüme yakın olduklarını düşünmektedirler (Şimşek, Küçük Öztürk & Yüceler Kaçmaz, 2018; Yelboğa & Varol, 2018). Yaşlı bireylere kaliteli hizmet sunabilmek için yaşlılık sürecinde yaşanan sorunların bilinmesi, kayıplarına yönelik tepkilerinin anlaşılması önemlidir. Bu bağlamda, eşini kaybetmiş yaşlı bireylerin ölüm olgusuna ilişkin görüşlerinin ortaya konması geride kalan yaşlı eşe sunulacak bakım ve hizmetin kalitesini belirleyeceği için anlamlıdır. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde yaşlı bireylerde eş kaybı sonrası başa çıkma yolları ile yaşlıların ölüm, yalnızlık, yaşam doyumu konuları ile yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir (Aslan, Ergün, Duman, Bozdağ, Karataş & Fakirulloğlu, 2018; Kiremitçi & Akçay, 2019; Tel, Koç & Tel Aydın, 2020). Bu bağlamda, eşini kaybetmiş olan yaşlı bireylerin ölüm olgusuna ilişkin görüşlerinin ortaya konması ilgili literatüre katkı verecektir.

2. Ölümün Anlamı

Ölüm; yaşamsal fonksiyonların tamamen sonlandığı doğal, kaçınılmaz ve evrensel bir gerçektir. Yaşanılan maddi dünyayı geride bırakmayı ve yok oluşu simgelemesi nedeniyle ölümün kabullenmesi insanlık tarihi boyunca her toplumda zor olduğu bilinmektedir (Aksu & Okçay, 2010; Turhan, 2021). İnsanlar ölümün kaçınılmaz olduğunu bilmekte ancak ölüm olgusuna yaklaşımları farklılıklar göstermektedir. Bazı insanlar ölümü sevdiklerine kavuşma, yeni bir başlangıç ve yaşamlarını anlamlı kılan en önemli olgu biçiminde açıklarken, bazı insanlar ise ölümü en ciddi stres kaynağı, hiçlik, yok oluş ve kişiliğin sona ermesi gibi olumsuz kavramlarla ifade etmektedirler (Karakuş, Öztürk & Tamam, 2012; Karakuş, Öztürk & Tamam, 2011). Ölüme yüklenen anlamlar, ölüme karşı verilen tepkiler, bireylerin

dini inançları, kültürel özellikleri, sosyal destek sistemleri ve baş etme becerilerinden etkilenmektedir (Gashi, 2021; Seki Öz & Kargin, 2021). Kendi ölümlülüğü konusunda bu denli karmaşık olan insan, sevdiği birinin ölümle kaybını acı bir deneyim olarak kabul etmekte, şiddetli ruhsal acı ve keder yaşamaktır (Bildik, 2013). Tıptaki gelişmeler, sosyal, ekonomik birçok alandaki olumlu değişimler insanların ortalama ömrünü uzattığı için yakınlarının kaybını daha fazla deneyim etme söz konusu olmaktadır. Bu kayıplar içinde bireyleri en çok etkileyen ise eş kaybıdır (Yazgan, 2006; Yıldız, 2012). Demografik bulgulara göre; yaşlı kadınların %51'i ve yaşlı erkeklerin %14'ü hayatlarında en az bir kez eşlerini kaybetmektedir (Sadock, Sadock Kaplan, 2009). Yıllarca sıkı bağlarla birbirlerine kenetlenmiş, birlikte yaşamın zorluklarına karşı mücadele vermiş, birlikte çocuk yetiştirmiş çiftlerden birinin ölümüyle diğer eşin yaşamı birçok yönden değişebilmektedir (Erdil, Çelik & Baybuğa, 2004; Tecer, 2007). Eşini kaybeden yaşlının kayıp sonrası yaşamında duygusal, ekonomik, fiziksel sorunlar, uyum problemleri, sorumlulukların artması ve değişen aile ilişkilerini yönetmede tek başına mücadele etme gibi durumlar ortaya çıkmaktadır (Kiremitçi & Akçay, 2019). Eşini kaybeden yaşlı birey kaybın arkasından birçok sorunla baş etmek durumunda kalmakta, yaşam doyumu etkilenmekte ve sosyal ilişkileri bozulmaktadır. Bu sırada yaşlının en yoğun hissettiği duygunun yalnızlık olduğu bilinmektedir (Kapıkıran, 2016; Saltan, Kalindemirtaş & Boğa, 2018; Kalaycı & Özkul, 2017). Yaşlının eşinin ölmesinin devamında şiddetli ruhsal acı ve elem yaşamaya doğal bir durumdur. Bu süreçte yaşlı bireyde evrensel yas tepkileri olarak bilinen şok, inkar, depresyon, pazarlık ve kabul tepkileri görülmektedir. Yas sürecinin altı ayda tamamlanması beklenmektedir. Şayet bu süreyi geçerse yas tepikleri patolojik olarak düşünülmekte ve profesyonel yardım önerilmektedir. Yasın ilk aşamaları kaybı reddederek, inanmama tepikleri vererek geçmektedir. Sonrasında kaybedilen kişiye özlem artmakta kaybı yaşayan bireyde depresif belirtiler gözlenmektedir (McCoyd & Walter, 2016). Süre ilerledikçe kayıp yaşayan birey hüznü olmanın yanı sıra yeniden çevresiyle ilgilenmeye ve yeni şartlara uyum sağlamaya çalışmaktadır. Yas sürecinin son evresi ise artık kaybın kabul edildiği aşamasıdır. Kayıp yaşayan birey bu evrede yas yaşantısının kendisi için bir deneyim olduğunu fark etmekte, kendine ilişkin tespitlerini ifade etmektedir (Kubler Ross & Kessler, 2014). Kayıp sonrası edinilen deneyimler eş kaybına verilen tepkiler ve baş etme yolları cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda eşini kaybeden kadınların, sözel veya fiziksel tacize maruz kalabildikleri bundan korunmak için giyim tarzlarında ve sosyal ilişkilerinde değişiklik yapmak zorunda hissettikleri ifade edilirken, erkeklerin eşini kaybetmeleri sonrasında çocukların yetiştirilmesi ile ev içi işlerin yürütülmesinde zorluk yaşadıkları belirlenmiştir (Arun & Karademir Arun, 2011; Uzunkaya Seçen, 2017).

3. Yaşlı Bireye Sunulan Sağlık Hizmetinin Kapsamı

Yaşlılık dönemi doğası gereği birçok sistemde gerilemeye neden olduğu için yaşlı birey günlük işlerini yürütmekte zorluk yaşamakta sağlık, bakım ve sosyal hizmet konularında destek almaya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin saygınlıklarını koruyarak bağımsız yaşayabilmeleri, kendilerini gerçekleştirebilmeleri ve yaşamın her alanına eşit katılımlarının sağlanması tüm çağdaş ülkelerin önemli yükümlülükleri arasındadır ve yaşlı haklarının yasal düzenlemelerle güvence altına alındığı görülmektedir (Gökçek Karaca, 2019). Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı, her bireyin her yaş dönemindeki en temel sosyal haklarından biridir. Yaş ile birlikte artan kronik rahatsızlıklar ya da bazı yetilerdeki kayıplar, bireylerin rahat bir yaşam sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Sağlık sorunları yaşayan bir yaşlının ekonomik durumundan sosyal yaşama katılımına kadar tüm alanları etkilendiği için sağlık hizmetlerine ulaşım ve sağlık sorunlarına uygun olarak sunulmuş olanaklara kavuşabilme, yaşlılık döneminde yaşamsal öneme sahiptir (Karacan, 2017). Sağlık camiasının tüm profesyonellerinin yaşlı bireylere yönelik kaliteli bakım sunmaları

uluslararası bir hedeftir (Hebditch, Daley, Write, Sherlock, Scott & Banerjee, 2020). Bu hedefe ulaşmada sağlık çalışanları yaşlılara yönelik sağlık ve bakım hizmeti verirken yaşlı bireyin ölüm olgusunu yaşamında nasıl anlamlandırıldığı, ölüme ilişkin tepkileri, değerler sistemi, kültürel geçmişi, aile içi iletişim özellikleri ve baş etme biçimleri konularında detaylı bilgi toplamalıdır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda yaşlının gereksinimleri belirlemeli ve ardından uygun girişimleri yapılmalıdır (Kızılkaya & Koştu, 2006). Eş kaybı yaşama hemen her yaşta birey için zor bir deneyimdir. Yaşlılık döneminin kendi içinde sorunlar barındırdığı ek olarak eş kaybı yaşamanın yaşlının yaşamını pek çok yönden olumsuz etkilediği düşünüldüğünde eşini kaybetmiş yaşlı bireylere sunulacak sağlık hizmetinin iyi bir biçimde planlanması için yaşlıların eş kaybına ve ölüme yönelik görüşlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu gereğe ile araştırma, ülkemizin batı bölgesinde yer alan bir büyükşehirdeki üniversite hastanesinin genel kliniklerinde yatarak tedavi gören eşleri ölmüş yaşlı hastaların ölüm olgusuna ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Yaşlı bireylerin eşlerini kaybettikten sonraki duygu ve düşünceleri nelerdir?
2. Yaşlıların eş kaybı sonrası yaşamlarında değişiklik olduysa nelerdir?
3. Yaşlı bireyler ölümü yaşamlarında nasıl konumlandırmaktadır?

4. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırma deseni, çalışma grubu ve kullanılan veri toplama aracı hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

4.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel tasarımıdır. Nitel araştırma, incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olan bir yöntemdir (Klenke, 2016). Bir problemin çözümüne ilişkin gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanan nitel araştırma, daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreci ifade etmektedir (Seale, 1999). Araştırmada eş kaybı yaşayan yaşlıların ölüme ilişkin algılarını ve görüşlerini ortaya koymanın nitel araştırma deseninde ve görüşme yöntemiyle yapılması amaçlanmıştır.

4.2. Çalışma Grubu

Çalışma, Kasım-Aralık 2019 tarihleri arasında Türkiye'nin batısında yer alan bir ildeki üniversite hastanesinin genel kliniklerinde yatarak tedavi gören, eşleri ölmüş 11 hasta ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma grubuna ulaşmada kartopu örnekleme kullanılmıştır. Kartopu örnekleme görüşülecek kişilerin belirlenmesi kaynak kişilerden diğer kişilere ulaşılarak gerçekleşmektedir (Creswell, 2013). Örneklem büyüklüğü nitel araştırmalarda, seçilen örneklemin çeşitliliğine ve katılımcının yeterli bilgi verme durumuna göre değişmekte, veri doygunluğu oluştuğunda veri toplama süreci sonlandırılmaktadır. Veri doygunluğu elde edilen verilerin tekrar etmesi, toplanan yeni verilerin araştırma konusuna dair yeni bilgiler sunmamasıdır. Bu durumda araştırmanın veri toplama aşaması durdurulmalı, örneklem büyüklüğü tekrarın ilk görüldüğü yerde sabitlenmelidir (Coyne, 1997; Burmeister & Aitken, 2012). Çalışmamızda veri doygunluğu gerçekleştiği için 11 katılımcı alınmıştır. Araştırmaya katılan yaşlı bireylere ait kişisel bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir. Katılımcıların yaşları 65 ile 75 arasında değişmekte olup, 6 katılımcı kadın, 5 katılımcı erkektir. Ayrıca katılımcıların dördü okuma yazma bilmezken, ikisi üniversite mezunudur. Yaşlıların yarısından fazlası eşini 10 yıl ve üzeri süre öncesi kaybetmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Yaşlı Birey	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Eşini Ne Kadar Süre Önce Kaybettiği
K1	Kadın	73	İlkokul	4 yıl
K2	Kadın	65	İlkokul	2 yıl
K3	Kadın	74	Okuma yazma yok	16 yıl
K4	Erkek	65	İlkokul	20 yıl
K5	Kadın	70	Okuma yazma yok	15 yıl
K6	Erkek	67	İlkokul	3 yıl
K7	Kadın	68	Okuma yazma yok	2 yıl
K8	Erkek	74	Üniversite	17 yıl
K9	Erkek	75	İlkokul	12 yıl
K10	Erkek	74	Üniversite	5 yıl
K11	Kadın	73	Okuma yazma yok	20 yıl

4.3. Verilerin Toplanması

Araştırma öncesi örnekleme dahil edilecek yaşlı bireylere araştırmanın amacı, çalışma sonuçlarının sadece bilimsel bir araştırmada kullanılacağı belirtilmiş ve katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır. Veriler, yüz-yüze bireysel görüşmeler yoluyla “*yarı yapılandırılmış görüşme tekniği*” ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan 8 adet açık uçlu soru, araştırmacılar tarafından ilgili literatür taranarak hazırlanmış olup, nitel araştırma konusunda deneyimli üç psikiyatri hemşiresinin görüşüne sunulduktan sonra forma son şekli verilmiştir. Sorular “*yaşlı bireyin eşin ölümünden sonraki duygu durumu, kayıp sonrası yaşamında değişiklik olup olmadığı, genel olarak yaşamı ile ilgili düşünceleri, ölümü yaşamında nasıl konumlandığı, kendi ölümü ile ilgili düşünce ve duygularının ne olduğu*” şeklinde düzenlenmiştir. Görüşmeciler, görüşme ilkeleri konusunda bilgi sahibi ve daha önce görüşme yapma deneyimi olan kişilerdir. Görüşme sırasında veri kaybını önlemek ve verinin güvenilirliğini sağlamak için görüşme sırasında katılımcıların izni ile ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Yapılan her bir görüşme ortalama 20-30 dakika sürmüştür.

4.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen ses kayıtları araştırmacılar tarafından hiçbir değişiklik yapılmaksızın yazıya aktarılmış, toplam 12 sayfa ham görüşme metni elde edilmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Görüşme dökümleri araştırmacılar tarafından tekrar tekrar okunmuş analiz için veriler anlamlarına göre kodlanmıştır. İçerik analizinde, birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar

çerçevesinde bir araya getirilmekte ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlenerek yorumlanmaktadır. Analiz için veriler anlamlarına göre bölünerek kodlanmıştır (açık kodlama), belirli bir anlam etrafında birbiri ile ilgili kodlar bir araya getirilerek (dikey kodlama) kategoriler sonra kategoriler bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Daha sonra veriler organize edilip, yorumlanarak rapor haline getirilmiştir.

5. Bulgular

Eş kaybı yaşayan yaşlıların ölümüne ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışmada, 43 koda ulaşılmış, benzeşen kodlar bir araya getirilerek, 2 ana tema belirlenmiştir. İlk tema eşin ölümüne dair duygu ve düşünceler, ikinci tema ise kendi ölümüne ilişkin duygu ve düşüncelerdir.

Tema 1: Eşin ölümüne dair duygu ve düşünceler

Katılımcıların tamamı, eş kaybı ile üzüntü, yalnızlık, çaresizlik ve özlem duygularını yoğun olarak hissettiklerinden söz etmişlerdir. Ayrıca, eş kaybının zor bir deneyim olduğunu ekleyerek, eş ölümünün ardından yaşamlarının büyük oranda değiştiğinden bahsetmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir;

“Eşim gittiği zaman bedenimin yarısı gitti sanki. Yalnız hissettim” (K1)

“Üzüntü içinde yaşıyorum işte. Çok zor yavrum, çok yalnızlık hissettim” (K2)

“Dünya başıma yıkıldı, aniden oldu ölümü, ama Allah’tan gelen her şeye boynumuz eğik, çocuklarıma hem ana hem baba oldum ne yapayım” (K3)

“Çok perişan oldum. Hanım olmayınca hayat diye bir şey kalmadı, Osmanlı kadını benim hanım boşluğu dolmaz” (K8)

“Hayatım çok değişti tabi. Ev çöktü altında kaldım sanki. Çocuklarım var 3 tane hepsi yurt dışında yaşıyorlar. Eşim ölünce ben tek başıma yaşamaya başladım. Eşim meme kanseriydi. Tedavisi 8 yıl sürdü. Vakti geldi kaybettik. Çok uğraştık ama elimizden bir şey gelmedi. Allah ne derse o olur” (K10)

“Garip, yalnız ve çaresiz hissettim. On yedi yaşımda evlendim ben onca yıl birlikte olunca yıkıldım, çocuğumuz yok bizim. Çok ağladım, üzüldüm ama nafîle emir büyüğü yerden çare yok. Evde yalnız kaldığım zaman eşimi daha çok özleyorum. Ne yapsam özlemi hiç azalmıyor” (K11)

Tema 2: Yaşlı bireyin kendi ölümüne ilişkin duygu ve düşünceler

Katılımcıların tamamı kendi ölümleriyle ilgili korku yaşamadıklarını, ölümün kaçınılmaz olduğunu ve ölünce sevdikleriyle kavuşacaklarını düşündüklerini belirtmişlerdir. Kendi ölümlerinin evlerinde, ani gerçekleşmesini istediklerini ve bakım verenlere yük olmak istemediklerini ifade etmişlerdir. Ölümden sonra yaşam olduğuna inandıklarını bu yüzden vakitlerinin çoğunu ibadet ederek geçirdiklerini, ibadet etmenin kendilerini rahatlattığını aynı zamanda ibadet ederek ölümüne hazırlandıklarını da eklemişlerdir. Katılımcıların kendi ölümlerine dair ifadelerine bakıldığında;

“İki gün hastalık üçüncüsü gün tertemiz imanla bir ölüm nasip etsin Allah’ım. Bu yaştan sonra bize ibadet yakışır” (K1)

“Korkmuyorum, her canlı tadacak ölümü, Allah yatarıp da kapılara baktırmasın” (K4)

“Allah yatak vermesin, ölüm aniden evimde geliverse, hep ona dua ediyorum” (K5)

“Hastane köşelerine düşmeden, tertemiz, kimseye yük olmadan evimde ölmeyi nasip etsin, Allah’ım, duysunlar ki ölmüşüm” (K6)

“Ölümden kaçılmaz da, kadın uyurken ölmüş desinler, her namazda duam bu” (K7)

“Allah beni yatağa bırakmasın. Yatan hastaya bakmak zor. Herkesin vicdanına kalmış paran pulunda işlemez o vakit” (K9)

“Ölüm olmazsa olur mu hiç. Birileri ölecek birileri doğacak düzen öyle. Ahiretimize çalışıyoruz bundan sonra. İbadet etmesem hasta olurdum” (K10)

“Yatarken her yeri kilitliyorum evde. Çok korkarım her şeyden, hava kararınca dışarı çıkamam. Ama ölümden hiç korkmuyorum. Sevdiklerim orada anam, babam, eşim, ahiretliğim ne güzel onlara kavuşacağım, doğduk öleceğiz bir gün” (K11)

6. Tartışma

Çalışmamızda eş kaybı yaşayan yaşlıların ölüme ilişkin görüşleri yüz yüze bireysel görüşme yoluyla belirlenmiştir. Elde edilen verilerin analizleri sonucunda iki tema oluşmuştur.

İlk tema eşin ölümüne dair duygu ve düşünceler biçimindedir. İlk temada katılımcılar eşlerini kaybettikten sonra kendilerini *yalnız hissettiklerinden, eş kaybının zor bir deneyim olduğundan ve yaşamlarının büyük oranda değiştiğinden* bahsetmişlerdir. Yalnızlık, sosyal ilişkilerdeki yetersizlikten kaynaklanan, istenmeyen duygu durum olarak tanımlanmaktadır (Öz, 2004). Weiss, yalnızlığı sosyal ve duygusal olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. Sosyal yalnızlık, algılanan sosyal ilişkideki yetersizlik ve kişinin kendisini grubun etkinliği bir parçası olarak hissetmemesidir. Duygusal yalnızlık ise, kişinin başka bir kişiye karşı kendini yakın olarak algılamaması ve kabul edilmediğini hissetmesidir. Yaşlılıkta yalnızlığın her iki çeşidi de görülebilmektedir. Yetersiz sosyal ve duygusal bağ kurma sonucu yaşlılarda yalnızlığın sık görüldüğü belirtilmektedir (Gerst Emerson & Jayawardhana, 2015; Çam, Atay & Işıklı, 2018; Şentürk, 2019; Khademi, Rashedi, Sajadi & Gheshlaghi, 2015). Literatürde, yaşlı bireylerle yapılan çalışmalarda, yaşlılarda yalnızlığın diğer yaş gruplarındaki insanlara göre daha yaygın olduğu, yalnızlığın yaşlılarda sosyal ilişkilerde azalma ve kendini terk edilmiş hissetme biçiminde görüldüğü bildirilmektedir (Tufan, Kılavuz, Özgür, Ayan, Gürdal & Engin, 2019; Brittain, Kingston & Davies, 2017; Pinquart & Sorensen, 2001; Tanskanen & Anttila, 2016). Bir meta analiz çalışmasına göre, yüksek gelirli ülkelerde yaşayan yaşlıların yalnızlık düzeyi yüksektir ve yaş ilerledikçe de yalnızlık düzeyi artmaktadır (Chawla, Kunonga, Stow, Barker, Craig & Hanratty, 2021). Yapılan çalışma sonuçlarına göre kentte yaşayan, eşi ölmüş, sosyal desteği az olan yaşlıların yalnızlık seviyelerinin yüksek olduğu ve yoğun yalnızlık hissetmenin yaşam doyumunu olumsuz yönde etkilediği iletilmektedir (Püllüm & Akyıl, 2017; Altuğ, Yağcı, Kitiş, Büker & Cavlak, 2009; Erol, Sezer, Şişman & Öztürk, 2016; Özvuramaz, 2018; Cohen-Mansfield, Shmotkin & Goldberg, 2009). Tüm bu sonuçlar çalışma sonucumuzu desteklemektedir. Çalışmamıza katılan yaşlılar eş kaybının zor bir deneyim olduğundan ve eşlerini kaybettikten sonra yaşamlarının değiştiğinden söz etmişlerdir. Travmatik bir yaşam deneyimi olan eş kaybı, ruh sağlığı sorunlarının oluşmasına zemin oluşturabilmektedir. Literatür incelendiğinde, evli olanlara göre eş kaybı yaşayan bireylerin depresyon yaygınlığının daha yüksek olduğu ve yaşlı bireylerin yalnızlığı ile depresyon arasında pozitif bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir (Maral, Aslan, İlhan, Yıldırım, Candansayar & Bumin, 2001; Kocataş, Güler & Güler, 2004; Singh & Misra, 2009; Bingöl, Demir, Karabek, Kepenek, Yıldırım & Kaytaş, 2010; Demir, Ünsal, Arslan & Çoban, 2013; Cacioppo & Cacioppo, 2014; Softa & Karaahmetoğlu, 2016; Chang, Chan & Yip, 2017; Aslan, Ergün, Duman, Bozdağ, Karataş & Fakirullahoğlu, 2018; Polat & Karasu, 2020). Yaşlı bireylerde görülen depresyon, yaşam kalitesini düşürmekte ve

intihar riskini arttırmaktadır (Wilson, Mottram & Vassilas, 2008; Sivertsen, Bjorklof, Engedal, Selbaek & Helvik, 2015). Ercan Şahin ve Üzar Özçetin'in (2022) huzurevinde yaşayan 265 yaşlı bireyle yaptıkları çalışma sonucunda; yaşlıların yaşam doyumlarının düşük, umutsuzluk düzeylerinin ise yüksek olduğu bulunmuştur (Ercan Şahin & Üzar Özçetin, 2020). Çalışmamızdaki katılımcıların ifadeleri literatürde yer alan çalışma sonuçlarıyla uyumludur. **Katılımcıların kendi ölümlerine dair duygu ve düşüncelerinin** yer aldığı tema 2 incelendiğinde; eşini kaybetmiş yaşlılar ölümü kaçınılmaz bulmakta, sevdikleriyle kavuşacaklarını düşünmekte ve kendi ölümleriyle ilgili korku yaşamadıklarını belirtmektedirler. Ayrıca katılımcılar kendi ölümlerinin evde, ani gerçekleşmesi için dua ettiklerini, bakım verenlere yük olmak istemediklerini de eklemektedirler. Literatürde yaşlı bireylerin kendi ölümleri ile ilgili konuları gençlere göre daha fazla düşündüğü ve ölüm kaygısı düzeylerinin ise ergen ve genç yetişkinlere göre daha düşük olduğu bildirilmektedir (Karakuş, Öztürk & Tamam, 2012; Kalınkara, 2016). Ölüm kaygısı ile ilgili çalışmalarda benlik bütünlüğü, ruhsal ve fiziksel zorluklar, sosyokültürel etkenler, yaş, cinsiyet ve dini değerlerin ölüm kaygısını etkilediği belirtilmektedir (Öztürk, Karakuş & Tamam, 2011). Yaşlıların ölüm kaygısı seviyelerinin düşük olmasının nedeni, bireyin yaşın ilerlemesine bağlı olgunlaşması, varoluşsal bir mesele olan ölümü rahatlıkla konuşabilmesi ve hastalıkla yaşamının ölmekten zor olduğuna ilişkin inançları olduğu tahmin edilebilir. Çalışmamıza katılan yaşlılar kendi ölümlerine ilişkin korku ve kaygı hissetmediklerini ve kendi ölümlerinin ani gelişmesini istediklerini ve özellikle evde ölmeyi tercih ettiklerini aktarmışlardır. Yapılan çalışma sonuçlarına göre evde yaşayan yaşlıların kurumda yaşayan yaşlılara göre ölüm kaygısı seviyeleri daha düşüktür (Azeem & Naz, 2015). Yaşlı bireylerin rutinlerine bağlı olmaları ve değişikliklere kolay uyum sağlayamamaları nedeniyle evde yaşamak ve evde ölmek istiyor olabilirler. Çalışma sonucumuz literatürle benzerlik göstermektedir. Çalışmamızda yer alan yaşlılar, yakınlarına yük olmak istemediklerini ve yatağa bağımlı bir hastanın bakımının zor olduğunu o nedenle ani ölmeyi istediklerini iletmışlerdir. Katılımcıların yük olmak biçimindeki ifadeleri yatağa bağımlı olup bir başkasının bakımına muhtaç olmak anlamına gelmektedir. Başkasına bağımlı olma ve muhtaç hissetme bireylerin benlik saygısını olumsuz etkileyen, yetersizlik, umutsuzluk ve depresif duygu yaşamasına yol açan bir durumdur (Akdemir, Bostanoğlu, Yurtsever, Kutlutürkan, Kapucu & Özer, 2011; Özen, 2008; Öztürk, Karakuş & Tamam, 2011). Her ne kadar yaşlı katılımcılar bakım verenlere yük olmak istemediklerini söyleseler de ülkemizde yaşlının evde aile üyeleri ya da profesyonel bakım vericiler tarafından bakımının sağlanması kültürel değerler açısından desteklenmektedir (Gök Uğur & Çatıker, 2019). O nedenle yaşlıya bakım verenlerin yaşadıkları güçlükleri saptamak için ülkemizde yapılan çalışmalarda bakım verme yükü batı ülkelerinin aksine orta veya düşük düzeyde olduğu bildirilmektedir (Srivastava, Tripathi, Tiwari, Singh & Tripathi, 2016; Mollaoğlu, Özkan Tuncay & Kars Fertelli, 2011; İnci & Kartal, 2014). Yaşlılıkta görülen organik mental hastalıkların düşünce, davranım ve bilişsel yetilerde azalmaya yol açması, yaşla birlikte kronik hastalıkların görülme sıklığının artması ile yaşlı bireylerin başkalarına muhtaç olma riski gündeme gelebilmektedir (Wang, Yen & OuYang, 2009; Raza, Raza, Qamar, Liaqat, 2015). Bu nedenle sağlık profesyonelleri ya da aile üyeleri yaşlı hastalara tedavi ve bakım hizmeti verirken yaşlı bireyin kendi tedavi bakım hizmetine katılımını desteklemelidir. Böylece yaşlı birey kendi yaşamındaki kontrolü sürdürmüş ve negatif duygulardan uzaklaşmış olacaktır. Eşi ölmüş yaşlı bireylerle yapılan bu çalışmanın sonuçlarından elde edilen bilgilere göre, yaşlılar ölümden sonra yaşam olduğuna inandıklarını bu yüzden vakitlerinin çoğunu ibadet ederek geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Yaşamın son basamağı olarak kabul edilen yaşlılıkta, bireylerin dini değerlerle dolu bir yaşam sürme eğilimi olabilmektedir. Yaşlılar her an ölümle karşılaşma ihtimalinden dolayı zamanlarını ibadetle

geçirme isteğindedirler (Yüksel, Dinçer, Büyükköse & Lale, 2014). Bir başka neden ise, bireylerin yaşlılık dönemine kadar yanlış, günah, hatalı olduğunu düşündükleri davranışlarından pişmanlık duymaları ve telafi etmek istemeleridir. Bu nedenle zamanlarının çoğunu dini ritüeller ile geçirebilmektedirler (Arslan, 2009; Kılavuz, 2005). Ülkemizde yapılmış olan araştırmalarda, yaşın artmasıyla dini hassasiyetin, dine bağlılığın arttığı ve yaşlı bireylerin yaşamsal sorunlarla baş etmede dini yöntemleri daha sık kullandıkları belirlenmiştir (Çapcıoğlu & Bilgin, 2012; Hökelekli, 2008; Aksaç, 2018). Çalışmamızın bulgusu bu araştırma sonuçları ile uyumlu görünmektedir. Ayrıca çalışmamıza katılan yaşlılar ibadet etmenin kendilerini rahatlattığını, ibadet ederek ölüme hazırlandıklarını düşündüklerini vurgulamışlardır. Dinlerin, insanlara yaşamsal sorunlar karşısında olumlu baş etme yöntemi sunma ve ruhsal olarak huzurlu hissettirme işlevi bulunmaktadır (Bahçekapılı, 2016; Yücel & Bulut, 2020). Konu ile ilgili literatür incelendiğinde çalışma sonucumuzu destekleyen birçok çalışma olduğu görülmektedir (Akgül, 2004; Yapıcı, 2007; Abdolahrezaee, Khanmohammadi, Dadfar, Rashedi & Behnam, 2020; Horozcu, 2010).

7. Sonuç ve Öneriler

Araştırma verileri araştırmaya katılan bireyler ve araştırma amacıyla oluşturulan görüşme formuyla sınırlıdır ve çalışmanın genelleme yapma amacı bulunmamaktadır. Sonuç olarak, araştırmaya katılan yaşlılar eşlerinin ölümü sonrası yalnızlık ve üzüntü hissettiklerini, yaşamlarının birçok alanında değişiklik olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar ölümün kaçınılmaz olduğunu bildiklerini ve ölüm korkusu yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar kendi ölümleriyle ilgili olarak kimsenin bakımına muhtaç olmadan evlerinde ölmek istediklerini de eklemişlerdir.

Eşini kaybetmiş yaşlı bireylerin ölüme ilişkin görüşleri doğrultusunda;

- Eşi ölmüş yaşlı bireylere yönelik sağlık hizmeti ve bakımı planlanırken yaşlının eş kaybı yaşamış olma durumunun göz önünde bulundurulması,
- Yaşlıların hastanede buldukları süreç içinde ölüme ilişkin duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edilmesine fırsat verilmesi,
- Tedavi ve bakım hizmeti verme sürecinde yaşlının katılımının desteklenmesi,
- Eşini kaybetmiş yaşlı bireyler örnekleminde yaşlıların kayıp sonrası yaşadıkları sorunlar ve baş etme yöntemleri ile ilgili yeni çalışmaların planlanması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abdolahrezaee N., Khanmohammadi, A., Dadfar, M., Rashedi, V., & Behnam, L. (2020). Prediction of hope, physical health, and mental health by mediating variable of religious spiritual well being in elderly. *Mental Health, Religion & Culture*, 23(10), 928-940.
- Akdemir, N., Bostanoğlu, H., Yurtsever, S., Kutlutürkan, S., Kapucu, S., Özer, Z. C. (2011). Yatağa bağımlı hastaların evde yaşadıkları sağlık sorunlarına yönelik evde bakım hizmet gereksinimleri. *Dicle Tıp Dergisi*, 38(1), 57-65.
- Akgül, M. (2004). Yaşlılık ve dindarlık: dindarlık, hayattan zevk alma ve mutluluk ilişkisi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 19-56.
- Aksu, T., Okçay, H. (2010). Yaşam dönemlerine göre ölüm algısı ve hemşirelik yaklaşımı. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 5(14):113-126.
- Aksaç, A. (2020). Dindarlık yaşlılık ve ölüm paradoksu üzerine bir din sosyolojisi araştırması. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, *Yüksek Lisans Tezi*, Adana- Türkiye.
- Altuğ, F., Yağcı, N., Kitiş, A., Büker, N. ve Cavlak, U. (2009). Evde yaşayan yaşlılarda yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2(1), 48-60.
- Arun, Ö., & Karademir Arun, B. (2011). Türkiye’de yaşlı kadının en büyük sorunu: dulluk. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(4): 1515-1527.
- Arslan, M. (2009). Geleneksellik ve yaşlı dindarlığı: Taşra’da sosyal hizmet alamayan yaşlıların dindarlık durumları üzerine uygulamalı bir inceleme. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2(2), 112-125.
- Aslan, E.A., Ergün, N., Duman, B., Bozdağ, F., Karataş, S., Fakirulloğlu, A.M.M. (2018). Yaşlılarda eş kaybı, kayıp sonrası başa çıkma stratejileri ve gelecek beklentileri üzerine nitel bir araştırma, *Journal of Human Sciences*, 15(1), 340-358.
- Azeem, F., & Naz, MA. (2015). Kurumsallaşmış ve kurumsal olmayan yaşlılar arasında dayanıklılık, ölüm kaygısı ve depresyon. *Pakistan Psikolojik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 111-130.
- Bahçekapılı, M. (2016). Biyopsikososyal açıdan dinin engellilik ve farklı sağlık problemleri üzerindeki etkisi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 16-44.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223-229.
- Bingöl, G., Demir, A., Karabek, R., Kepenek, B., Yıldırım, N., & Kaytaç, E. G. (2010). Bazı değişkenler açısından 65 yaş üstü bireylerin depresyon düzeylerinin incelenmesi. *Göztepe Tıp Dergisi*, 25(4), 169-176.
- Brittain, K, Kingston A, Davies K. (2017). An investigation into the patterns of loneliness and loss in the oldest old-Newcastle 85+ Study, 37(1): 39-62.
- Cacioppo, JT, Hawkley LC, Thisted RA. (2010). Perceived social isolation makes me sad: 5-year cross-lagged analyses of loneliness and depressive symptomatology in the Chicago health, aging, and social relations study. *Psychology and Aging*, 25(2): 453-463.
- Chang, Q., Chan, C.H., Yip, P.S.F. (2017). A meta-analytic review on social relationships and suicidal ideation among older adults. *Soc. Sci. Med*, 191, 65-76.

- Chawla, K., Kunonga, T.P, Stow, D., Barker, R., Craig, D., Hanratty, B. (2021). Prevalence of loneliness amongst older people in high-income countries: A systematic review and meta-analysis. *PLoS ONE*, 16(7): 1-15.
- Cohen-Mansfield, J., Shmotkin, D., & Goldberg, S. (2009). Loneliness in old age: Longitudinal changes and their determinants in an Israeli sample. *International Psychogeriatrics*, 21(6), 1160-1170.
- Coyne, IT. (1997). Sampling in qualitative research. purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries? *Journal of Advanced Nursing*, 26:(3).
- Creswell, J.W.(2013). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Çam, C., Atay, E., Işikli, B. (2018). Yaşlılarda yalnızlık ve yaşam kalitesi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 3(2), 50-67.
- Çapçioğlu, G., Bilgin, Ö. (2012). Yaşlılara yönelik dini sosyal hizmet uygulamaları çerçevesinde yaşlılık dindarlık ilişkisinin tarihsel gelişimi ve ülkemizdeki durumu üzerine. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(193), 44-54.
- Demir, G., Ünsal A., Arslan, GG., Çoban, A. (2013). Huzurevinde ve evde yaşayan yaşlılarda depresyon yaygınlığının karşılaştırılması, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1):1-12.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2018). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>, (erişim, 06.08.2022).
- Ercan Şahin, N., Üzar-Özçetin Y.S. (2020). Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeyi. *Mersin Üniv Sağlık Bilim Derg*, 13(2):167-176.
- Erdil F., Çelik SŞ, Baybuğa MS. (2004). Yaşlılık ve Hemşirelik Hizmetleri Yaşlılık Gerçeği. Gebam, Ankara.
- Erol, S., Sezer, A., Şişman, F. N. ve Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda yalnızlık algısı ve yaşam doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 60-69.
- Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusunda dini inancın etkisi. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 7, 80-99.
- Gerst-Emerson, K., Jayawardhana, J., (2015). Loneliness as a public health issue: the impact of loneliness on health care utilization among older adults. *Am J Public Health*, 105(5):1013-1019.
- Gök Uğur, H., & Çatıker, A. (2019). Evde bakım hastalarının bakım vericilerindeki stres düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 35(3), 115-122.
- Gökçek Karaca, N. (2019). Uluslararası ilke ve standartlar bağlamında yaşlı hakları ve sosyal hizmet uygulamaları. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2):255-274.
- Hebditch, M., Daley, S., Wright, J., Sherlock, G., Scott, J., & Banerjee, S. (2020). Preferences of nursing and medical students for working with older adults and people with dementia: A systematic review. *BMC Medical Education*, 20 (1), 1-11.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *Milel ve Nihal*, 7(1), 209-240.

- Hökelekli, H. (2008). Ölüm ötesi düşüncesi ve din, Dem Yay, İstanbul.
- İnci, H., & Kartal, A. (2014). The burden of family caregivers of elderly in Turkey and affecting factors. *HealthMED*, 8, 532-539.
- Kalaycı, I., & Özkul, M. (2017). Geleneksel kalabilsem modern olabilsem: Modernleşme sürecinde yaşlılık deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 90-110.
- Kalınkara, V. (2016). Temel gerontoloji: yaşlılık bilimi. *Nobel Akademik Yayıncılık*, Ankara.
- Kapıkıran, Ş. (2016). Yaşlılarda yalnızlık ile yaşam doyumu arasındaki ilişki: sosyal desteğin aracılık rolünün sınanması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 9, 13-25.
- Karacan, E. (2017). Sosyal politika kapsamında türkiye’de yaşlı nüfus: sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49): 637-644.
- Karakuş, G., Öztürk, Z. & Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Khademi, M. J., Rashedi, V., Sajadi, S. & Gheshlaghi, S. M. (2015). Anxiety and loneliness in the Iranian older adults. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 5(2), 49-52.
- Kılavuz, A.A. (2005). Yaşlanma sürecinin dini gelişime etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 97-112.
- Kızılkaya, M. & Koştı, N. (2006). Yaşlılıkta ölüm kavramı ve hemşirelik yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9- 4.
- Kiremitçi, S., & Akçay, S. (2019). Yaşlıların eş kaybı deneyimlerine ilişkin nitel bir araştırma: Konya örneği. *Güncel Sosyal Hizmet Çalışmaları*, 23-33.
- Kocataş, S., Güler, G., & Güler, N. (2004). 60 Yaş ve üzeri bireylerde depresyon yaygınlığı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 11-18.
- Kubler R.E. & Kessler D (2014). *On Grief and Grieving: Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss*. New York, Scribner.
- Kuzu, A., Aydın, C., Yıldız, M., Erik, H. E., Keskinliç, H. G., Aslan, D., & Şengelen, M. (2019). Dünya sağlık örgütü avrupa bölgesi’nde yaşlanma ile ilgili seçilmiş bazı ölçütlerin değerlendirilmesi. *STED*, 28(1), 17-27.
- Klenke, K. (2016). *Qualitative research in the study of leadership*. Emerald Group Publishing Limited.
- Maral, I., Aslan, S., İlhan, M.N., Yıldırım, A., Candansayar, S., & Bumin, M.A. (2001). Depresyon yaygınlığı ve risk etkenleri: Huzurevinde ve evde yaşayan yaşlılarda karşılaştırmalı bir çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(4), 251-259.
- Mollaoğlu, M., Özkan Tuncay, F., Kars Fertelli, T. (2011). Care burden of care givers of stroke patients and related factors. *Dokuz Eylül Univ School Nurs Electron J*, 4, 125-130.
- Mccoyd, L.M.J., Walter C.A. (2016). *Grief and Loss Across the Lifespan A Biopsychosocial Perspective*, Second Edition. New York, Springer Publishing.
- Öz, F. (2004). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar*. İmaj Basım, Ankara.

- Özen, İ. (2008). Yaşlılarda depresif belirtiler ve sosyo-demografik özellikler ile ilişkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 7(5), 399-404.
- Öztürk, Z. Karakuş, G. & Tamam, L. (2011). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12, 37-43.
- Özurmaz, S., (2018). Yaşlı bireylerin yalnızlık düzeyleri ve sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(3); 118-125.
- Pinquart, M., & Sorensen, S., 2001. Influences on loneliness in older adults: a meta-analysis. *Basic Appl. Soc. Psychol*, 23 (4), 245-266.
- Polat, F., & Karasu, F. (2020). Yaşlı bireylerin algıladığı yalnızlık düzeyi ile depresyon arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8(1): 72-82.
- Püllüm, E. & Akyıl, R. Ç. (2017). Loneliness and social isolation among elderly people. *Meandros Medical And Dental Journal*, 18(3), 158-163.
- Raza, A., Raza, S. A., Qamar, M. F., & Liaqat, A. (2015). Human brain; physiological alterations occurring underlying process of aging. *Professional Medical Journal*, 22(5), 522-526.
- Sadock, BJ., Sadock, VA., (2009).Kaplan & Sadock's *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, 9 th edition. Publisher: Wolters Kluwer, p. 3981-3.
- Saltan, A., Kalindemirtaş Küçük, M., & Mert Boğa, S. (2018). *Yaşlı bireylerde yaşanan yer ile yalnızlık durumu arasındaki ilişkinin araştırılması*. Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 2(4), 191-198.
- Seale, C. (1999). *Quality in qualitative research*. Qualitative Inquiry, 5(4):465-478.
- Seki Öz, H., & Kargın, M. (2021). A review on nursing and being able to talk about death. *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci*,13,(2): 452-458.
- Singh, A., & Misra, N. (2009). Loneliness, depression and sociability in old age. *Ind Psychiatry J*, 18 (1):51-55.
- Sivertsen, H., Bjorklof, G. H., Engedal, K., Selbaek, G., & Helvik, A. S. (2015). Depression and quality of life in older persons: a review. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders*, 40 (5-6): 311-339.
- Softa, H.K., & Karaahmetoğlu, G.U. (2016). Bir fizik tedavi rehabilitasyon hastanesinde yatan yaşlılarda yeti yitimi ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*,7(1):18-24.
- Srivastava, G., Tripathi, R.K., Tiwari, S.C., Singh, B., & Tripathi, B.S. (2016). Caregiver burden and quality of life of key caregivers of patients with dementia. *Indian J Psychol Med*, 38,133-136.
- Şentürk, Ü. (2019). Yaşlı yalnızlığının kültürel arka planı (Malatya uygulaması). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 8(2), 505-517.
- Şimşek, N., Küçük Öztürk, G., & Yüceler Kaçmaz, H. (2018).Yaşlılık ve yalnızlık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 496-499.
- Tanskanen, J., & Anttila, T., 2016. A prospective study of social isolation, loneliness, and mortality in Finland. *Am. J. Publ. Health*, 106 (11), 2042-2048.

- Tecer, Ö. (2007). Geropsikiyatri polikliniği takibinde olan 60 yaş ve üzerindeki kişilerde birinci derecede akraba kayıpları ve psikiyatrik morbidite. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Uzmanlık tezi*, İstanbul.
- Tel, H., Koç, M., & Tel Aydın, H. (2020). Evde yaşayan yaşlılarda yalnızlık, yaşam doyumu ve ölüm kaygısının belirlenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı: 1-10.
- Tufan, İ., Kılavuz, A., Özgür, Ö., Ayan, S., Gürdal, F.Y., & Engin, B. (2019). Türkiye'de gerontoloji atlası: yaşlı yoksulluğu ve yalnızlık üzerine bulgular. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 2 (1): 1-7.
- Tuncer, F. (2018). Birinci basamak sağlık hizmetini veren kurumlarda çalışan sağlık personelinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi. Erciyes Üniversitesi *Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri.
- Turhan, E. H. (2021). Death anxiety and coronavirus on the axis of death sociology. *Habitus Journal of Sociology*, (2): 85-101.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, (2018). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30699>, (erişim, 06.08.2022).
- Uzunkaya Seçen, H. K. (2017). Türkiye'de boşanma ve eş kaybı bağlamında dul kadın algısı (Doktora Tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Konya.
- Wang, J. J., Yen, M., & Ouyang, W.C. (2009). Group reminiscence intervention in Taiwanese elders with dementia. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 49(2), 227-232.
- Weis, R.S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wilson, K., Mottram, P. G., & Vassilas, C. (2008). Psychotherapeutic treatments for older depressed people. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 1: 1-32.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din (psiko-sosyal uyum ve dindarlık)*. Karahan Kitapevi. Adana.
- Yazgan, Ç. (2006). Yaşlılıkta yas. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7(3), 179-184.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yelboğa, N., & Varol, B. (2018). Yaşlı kadın ayrımcılığı ve yaşlı kadının dışlanması. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 51-64.
- Yıldız, M. (2012). Bağlanma kuramı açısından yaşlılık dönemine genel bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (1), 1-30.
- Yücel, M., & Bulut, R. (2020). Bedensel engellilerin din hizmetlerine erişimlerinde yaşadığı sorunlar: Alaşehir örneği. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 70-85.
- Yüksel, M., Dinçer, F., Büyükköse, H., & Lale, Z. (2014). Yaşlıların boş zaman değerlendirilmesi üzerine bir inceleme. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1);10.

Sınıf Temelli Eşitsizlik ve Mekân Temelli Eşitsizlik: Küreselleşmenin Etkisi

Cemalettin GEREDE¹, Mustafa GÜDER²

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 15.04.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 15.04.2022

Acceptance Date: 07.12.2022

Özet

Küreselleşme ile beraber pek çok farklı alanda olduğu gibi gelir eşitsizliğinde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu alanda meydana gelen değişimler, bazen gelir eşitsizliğini azaltma yönünde bazen ise artırma yönünde olmuştur. Bu çalışmanın temel motivasyonu bu farklı etkileri ortaya çıkarmaktır. Branko Milanovic (2018) yakın dönemde Asya ülkelerindeki hızlı ekonomik gelişme ve Batı ekonomilerindeki görece yavaş büyüme olgularının eşitsizlikler üzerinde farklı etkileri olabileceğini vurgulamakta ve buna ek olarak küreselleşmenin ülkeler arası gelir yakınsamasını desteklediğini ancak ülke içi gelir eşitsizliğini artırdığını ifade etmektedir. Bu çalışmada bu hipotez gelişmiş (AB-15) ve gelişmekte olan ülkeler (BRICST) bağlamında test edilmiştir. Analiz sürecinde öncelikle seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı sınanmıştır. Bulunan sonuçlara uygun birim kök yöntemleriyle serilerin durağanlığı test edilmiş ve serilerin düzeyde durağan oldukları bulunmuştur. Sonrasında yapılan Hausman testi ile uygun regresyon yöntemi belirlenmiştir. Çalışmada dört farklı model kurulmuştur. Birinci modelde küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen geliri ne yönde etkilediği araştırılmış ve küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen geliri azalttığı bulunmuştur. İkinci modelde küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerin kişi başına düşen geliri üzerindeki etkisi incelenmiş ve küreselleşmenin bu ülkelerde kişi başına düşen geliri artırdığı tespit edilmiştir. Bu iki model sayesinde, küreselleşmenin gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında kişi başına düşen gelir yakınsamasını desteklediği çıkarımına varılmıştır. Üçüncü ve dördüncü modellerde ise sırasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ülke içi gelir dağılımının nasıl etkilendiği araştırılmış ve her iki grupta da gelir dağılımının bozulduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Milanovic'in (2018) iddiası regresyon sonuçları tarafından desteklenmektedir. Özetle küreselleşme; ülkeler arası gelir yakınsamasını desteklerken, ülke içi gelir eşitsizliğini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Gelir Eşitsizliği, Bölgesel Ekonomi, Panel Veri Analizi

Class-based Inequality and Location-based Inequality: The Effect of Globalization

Abstract

Along with globalization, important changes have occurred in income inequality, as in many different areas. Changes in this area have been sometimes in the direction of reducing income inequality and sometimes increasing it. The main motivation of this study is to reveal these different effects. Branko Milanovic (2018) emphasizes that the rapid economic development in Asian countries and relatively slow growth in Western economies may have different effects on inequalities, and also states that globalization supports income convergence between countries, but increases domestic income inequality. In this study, this hypothesis was tested in the context of developed (EU-15) and developing countries (BRICST). In the analysis process, first of all, the existence of cross-section dependence between the series was tested. The stationarity of the series was tested with unit root methods in accordance with the cross-section dependence results and it was found that the series were stationary at level. Afterwards, the appropriate regression method was determined by the Hausman test. Four different models were established in the study. In the first model, it is investigated how globalization affects per capita income in developed countries and it is found that globalization reduces per capita income in developed countries. In the second model, the effect of globalization on the per capita income of developing

¹ Araştırma Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-3697-6200, cemalettin.gerede@adu.edu.tr

² Araştırma Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-7056-2365, mustafa.guder@adu.edu.tr

countries was examined and it was determined that globalization increased per capita income in these countries. Thanks to these two models, it is concluded that globalization supports the convergence of per capita income between developed and developing countries. In the third and fourth models, it was investigated how the intra-country income distribution was affected in the developed and developing countries, respectively, and it was observed that the income distribution was deteriorated in both groups. Hence, Milanovic's (2018) claim is supported by the regression results. In summary, globalization; While it supports income convergence between countries, it increases intra-country income inequality.

Keywords: Globalization, Income Inequality, Regional Economics, Panel Data Analysis

1. Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde *gelirin yaratılması*, modern makroekonominin temel amaçlarından birini oluşturmuştur. Bretton Woods sisteminin dünya ticaretini liberalize etme politikalarının yanı sıra birçok ülkede uygulamaya konulan Neo-Keynesyen büyüme modelleri sayesinde bu amaç önemli ölçüde gerçekleştirilmiş; birçok ekonomi istikrarlı bir büyüme sürecine girmiş ve hem gayrisafi yurtiçi hasıla hem de kişi başına düşen gelir açısından önemli artışlar sağlanmıştır. Bunun sonucunda 1945-1975 dönemi iktisat tarihi içinde “Kapitalizmin Altın Çağı” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde, gelirin paylaşımı ise istatistiksel verilerin yetersizliğinden dolayı iktisadî analiz konuları içinde oldukça sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan, Soğuk Savaş’ın iki kutuplu yapısı nedeniyle eşitsizlik mekân temelli (ülkeler arası) bir olgu olarak ve çoğunlukla eşitsiz mübadele ilişkilerine dayanan Kuzey-Güney çatışması üzerinden değerlendirilmiştir.

1980’lerden itibaren neoliberal ekonomi politikalarının yaygınlık kazanmaya başlaması ve istatistiksel veri kaynaklarındaki artış ile birlikte *gelirin paylaşımı* konusu daha çok incelenmeye başlanmıştır (Sen, 2002; Milanovic, 2002, 2011a, 2011b, 2012; Piketty, 2018). Sonrasında ise Marksist politik iktisadın itirazlarını hatırlatacak bir biçimde, 21. yüzyılda eşitsizliğin tekrar sınıf temelli (ülke içi) bir yapıya evrildiği iddiası gündeme gelmiştir (Milanovic, 2018).

Ülkeler arası eşitsizlik ve ülke içi eşitsizlik, küresel eşitsizliğin iki önemli bileşenini oluşturmaktadır. Lindert ve Williamson’a (2003: 228) göre ülkeler arası eşitsizlik, farklı ülkelerdeki ortalama gelirlerin aynı olmamasından kaynaklanmaktadır ve dolayısıyla kişi başına düşen gelir ile ilişkilidir. Diğer taraftan ülke içi eşitsizlik ise aynı ülke yerleşikleri arasındaki gelir farklılıklarını temsil etmekte ve bu nedenle ekonomideki mevcut faktör fiyatlarının ve faktörlerin gelir dağılımı içindeki paylarının göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. 2022 Dünya Eşitsizlik Raporu’na göre günümüzde ülke içi eşitsizlikler, tarihsel anlamda en yüksek seviyelerindedir. Ülkeler arası eşitsizlik ise 1980’ler sonrası süreçte özellikle Çin gibi bazı gelişmekte olan ülkelerin gelirlerinin gelişmiş ülkelere yakınsamasına rağmen yüksek seviyelerini sürdürmektedir (Chancel v.d., 2018: 7; 2022: 28). Gulbe ve Sarvuta’ya (2018: 8) göre her iki eşitsizlikteki artış ekonomik küreselleşme ile paralel bir seyir izlemektedir. Bu nedenle bu alandaki literatür dışı açıklık ile eşitsizlikler arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. Ancak Milanovic (2018: 131) eşitsizlik seviyelerinin yüksek olduğunu kabul etmekle birlikte, küresel eşitsizlik trendinin artış yönünde olmadığı iddiasında bulunmaktadır. Zira O’na göre son dönemde küresel eşitsizlik azalmakta veya en kötümser senaryolar baz alındığında dahi sabit kalmaktadır. Ayrıca ülkeler arası eşitsizlik azalırken, ülke içi eşitsizlikler artmaktadır. Milanovic’in iddiası esasen Gulbe ve Sarvuta’nın (2018) tezine benzer şekilde küreselleşme eğilimine dayanmakta fakat tersi bir sonucu içermektedir. Buna göre, 1990’lı yıllardan itibaren önemli ölçüde artan küreselleşme, ülkeler arası ekonomik yakınsama kuvvetlerini tetiklemiştir. Devasmita’nın (2018) çalışması da bu iddiayı 2000 sonrası dönemde AB ülkeleri ile ASEAN bağlamında desteklemektedir. Küreselleşmenin sonuçlarına yönelik birbirine zıt görüşlerin var olması nedeniyle bu

çalışmada küreselleşmenin eşitsizlikler üzerindeki etkisine ve özellikle mekân temelli eşitsizlikten sınıf temelli eşitsizliğe geçişin ana unsurlarından biri olup olmadığı konusuna odaklanılmaktadır.

Küreselleşme sürecinde önemli bir ekonomik gelişme elde eden bölgelerin başında Asya gelmektedir. 4 milyardan fazla insan ile dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ına ev sahipliği yaptığı göz önüne alındığında, Asya'nın küreselleşme sürecinden elde ettiği getiriler ve küreselleşmenin Asya kaynaklı olarak gerek ülke içi gerekse ülkeler arası eşitsizliklere yönelik çok boyutlu etkilerinin analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır (Wang, Cheong, Wu, ve Wu, 2019: 342).

Bu temelde örneklem olarak birçok Asya ülkesinin de yer aldığı bu çalışmanın amacı; küreselleşme sayesinde mekân temelli, yani ülkelerarası gelir dağılımı eşitsizliğinin azalıp; sınıfsal, yani ülke içi gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı yönündeki hipotezi test etmektir. Bu amaçla gerçekleştirilen çalışmamızın ilk bölümünde küreselleşme, yakınsama ve gelir dağılımı adaletsizliği ile bu kavramlar arasındaki teorik ilişki incelenecektir. İkinci bölümde literatürde yer alan ampirik ve teorik çalışmaların bir özeti sunulacak ve böylece küreselleşme ve gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişkiye dair hipotezin diğer çalışmalarda nasıl test edildiği, hangi sonuçlara ulaşıldığı ortaya konulacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ekonometrik yöntemler kullanılarak yukarıda bahsedilen hipotez test edilecektir. Bu kapsamda dört farklı model kurulacaktır. İlk iki modelde küreselleşmenin sırasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için gelir yakınsamasını ne yönde etkilediği araştırılacaktır. Son iki modelde ise sırasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere küreselleşmenin ülke içi gelir dağılımı üzerinde ne yönde bir etkiye sahip olduğu ortaya konulacaktır.

2. Teorik Çerçeve

Gelir eşitsizliği; ekonomik kaynakların bireyler, gruplar, ülkeler veya bölgeler arasındaki dağılımını ifade eden ekonomik eşitsizlik olgusunun temel bileşenlerinden biridir (UN-DESA, 2015: 2) ve mevcut gelirin farklı unsurlar arasında eşitsiz dağıldığını ifade etmektedir. Küreselleşme ise çok boyutlu etkileri olan bir olgu olarak eşitsizlik seviyelerinin belirleyicileri arasında yer almaktadır. Zira küreselleşmenin ekonomik büyümeyi ve toplumsal gelişmeyi destekleme gibi olumlu etkilerinin yanı sıra başta gelir eşitsizliğini artırma, çok uluslu şirketler aracılığıyla tekelleşmeye ve ekolojik tahribata yol açma gibi olumsuz etkileri de söz konusudur. Bu durumun bir sonucu olarak küreselleşmenin diğer faktörlerle karşılıklı etkileşimini inceleyen çalışmalar arasında gelir eşitsizliği konusu önemli bir yer tutmaktadır (Atıf, Srivastav, Sauybekova ve Arachchige, 2012).

Gelir eşitsizliği kavramından genellikle ülke içi eşitsizlikler anlaşılmaktadır. Özellikle ulus devletin bireyin ekonomik yaşamı üzerinde oldukça belirleyici olduğu bir dönem için bu anlaşılabilir bir durumdur (Milanovic, 2012: 2). Ancak küreselleşme çağında birer dünya vatandaşı olarak farklı ülkelerdeki bireylerin ve genel olarak ülkelerin gelir düzeylerinin karşılaştırılması da giderek önemli hale gelmektedir. Buna karşın, literatürde ülke içi eşitsizliklere (sınıf temelli eşitsizlik) yönelik çalışmalar yaygın olarak yer alırken; ülkeler arası eşitsizliklere (mekan temelli eşitsizlik) yönelik çalışmalar ise görece sınırlı kalmaktadır. Firebaugh (2000: 328)'a göre bu durumun üç temel sebebi söz konusudur. İlk olarak; ülke içi eşitsizlik yatay kesit verileriyle incelenebilirken ülkeler arası eşitsizlik toplanması daha zor olan panel veri setleriyle incelenmektedir. İkinci olarak, ulusal politikaların gelir dağılımı üzerindeki etki gücü nedeniyle ülke içi eşitsizlik devletin politika tercihi ile yakından ilişkiliyken; ülkeler arası eşitsizliği dengeleyebilecek güçte uluslararası kuruluşların mevcut olmaması ülkeler arası eşitsizliği daha otonom kılmaktadır. Son olarak ise bireylerin

eşitsizlik algısının genellikle yerel ölçekteki kıyaslamalarla şekillendiği ve buna koşut olarak da ülke içi eşitsizliğin sosyo-psikolojik maliyetinin daha büyük olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerle, ülke içi eşitsizliklere atfedilen önem daha çok olmakta ve akademik ilgi görece bu alanda yoğunlaşmaktadır.

Buna karşın, kişi başına düşen gelirin ülkeler arasındaki farklılıklarını konu edinen yakınsama literatürü dolaylı olarak ülkeler arası gelir eşitsizliği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Zira farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerdeki kişilerin ortalama gelirlerinin zaman içinde birbirine yakınsayacağına dair teorik beklentinin farklı çalışmalar tarafından desteklenmesi, aynı zamanda ülkeler arası gelir dağılımının da iyileştiği yönünde bir çıkarımı beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda ele alınan AB ülkelerinin hem kendi içinde (Matkowski ve Próchniak, 2007; Varblane ve Vahter, 2005; Vojinović, Oplotnik ve Próchniak, 2010; Forgó ve Jevcak, 2015) hem de diğer ülkelerle (Savacı ve Karşıyakalı, 2016; Stanisić, Makojević ve Curčić Milutinović, 2018) arasındaki yakınsama süreçlerini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Ayrıca Waheeduzzaman (2011), bu çalışmanın temelini oluşturan gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarına ilişkin gelir eşitsizliği konusunu G7 ve yükselen ekonomiler örnekleri üzerinden incelemiş ve yakınsamanın varlığına ilişkin kanıtlar sunmuştur. Bunun dışında OECD (Yeşilyurt, 2014; Yılancı ve Gökçe, 2020), MENA (Andreano, Laureti ve Postiglione, 2013), ASEAN (Zia ve Mahmood, 2019) ve sanayileşmiş ülkeler (Kenworthy, 1997) gibi farklı ülke grupları açısından yakınsamanın geçerliliğini test eden çalışmalar söz konusudur. Fakat yakınsamaya dair farklı sonuçlara çalışmamızın sınırlarını aşmayacak biçimde bir sonraki bölümde yer verilecektir.

Bu çalışmada küreselleşmenin ülkeler arası gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi yakınsama literatürünü takiben kişi başına düşen gelir bağımlı değişkeni üzerinden değerlendirilmektedir. Diğer taraftan bağımlı değişken olarak ele aldığımız ülke içi eşitsizliğin ölçümü için diğer çalışmalarda yaygın olarak brüt gelir, net gelir ve tüketim harcamaları gibi farklı yöntemlerle hesaplanan Gini katsayıları tercih edilmektedir. 0 ila 1 arasında değer alan ve 0 değerinde mutlak bir eşitliği ifade eden Gini katsayılarının hem ülkeler hem de yıllar açısından verilerinin eksik olması, eşitsizlik çalışmaları için önemli bir zorluk oluşturmaktadır (Bergh ve Nilsson, 2010: 492). Bu nedenle ülke içi eşitsizlikler için çalışmamızda World Inequality Database (IE) tarafından yayınlanan gelir eşitsizliği endeksi, gelir grupları arasında en çok paya sahip ilk yüzde onluk dilimin toplam gelirdeki payını temsil edecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca küreselleşmeyi temsilen İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü tarafından oluşturulan ve ekonomik, sosyal ve siyasi yönleriyle küreselleşme seviyesini en detaylı biçimde yansıtan endekslerden biri olan KOF Endeksi kullanılmıştır³.

Gerek ülke içi gerekse ülkeler arası eşitsizlik bakımından küreselleşme belirleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin serbest ticaret, finansal akımlar, uluslararası yardımlar, göç ve fikirler üzerinden gerçekleşen ekonomik etkilerinin yanı sıra; farklı sosyal ve politik etkilerini de içeren çok boyutlu karakteri, gelir dağılımı üzerindeki etkisini belirsizleştirmektedir. Üstelik bu etkiler içinde bulunan zaman dilimine ve Sanayi Devrimi gibi yapısal değişimlere bağlı olarak da farklılaşmaktadır (Rasler ve Thompson, 2009; Goldin ve Reinert, 2007: 9). Örneğin O'Rourke (2001), 19. yüzyılın sonlarından itibaren küreselleşmenin ticaret ve göç aracılığıyla görece zengin ülkelerde ülke içi eşitsizliği artırırken, diğer ülkelerde ise azalttığını; ayrıca hem 19. yüzyılın hem de 20. yüzyılın

³ Bu endeks; doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları, dış açıklık seviyesi, tarife oranları ve sermaye kontrolleri, kültürel yapı, bilgi ve iletişim, uluslararası kuruluşlara üyelik, birleşmiş milletler görevlerine katılım ve konsolosluk sayıları gibi kriterler temel alınarak oluşturulmaktadır.

sonlarında küreselleşmenin ülkeler arasında bir gelir yakınsaması sağladığını tespit etmektedir. Bu nedenle son iki yüz yıllık dönemde küreselleşme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkinin doğrudan ve kesin bir tespitini yapmak oldukça zordur (Taylor, 2002: 20).

Bu durumun bir sonucu olarak, küreselleşme karşıtları ile küreselleşme savunucularının gelir dağılımına dair argümanları farklı temellere dayanmaktadır. Küreselleşmeyi savunanlar, gelir dağılımı adaletsizliğini küreselleşmeyi engelleyen faktörlerle ilişkilendirmektedirler (Konukman-çiftçi 2008: 75). Örneğin, Lindert ve Williamson'a (2001: 228) göre ülkelerin küresel piyasalara entegrasyonu, hem ülke içi hem de ülkeler arası ölçekte daha az eşitsizlik anlamına gelmektedir. Ayrıca küresel gelir eşitsizliğinin; tamamen entegre olmuş bir dünya ekonomisi altında, -tamamen bölünmüş piyasalardan oluşan bir ekonomiye göre- daha düşük olacağını iddia etmektedirler.

Öte yandan, Dowrick ve DeLong'un (2003: 217-218) 20. yüzyıla ilişkin tarihsel analizinde ise küreselleşmenin mutlak bir küresel gelir yakınsaması ortaya çıkarmadığı ve entegrasyona katılan gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi için çok az neden olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın temelinde, küreselleşme sonucunda ortaya çıkan büyüme süreçlerinde yakınsamanın sadece bir grup ülke ile sınırlı kalması bulunmaktadır. Küresel piyasalara entegre olan ama yakınsama grubunun dışında kalan ülkelerin dünya gelirinden aldığı pay ise düşmektedir. Bu durum, sadece yüksek gümrük vergileri ve sermaye kontrolleri gibi küreselleşmenin önündeki engellerle açıklanabilecek kadar basit değildir. Yine de Dowrick ve DeLong, son dönemde Çin ve Hindistan'daki ekonomik gelişmenin ilk kez mutlak anlamda bir gelir yakınsamasını beraberinde getireceğini öngörmektedir⁴.

Küreselleşme karşıtları ise gelir eşitsizliğindeki artışa vurgu yapmaktadır. Bu bakış açısına göre küreselleşme hem ülke içi hem de ülkeler arası eşitsizliği artırmakta ve yoksulluğu derinleştirmektedir (Ravallion, 2003: 739). Birdsall'a (2006: 22) göre küreselleşmenin gelir eşitsizliğini artırması esasen üç nedenden dolayı gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, finansal piyasaların daha verimli varlıklara daha yüksek getiriler sunuyor olmasıdır. Yüksek verimli varlıkların çoğunlukla gelişmiş ülkelerin bünyesinde bulunması ise bu ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere nazaran daha hızlı sermaye birikimi sağlamalarını beraberinde getirmektedir. İkinci olarak, küreselleşmenin negatif dışsallıklar ve piyasa başarısızlıkları gibi yeni maliyetler yaratması gelir eşitsizliğini derinleştirmektedir. Çünkü bu olumsuzlukları giderme konusunda yeterli donanımına sahip olmayan kırılgan ekonomilerin risk düzeyleri artmakta ve çeşitli alanlarda kullanabilecekleri kaynakların bu maliyetleri karşılamaya ayrılması verimliliklerini düşürmektedir. Son olarak; küresel ekonomik işleyişi sağlayan kuralların, çoğunlukla pazarlık gücü yüksek olan gelişmiş ülkelerin çıkarlarını yansıtmaları da küreselleşmenin eşitsizliği artıran bir unsur olmasına neden olmaktadır.

Bu etkileşimlere benzer şekilde küreselleşme sürecinin ülke içi eşitsizlikler üzerinde de belirleyici etkileri bulunmaktadır. 2007 tarihli bir IMF raporunda, küreselleşme sonucunda ortaya çıkan teknolojik gelişmenin ücretler kanalıyla gelir eşitsizliğini artıran en önemli olgu olduğu vurgulanmaktadır. Raporda ayrıca dış ticaretin eşitsizliği azalttığı, uluslararası sermaye akımlarının ise eşitsizliği artırdığı ifade edilmektedir (IMF, 2007).

⁴ Darvas'ın (2015) ilerleyen dönemdeki çalışması, Çin ve Hindistan'ın gelir eşitsizliği üzerindeki azaltıcı etkisini kişiler arası ölçekte desteklemektedir. Çalışmada 1988-2015 yılları arası dönemde 145 ülkenin vatandaşları arasındaki gelir eşitsizliği incelenmiş ve küresel gelir eşitsizliğinin bu dönemde önemli ölçüde düştüğü ancak Çin ve Hindistan analizden çıkarıldığında eşitsizliğin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm dezavantajlarına rağmen tarihsel sürece bakıldığında, küreselleşme ile birlikte dünyadaki toplam refahın arttığı görülmektedir. Bu bakımdan, ne küreselleşme karşıtlarının önerdiği biçimde küreselleşmenin terk edilmesi ne de aşırı küreselleşmecilerin hedeflediği koşulsuz bir küreselleşmenin gerçekleşmesi, ekonomik kaynakların artırılması ve adil bir paylaşım için çözüm niteliği taşımamaktadır.

Amartya Sen'e (2002: 12) göre küreselleşme sürecinin kesintiye uğratılması, oldukça zararlı sonuçlara yol açabilecek bir girişim olacaktır. Zira küreselleşmenin seyahat, ticaret, göç, kültür ve bilgi gibi kanallardan ülkeler arasındaki etkileşimi artırdığı bir gerçektir. Bu durum, toplumsal gelişmenin en önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Benzer şekilde, küreselleşmenin modern teknoloji ve ekonomik entegrasyonlar aracılığıyla; hem yoksulluğun azaltılmasında hem de geçmişte sadece küçük azınlıkların elinde toplanan maddi refahın genele yayılmasındaki rolü büyüktür. Bu nedenle, asıl üzerinde durulması gereken konu; küreselleşme sürecinin nasıl sonlandırılacağından ziyade küreselleşmenin getirilerinin paylaşımıdır. Bu açıdan çalışmamızın konusunu oluşturan küreselleşme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi, gelecekte bu alanda uygulanabilecek etkin politikaların üretilmesi için oldukça önemlidir.

3. Literatür Özeti

Mevcut çalışmalarda küresel gelir eşitsizliği seviyesinin dönemlere ve kaynaklarına göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin; Bourguignon ve Morrisson'un (2002), Maddison'un (1995) tarihsel verilerine dayanan çalışmasında eşitsizliğin 19. yüzyıldan itibaren II. Dünya Savaşı'na kadar arttığı, sonrasında ise nispeten durağan hale geldiği belirtilmektedir. Bunu destekleyecek biçimde, Milanovic (2012) 1988-2008 dönemini kapsayan çalışmasında küresel eşitsizliğin Sanayi Devrimi'nden beri ilk kez düşmüş olabileceğini belirtmekte ancak bunun yalnızca ülkeler arası gelir yakınsamasının devam etmesi ve ülke içi eşitsizliklerin mevcut düzeylerini aşmaması halinde sürdürülebileceğini öngörmektedir. Bourguignon ve Morrisson'un (2002) çalışmasında, eşitsizliğin kaynaklarının da dönemler itibarıyla değiştiği ortaya konulmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın başında eşitsizliğin asıl itici gücü, ülkeler arası eşitsizlikler iken; daha sonraki süreçte ülke içi eşitsizliklerin baskın hale geldiği öne sürülmektedir. Analizde temel alınan ülke içi eşitsizliklerin ise son iki yüzyıllık süreçte önemli ölçüde arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Küresel gelir eşitsizliğinin kaynaklarının yakın geçmişteki değişimine ilişkin ise Milanovic'in çalışmaları öne çıkmaktadır. Milanovic'e (2011b) göre 1950'li yıllar öncesi dönemde küresel gelir eşitsizliğindeki artış temelde ülke içi eşitsizliklerden kaynaklanmış ancak sonraki süreçte ülkeler arası eşitsizlikler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Milanovic (2002) 91 ülkenin hanehalkı verilerine dayanan çalışmasında ise 1988-1993 yılları arası dönem için ülkeler arası eşitsizliğin küresel eşitsizliği artıran temel unsur olduğunu tespit etmektedir. Ancak 21. yüzyıl ile birlikte ise bu durum değişmeye başlamıştır. Özellikle Asya ülkelerinin küresel anlamda ticari ve finansal piyasalara entegre olmaları ve ardından kayda değer bir ekonomik gelişme kat etmeleri, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında gelir yakınsamasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 2000'li yıllarda küresel eşitsizliğin temel kaynağı nispeten ülke içi eşitsizlikler olmuştur (Milanovic, 2018: 131).

Literatürde ülkeler arası gelir eşitsizliğinin analiz edilmesini içeren birçok ampirik çalışma söz konusudur. Örneğin; Park (1997), 137 ülkenin dahil olduğu çalışmasında 1960-1990 arası dönemi, ülkelerin beşer yıllık veri setleriyle analiz etmiştir. Küresel nüfusun yüzdeler halinde dilimler halindeki gelir payları aracılığıyla ölçülen Theil Endeksi ve Penn Dünya Tablosu'ndan elde edilen verilerin kullanıldığı çalışmada söz konusu dönemde ülkeler arasında bir gelir yakınsamasının bulunmadığı sonucuna varmıştır. Buna ek olarak, çalışmada gelişmekte olan ülkelerin gelir artış hızlarının gelişmiş ülkelere göre daha fazla

olmadığı ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinin ele alınan dönemde arttığı ortaya konulmuştur. Wang ve diğerleri (2019) ise 2002-2014 döneminde Asya ülkeleri arasındaki gelir eşitsizliğini Theil endeksleri ve Gini katsayılarını kullanarak incelemiştir. Ayırıştırma teknikleri ve geçiş dinamikleri analizinin birlikte uygulanmasına dayanan çalışmada Asya ülkeleri arasındaki eşitsizliğin ilgili dönemde tedricen azaldığı ve genel eşitsizlikteki en büyük payın Doğu Asya ülkelerine ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Devasmita'nın (2018) çalışmasında da 2000-2014 arasında Avrupa Birliği ile ASEAN ülkeleri arasındaki gelir eşitsizliği Theil Endeksleri kullanılarak incelenmiş ve iki ülke grubu arasındaki gelir eşitsizliğinin azaldığı ve bu durumun beta ve sigma yakınsaması bulgularıyla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada eşitsizliğin sektörel kaynaklarına da değinilmiş ve Avrupa Birliği için sanayi sektöründeki eşitsizlik azalışının ülkeler arası gelir dağılımına olumlu etkide bulunduğu; ASEAN'da ise sanayi ve hizmet sektörlerinin yakınsamayı desteklediği belirlenmiştir. Geniş bir literatür incelemesine dayanan Johnson ve Papageorgiou'nun (2020) çalışmasında ise son 50 yılda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir yakınsama olmadığı ancak 2000 yılı sonrasında küresel gelir eşitsizliğinin ise azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamıza benzer şekilde, ülkeler arası gelir eşitsizliğini küreselleşme üzerinden inceleyen çalışmalar da söz konusudur. Bu bağlamda Harger, Young ve Hall (2017), 1970-2009 yılları arası dönemde 184 ülkenin KOF endekslerini ve kişi başına düşen gelir seviyelerini kullanarak panel veri analizi yöntemiyle küreselleşme ile ülkeler arası gelir yakınsamasını ilişkisini incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, KOF endeksinde meydana gelen yüzdesel bir standart sapma artışı ele alınan ülkenin kişi başına düşen gelir düzeyi ile en zengin ülkeninki arasındaki farkı yıllık ek %13,6 oranında azalmaktadır. Ayrıca Slaughter (2001) 1945 yılı sonrası dönemde gerçekleştirilen dört ayrı uluslararası ticari serbestleşme girişiminin (AET'nin kurulması, EFTA'nın kurulması, AET ve EFTA arasında ticari serbestleşme adımları ile GATT Kennedy Turu) katılımcı ülkeler arasında gelir yakınsaması sağlayıp sağlamadığını incelemiş ve farkların farkı yöntemiyle ulaştığı sonuçlara göre bu ticari küreselleşme süreçleri sonrasında herhangi bir kişi başına düşen gelir yakınsaması ortaya çıkmamıştır.

Öte yandan, gelir eşitsizliğini küreselleşme üzerinden inceleyen çalışmalarda genellikle ülke içi eşitsizliklerin ele alındığı görülmektedir. Örneğin Tunalı ve Çetinkaya (2019) G7 ülkelerini panel veri yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında 2003-2013 döneminde küreselleşmedeki (KOF küreselleşme endeksi) bir birimlik artışın gelir eşitsizliğini (Gini katsayısı) 0.59 oranında azalttığı sonucuna ulaşımlardır. Atıf ve diğerleri (2012) ise 68 gelişmekte olan ülkenin 1990-2010 arası döneme ait Gini katsayıları ve KOF endekslerini kullanarak küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmada temel doğrusal, sabit etkiler, rassal etkiler ve dinamik olmak üzere uygulanan dört modelde de Gini katsayısı ile KOF endeksi arasında oldukça anlamlı bir pozitif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dorn ve diğerleri (2018), 140 ülkedeki gelir eşitsizliği ile küreselleşme ilişkisini 1970-2014 yılları arası dönemde incelemişler ve çoğu geçiş ekonomisinde ilişkinin güçlü ve pozitif olduğu sonucuna ulaşımlardır. Diğer taraftan gelişmiş ekonomilerde ise iki değişken arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunamamıştır. Roy-Mukherjee ve Udeogu (2021), 1991-2017 arası dönemde 32 OECD ve 7 Batı Balkan ülkesinin 3'er yıllık KOF endeksleri ve Gini katsayılarını kullanarak gelir eşitsizliği ile küreselleşme ilişkisini panel veri analiziyle incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre ele alınan ülkelerde küreselleşme gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Dreher ve Gaston (2008), 1970-2000 arası döneme ilişkin KOF küreselleşme endeksi ve UTIP (University of Texas Inequality Project) veri tabanından elde edilen hane halkı gelir eşitsizliği verilerinin 5'er yıllık ortalamalarını kullanarak uyguladıkları panel veri analizinde sabit etkiler

modeline göre; küreselleşmenin gelir eşitsizliğini tüm ülkelerde %5,6 artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bu oran OECD ülkelerinde %2,8 iken OECD üyesi olmayan ülkelerde ise %4,7'dir.

Literatürde küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini küreselleşmenin çeşitli alt bileşenlerini de kapsayacak biçimde inceleyen çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Bu açıdan Yanar ve Şahbaz (2013), 2010 yılına ilişkin yatay kesit analizlerinde 102 gelişmekte olan ülkede hem genel küreselleşme (genel KOF endeksi) hem de ekonomik ve sosyal küreselleşmenin (KOF alt endeksleri) gelir eşitsizliğini (Gini katsayısı) azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ha (2012) ise 1975-2005 arası dönemde 59 gelişmekte olan ülkenin gelir dağılımını interdisipliner bir perspektifte incelemiştir. Havuzlanmış zaman serisi analizi yöntemiyle ulaştığı sonuçlara göre; dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar söz konusu ülkelerde gelir eşitsizliğini önemli ölçüde artırmakta ancak sol hükümetlere sahip ülkeler, sağ hükümetlere sahip ülkelere göre küresel entegrasyonun eşitsizliğe yol açan etkilerini yavaşlatmada daha başarılı olmaktadır.

Küreselleşmenin alt bileşenlerini kapsayan eşitsizlik çalışmalarında çoğunlukla panel veri analizi tercih edilmiştir. Örneğin; Somuncu (2021), 1995-2016 döneminde 30 gelişmiş ülke ve 37 gelişmekte olan ülke ekonomisini dinamik panel veri analizinin geliştirilmiş momentler yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada ekonomik küreselleşmenin (KOF küreselleşme endeksleri) gelir eşitsizliği (Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanı'ndan alınan Gini katsayıları) üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkelerde sabit ve rassal etkilere göre negatif, birinci farklarına göre ise pozitif olduğu; benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerde de pozitif olduğu tespit edilmiştir. Sosyal ve politik küreselleşmelerin ise her iki ülke grubunda da gelir eşitsizliğini azalttığı, ticari küreselleşmenin ise gelişmiş ülkelerde eşitsizliği artırırken gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, çalışmada genel küreselleşmenin eşitsizlik üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkelerde pozitif, gelişmekte olan ülkelerde ise negatif olduğu tespit edilmiştir. Aynı kaynaklardan elde edilen veriler aracılığıyla gerçekleştirilen bir başka çalışmada Akbakay ve Barak (2020) 13 yükselen piyasa ekonomisini 1994-2014 yılları arası dönem için panel veri analizi ile incelemiş ve uygulanan PMG (Pooled Mean Group) yöntemi sonucunda ekonomik küreselleşmenin gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ekonomik küreselleşmeyi finansal ve ticari olmak üzere iki alt endeks bazında ele alan çalışmada, finansal küreselleşmenin eşitsizlik üzerindeki etkisinin ticari küreselleşmeden daha fazla olduğu vurgulanmıştır.

Wang ve diğerleri (2020) ise ticari küreselleşmeyi ihracat ve ithalatın GSYİH'daki payları üzerinden değerlendirmişler. 58 ülke için 2005-2014 dönemini ele alan çalışmada, ihracatın GSYİH içindeki payının daha yüksek olmasının; gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre 1.79 kat daha fazla eşitsizliğe yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, ithalatın GSYİH içindeki payının daha yüksek olmasının ise yine gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre 2.44 kat daha fazla eşitsizlik anlamına geldiği ve buna ek olarak, doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ise gelişmekte olan ülkelerde 1.43 kat daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Türkmen ve Özbek'in (2021) E7 ülkelerini ele aldıkları çalışmalarında 1988-2016 dönemi yıllık verilerini kullanarak panel veri analizi uygulanmıştır. Finansal küreselleşme için IMF'nin hazırladığı finansal gelişme endeksi ve gelir eşitsizliği için Gini katsayıları kullanılan çalışmada, finansal küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin bazı ülkelerde olumlu bazı ülkelerde ise olumsuz yönde seyrettiği ortaya konulmuştur.

Özcan ve Özmen (2018), 7 farklı yükselen piyasa ekonomisindeki ticari küreselleşme ve gelir eşitsizliği ilişkisini 1994-2005 dönemi için panel veri analiziyle incelemiştir. Eşitsizlik için Gini katsayıları ve ticari küreselleşme için dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranının kullanıldığı çalışmada ülkelerden ikisinde küreselleşmenin gelir eşitsizliğini artırdığı, diğer ülkelerde ise değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bergh ve Nilsson (2010), 1970-2005 yılları arası döneme ilişkin 80 ülkeyi; standartlaştırılmış dünya gelir eşitsizliği veritabanını ve Fraser Enstitüsü'nün KOF küreselleşme endeksini kullanarak panel veri analizi aracılığıyla incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, gelişmekte olan ülkelerde sosyal küreselleşmenin eşitsizliği artırmada önemli bir etkisinin olduğu fakat siyasi küreselleşmenin eşitsizliği artırmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Asteriou, Dimelis ve Moudatsou (2014), Dünya Bankası veri tabanından ticari açıklık, UNCTAD Yatırım Raporu'ndan doğrudan yabancı yatırımlar ve IMF'nin Kambiyo Düzenlemeleri ve Kambiyo Kısıtlamalarına İlişkin Yıllık Raporu'ndan elde edilen sermaye hesabı açıklığı gibi ekonomik küreselleşmeye ilişkin temel göstergelerin gelir eşitsizliği (Gini katsayıları) üzerindeki etkisini incelemiştir. 1995-2009 arası dönemde AB-27 ülkelerin yıllık verileri kullanılarak uygulanan panel veri analizi sonuçlarına göre ticari açıklık gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde bir etkiye sahipken; doğrudan yabancı yatırım (DYY), sermaye hesabı açıklığı ve borsa kapitalizasyonu değişkenlerinin söz konusu ülkelerde eşitsizliği artırıcı bir etkisi söz konusudur. Özellikle DYY'nin, eşitsizliği en çok artıran faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada örneklem, ülke alt gruplarına göre de incelenmiş ve bu gruplarda ticari açıklığın etkisini koruduğu ancak finansal küreselleşmenin gruplara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Munir ve Bukhari (2019), 1980-2014 arası dönemde yükselen ekonomi kategorisindeki 11 Asya ülkesi için ticari, finansal ve teknolojik küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini panel veri analiziyle incelemiştir. Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Entegrasyonu ve Pakistan Ekonomik Araştırması ile dünya gelir eşitsizliği veri tabanından (WIID) elde edilen veriler ile gerçekleştirilen çalışmaya göre; ticari ve teknolojik küreselleşme gelir eşitsizliğini azaltırken, finansal küreselleşme gelir eşitsizliğini artırmaktadır.

Baek ve Shi (2016), ticari ve finansal küreselleşmenin ülke içi gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini 26 gelişmiş ve 52 gelişmekte olan ülke açısından incelemiştir. Dünya Bankası'nın veri tabanından elde edilen Gini katsayıları ve çeşitli ekonomik küreselleşme göstergeleri aracılığıyla 1990-2010 arası döneme ilişkin uygulanan panel veri analizi sonucunda; ticari küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde eşitsizliği artırırken, gelişmekte olan ülkelerde azalttığı; diğer taraftan finansal küreselleşmenin ise gelişmiş ülkelerde eşitsizliği azaltırken gelişmekte olan ülkelerde ise artırdığı tespit edilmiştir.

4. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde küreselleşmenin ülkeler arası ve ülke içi gelir dağılımına olan etkisi ekonometrik olarak incelenecektir.

4.1. Veriler ve Model

Çalışmada panelin dengeli olabilmesini sağlayacak en geniş zaman aralığı tercih edilmiş ve bu kapsamda 2003-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Küreselleşmenin ülkelerarası ve ülke içi gelir dağılımına olan etkisini analiz edebilmek amacıyla üç adet model kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } \ln GDPPC_{it} = c + \beta_1 kof_{it} + \beta_2 inf_{it} + \beta_3 demo_{it} + u_t$$

$$\text{Model 2: } \ln GDPPC_{it} = c + \alpha_1 kof_{it} + \alpha_2 inf_{it} + \alpha_3 demo_{it} + e_t$$

$$\text{Model 3: } IE_{it} = c + \delta_1 kof_{it} + \delta_2 inf_{it} + \delta_3 demo_{it} + \Omega_t$$

$$\text{Model 4: } IE_{it} = c + \gamma_1 kof_{it} + \gamma_2 inf_{it} + \gamma_3 demo_{it} + \epsilon_t$$

Denklemlerde, $\ln GDPPC$; ülkelerdeki kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın logaritmasını, kof ; küreselleşme endeksini, inf ; enflasyonu, $demo$; ülkelerin demokratikleşme seviyelerini temsilen Freedom House tarafından yayınlanan demokrasi endeksini ve IE ; World Inequality Database tarafından yayınlanan gelir eşitsizliği endeksini göstermekte ve ilk yüzde onluk dilimin toplam gelirdeki payını temsil etmektedir. Ülke sepeti olarak Model 1 gelişmiş ülkeler olarak nitelendirilen AB-15 (Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan) ülkelerini kapsarken, Model 2 ve 3 gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırılan BRICST (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinden oluşmaktadır.

İncelenen modellerin tamamı, çalışmanın hipotezi olan “küreselleşme ülkelerarası gelir dağılımını gelişmiş ülkeler lehine değiştirirken, ülke içi gelir dağılımını bozmaktadır” ifadesini test etmeye yönelik olarak kurulmuşlardır. Burada, Model 1 ve Model 2, sırasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kişi başı gayri safi yurtiçi hasıllarının ($\ln GDPPC$) küreselleşmeden (kof) nasıl etkilendiğini araştırırken, Model 3 ve Model 4 sırasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ülke içi gelir dağılımının küreselleşmeyle olan ilişkisini incelemektedir. Yine her bir modelde bağımsız değişken olarak küreselleşmenin yanına enflasyon ve demokrasi endeksi değişkenleri de eklenmiştir.

4.2. Yatay Kesit Bağımlılığı

Panel veri analizi yaparken, durağanlık testlerine geçmeden önce yatay kesit bağımlılığı testi yapılması gerekmektedir. Çünkü serilerde yatay kesit bağımlılığının bulunması elde edilecek sonuçları ciddi oranda etkilemektedir (Pesaran, 2004, Varol, 2019: 17). Bu sebeple birim kök analizine geçmeden önce uygun birim kök yönteminin belirlenmesi amacıyla yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Bu amaçla Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testi gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem aşağıdaki denklemle analizi gerçekleştirilmektedir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right)$$

Denklemden elde edilen CD test istatistiği asimptotik standart dağılım sergilemektedir (Pesaran, 2004). Bu testin hipotezleri:

H_0 = yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 = yatay kesit bağımlılığı vardır.

Dolayısıyla, elde edilen test istatistiğinin reddedilmesi, paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğunu ve yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran birim kök testlerinin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmada Pesaran (2004) CD testi Stata programı ile uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Gelişmiş ülkeler (AB-15)			Gelişmekte olan ülkeler (BRICST)		
Değişken	CD test skoru	Olasılık değeri	Değişken	CD test skoru	Olasılık değeri
lnGDPPC	31.44*	0.000	lnGDPPC	13.19*	0.000
kof	33.23*	0.000	kof	14.82*	0.000
inf	29.54*	0.000	inf	0.51	0.607
demo	8.70*	0.000	demo	2.48**	0.013
IE	5.65*	0.000	IE	0.33	0.740

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 1'deki sonuçlara göre gelişmiş ülkeler olarak ele alınan AB-15 ülkelerinde bütün serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmüştür. Gelişmekte olan ülkeler olarak ele alınan BRICST ülkelerinde ise enflasyon ve gelir dağılımı serileri hariç diğer serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunmuştur. Bu sebeple çalışmanın geri kalanında buna uygun analiz yöntemleri ile devam edilecektir.

4.3. Birim Kök

Çalışmada ele alınan iki farklı ülke sepetine ait on farklı değişkenden sekiz tanesi yatay kesit bağımlılığına sahipken, iki tanesi ise yatay kesit bağımlılığına sahip değildir. Bu sebeple durağanlık test edilirken yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğu serilerde bu bağımlılığı göz önünde bulunduran ikinci nesil birim kök testlerinden Taylor ve Sarno (1998) tarafından geliştirilen MADF (Multivariate Augmented Dickey Fuller, Çok Değişkenli Genişletilmiş Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı diğer iki seri içinse birinci nesil birim kök testlerinden olan Levin-Lin-Chu (LLC) (2002) testinden yararlanılmıştır.

MADF testi tek değişkenli birim kök testlerinin bir devamı olarak düşünülebilir (Furuoka, 2012: 138). Birim kök hipotezinin sınanmasında yaygın olarak kullanılan süreç ADF testidir. ADF testi aşağıdaki regresyon üzerine kurulmuştur (MacKinnon, 2002).

$$\Delta y_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Burada α , β ve δ_j katsayıları, p otoregresif sürecin gecikme derecesini ve ε_t ise hata terimini göstermektedir. MADF yöntemi SUR (Seemingly Unrelated Regressin, Görünürde İlişkisiz Regresyon) tekniği ile ADF istatistiğini hesaplamaktadır. Bu testin boş hipotezi:

$$H_0: \beta_i - 1 = 0, \forall i = 1, \dots, N$$

Şeklinde dir. Burada paneldeki tüm ülkeler için bir birim kök olduğunu öne süren ortak hipotezin Wald istatistiği MADF istatistiği olarak kullanılmaktadır. İstatistiğin kritik değerlerden büyük olması serilerin durağan olduğu anlamına gelmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının olmadığı seriler için uygulanan birinci nesil panel birim kök testi olan Levin, Lin, Chu (2002) testi aşağıdaki temel ADF denklemini kullanmaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha y_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij} \Delta y_{it-j} X'_{it} \delta + \varepsilon_{it}$$

Bu testin temel hipotezi:

$$H_0: \alpha = 0$$

Bu testte ortak birim kök vardır boş hipotezi test edilmektedir. Test istatistiği kritik değerlerden büyük çıktığında hipotez reddedilmekte ve serilerde ortak birim kök olmadığı, yani serilerin durağan olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada birim kök analizi için kullanılan MADF ve LLC testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: MADF ve LLC Birim Kök Test Sonuçları

Gelişmiş ülkeler (AB-15)			Gelişmekte olan ülkeler (BRICST)				
	MADF	Kritik değer		MADF	Kritik değer	Levin-Lin-Chu	
						Stat	p-value
lnGDPPC	2016.725**	55.310	lnGDPPC	62.673**	55.310	-	-
kof	327.295**	55.310	kof	56.212**	55.310	-	-
inf	707.526**	55.310	inf	-	-	-1.3575***	0.0873
demo	16438.994**	55.310	demo	69.170**	55.310	-	-
IE	873.954**	55.310	IE	-	-	-2.3303*	0.0099

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

MADF ve LLC test sonuçlarına göre hem yatay kesit bağımlılığın olduğu hem de olmadığı seriler düzey değerlerinde durağan çıkmışlardır. Bu sebeple çalışmanın bundan sonraki kısmında doğrudan regresyon analizine geçilmiştir.

4.4. Hausman Test

Yapılacak regresyon analizinden önce, regresyon denklemindeki katsayıların sabit ve rassal etkili modellerde birbirinden farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Buna ilişkin test Hausman (1978) tarafından geliştirilmiştir. Bu test, sabit etkili ve rassal etkili modeller arasında katsayı farkının varlığını sınamaktadır. Sınama sürecinde kurulan boş hipotez rassal etkilerin varlığını gösterirken, boş hipotezin reddedilmesi ise sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu test aşağıdaki eşitlik yoluyla analizi gerçekleştirmektedir:

$$H = (\beta^{SE} - \beta^{RE})' [Var(\beta^{SE}) - Var(\beta^{RE})]^{-1} (\beta^{SE} - \beta^{RE})$$

Denklemden yer alan SE; sabit etkiler modelini ve RE; rassal etkiler modelini ifade etmektedir. Bu test yoluyla elde edilen Hausman (H) test istatistiği sayesinde regresyonda sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çalışmada Hausman (1978) testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Hausman Testi Sonuçları

	Yatay Kesit Rassal Etkiler		Periyot Rassal etkiler	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık

Model 1	6.67***	0.08	31.34*	0.00
Model 2	0.07	0.99	0.78	0.85
Model 3	4.75	0.19	14.14*	0.00
Model 4	42.17*	0.00	11.77*	0.00

Not: * ve *** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablodaki sonuçlara göre AB-15 ülkelerinin kişi başı gelirleri üzerinde küreselleşmenin etkisini inceleyen Model 1’de Hausman test istatistiği reddedilmiş ve regresyonun sabit etkiler modeli ile kurulması gerektiği ortaya çıkmıştır. BRICST ülkelerinin kişi başı gelirleri üzerinde küreselleşmenin etkisini ele alan Model 2’ de rassal etkilerin varlığı kabul edilmiştir. AB-15 ülkelerinin ülke içi gelir dağılımının küreselleşmeden nasıl etkilendiğini inceleyen Model 3’te yatay kesitler (ülkeler) için rassal etkiler, periyot için sabit etkiler modelinin uygun olduğu görülmüştür. Model 4’te ise BRICST ülkelerinin ülke içi gelir dağılımının küreselleşmeden nasıl etkilendiği araştırılmış ve rassal etkilerin var olduğunu öne süren boş hipotez reddedilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle Model 1 için sabit etkiler, Model 2 için rassal etkiler, Model 3 için karma etkiler ve Model 4 için sabit etkiler modellerinin uygun olduğu, yapılacak regresyonda bu etkilerin dikkate alınması gerektiği görülmüştür. Bu yüzden çalışmanın regresyon kısmı bu sonuçlara uygun olacak şekilde sürdürülecektir.

4.5. Regresyon

Çalışmada panel EKK yöntemi kullanılmış ve sonuçlar tabloda sunulmuştur.

Tablo 4: Regresyon Sonuçları

	Model 1 (AB-15)		Model 2 (BRICST)		Model 3 (AB-15)		Model 4 (BRICST)	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
kof	-0.013**	0.01	0.125*	0.00	0.001**	0.04	0.006**	0.04
inf	0.027*	0.00	-0.02**	0.02	0.001	0.14	0.004*	0.00
demo	0.008**	0.04	0.006	0.16	0.0002	0.69	0.0009***	0.06
c	10.97*	0.00	0.21	0.80	0.14	0.14	0.031	0.87

Not: Model 1 ve Model 2’de bağımlı değişkenler lnGDPPC (kişi başı milli gelir), Model 3 ve 4’te bağımlı değişken IE (gelir dağılımı eşitsizliği)’dir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablodaki sonuçlara göre, AB-15 ülkeleri için küreselleşmenin artması kişi başına düşen gelir üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Bunun sebebi, küreselleşme ile beraber çok uluslu büyük şirketler üretim merkezlerini ucuz üretim faktörlerinin olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönlendirmeleri ve buraların kalkınmasını sağlamalarıdır. Dolayısıyla küreselleşme ile beraber gelişmiş ülke gruplarından olan AB-15’te kişi başı gelir azalmaktadır. Nitekim benzer sebebe dayanan ancak farklı yöndeki bir sonuç ise gelişmekte olan BRICST ülkeleri için bulunmuştur. Küreselleşme ile beraber bu ülkelerin kişi başı gelirleri artmaktadır. Çünkü uluslararası sermaye ucuz üretim faktörlerinin olduğu gelişmekte olan ülkelere hem kısa vadeli portföy yatırımları hem de uzun vadeli doğrudan sermaye yatırımları ile girmekte ve bahsi geçen ülkeleri kalkındırmaktadır. Bu sayede

küresel bazda ülkeler arası gelir dağılımı düzelmekte ve ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri birbirlerine yakınsamaktadır. BRICST ülkeleri için ortaya çıkan bir diğer kayda değer sonuç ise demokratikleşme seviyesinin kişi başı milli gelir üzerinde, her ne kadar pozitif görünse de, anlamsız bir etkiye sahip olmasıdır. Bu durum, uluslararası sermayenin ülkelerin iç siyasi dinamiklerinden etkilenmediğini ve yüksek getiriye odaklı olarak bir ülkeden başka bir ülkeye transfer olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası sermayenin demokratik ülkelere doğru bir yöneliminin olacağı ve böylece söz konusu ülkelerde demokratikleşme ile kalkınma arasında karşılıklı bir verimlilik döngüsü öngören modernleşmecî yaklaşımlar bu model tarafından desteklenmemektedir. Son yıllarda birçok gelişmekte olan ülke siyasasında yükselen otoriterliğe rağmen ekonomilerinde krize yol açacak bir sermaye kaçışının yaşanmaması modeldeki sonuçlarla uyumludur.

Öte yandan, hem Model 3 hem de Model 4'teki sonuçlara göre küreselleşme, katsayısı pozitif olduğu için, gelişmiş (AB-15) ve gelişmekte olan (BRICST) ülkelerde ülke içi gelir dağılımını bozmaktadır. Çünkü kullanılan veri setinde ele alından değişken ilk yüzde 10'luk dilimin gelirinin toplam gelirdeki payı değişkenidir ve bu değişken her iki ülke grubunda da küreselleşmeden pozitif olarak etkilenmektedir. Dolayısıyla ilk yüzde 10'luk dilimin toplam gelirden aldığı pay her iki ülke grubunda da küreselleşme ile beraber artmaktadır. Bu durum AB-15 ve BRICST ülkelerinde ülke içi gelir eşitsizliğinin arttığını, yani sınıf temelli gelir dağılımının bozulduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Tarihsel açıdan küresel gelir eşitsizliğinin kaynakları dönemlere göre farklılık göstermektedir. Literatürde 19. yüzyılda küresel eşitsizliğin temelde ülke içi (sınıf temelli) eşitsizliklerden kaynaklandığı belirtilirken; 20. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkelerin kendi aralarındaki (mekân temelli) eşitsizliklerin küresel eşitsizliği besleyen asıl unsur haline geldiği vurgulanmaktadır. 21. yüzyılda ise artan küresel entegrasyonun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında gelir yakınsamasına yol açarak, ülkeler arası eşitsizliği azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu öne sürülmektedir. Bu dönemde küresel eşitsizliğin, tekrar nispeten ülke içi eşitsizliklerden beslenen bir yapıya evrildiği ileri sürülmektedir.

Bu çalışma, birçok çalışmada olduğu üzere gelir eşitsizliği ile küreselleşme ilişkisini ele almaktadır. Ancak literatürdeki çalışmalardan farklı olarak gelir eşitsizliğini tek bir boyutta değil, hem ülke içi hem de ülkeler arası boyutlarıyla inceleyerek küreselleşmenin eşitsizlik üzerindeki etkisine farklı açılardan kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, gelişmiş ülke kategorisi olarak AB-15'i ve gelişmekte olan ülkeler için ise BRICST ülke grubu ele alınmakta ve küreselleşmenin ülkeler arası eşitsizliği azaltırken ülke içi eşitsizliği artırdığı yönündeki mevcut tezin ele alınan dönem için geçerli olup olmadığı sorusuna odaklanılmaktadır.

Çalışmada küreselleşmenin mekân temelli (ülkeler arası) gelir dağılımını geliştirmekte olan ülkeler lehinde değiştirirken, sınıf temelli (ülke içi) gelir dağılımını bozduğu hipotezi test edilmiştir. Test sürecinde öncelikle yatay kesit bağımlılığına bakılmış ve iki seri hariç tüm serilerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmüştür. Bu sebeple yatay kesit bağımlılığının olmadığı serilerde birinci nesil panel birim kök testlerinden olan LLC testi, yatay kesit bağımlılığının olduğu serilerde ise ikinci nesil panel birim kök testlerinden olan MADF testi kullanılmıştır. Birim kök testleri sonucunda tüm serilerin $I(0)$, yani düzeyde durağan oldukları tespit edilmiştir. Sonrasında yapılan Hausman testi ile regresyonda kullanılacak modelin sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden hangisi olacağı bulunmuş ve buna uygun olarak regresyon tahmini gerçekleştirilmiştir.

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde (AB-15) kişi başı geliri azalttığı ve gelişmekte olan ülkelerde (BRICST) kişi başı geliri artırdığı tespit edilmiştir. Bu durumda küreselleşmenin mekân temelli gelir dağılımını geliştirmekte olan ülkeler lehine değiştirdiği hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuçlar, literatürdeki Devasmita (2018) ile Harger ve diğerlerinin (2017) sonuçları ile uyumludur ancak Johnson ve Papageorgiou'nun (2020) ve Park'ın (1997) sonuçları ile çelişmektedir.

Çalışmada ayrıca küreselleşmenin sınıf temelli gelir dağılımını nasıl etkilediği analiz edilmiş ve küreselleşmenin ele alınan her iki ülke grubunda da ülke içi gelir dağılımını bozduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, halihazırdaki Tunalı ve Çetinkaya (2019) ile Yanar ve Şahbaz'ın (2013) bulgularının aksi yönünde olmasına rağmen Atıf vd. (2012), Dorn vd. (2018), Roy-Mukherjee ve Udeogu (2021) ile Dreher ve Gaston'un (2008) sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Bu bulgular sayesinde çalışmanın temeli olan hipotezin her iki kısmı da doğrulanmıştır. Milanovic'in (2018) tespitlerini destekleyecek şekilde küreselleşme; ülkeler arası yakınsamayı tetiklemesi bakımından mekân temelli gelir dağılımı üzerinde adaleti sağlama yönünde bir etkiye sahipken, ulusal ölçekte farklı ekonomik sınıflar arasındaki gelir dağılımını bozma eğilimindedir.

Bu konuda yapılabilecek diğer çalışmalarda küreselleşmenin farklı alt kategorilerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri, sadece gelir değil servet eşitsizliği gibi diğer konulardaki etkileri, sektörel gelir eşitsizliği gibi diğer alt başlıklardaki etkileri incelenebilir. Bu çalışma bu tür çalışmalara ışık tutması yönüyle de literatüre katkı yapmaktadır.

Mekân temelli gelir eşitsizliğinin çözümü konusunda yapılabilecekler; küresel sermayeyi geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkelere çekmek için uygun teşviklerin ve getiri politikalarının uygulanması, ülkelere gelen yabancı sermayenin yaptığı fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarının ülkede kalıcı olmasının sağlanması ve bu süreçte ülkelerin know-how açısından gerekli eğitimi küresel sermayeden almasıdır. Sınıf temelli gelir dağılımı için ise yabancı sermayenin uygun sektörlerle tahsisi, beşeri sermayenin ve eğitilmiş insan sayısının artırılması ve ücretli çalışanların katma değeri ile doğru oranda gelir elde etmesinin sağlanması öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- AKBAKAY, Z., ve BARAK, D. (2020). Yükselen Piyasalarda Ekonomik Küreselleşme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 17-34.
- ANDREANO, M. S., LAURETİ, L., ve POSTİGLİONE, P. (2013). Economic growth in MENA countries: Is there convergence of per-capita GDPs?. *Journal of Policy Modeling*, 35(4), 669-683.
- ASTERIOU, D., DIMELIS, S., ve MOUDATSOU, A. (2014). Globalization and income inequality: A panel data econometric approach for the EU27 countries. *Economic Modelling*, 36, 592-599.
- ATIF, S. M., SRIVASTAV, M., SAUYTBKOVA, M., ve ARACHCHIGE, U. K. (2012). Globalization and income inequality: a panel data analysis of 68 countries. *ZBW*.
- BAEK, I., ve SHI, Q. (2016). Impact of economic globalization on income inequality: Developed economies vs emerging economies. *Global Economy Journal*, 16(1), 49-61.
- BERGH, A., ve NILSSON, T. (2010). Do liberalization and globalization increase income inequality?. *European Journal of political economy*, 26(4), 488-505.
- BOURGUIGNON, F., ve MORRISSON, C. (2002). Inequality Among World Citizens: 1820-1992. *American Economic Review*, 92(4), 727-744.
- CHANCEL, L., PIKETTY, T., SAEZ, E., ve ZUCMAN, G. (2018). World Inequality Report 2018: Executive Summary. World Inequality Lab. <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- CHANCEL, L., PIKETTY, T., SAEZ, E., ve ZUCMAN, G. (2022). World Inequality Report 2022. World Inequality Lab. https://wir2022.wid.world/website/uploads/2022/01/WIR_2022_FullReport.pdf. (Erişim Tarihi: 07.02.2022).
- DARVAS, Z. (2019). Global interpersonal income inequality decline: The role of China and India. *World Development*, 121, 16-32.
- DEVASMITA, Jena. (2018). Economic Integration and Income Convergence in the EU and the ASEAN. *Journal of Economics Library*, 5(1), 1-11.
- DORN, F., FUEST, C., ve POTRAFKE, N. (2018). Globalization and income inequality revisited. *Munich Society for the Promotion of Economic Research*.
- DOWRICK, S., ve DELONG, J. B. (2003). "Globalization and Convergence". *Globalization in historical perspective* İçinde, (ss. 191-220). University of Chicago Press.
- DREHER, A., & GASTON, N. (2008). Has globalization increased inequality?. *Review of International Economics*, 16(3), 516-536.
- FIREBAUGH, G. (2000). The Trend in Between-Nation Income Inequality. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 323-339.
- FORGÓ, B. ve JEVCAK, A. (2015). Economic convergence of central and eastern European EU member states over the last decade (2004-2014) (No. 001). Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission.
- FURUOKA, F. (2012). Unemployment Hysteresis in the East Asia-Pacific Region: New Evidence From MADF and SURADF Tests. *Asian-Pacific Economic Literature*, 26(2), 133-143.

- GOLDIN, I., ve REINERT, K. (2007). *Globalization for Development: Trade, Finance, Aid, Migration, and Policy*. World Bank Publications.
- GULBE, R., ve SARVUTA, L. (2018). The Biased Side of Openness: Impact of Sector-Specific FDI Flows on Income Inequality in Developed Economies. https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2020-05/10Paper_Gulbe_Sarvuta.pdf. (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- HA, E. (2012). Globalization, government ideology, and income inequality in developing countries. *The journal of Politics*, 74(2), 541-557.
- HARGER, K., YOUNG, A. T., & HALL, J. C. (2017). Globalization, institutions, and income convergence. *Journal of Regional Analysis and Policy* (forthcoming).
- HAUSMAN, J.A. (1978), Specification Tests in Econometrics, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 46(6), 1251-1271.
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF). 2007. "Globalization and Inequality", *World Economic Outlook 2007 İçinde* (Washington, DC).
- JOHNSON, P., ve PAPAGEORGIOU, C. (2020). What remains of cross-country convergence?. *Journal of Economic Literature*, 58(1), 129-75.
- KENWORTHY, L. (1997). Globalization and economic convergence. *Competition & Change*, 2(1), 1-64.
- KOF GLOBALISATION INDEX, 2022. Erişim Adresi <https://kof.ethz.ch/> (Erişim Tarihi: 12.01.2022)
- KONUKMAN, A., ve ÇİFTÇİ, C. (2008). Küreselleşmenin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(1), 59-83.
- LEVIN, A., C.F. LIN ve CHU, C.J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108(1): 1-24.
- LINDERT, P. H., ve WILLIAMSON, J. G. (2003). "Does globalization make the world more unequal?". *Globalization in historical perspective İçinde* (ss. 227-276). University of Chicago Press.
- MACKINNON, J. G. (2002). Bootstrap Interference in Econometrics, Paper Presented as the Presidential Address at the 2002 Annual Meeting of Canadian Economic Association.
- MADDISON, A. *Monitoring the world economy*. Paris: OECD, 1995.
- MATKOWSKI, Z. ve PRÓCHNIAK, M. (2007). Economic convergence between the CEE-8 and the European Union. *Eastern European Economics*, 45(1), 59-76.
- MILANOVIC, B. (2002), "Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution?", World Bank Policy Research Working Paper 2876, April.
- MILANOVIC, B. (2011a). *Global Inequality: From Class to Location, from Proletarians to Migrants: The World Bank*.
- MILANOVIC, B. (2011b). A short history of global inequality: The past two centuries. *Explorations in Economic History*, 48(4), 494–506. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2011.05.001>
- MILANOVIC, B. (2012). *Global Income Inequality by the Numbers: In History and Now: The World Bank*.

- MILANOVIC, B. (2018). Küresel Eşitsizlik: Küreselleşme Çağı İçin Yeni Bir Yaklaşım. Efil Yayınevi, Ankara.
- MUNIR, K., ve BUKHARI, M. (2019). Impact of globalization on income inequality in Asian emerging economies. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(1/2), 44-57.
- O'ROURKE, K. H. (2001). Globalization and Inequality: Historical Trends.
- ÖZCAN, G., ve ÖZMEN, İ. (2018). Küreselleşme Yükselen Ekonomilerde Gelir Dağılımını Etkiler Mi?. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 35-52.
- PARK, D. (1997). An Alternative Examination of Intercountry Income Inequality and Convergence. *Comparative Economic Studies*, 39(3), 53-65.
- PESARAN, M. H. (2004) General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, Cambridge Working Papers in Economics, N. 435, 2004
- PIKETTY, T. (2018) Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital, (çev) H. Koçak, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- RASLER, K., ve THOMPSON, W. R. (2009). Globalization and North—South Inequality, 1870—2000: A Factor for Convergence, Divergence or Both?. *International Journal of Comparative Sociology*, 50(5-6), 425-451.
- ROY-MUKHERJEE, S., & UDEOGU, E. (2021). Neo-liberal globalization and income inequality: panel data evidence from OECD and Western Balkan countries. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(1), 15-39.
- SAVACI, S. ve KARŞIYAKALI, B. (2016). Ülkeler Arası Gelir Yakınsaması Analizi: AB Ülkeleri ve Türkiye. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16(33), 237-257.
- SEN, A. (2002). 'Globalization, Inequality and Global Protest', *Development* 45: 2, ss. 11–16.
- SLAUGHTER, M. J. (2001). Trade liberalization and per capita income convergence: a difference-in-differences analysis. *Journal of International Economics*, 55(1), 203-228.
- SOMUNCU, S. (2021). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği Üzerine Etkileri: Seçili Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz (Master's thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- STANISIC, N., MAKOJEVIC, N., ve CURCIC MILUTINOVIC, M. (2018). The EU enlargement and income convergence: Central and Eastern European countries vs. Western Balkan countries. *Entrepreneurial Business and Economics Review*.
- TAYLOR, A. M. (2002), "Globalization, Trade and Development: Some Lessons From History", NBE Working Paper No:9326, November.
- Taylor, M. P., & Sarno, L. (1998). The Behavior of Real Exchange Rates During The Post-Bretton Woods Period. *Journal of International Economics*, 46(2), 281-312.
- TUNALI, H., ve ÇETİNKAYA, H. (2019). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Panel Veri Analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 224-237.
- TÜRKMEN, S., ve ÖZBEK, S. (2021). Yeni Küreselleşme Döneminde Finansal Gelişmenin, Gelir Eşitsizliği Üzerine Etkileri: E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 419-437.
- UN-DESA. (2015). Concepts of inequality. Dev Issues 1:1–2

- VARBLANE, U. ve VAHTER, P. (2005). An analysis of the economic convergence process in the transition countries. University of Tartu Economics and Business Working Paper, (37-2005).
- VAROL, T. (2019). PANEL Birim Kök Testleriyle Cari İşlemler Dengesi Yakınsamasının Sınanması: OECD Ülkeleri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- VOJİNOVIĆ, B., OPLOTNİK, Z. J. ve PROCHNIAK, M. (2010). EU enlargement and real economic convergence. *Post-Communist Economies*, 22(3), 303-322.
- WAHEEDUZZAMAN, A. N. M. (2011). Competitiveness and convergence in G7 and emerging markets. *Competitiveness Review: An International Business Journal*.
- WANG, L., CHEONG, T. S., WU, Y., ve WU, J. (2019). Convergence and Intercountry Inequality within Asia: A Combined Approach Using Decomposition Techniques and Transitional Dynamics Analysis. *Asian Economic Journal*, 33(4), 341-362.
- WANG, M., PARK, N., ve CHOI, C. H. (2020). The Nexus between International Trade, FDI and Income Inequality. *Journal of Korea Trade*, 24(4), 18-33.
- YANAR, R., ve ŞAHBAZ, A. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 55-74.
- YEŞİLYURT, F. (2014). Yakınsama Hipotezinin OECD Ülkelerinde İkili Yaklaşımla Test Edilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 349-358.
- YILANCI, V. ve GÖKÇE, E. C. (2020). OECD Ülkelerinde Yakınsama Hipotezinin Geçerliliği: Kalıntılarla Genişletilmiş Panel Fourier SURADF Birim Kök Testi. *Sosyoekonomi*, 28(44), 395-407.
- ZIA, U., ve MAHMOOD, Z. (2019). Tests of income convergence in ASEAN and SAARC trading blocs. *South Asia Economic Journal*, 20(2), 167-183.

Nâbizâde Nazım'ın Öykülerinde Romantizm Etkisi

Esra ÇINAR¹

Araştırma Makalesi

Makale Gecmisi

Başvuru Tarihi: 07.08.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 07.08.2022

Acceptance Date: 07.12.2022

Özet

19. yüzyılın başlarında Avrupa'da klasisizme karşı oluşturulan ve ilk önce resim sanatında vücut bulan romantizm çok geçmeden kendisini edebiyat sahasında da gösterir. Avrupa'daki gelişmeleri takip eden Türk aydını bu akımı zaman içerisinde benimser ve akıma dair yapıtlar ivedilikle oluşturulmaya başlanır. Tanzimat edebiyatı dönemi romantizmin kendisini kuvvetle hissettirdiği ve buna bağlı olarak eserlere akımın özelliklerinin yansıtıldığı dönem olarak okur karşısına çıkar. Öyle ki ileride realist çizgiyi takip edecek isimler de sanat hayatına romantizm etkisiyle atılır. Nâbizâde Nazım, edebiyat sahasında roman ve öykü yazarı olarak tanınan, realist-natüralist çizgide ilerleyen bir sanatçı olarak bilinir. Yazarın öykü türünün Türk edebiyatında örneklerinin yeni verilmeye başlandığı zaman diliminde öyküler kaleme alması, türü geliştirmeye yönelik bir katkı olarak algılanabilir. Yazmış olduğu "Karabibik" isimli uzun öyküde ve "Zehra" romanında bu etki açık bir şekilde hissedilir. Ancak yazmış olduğu öyküler arasında bazı öyküler var ki tamamen romantik algıyla üretilmiştir. Özellikle ilk dönem öykülerinde bu romantik tavra rastlanmaktadır. Bu romantizmin hâkim olduğu gelenek anlayışından doğan bir neticedir. İncelenen öyküler arasında "Yadigârlarım", "Zavallı Kız", "Bir Hatıra", "Sevda", "Hâlâ Güzel", "Hasba" ve "Sohbet-i Şabbane" isimli öykülerde romantizmin etkilerine rastlanılmıştır. Çalışma kapsamına "Karabibik", "Seyyie-i Tesâmüh", "Bir Fakir Aile", "Enginde" gibi öyküleri realist unsurlar barındırdığından alınmamıştır. Çalışma içerisinde, Türk edebiyatında realist kanadın temsilcisi olarak görülen yazarlardan biri olan Nâbizâde Nazım'ın da öykülerinde romantizmden kurtulamadığı açıklanmaya çalışılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Nâbizâde Nazım, Romantizm, öykü türü, Romantizm etkisi

The Effect of Romanticism in Nâbizâde Nazım's Stories

Abstract

Romanticism, which was created against classicism in Europe at the beginning of the 19th century and first embodied in the art of painting, soon shows itself in the field of literature. The Turkish intellectual, who followed the developments in Europe, immediately adopted this movement and works about the movement began to be created immediately. The period of Tanzimat literature appears before the reader as the period in which romanticism is experienced and reflected to the marrow. So much so that the names who will follow the realist line in the future are also thrown into the art life with the effect of romanticism. Nâbizâde Nazım is known as an artist who is known as a novel and short story writer in the field of literature and progresses in a realist-naturalist line. The author's writing of stories in the period when the examples of the short story genre in Turkish literature were just beginning to be given can be perceived as a contribution to the development of the genre. However, among the stories he wrote, there are some stories that were produced with a completely romantic perception. Especially in the first period stories, this romantic attitude is encountered. This is a result of the tradition understanding dominated by romanticism. Among the stories examined, the effects of romanticism were found in the stories named "Yadigârlarım", "Zavallı Kız", "Bir Hatıra", "Sevda", "Hâlâ Güzel", "Hasba" and "Sohbet-i Şabbane". Stories such as "Karabibik", "Seyyie-i Tesâmüh", "Bir Fakir Aile", "Enginde" were not included in the study because they contain realistic elements. In the study, it has been tried to explain that Nâbizâde Nazım, who is one of the writers who is seen as the representative of the realist wing in Turkish literature, could not get rid of romanticism in his stories.

Keywords: Nâbizâde Nazım, Romance, story type, Romance influence

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, esracinar200@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5859-8875>

1.Giriş

Romantizm, 19. yüzyılın başlarında Avrupa’da klasisizme tepki olarak doğan duygu, hayal, coşku ve sezgiyi ön planda tutup katı akılcılığı ve kuralcılığı eleştiren sanat/edebiyat akımı olarak kendini gösterir. Önce resim sanatında vücut bulan romantizm daha sonraları edebiyat sahasında da kendine yer edinir. Öncelikle İngiltere ve Almanya’da kendini hissettiren romantik akım, altın çağını Fransız edebiyatında yaşar. Romantizmin ortaya çıkış nedenleri arasında yaşanan sosyal sıkıntılar, rejim baskıları, sanat kapsamında klasisizm akımının sanat erbabını katı kuralcılığı ile sıkışmışlığa sürüklemesi gibi hususlar sayılabilir. Bu noktada klasisizmin sınırları ve sanatçıyı kısıtlayan tavrına tepkiler gösterilmeye başlanır. “Tepkinin en büyüğü, uzun zamandır varlığını sürdüren klasisizmin gittikçe artan ve sanatkârın hürriyetini kısıtlayan kuralcılığı, katı akılcı tutumu, millilikten uzak tavrı ve sun’ileşen dil ve üslubudur” (Çetişli, 2017: 77). Romantikler klasik edebiyatın hem biçime hem de içeriğe dair tüm kurallarını yıkmayı başarmışlar, özgür bir tavırla yazmayı tercih etmişlerdir.

Tanpınar romantizmin doğuşunu şu şekilde özetler:

“Eski rejimin zayıflaması, demokrasi fikrinin yayılması, millet cereyanlarının uyanması, Hıristiyan dinine karşı öteden beri mevcut bir aksülamelin mahiyet değiştirerek birdenbire panteizm şeklinde tecellisi, resmin, musikin ve felsefenin yaptığı hamleler, arkeoloji ve tarihin şaşırtıcı inkişafı ve hepsinden mühimi eski kalıpların ve çerçevelerin yıkılmasıyla ferdin bütün bir davalar ve iddialar silsilesiyle doğuşu” (Tanpınar, 1982:111).

Klasisizmde akılcılık üstün tutulurken romantizmde ferdi duygu, sezgi ve heyecanlara yer verilir. “Bu edebiyat akımı hayallerle duyguların üstünlüğünü kabul etmekle, gerek klasisizme gerekse neo-klasisizme baş kaldırmış durumdadır” (Karaalioğlu, 1965: 61). Romantikler gülünç ve acı olayların bir arada işlenebileceği kanısındadır. O yüzden dram türüne ayrı bir önem vermişlerdir. Tabiat, sanatçının ilham kaynağı olarak eserlerde kendisine yer bulur. Onlara göre tabiat her yönüyle anlatılmalı, aktarılmalıdır. Din duygusu romantikler için önem taşır. Hıristiyanlığın mucizeleri, destanları bu dönemde yeniden yorumlanır.

Romantik sanatçı eserlerinde kendini gizleme gereği hissetmez. Yüreğinden geçenleri okurla paylaşma gereği duyar. “Neticede romantizmle birlikte klasisizmin katı kuralları kırılmış, edip ve şairler istedikleri gibi coşkun ruh hallerini eserlerine aksettirmek imkânı bulabilmişlerdir” (Gözler, 1976: 92). Ferdietçilik romantik sanatçı için önemlidir. Çünkü romantikler eserlerinde kendi duygu, düşünce ve hayallerine yer vermektedirler.

Hugo’nun *Cromwel Önsözü* ile birlikte manifest bir biçimde edebiyat sahasında yer edinen romantizm Türk edebiyatını da gerek hürriyet fikriyle gerekse yazarların duygularını açıkça ifade etmesinde başvurulan bir araç olarak kendini gösterir. Tanzimat döneminde hemen hemen her Türk aydınının eser vermesinde etkili olan romantizmin etkileri uzun bir müddet boyunca silinmez. Tanzimat dönemi ve sonrasında yetişen hemen her sanatçının alt zemininde romantik etki gözle görülür biçimde kendini gösterir.

Mehmet Kaplan’ın (1993: 22) Ara Nesil olarak adlandırdığı sanatçı grubunun içinde yer alan Nâbizâde Nazım’ın da ilk dönem eserlerinde, bilhassa ilk dönem öykülerinde romantizm kendini hissettirir.

Nâbizâde Nazım, yaşadığı dönemin edebiyat sahasında baskın olan romantik akıma karşı çıkararak² realist-natüralist çizgide eser veren sanatçılarından biri olarak bilinmektedir. Öykü türü onun yaşadığı dönemde yeni bir tür olarak ortaya çıkar ve yazar da bu türü dener. Öykü ve roman türünün ayırımına dikkat çeken sanatçı Nouvelle olarak adlandırılan uzun öykü şeklinde sekiz adet eser verir. Döneminde öykü türü, yeni bir tür olmasına rağmen öykü tekniğinde değişiklik yaparak bazı öykülerini birinci tekil kişi ağzından aktarır. Öykülerinde genel olarak sade bir dil kullanan sanatçı “Karabibik” isimli uzun öyküsünde ise mahallî ağızla yazarak eserine objektivizm katmış olur. Öykülerinde günlük hayatın aktarıldığı kısımlarda dil gayet sade ve anlaşılır iken kişilerin psikolojik tanımlamalarında ağır terkipler kullanmayı tercih eder.

Sanatçı ilk dönem öykülerini romantik etki üzerine kaleme alır. “Yadigârlarım”, “Zavallı Kız”, “Bir Hatıra”, “Sevda”, “Hâlâ Güzel” ve “Hasba” isimli öykülerinde bu etki kendini tesadüfler, romantik kişiler, gerekçeleri verilmeyen olayların, anların yaşanması, zaman-olay paralelliğinin ortadan kaldırılışı, esere kendi ifadelerini yerleştirmek şeklinde görülür. Öyle ki “Yadigârlarım” isimli öyküde sanatçının kendi düşünce ve duygularına yer vermesi olayın önüne geçmektedir.

Realist-natüralist çizgiyi benimsemiş olan sanatçı döneminin roman ve öykü anlayışına hâkim olan romantizme her ne kadar karşı çıkmış olsa da kendini bu etkiden sıyıramaz. “Narrator değil, dramaturgdur” (Uç, 2007: 75). Öykülerinde idealize edilmiş tipler bulunur; bu anlayış natüralist çizgiye uymamaktadır.

2. Nâbizâde Nazım’ın Öykücülüğü

Nâbizâde Nazım yaşadığı dönem içerisinde realist-natüralist bir tavırla yazmayı kendine emel edinir. Öykülerinin çoğu edebiyat tarihimiz açısından önemli bir dönemde kaleme alınır: Hayaliyyûn-Hakîkiyyûn tartışmaları. Beşir Fuad’ın hakîkiyyûn (realizm-natüralizm) görüşüne karşı Menemenlizâde Mehmet Tahir’in hayaliyyûnu (romantizm) savunmasıyla başlayan edebî tartışmalar içerisinde sanatçı hakîkiyyûn taraftarı olarak katılır ve bu doğrultuda eserler vermeye gayret eder. Sanatçının toplam 11 adet öyküsü tespit edilmiştir. Bunlar: Yadigârlarım (1886), Zavallı Kız (1890), Karabibik (1890), Bir Hatıra (1891), Sevda (1891), Hâlâ Güzel (1891), Hasba (1891), Seyyie-i Tesâmüh (1891), Enginde (1892), Bir Fakir Aile (1892) ve Sohbet-i Şebâne (1926) başlıklarını taşır. “Yazar “Yadigârlarım”, “Karabibik”, ve “Hasba” isimli hikâyelerinin başına koyduğu “Kariime” başlıklı önsözlerde hikâye ve romanın ne olduğu hakkında bilgi verir ve bu konuda kendi anlayışını ortaya koyar” (Birinci, 1987: 15). Böylelikle öykü ve roman türü üzerine tutumunu belirlemiş olur. Lâkin “Karabibik” adlı uzun öyküsü dışında tezlerini tam manasıyla savunabildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Sanatçı hikâye türünün Türk edebiyatında ilk örneklerinin verildiği dönem içerisinde öykülerini kaleme alır. Uzun hikâye olarak tanınan ve Batı’da revaçta olan bu yeni türü dener ve sekiz adet uzun hikâye kaleme alır. “Yazarın kendisi bu eserleri Batı’daki “nouvelle” nev’ine örnek olarak gösterir” (Birinci, 1987: 15). Karabibik nouvelle olarak tanımlanabilecek nitelikteki en önemli örnek olarak kendini gösterir.

²Döneminde, Romantizm edebiyatımızda artık yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamıştır. Realizme inananlar, onun ilkelerini benimseyerek tanıtmak isteyenler yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Beşir Fuad’ın, Hakîkiyyûn (Realizm) görüşüne karşı Menemenlizâde Mehmet Tahir, Hayaliyyûn’u (Romantizm) savunmuştur. Hararetli tartışmaların yaşandığı bir dönemdir bu. İşte bu tartışma ortamında, Nâbizâde Nazım, Hakîkiyyûn’a (Realizm) örnek olmak üzere hikâyeler yazmıştır. YALÇIN ÇELİK, S. D. (2003). Nâbizâde Nazım’ın Eleştirmen Kimliği ve Eleştiri Yazıları. *Türkbilgi*, (6), s. 139.

Realist-natüralist bir tavır takınan sanatçı “Karabibik”in önsözünde realist sanatçıların insanlığa ait olan olayları sadece inceleyip öykülediğini söyler. Ayrıca olaylara renkli gözlemlerle değil, kendi gözleriyle baktığını ifade eder. “Hasba”nın önsözünde ise roman ve hikâye türünün arasındaki farklara değinir. “N. Nazım hikâye ile roman arasındaki farkı, hacim ve detaylara inme noktasında bulmaktadır” (Kacıroğlu, 2004: 82). Bu noktada hikâye, romanın bir özü mahiyetindedir. Hikâyenin roman gibi şiddetli değişikliklere de tahammülü yoktur. Ne söylenmek isteniyorsa birkaç sayfa içerisinde söylenip bitirilmelidir, asıl marifet olanın olayların canlı noktalarını seçmek olduğunu Nâbizâde Nazım “Hasba”nın önsözünde belirtir. Hikâye türünü tanımlar ve bu yeni türün Türk edebiyatına tanıtılması noktasında önemli bir rol oynar.

Yazar, öykü türünün edebiyatımıza yeni girmiş ve tam bir izlekte oturamamış olmasına rağmen bazı öykülerinde birinci tekil kişi anlatımını kullanarak türün içselleşmesini ve okurla daha kolay bağ kurulmasını sağlar. “Yadigârlarım” ve “Bir Hatıra”da hikâye birinci şahsın ağzından anlatılmıştır. Birinci şahsın ağzından anlatılan hikâyelerde, okuyucu kendisini daha kolay olayın içinde hisseder ve böylece anlatılanlar daha inandırıcı olur. “Bu teknik, Ahmed Midhat Efendi'nin Müşahadat'ında da vardır” (Birinci, 1987: 17). Elbette sanatçının öyküleri mükemmel denebilecek kapasitede değildir. Ancak döneminde yeni bir tür olması, Batılı eserlerin yeterince okuyup anlayamaması gibi etkenler de göz önünde bulundurulduğunda Nâbizâde Nazım'ın öyküleri türün gelişimi açısından önem arz eder.

Yazarın ilk öykülerine nispeten daha sonraları kaleme aldığı öykülerde ilerleme kaydedildiği görülür. Belirli karakterler (Huri, Karabibik, Anastasya, Necip Nizamettin, Emine ve Salih) dışında genellikle öykülerde yer alan kişiler tek yönlüdür. Olaylara katkıları olduğu takdirde tanıtılırlar. Öykülerinin konuları genellikle basit aşk maceralarından ibarettir. Yadigârlarım, Hasba, Zavallı Kız, Bir Hatıra, Sevda ve Hâlâ Güzel isimli öyküleri aşk konusunu ihtiva eden öyküleri olma özelliği taşır. Tesadüfler acılığıyla âşık olma motifine de öykülerinde sıkça değinir. Bu romantizm etkisinde kaldığının göstergesidir. Bu noktada öykülerdeki olay akış kazanmaz ve dar bir izlek üzerinden ilerler. Öykülerde tanıtılan âşıklar genellikle tek yönlüdür, güçsüz ve romantik âşıklardır. Öykülerdeki kişilerin güçsüzlükleri göze keskin bir biçimde çarpar. Bu kişiler istediklerini elde etme noktasında eksiktir, hayattan ümidini kesmiş ve hayata karşı hep şikâyet halindedirler. Böylesi tipler romantik edebiyatın sıkça işlediği tiplerdir. “Hikâyelerin epizod terkiplerini önceden hazırlanmış intibamı veren rastlantılar, gerçekle çatışan bakış açıları, mübalağalı hayaller, önceden hissedilen vakalar meydana getirir” (Uç, 2007: 67). Öykülerindeki tüm bu unsurlar sanatçının realist-natüralist çizgiye kaymadan evvel romantik edebiyattan beslendiğinin göstergesidir. Romantik edebiyata mensup eserlerde tesadüflere, abartılı hayallere sıkça rastlanır.

Yazar, öykü kişilerine acıma duygusuyla baktığını hissettirir. “Kahramanlarını acımadan öte, garip, yetim çocuklar gibi gösterir”(Uç, 2007: 66). “Hasba”, “Zavallı Kız”, “Bir Hatıra”, “Karabibik” gibi öykülerinin kadın kişileri genellikle yetim ya da öksüzdür. Sanatçı, kendisi de annesiz babasız büyüdüğünden öykülerinin karakterlerinin yetim ve öksüz olarak seçilişi yadırganamaz. Nâbizâde Nazım da gerçek hayatında mutsuz biri olarak karşımıza çıkar. Öykülerinde yarattığı kahramanları çoğu kez kendisinin tezahürüdür. Öykülerindeki kahramanların tek çocuk olmaları da dikkat çekici niteliktedir. “Karabibik” öyküsündeki Huri, “Sevda” öyküsündeki Nazmiye, “Hasba” öyküsündeki Şahende ve “Hâlâ Güzel” öyküsündeki Safder ailelerinin tek çocuklarıdır.

“Seyyie-i Tesâmüh”, “Karabibik” ve “Bir Fakir Aile” dışındaki öyküleri döneminin öykücülük anlayışına uygun şekilde yazılmıştır. Geleneksel öykülerin vak'a örgüsünü oluşturan rastlantılar modernleşme döneminde de kendini gösterir. Nâbizâde Nazım'ın Kırk Anbar Romanları diye karşı çıktığı Ahmet Mithat Efendi'nin “Letâif-i Rivâyet” serisindeki

öyküler rastlantılar üzerine kuruludur. Nâbizâde Nazım her ne kadar Ahmet Mithat Efendi'ye karşı çıkmış gibi görünüyorsa da kendi öykülerinde de rastlantılara sıkça rastlanır.

“Zavallı Kız”, “Yadigârlarım”, “Bir Hatıra”, “Hasba”, “Sevda”, “Hâlâ Güzel”, “Enginde” gibi öykülerinde tesadüfler önem bir rol oynar. Kişiler tesadüflerle bir anda birbirlerine âşık olur. “Bir Hatıra” isimli öyküde Anastasya'ya Florya'da, “Hasba” isimli öyküde Şahende'ye bir gezide, “Sevda” isimli öyküde Nazmiye'ye bahçede rastlanılır ve o anda birden vurulma denilen olay meydana gelir. Olayların birden gelişmesi öykünün olay örüsü açısından eksik sayılır. Çünkü bu gelişmelerin alt tabanı yoktur. Bu açıdan bu öykülerin olaylarının birden gelişmesi gibi bir durum bizleri romantizme götürür.

Sanatçının hayata karşı olan görüşlerinin de öykülerin olaylarını etkilediğine şahit olunmaktadır. Örneğin “Bir Hatıra” ve “Hâlâ Güzel” öykülerinde âşıkların vuslata eremediklerini, hüsrarla ayrılmalarını görürüz. Bu öykülerde sanatçının hayata karşı olan kötümser tavrı açıkça görülür. Tıpkı Mehmet Celal'in yaptığı gibi hüznü sonlara varmak için somut bir gerekçe sunar: memuriyet. Kişiler görev icabıyla sevdiklerinden uzaklaştırılır. Bu noktada öyküler ölüm ya da ayrılıkla sonuçlanır.

Rüya ve hayalleri özellikle ilk dönem öykülerinde işleyen sanatçı gerçek hayatta kavuşamayan âşıkları rüyalarda ya da hayallerde kavuşturur. Bu tavır realist- natüralist tarzda yazan sanatçıların tercih ettiği bir tavır değildir. Nâbizâde Nazım, yazarın düşüncelerini eserine karıştırmamasını gerektiğini vurgular. “Karabibik” dışındaki hemem hemen bütün öykülerine kendi görüşlerini kattığını görmekteyiz. Öyle ki “Yadigârlarım” isimli öyküsünde şahsi fikirleri vak'anın önüne geçmiş denilebilir.

Realist-natüralist bir yazar eserinde çevre tasvirine ayrı bir önem verir. Kişi-çevre etkisini ustalıklı eserlerinde işler. Nâbizâde Nazım ise “Karabibik” isimli öyküsünde çevre tasvirini iyi kullanır. “Olay-çevre arasındaki bağı derinleştirir. Bunun yanında “Bir Fakir Aile” ve “Bir Hatıra”da çevreye biraz daha dikkat vardır” (Uç, 2007: 71). Bunun dışındaki tüm öykülerinde çevreye ehemmiyet verilmemiştir. Çevreyi somutlaştırma yolunda kullanmamıştır bunun yerine rüya ve hayalleri kullanarak öykülerine romantik bir hava katmıştır. Realist eserlerde her olayın mantıklı bir gerekçesi bulunur.

Yazar, “Yadigârlarım”, “Bir Hatıra” ve “Zavallı Kız” öykülerinde olayları birinci tekil kişi ağzından aktarır. Anlatıcı ve kahraman aynı kişidir. Öykü içerisindeki her şey bu kişinin perspektifinden aktarılır. Bu nedenle tavır sübjektif olma niteliği taşır. Realist-natüralist eserlerde ise yazarlar aksine objektif olmak durumundadır. Bu öykülerinden sonra ise bakış açısını kahramandan sıyrarak anlatma yolunda gider, hâkim bakış açısıyla “Bir Fakir Aile”, “Hasba”, “Hâlâ Güzel”, “Sevda” ve “Enginde” isimli öykülerini meydana getirir. Lâkin yine de kendisini öykülerinden tamamen soyutlayamamıştır.

Sanatçının öykülerinde zaman unsuruna pek dikkat etmediği görülmektedir. Zaman öylesine seçilmiş, gelişi güzel kullanılmıştır: bir pazar akşamı, bir saat önce, geçen cuma gibi basmakalıp kullanılan zaman ibareleridir. “İlk hikâyelerinde zaman, birbirlerine âşık kahramanların görüşme anlarına göre tespit edilebilir” (Kacıroğlu, 2004: 84). Zaman atlamaları da sıkça görülür. Başta olayların gidişatıyla birlikte verilen zaman birden bire okuru birkaç sene sonrasına götürür. “Yadigârlarım” ve “Sevda” isimli öykülerinin başlarına tarih atılarak kronolojik bir zaman düzlemi verilmeye çalışılır. Öykülerinin içerisinde sadece “Seyyie-i Tesâmüh”te olaylar zamanla paralel bir düzlemde ilerler.

3. Nâbizâde Nazım'ın Öykülerinde Romantizm

3.1. Yadigârlarım

Birinci tekil kişi ağzından aktarılan bu öyküde kahramanın H., K. ve A. olarak takdim ettiği kadınlarla yaşadığı aşk maceraları anlatılır. Yazar kadınlara ait herhangi bir tanımlamada bulunmamıştır. Olaylar İstanbul, İzmir ve Paris’te geçer. İsmi bilinmeyen kahraman önce K.’ya âşık olur, daha sonra H.’ye âşık olur ve en sonunda A. ile evlenir. Bu noktada yazarın aşka sebat edemediği görülür. Sadece yazarın duygularına yer verilmiş olup kişilere ve mekânlara ait herhangi bir tasvire rastlanmamaktadır.

“Damarlarımda bir soğuk kanın cevelânını hissettim. A... mini mini parmaklarıyla saçlarını mâsumâne karıştırdıkça efkârım dâhi karmakarışık olmaktaydı. Ben bu hâlleri hep H...nın muhabbetine hamletmekteydim. O gece sabaha kadar rüyalarımı teşkil eden hayaller hep A...ya mahsur kaldı” (Birinci, 1987: 76).

“Kahramanın iç dünyası tek yönlü olarak verilmiş; yalnız aşka dair konular hikâyede yer almıştır. Bunun dışında şahısların kişiliklerine ait başka yönleri, sosyal yaşamları, fikir dünyaları, vb. üzerinde durulmamıştır” (Akdağlı, 2009:162). Kahramanın bu kadınlara neden âşık olduğu, neden aşkıdan vazgeçtiği gibi hususlara öykülerde değinilmez. Böylesi durumların alt zemini oluşturulmadığından akış kopuk bir biçimde ilerler. İçinde bulunduğu aşk durumunun altını dolduramamasıyla öyküye romantik bir havanın hâkim olduğu açıkça görülmektedir. “Kahramanın hikâyenin başlarında sergilediği iç konuşma ve aşk üzerine düşünmesi, hikâyenin bu minvâlde gideceğinin habercisidir” (Özyürek, 2014: 5). Kahraman aşk üzerinde düşünür ancak pratik hususunda ümitsiz bir kimlik çizer. Anlatıcı aynı zamanda hayattan şikâyetçi ve hayata karşı karamsar bir duruş içindedir.

“Validelerimiz ayrı olan büyük birader yazın büyük valide ve pederiyle birlikte Rumeli Hisarı’ndaki yalılarında otururlardı; bazan oraya iltica ederdim. Bunu da ârîma sığdıramayıp geceleri kahve peykelerinde kıvrılıp uyduğum dâhi olurdu. Ya yatacak yer bulamayıp da karanlık sokaklarda, rutubet bürüdet altında bir kapı eşliğini bâlin-i istirahat addettiğim geceler az mıdır! Sözlerimde zerre kadar hilaf yoktur. Bu fâci hâller hep başımdan geçmiştir” (Birinci, 1987: 72).

Romantizmi benimsemiş sanatçıların eserlerinde en çok anlatılan kahraman tipi, hayata dair ümitsiz ve karamsar oluş, melankolik bir tavır sergileyiştir. Nâbizâde Nazım da bu öyküsünde kahramanını melankolik bir havada okura sunar ki bu romantik tavrın göstergesidir.

Kahramanın H.ye “tekabül ettim” diyerek onunla karşılaşmasını tesadüfe bağlaması da romantizmin bir unsurudur. İki âşık tesadüfle karşılaşır ve birbirine vurulur. Ayrıca eserde sanatçının babasına ait küçük bir anının anlatıldığı bir kısım da mevcuttur. Yazarın eserin içinde şahsi fikir ve görüşleri, olaydan daha fazla yer kaplamaktadır.

“Şu anda gözlerim şu sayfa üzerindedir, ama gönlüm yani fikrim sokağındadır. Bu hâle düşük, râbitasız sözlerim delil olabilir. Ne oldu kendimi değişmiş buldum. Demek oluyor ki şimdi ben H...nın, K...nın ve sairenin değil A...nın âşıkıyım!” (Birinci, 1987: 77).

Sanatçının bu tavrı romantik yazarların tavırlarını anımsatır. Yazar otobiyografik metodu kullanarak düşüncelerini okura daha iyi hissettirme eğilimine girer, ancak metot kullanımında zayıf kalır. “Otobiyografik metodun roman kahramanının kendi hayatını konu edinmesi, konuya ve olaylara umumiyetle sübjektif bir yapı kazandırır” (Uç, 2007: 72). Bu metot dâhilinde sübjektif bir yapı kazanmış olması yazarın romantizm etkisiyle bu eserini kaleme aldığını gösterir.

Duygularını abartılı bir dille ifade etmesi, tesadüf unsurlarına yer vermesi, olayların nedenlerinin açıklanmayışı ve bu nedenle olayların kopuk bir biçimde aksettirilişi, karamanın ümitsiz oluşu gibi tüm ifadeler, eserin romantizm doğrultusunda kaleme alındığının göstergesidir.

3.2. Zavallı Kız

Bu öykü izlek itibariyle Namık Kemal tarafından kaleme alınan “İntibah”a çok benzer. Zengin bir ailenin çocuğu olan İhsan öykünün başkahramanı olarak karşımıza çıkar. Halasının kızı olan Hüsna, ebeveynlerini kaybettikten sonra İhsanlara getirilir. Bu iki çocuk birlikte büyürler. İhsan’ın aksine Hüsna sessiz, sakin bir çocuktur. Çocuklar büyüyünce aileleri evlenmelerine karar verirler. Hüsna İhsan’a âşıktır. Lâkin İhsan aşk gibi bir kavrama inanmaz, alay eder; yapılan ısrarlar sonucu ise evlenmeye razı olur. Düğün hazırlıkları başladığında İhsan Beyoğlu’nda bir gazinoda eğlence hayatına devam ederken S. isimli Fransız bir kadına âşık olur. S.’nin onunla eğlendiğini ve onu kullandığını düşündüğü halde bu kadının ardına düşer. Evden ayrılır Lapiyer Oteli’ne yerleşir. Tüm ısrarlara rağmen eve dönmez. S.’yi başka bir adamla yakalamasına rağmen ondan vazgeçmez. Sonunda S. İhsan’ı terk eder. İhsan ise tekrar eve döner, pişmandır. Hüsna ise aşkından hastalanıp yataklara düşmüştür. Hüsna’dan onu affetmesini ister ama Hüsna ölür. İhsan için ise iş işten geçmiştir.

Hüsna, tıpkı İntibah romanındaki Dilâşub gibi yüceltilmiş bir tiptir. Yazarın onu yüceltmesi onun taraf tuttuğu anlamına gelir. Romantik havada yazılmış eserlerde genellikle sanatçılar taraflarını belli eder. Nâbizâde Nazım da burada Hüsna’nın tarafını tutarak romantik bir tavır sergilemektedir. Hüsna ile S. arasında ahlaksal açıdan bir zıtlık vardır. Öykünün iyi ve kötü gibi bir zıtlık üzerine kuruluşu romantizmin göstergesidir. Hastalanıp yataklara düşme durumu romantik sanatçılar tarafından durumun vehametine güç katmak üzere kullanılan bir metaforudur. Nâbizâde Nazım da romantik sanatçıların kullandığı bu metaforu kullanarak eserine güç katmak istemiştir. Bu noktada kendisinde romantizm etkisini söylemek mümkündür.

İhsan, İntibah’taki Ali Bey’e benzerliğiyle göze çarpar. Küçük yaştan iyi terbiye edilir. Eğlence âlemine dalan ve ahlakı değişen bu gence evlilik bir kurtuluş yolu gibi gösterilir. Yaptıklarına pişman olur ve bu pişmanlığın üstüne bir de acı bir son gelir. Yine burada da bir tesadüf üzerine âşık olma motifi işlenir. İhsan gittiği Beyoğlu’nda S.’ye tesadüfen rastlar ve birden âşık olur. Bu tesadüf olayın olgunlaşması noktasında eksik sayılmaktadır. Öyküde de mantıksal bir gerekçe sunulamadığından bu aşk tesadüf şeklinde peyda olur. Tesadüf üzerine âşık olma da romantizmin sanatçı üzerinde bıraktığı etkinin göstergesidir.

Eser, otobiyografik bir metotla anlatılır. “Kahraman gençlik günlerini anlatırken iki ayrı yaştan olayı görür; biri geldiği nokta diğeri geçmişte bulunduğu noktalar” (Uç, 2007: 73). Öyküde de İhsan’ın hatırlatma yoluyla eski günlerine dönüp o günleri yorumladığına şahit olunur. Yazarın esere kendi yorumlarını katışı da romantik tavrın belirtisidir.

3.3. Bir Hatıra

İsmi verilmeyen kahraman aynı zamanda anlatıcıdır. Öykü kahramanın tren seyahatinden izlenimleriyle başlar. Öykü altı bölümden teşekküldür: Bakınız Nasıl Tesadüf Ettim?, Unutmadım, Devam, Ma’badı, Ders, Bahtiyarlığın Son Derecesi. Bölümlerin isimlerinden dahi eserin romantik bir havayla yazıldığı anlaşılabilir niteliktedir. Florya’da Petkov adlı bir bağcı ile tanışan kahraman, Petkov’un kızı Anastasya’ya görür görmez âşık olur. Kıza Türkçe öğretme bahanesiyle köşke sık sık gider gelir. Bu esnada bu iki genç için görüşme fırsatı yaratılır. Kiraz mevsiminde tanışan bu iki genç hasat mevsiminde de evlenirler ve aşkları gittikçe büyüyen bir hal alır. Öyküde hızlı bir akışla kahraman memuriyet için

İstanbul'dan ayrılır. Döndüğünde ise karısı hastalanıp ölmüştür. Kahraman ise eşini ölümünün ardından her gün kabrine gitmektedir.

Öyküde Anastasya idealize edilmiş olarak karşımıza çıkar: endamıyla, yürüyüşüyle, sade kıyafetleriyle, zekâsıyla Anastasya olması gereken tiptir. Anastasya kahraman tarafından romantik bir havayla tasvir edilir.

“Bu sırada köşkün içerisinden doğru kulağıma titrek nağmeli bir kadın sesi geldi. (...) Sadanın “nerm ü nâzik” olmasını sahibinin hem genç hem güzel olmasına delil addettim. (...) Bu nağme-i lâtifinin tesir-i vicdan perveri altında musahhar kalmıştım. (...) Gözlerim ise o levhâ-i sabahate muallak kaldı. Kızın gözlerinden sanki sevda saçılmaktaydı (...) Nar çiçeği renginde düz bir fistan giymiş, kara saçlarını geniş omuzlarına doğru atmıştı. Şu sâdegi-i kıyafeti cemaline cemal katmış olduğunu mutlaka bilirdi. Nâzik dudakları üzerinde neşeli bir tebessüm gezinmekteydi” (Birinci, 1987: 81-82).

Anastasya hem fiziken hem de ruhen kahramanın onu kendine eş olarak görmesine sebebiyet verir. Sanatçının idealize etmek için uğraştığı Anastasya natüralist sanatçıların iddialarına taban tabana zıt bir tiptir. Seçilmiş bir kişi ve istisnai bir tip olmasıyla Anastasya gerçeğe aykırıdır.

Bu öyküde de bir aşk tesadüf üzerine başlar ve olağanüstü bir bağ ile güçlenir. Öykünün, tesadüf gibi bir kavramın üzerine kurulması ve bu iki gencin aşkının mübalağalı bir şekilde aktarılması, romantizmi esas alan eserlerin çıkış noktasını hazırlar. Aynı zamanda öykünün kahramanı da hayata karşı ümitsiz bir tavır sergiler ve bunu bir iç diyalogla okura aktarır. Karakterlerin hayata karşı karamsar oluşu da romantik bir tavidir.

“Heyhât!... Bu gibi bedayi-i fitniyye ilk tesir-i sâhirâhanesi altında beni zebun-ı tahayyül kılabilirmekte ise de şu gafletim gayet kısa zamana münhasırdır; yoksa hiçbir yerde peşimi bırakmayan bir hâtif o hâb-ı nûşin-i tahayyülden uyandırırverince bilâihtiyar bir “âh-ı tahassür” çekmekten kendimi alamam... Ben niçinbu kadar neş'e-cüdâyım?” (Birinci, 1987: 79).

Realist-natüralist eserlerde olaylar gerekçelendirilir. Bir Hatıra'da ise kahraman yaşayacağı sevdalı kalbe doğması şeklinde tezahür eder. Olay yaşanmadan önce kişinin içine doğar. Bu hissî durum genel itibarıyla romantik havanın hâkim olduğu eserlerde vuku bulur. Keza Bir Hatıra'da da bu şekilde vuku bulmuştur. Yine bu eserde de otobiyografik metot kullanılarak kahramanın hayatının iki dönemi aktarılmıştır. Yazar öyküsüne duygularını katmaktan kendini alıkoyamaz. Bu tavır da romantizmi benimseyen sanatçıların sıkça sergilediği bir tavidir.

3.4. Sevda

Öykü, başkahraman olan Fettah ve onun arkadaşları olan Muhlis, Besim Bey, Subhi ve Nail'in aşk ve sevda üzerine tartışmalarıyla başlar. Fettah romantik bir kişiliğe sahiptir ve arkadaşı Muhlis'e karşı aşkı, sevgiyi savunur. Muhlis ise aşka inancı olmadığını belirtir. Fettah ve Muhlis'in bu tartışması hayaliyyûn-hakîkiyyûn tartışmalarını anımsatır. Daha sonraki gün ise Fettah komşu kızı olan Nazmiye'yi çamaşır sererken camdan bahçede görür ve ona tutulur. Nazmiye'nin görüşleri öyküde verilmemiştir. Fettah ise hayalini kurduğu, divanlarda ve romanlarda okuduğu aşkı yaşamaktadır.

“Fettah küçük yaşından beri her şeyden ziyade hayalî romanlardan haz almaktaydı. Şimdiye kadar gördüğü, okuduğu şeyler “safvet-i sevdâ”yı nazarında bir hakikat olarak tayin ve takrir eylemişti. Hele divanlarca olan tettebbüât ve mütalaâtı aşkın ulviyyet ve kudsiyyeti hakkındaki hüküm-i vicdânîsini teyid ve teşyid edip bırakmıştı. Aşk ve sevdanın bir hurşid-i

füyûzâtta kalb-i beşer üzerine iner şua-i rûhânî olduğuna ve nâire-i hayât-ı fâniyye sönse bile o şua-yı mukaddesin ruh ile birlikte sermediyyet-i kemâl içinde pertev-nisâr olacağına zerre kadar şüphe etmezdi” (Birinci, 1987: 109).

Kıraathane’de toplandıkları bir gün Fettah arkadaşlarına yaşadığı aşkı anlatır. Bir süre sonra Nazmiye ile Fettah evlenir. Ancak bir hafta sonrasında ise Fettah bu durumdan sıkılır. Öykünün sonunda ise yine toplanan arkadaşlar aşk konusunda konuşurken Fettah Muhlis’e hak verir.

“(…) Fettah gibi sadece nazariyyâta bel bağlamazdı; âdeta nazariyyâta hiç iltifat bile etmezdi. Hissiyâtın her rengini, her çeşidini tecrübeye nasb-ı nefis-i ihtimâm eylemişti” (Birinci, 1987: 110).

Fettah’ın Nazmiye’yi görüşü ve ona âşık oluşu tesadüf ekseninde okura aktarılır. Dolayısıyla bu âşık olma halinin altı doldurulmamıştır. Bir anda olmuş ve bitmiştir. Tesadüfler romantizmin vazgeçilmez unsurudur. Yazar da aşkı ortaya çıkarabilmek için böylesi bir tesadüften yararlanır. Bu, yazardaki romantik etkinin göstergesi sayılmaktadır.

Fettah aşk karşısındaki tutumuyla tanınır. O muhayyilesindeki aşkı yaşamak istemektedir. Aşk söz konusu olduğunda mübalağalı tanımlamalar yapar. Kısaca Fettah romantik bir âşıktır. Fettah eserde “Yirmi altı, yirmi yedi yaşlarında mektepten henüz kurtulmuş, yakışıklı biraz da zengin bir gençtir.” şeklinde tasvir edilmiştir. Bunun dışında detaylı bir tasvire de rastlanmaz. Aşk zeminine oturtulmuş bir kahraman olduğundan tek boyutlu olarak değerlendirilebilir. Bu tarz kullanım romantik edebiyatta bilhassa bulunur.

Yazar hâkim bakış açısıyla eserini kaleme almış olsa da eserden kendini büsbütün soyutlayamaz. Araya kendi ifadelerini de katar:

“Bu beş genç kış gecelerini birbirinin hânesinde toplanıp dereden tepeden sohbetle geçirmekteydiler. Bu gece dâhi musahabenin mecrâsını değiştire değiştire bahsi “sevdâ” üzerine getirmişlerdi. Zâten gençlerin zemîn-i tahayyülât ü musâhebâtını teşkil eden bahsin sevdadan ibaret olacağı malumdur” (Birinci, 1987: 108).

Yazarın kendi duygu, düşünce ve fikirlerini eserlerine katması genelde romantik edebiyat sanatçılarının anlatım tarzıdır. Nâbizade Nazım da burada yorumlarını katarak romantik sanatçıların tarzını kullanır.

Realist-natüralist eserlerde kişilerin, çevrenin tasvirine önem verilir. Ancak burada kişiler hakkında herhangi bir fikir edinilebilecek tasvir kullanılmamıştır. Kişiler genellikle tek yönlüdür ve ihtiyaç olmadığı müddetçe vak’aya dâhil olmazlar.

3.5. Hâlâ Güzel

Öykünün kahramanı olan Safder’in yaşı elliye yakındır ve eşi Sıdika ile mutsuzdur, onu sevmemektedir. Öykünün ileriki kısımlarında flashback (geriye dönüş) yapılır ve yirmi yıl öncesine gidilir. Safder Beykoz çayırında gezerken Fahriye isimli bir kızı görür ve ona tutulur. Fahriye’nin babası bu durumu fark eder ve bir mektup aracılığıyla Safder ile konuşarak onları evlendirir. Çiftin Fahri adında bir çocukları olur. Bir gün Safder memuriyet için yurt dışına gider. Fahriye başkasına âşık olur ve âşık olduğu kişi ölür. Safder yurda döndükten sonra Fahriye’nin değiştiğini fark eder ve ayrılırlar. Bunu üzerine Safder Sıdika ile evlenir ancak mutsuzdur. Fahriye ile Safder dokuz sene sonra oğullarının eğitimi ile ilgili bir meseleyi görüşmek için bir araya gelir. Eski günlerin verdiği duygularla ağlaşırlar ve Safder’in “Hâlâ güzelmiş” demesiyle öykü sonlanır.

Bu öyküde de iki âşık tesadüf eseri karşılaşır ve birbirlerini severler. Tesadüfle karşılaşır âşık olma metaforu romantik edebiyatta sıkça işlendiği gibi bu öyküde de kendine yer edinir. Safder de romantik bir âşıktır. Kişiliği aşk yörüngesi etrafında döner. Bu nedenle aşk duygusunu aşmayacak şekilde eserde tanıtılır. Safder fiziksel olarak sadece “Yaşı elliye yaklaşmış, adeta saç beyazlamış” olarak tanıtılır. Bunun haricinde kişiyle ilgili detaylı bir tasvir yolunda gidilmemiştir. Bu da kahramanı tek boyutlu olarak karşımıza çıkarır. Romantik edebiyatta genellikle kahramanlar tek boyutludur. Bu kullanım Nâbizâde Nazım’da da sıkça görülmektedir.

Safder, bilhassa son yıllarında hayat karşısındaki güçsüzlüğünü belirtir; karamsar, ümitsiz bir tavır alır. Melankolik bir biçimde hareket eder. Melankoli ve ümitsiz ruh hali romantizmin en belirgin unsurlarından biridir. Bu nedenle Hâlâ Güzel isimli öyküde de bu tavır göze çarpar.

Beykoz çayırında karşılaşan, birbirine âşık olan Safder ile Fahriye’nin acemiliği neticesinde olay düğümlenir. Bu düğümü ise Fahriye’nin babasının devreye girmesiyle bir mektup çözer. Mektup burada önemli bir araçtır. Çünkü tomurcuk halindeki bir aşkı evliliğe götürecektir kadar etkilidir. “İşte bu beklenmedik olaylarla kuruluş koyu bir duygusallığın kucağına düşer”(Uç, 2007: 69). Tesadüfi bir aşkın üzerine olayları çözen tesadüfi bir mektupla olayın akışı sağlansa da sanatçının sergilediği tavır tamamen romantik bir tavidir. Yine burada da kalbe doğan hislere yer verilerek romantik etkinin üzerinde bir kez daha durmak gerekir.

3.6. Hasba

Yazar tarafından “millî hikâye” olarak okura sunulan bu öyküde romantik ve imkânsız bir aşk söz konusudur. Kırk civarı yaşlarda olan Behzat, Kıbrıs’tan İstanbul’a dönerken Galip ve Aliye çiftiyle tanışır. Bu çiftin on iki yaşındaki kızı Şahinde’ye kendini kaptırır. Kıza Hasba lakabını takar. Kız küçük olduğundan ve kendisi de evli olduğundan bu yaşadığı aşk imkânsız niteliktedir. Behzat, Hasba ile dost olur ve aile ile görüşmeye devam eder. Hasba, Behzat’ın çabaları üzerine bir yatılı okula başlar. Okul bittikten sonra evlenen Hasba’nın nikâh şahidi ise Behzat’ın ta kendisidir. Öyküde olaydan ziyade Behzat’ın iç çatışmaları ve psikolojik tahlilleri ön plandadır.

Bu öyküde de tesadüfen âşık olma metaforu işlenir. Behzat vapurda gördüğü Şahinde’ye bir anda âşık olur. Tesadüfen karşılaşır âşık olma romantik yazarların eserlerinde sıkça kullandığı bir metafordur. Nâbizâde Nazım da bu metaforu kullanarak eserinin romantik etkiyle yazıldığını gösterir. Yine Behzat’ın Galip Bey’le akraba çıkması da tesadüftür. Öykünün kuruluşu ve ilerleyişi bu tesadüfler üzerinde şekillenir.

Öykü hâkim bakış açısıyla anlatılmış olsa da yer yer sanatçının kendini öyküden sıyıramadığı görülmektedir. Romantizm akımının hâkim olduğu eserlerde yazarın eserlerine kendi fikirleri kattığı görülmektedir. Nâbizâde de her ne kadar kendini soyutlamaya gayret etse de duygu/düşünce ve görüşlerini hissettirecek biçimde yazmıştır.

3.7. Sohbet-i Şabbane

Kısa bir öykü olan Sohbet-i Şabbane’de herhangi bir olay söz konusu değildir. Müzikle ilgilenen beş arkadaş olan Udî Bey, Neşati Bey, Mahzun Efendi, Hâkim Bey ve Vecdi isimli bu gençlerin tek işleri toplanıp eğlenmektir. Gençler şiirden ve müzikten iyi anlar. Bir Cuma akşamı hep birlikte Mahzun’un evinde toplanırlar; ud çalar ve şiir okurlar. Öykü bu şekilde sonlanır.

Kişilerin hemen hemen hepsi romantik kişiliğe sahiptirler. “Haklarında hiçbir bilgi verilmeyen bu kahramanları romantik yapan şey, musikiden hoşlanmaları, herkesten uzak

kendi âlemlerinde şiirler söyleyip eğlenmeleridir” (Kacıroğlu, 2004: 88). Ayrıca kişilerin isimleriyle davranışları paralellik gösterir. Vecdi sohbet konusunda abartılı davranır, Udî Bey ud çalmaktadır, Hâkim ise ara ara filozof gibi konuşur, Neşati ise çok neşeli bir karaktere sahiptir. Öykünün, Nâbizâde Nazım’ın ilk dönem öykülerinden olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Romantizm 19. yüzyıl başlarında Avrupa’da yaygınlaşan sanatta/edebiyatta duygu ve hayalleri ön plana alan aklın egemenliğine son veren bir sanat/edebiyat akımıdır. Türk edebiyatını en çok etkileyen akımlardan biri olan romantizm bizim edebiyat sahamızda eserlerde sıkça kendini gösterir. Tanzimat aydınlarının kullanımıyla edebiyatımıza dâhil olan romantizm kendini ilerleyen dönemlerde de gösterir. Romantizm hemen hemen çoğu aydını etkisi altına alır. İşte bunlardan birisi de Ara Nesil olarak adlandırılan grupta adı geçen Nâbizâde Nazım’dır.

Şiir, öykü ve roman türlerinde eser veren sanatçının asıl yoğunlaştığı türler öykü ve romandır. Râvî mahlasıyla döneminin edebiyat tartışmalarına katılmış ve tercihini realizmden yana yapmıştır. Bunun yanı sıra tenkit türünde de eserler kaleme alıp ders kitapları yazacak kadar da donanımlı bir isimdir. Yaşadığı dönemde hem Batı’da hem de bizde öykü yeni bir tür olarak kendini gösterir. Nâbizâde Nazım da bu yeni türü denemek üzere öyküler kaleme alır.

Nâbizâde Nazım realist-natüralist çizgide ilerleyen bir sanatçı olmakla birlikte bilhassa ilk dönem eserlerinde romantizmden yararlandığını görmekteyiz. İlk dönem öykülerinde romantik etki kendini iyiden iyiye gösterir. Yazarın *Yadigârlarım*, *Zavallı Kız*, *Bir Hatıra*, *Sevda*, *Hâlâ Güzel* ve *Hasba* isimli öykülerinde romantizm; tesadüflere geniş yer verme, yazarın eseri hakkındaki görüşlerini dile getirme, hayal ve rüyaya ait motiflere yer verme, romantik tipler çizme ve ideal tipler yaratma olarak karşımıza çıkmaktadır. Öykülerindeki kişiler genellikle hayata karşı melankolik tiplerden teşekküldür. Âşıklar birbirleriyle hep tesadüf yoluyla karşılaşır ve birden birbirlerine vurulur. Bu aşklar genelde umutsuzdur; ya ölümle ya da ayrılıkla, hüsrarla son bulur. Yaşanan olayların mantıklı gerekçeleri verilmemiş olup çevre ve kişi tasvirlerine dikkat edilmemiştir. Zaman unsuru alelade kullanılmıştır. Olaylar ile zaman arasındaki bağ sıkı tutulmamıştır.

Realist–natüralist çizgiyi benimsemiş olan ve döneminin hayaliyyûn-hakîkiyyûn tartışmalarına hakîkiyyûn cephesinden katılmış olan Nâbizâde Nazım, bilhassa ilk dönem öykülerinde romantik anlayıştan kendini kurtaramamıştır. Öykülerindeki romantik kendini belli eder niteliktedir.

Kaynakça

- AKDAĞLI, H. (2009). *Nâbi-zâde Nazım, Hayatı, Sanatı, Eserleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- BİRİNCİ, N. (1987). *Nâbizâde Nazım*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÇETİŞLİ, İ. (2017). *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖZLER, H. F. (1976). *Avrupa'da ve Bizde Yazar ve Eserleriyle Edebiyat Akımları Yardımcısı I*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- KACIROĞLU, M. (2004). Nâbizâde Nazım'ın Hikâyeciliği. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (25), 81-88.
- KAPLAN, M. (1993). *Tevfik Fikret Devir Şahsiyet Eser*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARAALIOĞLU, S. K. (1965). *Edebiyat Akımları*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- KEFELİ, E. (2011). *19. Yüzyıl Türk Edebiyatını Besleyen Bir Kaynak: Fransız Edebiyatı*. İstanbul: Mostar Yayınları.
- DİZDAROĞLU, H. (1961). Nâbizâde'nin Hikâyeleri. *Türk Dili Dergisi*, (120), 891-895.
- NÂBİZÂDE NAZİM. (1961). *Hikâyeler: Külliyyat II*. (Baskıya Hazırlayan: Aziz Behiç Serengil). Ankara: Dün-Bugün Yayınevi.
- ÖZYÜREK, D. (2014). Nâbizâde Nazım'ın Hikâyelerinde Aşkın Hâlleri. *Fraktal: 3 Aylık Edebiyat Dergisi*. (4), 4-9.
- SAZYEK H. ve SAZYEK E. (2008). *Türk Edebiyatında Önsözler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TANPINAR, A.H. (1982). *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANSEL, F. A. (1950), "Nâbizâde Nazım". İslâm Ansiklopedisi C. 9, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- UÇ, H. (2007). *Şair ve Romancı Nâbizâde Nazım*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- YALÇIN ÇELİK, S. D. (2003). Nâbizâde Nazım'ın Eleştirmen Kimliği ve Eleştiri Yazıları. *Türkbilig*, (6), 127-143.

Çağatay Edebiyatında Rüya Motifleri (2)

SümeYra ALAN¹

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 17.09.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 17.09.2022

Acceptance Date: 07.12.2022

Özet

Rü'yâ-yı sâdık (gerçekleşen rüya) ve rü'yâ-yı kâzibe (gerçekleşmeyen rüya) ve olmak üzere temelde iki kategori altında değerlendirilen rüyalar tarihler boyunca toplumların hayatına ışık tutmuşlardır. Kimi zaman gerçekleşmesinden tedirginlik duyulan kimi zamansa gerçekleşmesi temennisinde bulunulan rüyalar edebi eserlere malzeme olmuştur. Çalışmamızda Doğu Türkçesi olarak da anılan ve XX. yüzyılın başlarına değin devam eden Çağatay Türkçesi dönemine ait belirli eserler taranmış, eserlerde yer alan rüya motifleri tespit edilerek örnekleriyle birlikte sunulmuştur. Ayrıca anlatılan hikâyelerin Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Tespit edilen hikâyeler şu başlıklara ayrılmıştır: 1. Şecere-i Terakime Adlı Eserdeki Rüya Motifleri; 1.1. Tugurmuş'un Rüyası, 1.2. Kara Han'ın Büyük Hanımının Rüyası, 2. Şibân Han Divânı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 3. Bâbü'r Divânı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 4. Bedâyi'u'l Vasaş Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 5. Fevâ'idü'l-Kiber Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 6. Lutfi Divanı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 7. Hüseyin Baykara Divanı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 8. Leylî vü Mecnûn Adlı Eserdeki Rüya Motifleri, 9. Hakîm Ata Kitabı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri. Motiflerin tasnifi yapılırken Thompson'un Motif-Index of Folk-Literature (MIFL) adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Çalışmamız aracılığıyla tespit edilen motifler MIFL'te yer alan kod numarasıyla birlikte rüya anlatılarının tercümesinin ardından verilmiştir. Motifler; yorumlanışlarına göre de 1. Karşılaşılabilecek Durumları Gösteren Rüya Motifleri, 2. Topraklarını Genişletme Ülküsünün Yeryüzüne Ait Unsurlarla Simgelendiği Rüya Motifleri, 3. Din Değiştirici Rüya Motifleri, 4. Aşk Motifleri, 5. Türbe, Yatır, Mezarlarda Yatanlarla İlgili Rüya Motifleri kategorileri altında değerlendirilerek okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Edebiyatı, rüya, rüya motifleri, MIFL, rüya tabiri.

Dream Motifs in Chagatai Literature (2)

Abstract

Dreams, which are basically evaluated under two categories as rü'yâ-yı sâdık (realized dream) and rü'yâ-yı kazibe (unrealized dream), have shed light on the lives of societies throughout history. Dreams, which are sometimes uneasy about their realization and sometimes wished to come true, have been the material of literary works. In our study, it is also known as Eastern Turkish and XX. Certain works belonging to the Chagatai Turkish period, which continued until the beginning of the 19th century, were scanned, and the dream motifs in the works were identified and presented with their examples. In addition, the transfer of the stories told to Turkey Turkish is given. The identified stories are divided into the following titles: 1. Dream Motifs in the Work entitled Şecere-i Terakime; 1.1. Tugurmus's Dream, 1.2. Dream of Kara Khan's Great Mistress, 2. Dream Motifs in the Şibân Han Divânı, 3. Dream Motifs in the Bâbü'r Divânı, 4. Dream Motifs in the Bedâyi'u'l Vasaş, 5. Dream Motifs in the Fevâ'idü'l-Kiber, 6. Dream Motifs in the Lutfi Divanı, 7. Dream Motifs in the Book of Hüseyin Baykara Divanı, 8. Dream Motifs in the Leylî vü Mecnûn, 9. Dream Motifs in the Hakîm Ata Kitabı. In the classification of motifs, Stith Thompson's Motif-Index of Folk-Literature (MIFL) was used. The motifs identified through our study are given after the translation of the dream narratives, together with the code number in MIFL. According to their interpretations, the motifs were evaluated under the categories of 1. Dream Motifs Indicating Situations to Encounter, 2. Dream Motifs Symbolizing the Ideal of Expanding Their Lands with the Elements of the Earth, 3. Religion-Changing Dream Motifs, 4. Love Motifs, 5. Dream Motifs Related to Burials, Tombs and Graves. It has been presented to the reader by evaluating under the relevant Dream Motifs categories.

Keywords: Chagatai Literature, dream, dream motifs, MIFL, dream interpretation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, orcid: 0000-0002-4406-2022.

Giriş

İnsanlık tarihinden beri rüyalar birey ve toplum hayatında çok büyük önem arz etmiştir. Gerçekleşen ve gerçekleşmeyen rüyalar olmak üzere temelde iki başlık altında değerlendirilen rüyaları nefsanî rüyalar, rahmani rüyalar ve şeytani rüyalar biçiminde alt başlıklara ayırmak da mümkündür (Parçacı, 2016: 109-110). İnsanoğlu, gördüğü rüyaları açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu durum neticesinde rüya yorumcuları yani muabbiler ve tabir-nâme ilmi ortaya çıkmıştır. Tarihi Asurlular dönemine kadar dayandırılan tabir-nâmeler çeşitli medeniyetlerde de görülmektedir. Sonraki dönemlerde İslamiyet'in kabulüyle birlikte rüya tabirlerinin önemi tekrar anlaşılmış; Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerde peygamberlerden bazılarında rüya tabirinin öğretildiği (Yûsuf 12/6, 21), bazı peygamberlerin de bu tabirlerin ışığında hareket etmelerinden (Yûsuf 12/4-6; es-Sâffât 37/102) bahsedilir. Bu derece önem arz eden rüyaların çözümlenebilmesi ve yorumlanabilmesi için öncelikle anlatıda verilen motiflerin belirlenmesi gerekmektedir. Motiflerin belirlenmesi ve tasnif edilmesi hususunda çok önemli çalışmalardan birine sahip olan Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature (MIFL)* adlı eserinde sistematik bir biçimde motiflerin tasnifine yönelik kullanışlı bir yöntem geliştirmiştir. Biz de Thompson'un eserinden yola çıkarak hazırladığımız bu çalışmada tespit ettiğimiz motifleri *MIFL*'teki motiflerle karşılaştırmış; motiflerin örtüştüğü yerlerde *MIFL*'te geçen kod numarasıyla eserlerde yer alan rüya anlatılarının günümüz tercümelerinden sonra vermiş bulunmaktayız. Çalışmamız; "Çağatay Edebiyatında Rüya Motifleri (1)" adlı makalemizin devamı niteliğindedir. Bu makalemizin yazım aşamasında ilk makalemizin kaynakçasında yer alan eserlerden edindiğimiz bilgi birikimi de önemli rol oynamıştır.

Türkçenin ilk yazılı belgeleri niteliğinde olan *Orhon Abideleri*'nin söz varlığı incelendiğinde rüya ve rüya tabiriyle alakalı bir kelimeye rastlanmamıştır. Ağırlıklı olarak Budist Uygur çeviri metinlerini ihtiva eden Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde Türk dili tarihinde ilk kez rüya tabirine dair yazılı aktarımlara rastlanmaktadır.

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan Kur'an Tercümelerinde rüya yorumuyla alakalı geçen beyitler şu şekildedir:

ay ögürler ukturuñlar tüşüm içre eger erse siler tüş yoruğular "Ey ileri gelenler! Eğer sizler rüya yorumlayıcıysanız (rüya yorumluyorsanız), rüyamı bana yorum!" (TİEM 177r/4).

ögret(t)iñ maña sözler yanıñını tüşler yoriğindin "Bana rüyada görülen olayların yorumunu öğrettin." (TİEM 182r/1).

Görülen rüyaların tabir edilmesi süreçlerinde genellikle iyi rüyalar ve kötü rüyalar olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür. Kötü rüyalar, kişiyi negatif yönde etkileyen kâbus niteliğindeki rüyalarlardır. Bu rüyalara örnek olarak Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden *Bedâyi'u'l Vasaş*'ta geçen beyit şu şekildedir:

sâkiyâ bir mey ki gam şâmi hûmâr-ı hecridin / bir perişân tüş körüp bu hâste her dem sikenür "Ey saki bir şarap ki keder akşamı içki mahmurluğunun ayrılığından bu hasta perişan bir rüya görüp her an sıçrayıp kalkar." (BV 175/1).

Ancak görülen rüya ne kadar kötü olursa olsun iyiye yorulması büyük önem arz etmektedir. Bununla alakalı olarak *Kutadgu Bilig*'in 4366-4375. beyitleri arasında ise kişinin gördüğü rüyayı iyiye yormasının gerekliliği, iyi ve kötü rüyalar karşısında neler yapılması gerektiği konusunda Yusuf Has Hacib'in görüşleri yer alır:

tüşese yoruğlı açar eēgü yol “Rüya görsen, yorumlayan kimse onu hayra çevirir.” (KB 4366).

uēisa bu yalnuğ tüşer ök bu tüş / yora bilse terkin kelir ağız tuş “İnsan uyuyunca rüya görür; tabirci yormasını bilirse dediği derhal çıkar.” (KB 4367).

Aynı durum Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden *Mahbûbü'l-Kulûb*'da şu şekilde geçmektedir:

Tenbih-Oyğalış'da ni allınga kilse kaçādın kör uyğuda her ni tüşüne kirse yağış yor. “Uyanıklık Tenbihi adlı bölümde ne karşına gelse Tanrı tarafından takdir olunduğunu gör. Uyğuda rüyana her ne girse güzele yor.” (MK 105a/7-8).

Kutadgu Bilig (KB)'de muabbirler için *tüş yörgüci* ~ *tüş yorguçu* (KB: 4368, 6042) kelimeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerin yörgüçiler ~ yorguçular (KB: 5992) şeklinde yalın kullanımlarına da rastlanmaktadır. Yine KB'de geçen *tüş 'ilmi*¹ (KB: 4366, 4370, 5993, 5997) ifadesi ise bu dönemde rüyanın bir bilim dalı olarak değerlendirildiğinin göstergesidir (Gulcalı, 2021: 78). KB'nin elli dördüncü bölüm başlığının *tüş yorguçular birle katılmakni ayur* (Arat, 1947: 439) “Rüya tabircileri ile münasebeti söyler.” (Arat, 1959: 316) biçiminde adlandırılması, Karahanlıların muabbirlere verdikleri ehemmiyeti göstermesi açısından kıymetlidir. Çağatay Türkçesi döneminde de rüya yorumlama ve tabir etme önemini korumaya devam etmiş; rüya tabiri anlamına gelen *tüş tabiri* kelimesine dönem eserlerinden TEH 700b/8, TEH 701a/22, TEH 703a/21'de rastlanmıştır.

Çağatay Türkçesi Dönemi Eserleri ve Rüya Motifleri

1. Şecere-i Terakime Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

1.1. Tugurmuş'un Rüyası

bir kişi bar irdi Tuğurmuş atlı. Atasının atı Keranca H'āce Kayı ilindin iv yasay turğan yarlı kişi irdi. Bu vāki'ātdın köp yıllar burun Tuğurmuş bir kiçe yatıp irdi. Tüş körer kim köksindin üç duraht kökerip bülend çıkdı tağı butaklandı ve yapraklandı. İrte turup barıp bu tüşni Miran Kāhingā aytdı. Bu körge tüşüñni hiç kişiğe aytmāğil yağış tüş turur bu tidi “Tugurmuş adlı biri vardı. Babası Keranca Hoca Kayı memleketinde yaşayan fakir biriydi. Bu olaylardan çok zaman sonra Tugurmuş bir gece uykuya daldı. Rüyasında; göğsünden üç ağaç yeşerip yükseldi ve budaklanıp yapraklandı. Sonra bu rüyasını Miran Kâhine anlattı. (O da kendisine) bu rüyanı kimseye anlatma gördüğün rüya hayırlıdır, dedi.” (ŞT 95b/7-12)

Yukarıda bahsi geçen rüya İshâk Aleyhisselam'ın gördüğü rüyalarından biriyle eş değerdedir. İshâk (a.s.) bir gece rüyasında göğsünden bir ağacın çıktığını, ağacın birçok dala ayrıldığını ve her dalda da bir nurun parladığını görür. Dallar, ileride peygamber olacak çocuklarını temsil eder (Harman, 2013: 275). Anlatılan rüyanın motifi ağaçtır. Ancak bu motif tek başına yeterli bir anlam ifade etmemekte, diğer unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde yeterli bir anlam kazanmaktadır. Rüyalarda geçen “ağaç” motifi, yaygın olarak peygamberlik ve hükümdarlık alameti biçiminde yorumlanmıştır (Çetin, 2012: 34). Rüyada ağaç görmek ise özellikle Batı Türklerinde hükümdar olma ve güç elde etme alameti olarak görülmüştür (Gökçe ve Kurt, 2019: 130). Tugurmuş'un ağaç motifli rüyasında da göğsünden yükselen üç ağacın Miran Kâhin tarafından “hayırlı” olarak tabir edilmesinden - üç sayısı ilintili olarak- üç vakit sonra Tugurmuş'un oğlu Tugrul han olmuştur. Krş. MIFL F811.4: “Ağacın olağanüstü konumu.” (Thompson, 1956: 216); MIFL F811.13.1:

“Olağanüstü ağaç çiçek açar, meyve verir, tohumları olgunlaştırır, tohumlar filizlenir ve biri izlerken bile büyür.” (Thompson, 1956: 217).

1.2. Kara Han’ın Büyük Hanımının Rüyası

Kara Hanın uluğ hatunının bir oğlu boldı. Körki ay kündin artuğ. Üç kiçe kündüz anasını immedi. Her kiçe ol oğlan anasının tüşige kirip aytur irdi: Ey ana müsülmân bolğıl, eger bolmasañ ölsem öler men sinij imçekiğini immes men tip aydı “Kara Han’ın büyük hanımından yüzü ay ve güneşten daha güzel bir oğlu oldu. Üç gün üç gece annesini emmedi. Her gece annesinin rüyasına girerek: Ey anne Müslüman ol, eğer olmazsan ölürüm de senin memenden süt emmem, dedi.” (ŞT 70a/10-13).

Annesi Oğuz Han’a kıyamamış ve bu rüya neticesinde Müslüman olmuştur. Sonrasında ise Oğuz Han, annesinin inancını değiştirerek Müslüman olmasını ödüllendirmiş ve annesinin memesini emmiştir. Annesi gördüğü rüyayı ve Müslüman olduğunu kimseye söylemeyip herkesten saklamıştır. Krş. MIFL H659.5: “Bilmece: en iyi din nedir- Hristiyan mı, Muhammed mi?” (Thompson, 1956:439); MIFL Q22 “İnanç için ödül” (Thompson, 1958: 269).

2. Şibân Han Dîvânı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

tüşde kördi ol moğul-çîn ay yüzini bu Şibân

yâ Rab ol tüş dig yana bir tüşni körgey mü ikin

“Şibân, o Moğol güzelinin ay (gibi parlak) yüzünü rüyasında görünce: Ya Rab acaba bu rüyaya benzer bir rüya tekrar görebilecek miyim, dedi.” (ŞHD 140a/3-4)

Sevgilinin yüzü, güzel ve parlak olması açısından aşkın en fazla dikkatini çeken ve gönlünü çelen güzellik unsurlarından biridir. Rüyada görülen yanak motif unsurumuzdur. Bu unsur sevgilinin ay gibi parlak yüzüyle birlikte değerlendirildiğinde eksiksiz bir yoruma ulaşır.

Türk Halk Edebiyatı anlatım türlerinde rüyalar, mahiyet ve fonksiyonları yönünden yedi grup altında toplanmıştır. Üçüncü gruptaki rüyalar, hikâyeyi birbirine bağlamada çapraz ve tekrar edilen (leit motif) bir motif fonksiyonuna sahiptir. Bu leit motif âşık olacak kişinin zihnine kaydedilmiş bir örneğin (archetype) tekrarlanan şekli biçiminde ortaya çıkar. Halk hikâyelerinde, hikâye kahramanını âşık olmaya ulaştıran rüya motifi kompleks bir motiftir (Umay, 2015: 127-130). XVI. yüzyıldan bu yana yazıya geçirilen âşık hikâyelerinde tespit edilen bu rüya motifi bir hareket ve başlangıç noktası olması sebebiyle tarafımızca “âşığın yaşam yolunu tayin eden rüya motifi” olarak adlandırılmıştır. Krş. MIFL T11: “Hiç görmediğin birine âşık olmak.” (Thompson, 1958: 681).

Şibânî uyğunı nitsün uşol dilber firâkıında

Tüşünde bāri körgeydi bu uyğudın kitür yâ Rab

“Şibani, sevgilinin ayrılığında uykuyu neylesin, ya Rab düşünde bari (sevdiğini) göreceği uykudan getir.” (ŞHD 20a/10-11)

Âşık, sevgilisinden ayrı kaldığı için yahut sevgilisinin hasretini çektiği için üzgündür. Tanrı’ya dua etmekte ve sevgilisini rüyasında görmeyi talep etmektedir. Bu vesileyle sevgilisine kavuşup hasretini bir nebze de olsa dindirecek olan âşığın rüyasında sevgiliyi görmeyi istemesi sevgili motifinden bahsetmemizi mümkün kılar. Ancak rüya henüz tamamlanma aşamasına ulaşmadığından niyetle sınırlı kalmıştır.

3. *Bâbir Dîvânı* Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

*tüşümde çün kıyaş dik 'arızını kördüm utrudın
tiler min tâ kıyâmet açmağay min közni uykudın*

“Rüyamda, güneş gibi parlayan yanağını karşıdan gördüğüm için ta kıyamet kadar gözü(mü) uykudan açmamayı (uyanmamayı) diliyorum.” (BD 81/1)

Rüyada görülen yanak motifi parlaklığı açısından dikkat çekicidir. Parlaklığının temel sebebi ise sevgilinin yanağında bulunan ayva tüyleridir. Ayva tüyleri tasavvufta kesret olarak kabul edilişi, rengi ve şekli sebebiyle farklı düşünce ve hayâllere konu olmuş; yüzde bulunması nedeniyle de yanak, dudak vb. gibi güzellik unsurları ile birlikte anılmıştır (Undu, 2007: 157). Sevgilinin yanağında yer alan ayva tüyelerinin görevleri değerlendirildiğinde ise;

- 1) Sevgilinin gül gibi güzel olan yüzünü bakışlardan gizlemek,
- 2) Sevgilinin yüz güzelliği bahçesini süslemek,
- 3) Aşığın gönlünde karışıklığa ve fitneye sebep olmak,

4) Sevgilinin yüzünün aydınlık, nurlu biçimde anılmasını sağlamak vb. gibi unsurlar sıralanabilmektedir. Aynı zamanda rüyada yüzdeki tüyleri görmek ödenmekte sıkıntı çekilen borçların ödeneceğine, kişinin eline çok güzel ve hayırlı fırsatların geçeceğine tabir edilmektedir. Krş. *MIFL* F545.3: “Dikkat çekici yanak” (Thompson,1956: 164).

4. *Bedâyi‘u’l Vasaş* Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

*tüşte kördüm yârni hândân rakîbin utruda
reşkidin her lağza tiş kırçıldatur min uykuda*

“Rüyamda sevgiliyi rakibin karşısında sevinçli (gülerken) gördüm. (Bunun) kıskançlığı nedeniyle uykuda her an dış gıcırdattım.” (BV 27/1)

Rüyada görülen sevgili motifi sevgilinin rakibin karşısında sevinçli olmasıyla birlikte değerlendirildiğinde âşık için üzücü bir rüya tasviri haline gelmektedir. Âşık, bu durumun kıskançlığı nedeniyle uykusunda rahat edememiş ve dış sıklığıdır. Rüyada sevgiliyi rakip karşısında gülerken (neşeli) görmek kendini daima özel ve ayrıcalıklı hissetmeye, manevi olarak güçlenmeye, manevi açıdan şifa bulmaya, çare ve çözüm elde etmeye, kişinin sabrına ve beklediği işin hayırla sonuçlanacağına, borçların kolayca ödeneceğine, kendisine kötülükte bulunulan birini affetmeye tabir edilir.

*tüşümge kirdi cennet içre gür u şûbi vü kevser
meger küyide tapkum 'arız u kıadd ü lebidin ber*

“Cennetteki huri(ler), Tuba ağacı (cennetteki bir ağaç) ve Kevser (cennetteki bir havuzun adı) rüyama girdi meğer yanağının, boyunun ve dudağının meyvesini sokağında bulacağım.” (BV 161/1)

Âşık, rüyada cennet hurilerini, Tuba ağacını ve Kevser havuzunu görmüş ve bunu sevgilinin sokağını ziyaret etmesine yormuştur. Rüyada bir kimsenin Kevser havuzunu görmesi, düşmanlarına galip geleceğine tabir edilir. Huri görmek, sevinç, sürür ve feraha delâlet ederken; Tuba ağacı görmek ise rüyayı gören kişinin mutluluk ve başarı elde edeceğine, işlerinin yoluna gireceğine tabir edilir. Krş. *MIFL* F499.2: “Cennet hurileri” (Thompson, 1956: 133).

tüşte hecrini körüp min saña şerğın aytay

iy ğakım anı eger ‘aks yorar sin āhır

“Rüyada ayrılığını görmenin sana açıklamasını yapacağım; ey hikmet sahibi sen onu en son yansıma/yankı olarak yorumla.” (BV 172/4)

Aşığın rüyasında sevgisinin ayrılığını görmesi aşığı bir hayli üzümüş onu kendisi adına son yankı (çaresizlik) olarak yorumlamıştır. Rüya tabircileri, rüyada sevgiliden ayrıldığını görmenin olumlu bir rüya olmadığını, keder ve sıkıntılara yolduğunu, yaşanılacak kötü olaylara delalet ettiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte rüyada sevgilinin ayrılığını görmek rüya sahibinin, kırılacağına, üzüleceğine, sıkıntılar geçeceğine tabir edilir.

5. Fevāyidü’l-Kıber Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

öltürür hicrān tūni ölsem hem armān kalmağay

tüşte hem bolsa bir eyyām-ı vişāliñi körüp

“Öldürür ayrılık gecesi ölsem hasret de kalmayacak; rüyada sana kavuşma zamanını görme de olsa.” (FK 57/7)

Âşık, sevgiliye kavuşma özlemiyle yanıp tutuşmakta olduğundan rüyada sevgiliye kavuşma zamanını görmesi bir nebze de olsa sıkıntısını gidermektedir. Ancak sevgiliden ayrı kalmak öyle ağır gelmektedir ki bunun acısını çekmektense ölmeyi yeğlemekte; öldüğünde hasretinin kalmayacağını dile getirmektedir. Görülen rüya tabir edildiğinde aşığın rüyasında sevdiğine kavuştuğunu görmesi, rüya sahibinin hayallerinin ve dualarının kabulüne, gelecekte mutlu ve huzurlu günlerin kendisini beklediğine delalet eder.

tüşte başım ol sānem allındadır iy pārsā

ķop namāzın vaktı ötti dip n’iter-sin oyğatıp

“Ey sofı, rüyada başım o güzelin önündedir, namazının vakti geçti kalk diyerek neden uyandırırıyorsun.” (FK 69/2)

Âşık, gerçek hayatta dokunamadığı yahut kavuşamadığı sevgiliyle rüyasında bir araya gelmiş hatta başını sevgilinin önüne uzatmıştır (koymuştur/yaslamıştır). Kendisini namaz vaktinin geçmesi nedeniyle uyandıran sofıya bu nedenle sitemde bulunmaktadır. Rüyada kişinin başını sevgilinin önüne koyması ruhun dinlenmesine, hayatında müjdeli olaylar yaşayıp sevinmeye, kişinin yokluk ve gözyaşıyla geçen günlerini de geride bırakmasına tabir edilir.

didim kim: “tüşte miğrāb içre kördüm kāfir-i mesti”

didi: “körgil Nevāyí köz açıp kim köz ü kaçımdu”

“Dedim ki: Rüyada sarhoş (tasavvufi anlamda kendinden geçmiş) kafiri mihrab içinde gördüm; (bana) Nevayî uyanıp gözümü ve kaşımı gör dedi.” (FK 188/9)

Görülen rüyanın motifi mihrap olsa da tek başına yeterli olmayıp sevgiliyle birlikte değerlendirildiğinde eksiksiz tabir edilmektedir. Klasik Türk edebiyatında sevgilinin güzelliği, içinde ibadet edilen yolunda can verilecek kadar sevilen bir mescittir. Sevgilinin kaşları eğriliği dolayısıyla güzellik mescidinin mihrabı, aşk da imamıdır. âşık, her an güzellik mescidinde sevgilinin mihrabı andıran kaşlarının kemeri karşısında secde eder (Özcan, 2012: 174). Rüyada mihrap görmek ise istenilen her şeye ulaşılacağına, hayra ve müjdeye, dertlerden kurtulmaya işarettir. Krş. *MIFL* V116: “Mihraplar.” (Thompson, 1958: 17).

*ni kün ki yüzini körsem tüşümge kirse ni taş
kuyuşka baksa vü köz yumsa hem kuyuş körünür*

“Yüzünü gördüğüm gün rüyama girse şaşılacak değil güneşe baksa ve gözünü kapatsa da güneş görünür.” (FK 198/4)

Klasik Türk edebiyatındaki gazel örnekleri incelendiğinde sevgilinin yüzü ile bir çok obje arasında çeşitli nedenlerden dolayı bir ilişki kurulur. Sevgilinin yüzünün ilişkilendirildiği bir unsur da güneştir. Güneş; parlaklığı, aydınlığı ve yuvarlaklığı açısından sevgilinin yüzüyle karşılaştırılır, sevgilinin yüzü galip gelir. Âşık, güneşe baktıktan sonra gözünü kapatsa da (uyusa da) sevdiğinin güneşe benzeyen aydınlık ve parlak yüzünü rüyasında görmektedir. Rüya da sevgilinin aydınlık ve parlak yüzünü görmek sıkıntılardan kurtulmaya, sorunların çözümüne, dini duyguların ve inancın güçlenmesine, saygınlığının artmasına ve insanlar arasında sevilen biri olunacağına delalet eder.

*sin uyku içre-sin hürşid-i evc-i devletiñ tüştür
hem uşbu tüşte ol hürşidka dāyim zevāl olmuş*

“Sen uykudayken devletinin güneşinin en yüksek noktası rüyadır; bu rüyada o güneş daima sona erer (batar).” (FK 271/8) Krş. MIFL A739.6: “Güneş batıyor ve doğmayı reddediyor: Yeraltı dünyasından geri alınmalı.” (Thompson, 1955: 149)

*bir kiçe tüşte kördim ol zülf birle yüzni
bahtım gibi tiler-min bolsam hemişe nāyım*

“Bir gece o kahrkölle yüzünü rüyamda gördüm; bahtım gibi sürekli bolluk ve bahtıyarlık içinde yaşamayı dilerim.” (FK 410/3)

Rüyada görülen kahrköl ve yüz rüyanın motifidir. Âşık, rüyasının ardından bahtı gibi bolluk ve bahtıyarlık yaşayacağı temennisinde bulunmuş; yani gördüğü rüyayı hayra ve olumlu bir anlama yorumuştur. Aşığın yorumuyla paralel olarak rüyada görülen kahrköl rüya sahibinin başarılarının artacağına, önünün açılacağına, işlerinin yoluna gireceğine ve hayırlı bir geleceğe tabir edilir. Yine rüyada görülen yüz motifi de hayırlıdır ve iyi durumların işaretidir.

*veh ki imdi tüşke hem kirmes vişāliñ nige kim
közdin andağ kim uçar vaşliñ uçuptur uyku hem*

“Yazık ki şimdi sana kavuşma arzusu rüyama da girmediğinden gözümde uykumla birlikte (sana) kavuşma arzum da öylece uçup gitmiştir.” (FK 450/3)

Yukarıdaki beyitte aşığın bir rüya görme durumu söz konusu olmayıp; rüyasında sevgiliyi görmeyi temenni etmektedir. Görülen yahut tamamlanan bir rüya olmadığından burada bir yoruma gidilememiştir.

*iy Nevāyi bu fesāneñ yā tüş irkin yā hāyāl
niçe lāf urmağ özünge munça bühtān iyleben*

“Ey Nevayi bu hikâyen ya rüyadır ya hayal; kendine bunca iftira (yalan) atarak ne kadar övünmedir.” (FK 477/13)

Yukarıdaki beyitte Nevayi'nin mübalağalı bir şekilde kendini övmesinin neticesi olarak bahsettiği şeyin rüya ya da hayal olduğu ileri sürülmektedir. Şairin anlattığı hikâyenin mahiyeti bilinmediğinden burada bir yoruma gidilememiştir.

*iy Nevāyî tüş körer-sin mü vaşannı dime kim
tilbe tüş dik sağınur yād itse hānümāndın*

“Ey Nevayi rüyada vatani görür müsün deme ki deli hatırlasa evinden rüya gibi sakınır.” (FK 486/7)

Yukarıdaki beyitte rüyada vatani görüp görmediğinden bahsedilmekte; kendine delilik atfeden şair durumu hatırladığında evinden rüya gibi sakınacağından bahsedilmektedir. Nevayi'nin rüyayı görüp görmediği bilinmediğinden burada bir yoruma gidilememiştir.

*her kiçe ğālim hārāb olğanda yalğan tüş bile
va 'de-i vaşl iylep andın ornı hoş-ğāl itke-min*

“Her gece gerçek olmayan rüya ile hâlim harap olduğundan kavuşma vadesi vererek (bunun sebebine) makamımı hali vakti yerinde bir duruma getireceğim.” (FK 495/4)

Âşık, rüyasında sevgiliye kavuşamamış gerçek olmayan vaatlerle oyalanmıştır. Bundan dolayı kendine sevgiliye kavuşma vadesi vererek kendini toparlamayı, eski diriliğine ve ihtişamlı günlerine geri dönmeyi planlamaktadır. Görülen rüyanın mahiyeti bilinmediğinden burada bir yoruma gidilememiştir.

*tüş körüp bir kün kıyāmetni bolup irdi unut
birdi hecniñde min-i mecnūnga ol kün yādı tün*

“Bir gün rüya görüp kıyameti unutmuştu; ayrılığında benim gibi mecnuna o gün(kü) geceyi hatırlattı.” (FK 519/2)

Âşık, sevgilinin kendisinden ayrılması nedeniyle eski günlerde gördüğü kötü bir rüyayı tekrar hatırlamıştır. Görülen kötü rüya (kâbus) kıyameti unuttu kadar kötü olmasıyla burada anılmış ve kötülünün derecesi nedeniyle sevgilinin âşıktan ayrıldığı günle eşdeğer tutulmuştur. Görülen rüyanın mahiyeti bilinmediğinden burada bir yoruma gidilememiştir.

*yüzünni tüşte körer mümkün olsa ister-min
anun dek uyku ki andın soñ olmağay uyku*

“Rüyamda yüzünü gördüğümde mümkün olsa onun gibi uyku uyumayı ve ondan sonra (başka bir) uyku olmamasını isterim.” (FK 547/6)

Görülen rüyanın motifi yüzdür. Burada bahsi geçen tek başına yüz kavramı olmayıp bu yüz sevgiliye aittir. Rüyada yüz görmek şerefle, itibarın artmasıyla ve sevinçle tabir edilir. Sevgilinin yüzünü görmek ise mal varlığının artacağına, sevgiliye verilen değer ve kıymete, sıkıntıların ve sorunların yakın bir zaman içinde çözüme kavuşacağına delalet eder.

*tüş körerler mü ikin şāhnı hiç
vaşan u mesken ü bün-gāhnı hiç*

“Acaba rüyalarında hiç şahı, vatani, meskeni ve çadırı görürler mi?” (FK 689/122)

Yukarıda verilen beyitte rüyada görüldüğü takdirde bahsedilecek motifler; şah, vatan, mesken ve çadırıdır. Hepsi bir yere duyulan özleme ve hasreti çekilen vatana işarettir. Rüyada

görülme eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmediğinden burada bir yoruma gidilememiştir.

*‘ışık evci kıyaştın kör kim tüşte bolur gârib
hem şâmı irür mühlik hem şubğı irür kâzib*

“Aşkın doruğunu güneşten gör ki rüyada bambaşka olur; hem akşamı öldürüdür hem sabahı yalandır.” (FK 803)

Evrenin en yüksek noktasında bulunan cismin güneş olması nedeniyle âşık, aşkın en yüksek noktasına kişinin güneşten bakması gerektiğini dile getirmiştir. Ki bu nokta rüyada tuhaf bir hal almakta; aşk derdine yakalanan kişi için gece-gündüz (sabah-akşam) kavramları anlamını yitirmektedir.

6. *Lutfi Divanı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri*

*uykuçu bahtım kara saçını dâyim tüş körer
veh ki tacbîr içre bardur tüşte saç körgen belâ*

“Uykucu bahtım siyah saçını daima rüyasında görür. Eyvah ki tabirine göre rüyada saç görmek beladır.” (LD 10/4)

Buradaki rüya motifi saçtır. Ancak bu saç motifi siyah renkle birlikte değerlendirildiğinde tam bir anlam kazanmaktadır. Âşık, sevgilinin saçını rüyasında görmüş ve bunun yorumunu “bela” olarak tabir etmiştir. Rüyada görülen siyah saç kişinin kendini toparlaması için bir nevi uyarı mahiyetindedir. Çok büyük sıkıntılar yaşamaya ve zarara uğramaya tabir olunur. Aynı zamanda rüyada görülen siyah saç rüya sahibinin halk arasında itibarlı ve saygın biri olmasına, şan ve şerefine artmasına işaret eder. Krş. *MIFL* J83: “Gri ve siyah saçlar: düşmanlar uzlaştı.” (Thompson, 1958: 350); *MIFL* Z143: “Sembolik renk: siyah” (Thompson, 1958: 74).

*tüşümde tuttum ilgime köñleki yeñini
tağkîk kıldım âhîri ol hem hâyâl irür*

“Rüyamda gömleğinin kolunu tuttum. Sonra baktım ki o, hayalmiş” (LD 51/6)

Görülen rüyanın motifi gömlektir. Ancak bu gömlek sevgiliyle birlikte değerlendirildiğinde eksik bir anlama sahip olmaktadır. Aşığın, sevgiliye dokunma/erişme gayesi sadece gömleğinin kolunu tutma biçiminde gerçekleşmiştir. Rüyada görülen gömlek kolu ruhunu tüm kötülüklerden arındırmaya, yakın bir zaman içinde yüklü miktarda kazanç elde etmeye, kişinin hayatında olumlu gelişmelerin olacağına delalet eder.

*bilür mü sin ki kün tüşte üçün seyridin kaldı
yüzünü kördi sarğarıp iligtin bardı şafrâdın*

“Rüyamda güneşin seyri niçin durdu biliyor musun? Senin yüzünü gördü ve safradan (daha çok) sararıp ülkeden gitti.” (LD 197/2)

Âşığın rüyasında yer alan motif güneştir. Güneş, sevgilinin yüzünü gördükten sonra - kendi parlaklığının ve aydınlığının yetersizliğinden utanmış ve- safradan daha çok sararak şehri (yeryüzünü) terk etmiştir (doğmayı bırakmıştır). Burada güneşin utancından ortalıkta görünmek istememesi nedeniyle gizlenmesi yahut saklanması durumu da söz konusudur. Klasik Türk edebiyatında âşığın hastalıklı görünüşü ve psikolojik durumu sarı renkle ilişkilendirilmiş, sarı ve hastalıklı yüz âşıklık alameti sayılmıştır. Al yanağın sarıya dönmesi

bir solma durumudur. Bu durum sevgilinin güneş gibi yakıcı yüzüyle aşığı sarartıp soldurmasıyla açıklanabilir. Âşık, bu durumu güneş üzerinden vererek güneşin sevgilinin yanağının yakıcılığıyla safradan daha sarı bir hale geldiğini ve utancından ülkeyi terk ettiğini ifade etmiştir. Krş. *MİFL* A711: “Dünyayı terk eden adam olarak güneş.” (Thompson, 1955: 141); *MİFL* A734: “Güneş saklanır.” (Thompson, 1955: 141).

tā kıyāmet ‘ayş kılğay min öz irnimni sorup

tüşte ger körsem ki sormuş min leb-i hūn kandıni

“Eğer rüyamda kan (gibi kırmızı) dudağının şekerini emdiğimi görürsem kıyamete kadar kendi dudağımı emip eğleneceğim.” (LD 293/4)

Beyitte geçen dudak motifi sevgilinin kan gibi kırmızı oluşuyla birlikte değerlendirildiğinde eksiksiz bir değerlendirilmeye gidilmiş olur. Klasik Türk edebiyatında sevgilinin dudağı tasavvufta en yüksek makam yani fenafillahtır. Sevgilinin dudaklarına erişen ölmüş evvel ölmüş, dünyevi her şeyden arınmış ve ahirete göç etmiş sayılır. Öyleyse sevgilinin dudağı âlem-i mecazdan âlem-i hakikate varan bir yoldur. Bundan dolayı âşık, yokluk sırrına erme mertebesine erişmek için rüyasında da olsa sevgilinin dudağına ulaşmak ve dudağını öpmek (yahut balla yahut şekerle özdeşleştirilen dudağını emmek) istemektedir. Krş. *MİFL* F544.1: “Dikkat çekici (fevkalade) dudaklar.” (Thompson, 1956: 162); *MİFL* Z141: “Sembolik renk: kırmızı.” (Thompson, 1958: 633).

7. Hüseyin Baykara Divanı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

veh ni şālī ‘dür ki gam şāmı tüşümge kirse yār

bāver itmey uyğudın sigrip kıpar-min sikenip

“Keder akşamı sevgilinin düşüme girmesi vah ne şanstır; (bu duruma) inanmayıp uykudan sıçrayarak uyanırım.” (HBD 16/6)

Âşık, kederli olduğu bir akşam uykuya dalmış ve sevgiliyi rüyasında görmüştür. Bu duruma inanamayan âşık uykusundan sıçrayarak uyanmıştır. Çünkü gaddar ve acımasızlığıyla bilinen sevgili âşığa yüzünü göztermemiş ve âşığı özlem ve hasrette bırakmıştır. Bu duruma üzülen âşık kederli duruma düşmüştür. Rüya sevgiliyi görmek iki kişi arasındaki bağlılığın, duygu yoğunluğunun işaretidir. Ancak bu tabir rüyada sevgilinin ne şekilde görüldüğüyle de doğru orantılı bir şekilde anlam kazanır.

ārūdūr tüşde vaşlıñ veh ki irür muğāl

maña kim közüm kıçe tañ atğunça bīdār irür

“Rüyada sana kavuşmak istektir yazık ki benim için mümkün değildir; (bundan dolayıdır) ki gözüm gecedan sabah oluncaya kadar uyanıktır.” (HBD 37/4)

Âşık, sevdiğini özlediği için rüyada ona kavuşmak istemekte ancak bunun mümkün olmadığını da içten içe bilmektedir. Çünkü sevgili rakibin karşısında gülüp eğlenirken aşığı yüz vermemekte ve onu kendisine hasret bırakmaktadır. Bunun karşısında âşık ne uykuda ne de uyanırken sevgiliye kavuşamamakta ve gecesi gündüzüne karışmaktadır.

iy kıyaş kirdiñ tüşümge çün köz açtım yoğ idiñ

kil yana Tiñri için köz yumdum vü bīdār imen

“Ey güneş (gibi güzel sevgili) rüyama girdiğin için gözümü açtım yoktun; gözümü kapattım ve uyuyamıyorum Tanrı (hakkı için) için tekrar gel.” (HBD 114/4)

8. *Leylî vü Mecnûn Adlı Eserdeki Rüya Motifleri*

cezmi etti ki bu kazıyye çındur

mecnûn tüşî bî-gümân yakındür

“Niyet ettiği bu iş doğrudur mecnunun rüyası şüphesiz sağlam bilgidir.” (LM 1938)

Nevfel, Mecnun ile Leyla'nın birlikte olmasını istemektedir. Leyla'nın babasına haber gönderir ve Leyla'yı kendisinden ister. Ancak Leyla'nın babası Nevfel'in bu teklifini reddeder. Bunun üzerine Nevfel Leyla'nın kabilesine saldırır. Savaşı kaybedeceğini anlayan Leyla'nın babası kızını öldürmeye karar verir. Mecnun, Nevfel'in savaşı kazanmasına sevinip Leyla'nın kabilesinin savaşı kaybetmesine üzüldüğü sırada bir rüya görür. Rüyasında göre Leylâ'nın babasının kızını öldüreceğini görür. Mecnun, terler içinde uyanarak rüyasını Nevfel'e anlatır ve vazgeçmesini ister. Bu durumun ardından Nevfel, Mecnun'un gördüğü rüyanın doğruluğuna ve Mecnûn'un keramet sahibi bir kimse olduğuna inanarak bu işten vazgeçer. Şüphesiz Mecnun'un rüyası ilahi kaynağa bağlı bir rüyadır.

*leylî atası öz haylin nevfel sipâhî kaşıda zebûn körüp 'adûğa çekken tîgnî
öz cigerlerige urmağ istegeni ya'ni leylî kanın aqızay değeni ve ol kıyaşnı
mecnûn tüşte körüp zevâlñi rüşen kılğanı ve mâtem-zede tün dek nevfel allıda
ahter-i eşkin aqızğanı ve nevfelñiñ rezm otı terkîn tutup yanmağı* “Leyla'nın atası kendi atını Nevfel'in karşısında cılız görüp düşmana attığı oku kendi cigerlerine vurmak istemesi yani Leyla'nın kanını akıtayım demesi ve o güneşi Mecnun'un rüyasında görüp yok olmasını belli etmesi ve matemli gün gibi Nevfel'in karşısında gözyaşlarının ıslıtısını akıtması ve Nevfel'in savaşmak için sözleşip yanması.” (LM XXIII)

Burada yukarda bahsettiğimiz hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâye; Nevfel'in Leyla ile Mecnun'un kavuşmasını istemesi üzerine babasına haber göndermesi ve reddedilmesinin ardından savaş çıkarması, babasının savaşta yenileceğini anlaması üzerine Leyla'yı öldürmeye niyetlenmesi ve bu durumu Mecnun'un rüyasında görmesi ve ağlayarak Nevfel'e bu işten vazgeçmesini talep etmesi olay örgüsü şeklinde gelişmektedir. Mecnun'un gördüğü ilahi rüya vasıtasıyla Leyla'nın ölümü engellenmiştir.

çün istedi ol tüşige ta'bir

öz gâliğa dâl taptı bir bir

“Rüyasında kendi halini iki büklüm gördüğü için (rüyasında kendini dal harfine benzer şekilde gördüğü için) rüyasının tabirini istedi.” (LM 3002)

Rüyada kendini iki büklüm olmuş şeklinde görmek yaşlılıkta çok zor yıllar geçirmeye ve muhtaç bir hâle düşmeye delalet eder. Krş. *MIFL* H602.2: “Harflerin sembolik yorumu.” (Thompson, 1956:434).

anıñ bile barça gâl birle

geh tüş bile geh hayâl birle

“Onunla tüm hallerle; bazen rüyayla bazen hayalle.” (LM 3311)

Âşık, sevgiliyle hayatın her anında birlikte olmayı arzu etmektedir. Rüyalarda, hayallerde dahi sevgiliyle birlikte vakit geçirmeyi temenni eden aşığın tek isteği sevgiliye kavuşmaktır. Görülen yahut tamamlanan bir rüya olmadığından burada bir yoruma gidilememiştir.

9. Hakîm Ata Kitabı Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

Hâce Celâlu'd-dîn ilgerék yürüdi, ol yêrde birâz yattı, ôtken kêçe hem uyumamış êrdi, uykuğa bardı. Ol gâlde oğ Çakım Ata tüşige kirdi, aydı: Ey oğlum Celâlu'd-dîn hoş keldin! Êmdi bizni taptuñ, bu yatmış ornuñdin qopkıl! Yetti qadem ilgeri başkıl, andın ol yerni qazgıl, anda büriyâ çıqqay! körgey-sên! Taqı ol büriyânıñ astındın qoparıp qarasañız bir deste gül çıqqay! Ol yêrdin ôtmegey-sên! Ol meniñ türbetim bolğay. Ve taqı ol yetken mâliñ üçün gam yemegey-sên! Ol mâllarıñ barça Menzilhâne'ğa barıp turur. Ol mâllarıñızni alıp munda kelgey-sên! Bizniñ üstümüzge imâret qılğay-sên. Taqı bizge mücâvir bolup turgay-sên, bizdin ülüş algay-sên.” tedi “Hoca Celaleddin ileriye yürüdü, orada biraz yattı, geçen geceden uykusuz kaldığı için uykuya daldı. Hakîm Ata'nın rüyasında kendisine şunları dediğini gördü: Ey oğlum Celaleddin hoş geldin! Şimdi bizi buldun, bu yattığın yerden (ayağa) kalk! Yedi adım ileri git ve orayı kaz, (kazdığın yerden) bir hasır çıktığını göreceksin. O hasırın altını kaldırıp bakarsan bir deste gül bulacaksın. Oradan geçme! Orası benim türbemdir. Ve o kaybolan malın için üzülme. O mallarının tamamı Menzilhâne'dedir. O mallarımızı alıp buraya gel! Bizim üzerimize imaret kıl (bizi bayındır duruma getir) ve bize komşu ol, bizden nasiplen.”

Hoca Celaleddin görmüş olduğu rüyanın ardından yerinden hızla kalmış ve yedim adım gitmiş, bulunduğu yeri kazmış, hasırını bulmuştur. Kaldırdıktan sonra altındaki bir deste gülü fark etmiştir. Gülün kokusu burnuna gelince başı dönen Celaleddin ayılınca o yere bir işaret koyup Menzilhâne'ye doğru yola çıkmıştır. Menzilhâne'ye geldiğinde mallarını ve hayvanlarını sağ olarak bulmuş, oradan Harezm şehrine ulaşmıştır. Oradan da iş bilen ustaları ayarlayarak Bakırgan'a gelmiştir. Kısa sürede Hakîm Ata'nın kabrini bayındır duruma getirmiş, Hoca Celaleddin Menzilhâne'de Hakîm Ata'nın komşusu olmuştur. Etraf vilayetlerden dualar etmeye insanlar gelmeye başlamış ve neticesinde Bakırgan ili düzelmiştir. Krş. *MIFL* D1658.2.2: “Güzel kilimler.” (Thompson, 1956: 144); *MIFL* E631.1.2: “Mezardan gül.” (Thompson, 1956: 489).

Sonuç

Dönem eserlerinin taranması neticesinde tespit edilen rüyalar; uyarıda bulunma, gelecekte haber verme, rehberlik etme vb. gibi farklı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Freud'un simgesel yorumlama ve şifre çözme olmak üzere iki temel yöntemi üzerinden düşünüldüğünde yapılan rüya tabirlerinin bu yöntemler üzerine kurgulandığı görülmektedir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte rüyaların rahmani, şeytani gibi nitelikler alması, istihareye yatarak rüyanın yol gösterici olması gibi durumlarla karşılaşmış; rüyanın her daim hayra yorumlanması tavsiye edilmiştir. Yorumlanabilen ve neticesi hayra ya da şerre çıkan rüyaların dışında bir de yorumlanamayan rüyalar bulunmaktadır. Bunlar *adğas u ahlâm* yani karışık rüya olarak açıklanabilmektedir. Yukarıda anlatılan 9 rüya motifinde üç rüya çeşidinden örneklerle rastlanmakta; rüyalarda geçen motifler günümüz rüya tabirlerinden yola çıkılarak yorumlandığında ise hikâyelerde yapılan yorumlar ile rüya tabirleri arasında paralellik olduğu görülmektedir.

Doğu Türkçesi olarak da anılan Çağatay Türkçesi dönemine ait eserlerde tespit edilen rüya motifleri şu kategoriler² altında listelenebilir:

1. Karşılaşılabilecek Durumları Gösteren Rüya Motifleri
  - 1.1. Tehlike Bildiren Rüya Motifleri
    - 1.1.1. Siyah saç (bk. 6)
  - 1.2. Savaş Galibiyeti ile İlgili Rüya Motifleri

- 1.2.1. Savaşın kazanıldığının görülmesi (bk. 8)
- 1.3. Zor Bir Durumda Kalınacağı ile İlgili Rüya Motifleri
  - 1.3.1. Kendini iki büklüm (dal harfi biçiminde) görme (bk. 8)
2. Topraklarını Genişletme Ülküsünün Yeryüzüne Ait Unsurlarla Simgeleştiği Rüya Motifleri
  - 2.1. Ağaç (bk. 1.1)
3. Din Değiştirici Rüya Motifleri
  - 3.1. Müslüman olmadan süt emmeme (bk. 1.2)
4. Aşk Motifleri
  - 4.1. Sevgili (bk. 2, 3, 4, 5, 6, 7)
    - 4.1.1. Hiç görmediğin birine âşık olma (bk. 2)
5. Türbe, Yatır, Mezarlarda Yatanlarla İlgili Rüya Motifleri
  - 5.1. Türbe, yatır ve mezarların inşasının talebi (bk. 9)

Geleceğe yönelik kehanette bulunma yahut gaybı (bilinmeyi) bilme konusunda bir araç olarak kullanılan rüyalar toplumların kültürünü yansıtan birer ayna gibidir. Rüya tabirlerinde kullanılan unsurlar ve yorumlama stilleri toplumun örf ve adetleriyle, yaşayış ve inanış biçimleriyle paralellik göstermekte; toplumdan topluma değişkenlik arz etmektedir. 5 temel maddeyle listelenen motifler çalışmamız boyunca anlatılan hikâyelerde ayrıntılı biçimlerde açıklanmış; *MIFL*'te eşleştikleri karşılıkları yanlarında belirtilmiştir. Çalışmamız neticesinde bir toplumun sahip olduğu folklorun bir parçası olan rüyaların kullandıkları sembol dil, içerdikleri mesajlar, yüklendikleri işlevler ve uluslararası konuları okuyucuya sunulmuştur.

Sonnotlar

¹ *tüş* 'ilmi ifadesinin geçtiği eserler için ayrıca bk. KE 110v/14.

² Faydalanılan kategorilendirme başlıkları için bk. Çelepi, 2010; Çelepi, 2017; Gulcalı, 2021, Sarıkaya, 2017.

Kısaltmalar

a.s.: Aleyhisselâm

bk.: Bakınız

C.: cilt

S.: Sayı

Kaynaklar

- ALAN, S. (2022). “Çağatay Edebiyatında Rüya Motifleri (1).” *Folklor Akademi Dergisi*, C. 5, S. 2, 366-376.
- BAĞCI, S. (2019). *Lutfi Divanı'nın Türkiye Türkçesine Aktarımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BD= YÜCEL, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- BV= TÜRKAY, K (2002). *'Alî Şîr Nevâyî, Bedâyi 'u'l Vasaş, Üçünçü Divan*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 807.)
- ÇELEPİ, M. S. (2010). “Dânişmend-Nâme’de Rüyaların İşlevleri.” *Journal of Turkish Studies*, 5(1), 263-280.
- (2017). *Türk Halk Kültüründe Rüya*. Konya: Kömen Yayınları
- ÇETİN, H. (2012). “Ağaç Motifli Osmanlı Saltanat Rüyasının Tabir İlmi Açısından Değerlendirilmesi.” *Gazi Akademik Bakış*, C. 5, S. 10, 25-38.
- FK= KAYA, Ö. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî: Fevâ'idü'l Kiber*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 670.)
- GULCALI, Z. (2021). “Budist Uygur Edebiyatında Rüya Motifleri.” *Millî Folklor*, 132, 75-88.
- GÖKÇE M. ve KURT S. (2019). “Ağaç Kültü Örneğinde Muğla ve Civarında Eski İnanışlar.” I. Uluslararası Antalya Yörük Sempozyumu (6-8 Aralık 2019). *Akdeniz Üniversitesi (Bildiri Kitabı)*, 128-147.
- GÜNAY, U. (2015). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HARMAN, Ö. F. (2013). Ya’kûb. *TDVİA*. C. 43, 274-276.
- HBD= YILDIRIM, T. (2002). *Hüseyn Baykara Divanı (Metin-İnceleme-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KB= ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I*. (Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 458.)
- (1959). *Kutadgu Bilig II*. (Tercüme). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. (TTK Bas. 20.)
- LD= KARAAĞAÇ, G. (1997). *Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 687.)
- LM= ÇELİK, Ü. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 659.)
- ÖZCAN, N. (2012). “15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri.” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, 159-189.
- PARÇACI, İ. (2016). “Rüyâ’nın Delil Değeri ve İstihâre.” *Dini Araştırmalar*, C. 19, S. 48, 103-128
- SARIKAYA, E. (2017). *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

ŞHD= KARASOY, Y. (1998). *Şibân Han Dîvânı* (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 614.)

TEH, TMA, MÜN= ABİK, A. D. (1993). 'Alî Şîr Nevâyî'nin Risaleleri Tārîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Tārîh-i Mülük-ı 'Acem, Münşeât. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TEKCAN, M. (2007). *Hakîm Ata Kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi.

THOMPSON, S. (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Volume 1-6 (AC; D-E; F-H; J-K; L-Z). Indiana University Press, 1955 (Vol. 1), 1956 (Vol. 1, II), 1957 (Vol. 4-5), 1958 (Vol. 6).

— (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Revised and Enlarged A-Z, 2465 page. Edition. Bloomington: Indiana University Press.

TİEM= KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM73 1v-235v/2)* (Giriş-Metin-İnceleme-Metin-Dizin). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UNDU, S. (2007). *Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Linder Hipotezi Sınaması: Türkiye'nin İhracatı İçin Ampirik Bir Analiz¹

Sühan Alp AŞIK², Duygu YOLCU KARADAM³

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 04.11.2022

Kabul Tarihi: 15.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 04.11.2022

Acceptance Date: 15.12.2022

Özet

Linder'in Tercihlerde Benzerlik Hipotezine göre kişi başına gelir düzeyleri birbirine yakın olan ülkeler daha çok ticaret yapma eğilimindedirler. Bu çalışmada, Türkiye'nin ihracat verileri için Linder hipotezinin geçerliliğinin, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 17 ticaret ortağı ülke ve 1990-2019 dönemini içeren bir panel veri seti için bir panel veri çekim modeli yardımıyla test edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan panel Dinamik OLS tahmin sonuçlarına göre Türkiye'nin ihracat yapısı Linder hipotezini desteklememektedir. 1990-2019 yılları arasında Türkiye ile ihracat ortakları arasındaki gelir farkının, Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracat düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Partner ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılası ve nüfusu, Türkiye'nin o ülkeye ihracatını olumlu etkilerken reel döviz kurunun anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Linder Hipotezi, İhracat, Çekim Modeli, Panel Veri Modeli

The Effect of Romanticism in Nâbizâde Nazım's Stories

Abstract

According to the Linder Hypothesis, the countries with similar per capita income levels tend to have more international trade. In this study, it is aimed to test whether Linder hypothesis is valid employing Gravity Model for a panel data set for Turkish bilateral export with 17 trade partners between the years 1990 and 2019. According to the panel Dynamic OLS estimation results, Turkey's export structure between 1990-2019 does not support the Linder hypothesis. Between 1990 and 2019, the income gap between Turkey and trade partner countries does not have any impact on Turkey's bilateral export. While the gross domestic product and population of the partner country positively affect Turkey's exports, no significant effect of the real exchange rate was observed.

Keywords: Linder Hypothesis, Export, Gravity Model, Panel Data Model

¹Bu çalışmanın farklı bir versiyonu, 27-28 Haziran 2018 tarihinde Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan International Conference on Empirical Economics and Social Sciences'ta sunulmuştur.

²Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, suhanalp@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2233-8929

³Doçent Dr., Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, dyolcu@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3139-2003

1-Giriş

Ekonomik büyümeyi artıran temel faktörlerden biri olarak dış ticaretin belirleyicileri hem teorik hem de ampirik iktisat yazınının en çok tartışılan konularından biridir. 20.yüzyılın ortalarına kadar uluslararası ticareti açıklamada etkin olarak kabul edilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ve daha sonra geliştirilen Heckscher-Ohlin-Samuelson (H-O-S) modeli, dış ticareti açıklarken ülkelerin sahip oldukları üretim faktörleri üzerinde durmaktadır. Faktör donatımı teorisine göre ülkeler görece olarak fazla sahip oldukları üretim faktörünü yoğun olarak kullandıkları mallar üzerinde uzmanlaşıp, ağırlıklı olarak bu malların ihracatını yapacaklarını öngörmektedir (Bilgili, 2016). 1950'li yıllarda başta Leontief (1953)'in Amerika örneği üzerine incelemesi olmak üzere diğer iktisatçılar tarafından yapılan analizler, ülkeler arasındaki dış ticaretin her zaman H-O-S modeline uygun olmadığını ortaya koymuştur. Yine bu dönem ve devamında dış ticareti açıklayan değişkenlerin çeşitlenmesi ve nitelikli işgücü sayısının artması ile başlayan bilgi çağı, yeni dış ticaret teori ve hipotezlerinin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu teorilerden biri de Linder (1961) tarafından ortaya atılan Tercihlerde Benzerlik Teorisidir. Linder (1961) bu teoride dış ticareti ele alırken geçmişteki arz yanlı modellerin yanı sıra talep yanlı bir yaklaşım benimsemektedir. Linder (1961)'e göre tüketim tercihleri, ekonominin talep yanında yer alan piyasa aktörleri tarafından belirlenmektedir. Bu teoriye göre dış ticaret akımı benzer tercihlere sahip ülkeler arasında yani benzer gelir düzeylerine sahip ülkeler arasında daha yoğun gerçekleşmektedir (Atik, 2006). Linder (1961) tercihlerin benzerliğini ölçmede ülkelerin kişi başına gelir seviyelerini kullanmıştır. Linder (1961)'e göre kişi başına gelir seviyeleri birbirine yakın olan ülkelerin tercih ve talepleri de birbirine yakın olacaktır.

Linder'in Tercihlerde Benzerlik Teorisini ampirik olarak test eden çalışmaların bazılarının teoriyi doğrulayan bazılarının ise doğrulamayan sonuçlar elde ettikleri görülmektedir. Bu makalenin amacı, Türkiye ihracatı için Linder Hipotezinin geçerli olup olmadığını ampirik olarak test edilmesidir. Çalışmada, 1990-2019 dönemi için Türkiye'nin bu yıllar arasında yoğun olarak ihracat yaptığı 17 ülke ile ikili ihracat verisi kullanılarak Linder Hipotezinin geçerli olup olmadığı, bir panel veri çekim modeli kullanılarak analiz edilmektedir. Konu hakkında daha önce Türkiye üzerine yapılan çalışmaların birçoğunun model değişkenlerinin zaman serisi özelliklerini ve modeldeki potansiyel içsellik problemini dikkate almadığı görülmektedir. Diğer yandan çoğu çalışmada ihracatın önemli belirleyicilerinden dış ticarete rekabet edebilirliğin temel göstergelerinden reel döviz kurunun modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmediği görülmektedir⁴. Bu çalışma, bahsedilen hususlara dikkat ederek serilerdeki birim kökleri dikkate alması, içsellik, eşanlılık ve otokorelasyon sorununu dikkate alan model tahmin yöntemlerinin kullanılması ve modele reel döviz kuru verilerini dahil etmesi açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm giriş bölümü olmakla birlikte ikinci bölümde Linder Hipotezi genel hatlarıyla açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, bu alanda ampirik olarak yapılmış çalışmaların özetlendiği literatür taraması yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise ampirik analizde kullanılan Çekim Modelinin kökeni ve kullanımı hakkında bilgi verilerek kullandığımız model, yöntem ve veriler açıklanmaktadır. Altıncı bölümde analizde elde edilen bulgular ve son bölümde ise sonuç yer almaktadır.

2-Linder Hipotezi

Linder (1961), faktör donatımı modelinin arz yönlü olmasını eleştirerek dış ticareti talep yönlü bir yaklaşımla ele almıştır. Bu bağlamda Linder (1961), dış ticareti talep yönünden ele

⁴ Bknz. Bilici vd. (2008), Baytar (2012), Dinçer (2013), Saygılı ve Manavgat (2014), Işık (2016)

alan ilk iktisatçılardan biridir. Linder (1961)'e göre ihracatçı durumdaki ülke iç piyasasında talep edilmeyen mallarda yabancı ülkeye karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olamaz. Dış ticaret yoğunluğu ise daha çok benzer talep eğilimine sahip ülkeler arasında yaşanmaktadır. Kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla da talebi etkilediğine göre kişi başına düşen gelirlerin birbirine daha yakın olduğu ülkeler arasında dış ticaret daha yoğun olacaktır (Linder, 1961). Bu nedenle Linder hipotezi Tercihlerde Benzerlik Teorisi olarak da adlandırılmaktadır (Saygılı & Manavgat, 2014). Linder (1961)'e göre sanayi mallarının üretim miktarı ve çeşitliliğini belirleyen ilk etmen iç talep koşullarıdır. Daha sonra ise üretilen bu ürünler benzer zevk ve tercihlere sahip dış ekonomilere ihraç edilmektedir. Benzer zevk ve tercihler ise ancak kişi başına düşen gelir düzeyi yakın ülkeler arasında gerçekleşebilmektedir (Atik & Türker, 2011). Bu teorinin varsayımları ise şunlardır:

- 1- Benzer gelir düzeyine sahip ülkeler, benzer zevk ve tercihlere sahiptir. Bu varsayım dış ticarete talep koşullarına yer verilmesini sağlaması açısından önemlidir. Dış ticareti arz faktörleri ile açıklayan karşılaştırmalı üstünlük teorisi ve faktör donatımı teorisi gibi teorilerin yerine yeni bir talep yönlü teori gelmiştir.
- 2- Ürünler farklılaştırılmıştır. Farklılaştırılmış ürünler zevk ve tercihlerin ön plana çıkarılması açısından önemlidir. Bu varsayım sanayi ürünleri ticaretini açıklaması açısından önemlidir.
- 3- Ölçeğe göre artan verimler geçerlidir. Farklılaştırılmış ürünlerin bir sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Farklılaşan ürünlerin bir türünü üretmeye başlayan ülkeler önce iç talebi karşılamaya başlayacaklar daha sonra da dış talebi karşılayacaklardır. Bu durumda üreticiler artan getiriden yararlanacaklardır (Atik, 2006).

Bu teori, dış ticarete ülkelerin faktör donanımlarını karşılaştırmalı üstünlüklerin kaynağı olarak gören Heckscher-Ohlin-Samuelson teorisinden ve diğer arz yönlü ticaret teorilerinden farklı olarak, uluslararası ticarete talep yönlü bir açıklama getirmiştir. Teoriye göre ülkede üreticiler toplumun çoğunluğu tarafından talep edilen malların üretiminde yoğunlaşmalıdır. Üretim yapıldıkça bu alanda uzmanlaşmaya gidilir ve ihracat üretilen bu mallar üzerinden yapılır. Başlangıçta firmalar üretimi sadece iç piyasada talep edilen mallar üzerinden yaparken sonrasında iç pazarın karşılanmasıyla birlikte ortaya çıkan arz fazlası dış pazarlara ihraç edilecektir. Bu dış pazarların da iç pazar ile aynı zevk ve tercihlere sahip olması gerekmektedir. Toplumda tercihleri farklı olan azınlığın talep ettiği mallar ise, yine benzer tercihlere sahip ülkelere yapılan ithalat ile karşılanmaktadır. Linder'e göre kişi başı gelir düzeyleri benzer olan ülkeler bir malı farklılaştırılmış olarak üretir ve tüketirler. Bundan dolayı da bu ülkeler arasında bu benzer fakat farklılaştırılmış ürünlerin ticareti yapılır.

Linder Hipotezi uygulamada daha çok gelişmiş ülkeler için test edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ihraç mallarının daha çok tarımsal mallardan oluşması, ihracatlarında sanayi mallarının oranının düşük olması nedeniyle uygulamada genel olarak analizlere dâhil edilmemişlerdir (Saygılı & Manavgat, 2014). Gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapısı incelendiğinde üretim mallarının oranının artması ve sanayi mallarının da ithalatlarının büyük bir kısmını oluşturması nedeniyle Linder hipotezi geliştirmekte olan ülkeler için de test edilmeye başlanmıştır.

3-Literatür

Linder (1961), Tercihlerde benzerlik teorisini 1958 yılı için 32 ülke verisini kullanarak test etmiş ve kişi başı gelir seviyeleri birbirine yakın olan ülkeler arasında dış ticaretin daha yoğun olarak gerçekleştiği yönünde bulgular elde etmiştir. Linder hipotezi daha sonra Sailors ve diğerleri (1973) tarafından İsveç'in 30 ticaret ortağı ülke için ticaret verileri kullanılarak

analiz edilmiş ve bu ülkeler ile olan ticaret yoğunluğu ile kişi başına gelir düzeyi arasında çok yüksek bir korelasyon olduğu görülmüştür. Aynı şekilde Greytak ve McHugh (1977) tarafından yapılan analiz sonucunda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar Linder hipotezini doğrular niteliktedir.

Linder hipotezini çekim modeli kullanarak inceleyen çalışmalardan Golovko (2009), 1994-2005 yılları arasında Avrasya ülkelerinin bağımsızlık sonrası dış ticaretlerini analiz etmiştir. Model 3 alt dönem olarak 1994-2005, 1999-2005, 2002-2005 dönemleri için tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlara göre ülkelerin sınır komşuluğu anlamsız çıkarken, aynı şekilde ortak dil değişkeni de zaman içerisinde anlamsızlaştığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre çekim modelinin Avrasya ülkelerinin dış ticaretini açıklamakta yetersiz olduğunu düşünmekle birlikte bunun sebeplerini söz konusu ülkelerin küçük ve benzer büyüklükteki ülkeler olmasına ve ihracatlarının yeniden yatırıma yönlendirememelerine bağlamıştır. Kepaptsoglou ve diğerlerinin (2010) yaptığı geniş kapsamlı çalışma çekim modeli literatür taraması açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Çalışmada son dönemde yayınlanmış 50'nin üzerinde çekim modeli çalışmasını incelenmiş ve çekim modelinin araştırmacılar arasında son derece yaygın olduğunu ortaya konulmuştur. Bu modelin yaygın olarak kullanılmasının sebebini de çekim modelinin genel anlamda başarılı sonuçlar vermesine bağlanmıştır. Şahin (2016)'in Fildişi Sahili Cumhuriyeti üzerine yaptığı çalışma incelendiğinde Linder Hipotezini destekleyen sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Modele dâhil edilen kukla değişkenlerden ülkelerin okyanusa kıyısının bulunup bulunmaması ve ülkelerin ortak sınırlarının olup olmaması ile FSC'nin Waemu ülkelerine yaptığı ihracat arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Ülkelerin fiziki uzaklıkları ile ihracat arasında ise ters yönlü ilişki olduğu görülmüştür. Şahin (2017)'in Azerbaycan üzerine yaptığı çalışmada da Linder Hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre ülkelerin GSYİH'leri ve nüfusları ile Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) ve Gürcistan'a olan ihracatı arasında aynı yönlü ilişki vardır. Aynı şekilde kukla değişken olarak kullanılan ortak sınır ile pozitif, fiziki uzaklık ile negatif yönlü ilişki görülmüştür. Her iki çalışmada da farklı ülkeler ve farklı dönemler için Linder hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Tang (2005), gelir benzerliğinin ticaret üzerindeki etkisinin sadece gelişmiş ülkeler için değil, gelişmekte olan ülkeler için de geçerli olduğunu öne sürmüş ve bunu gelir eşiği kavramı ile açıklamıştır. Elde edilen sonuçlara göre Linder hipotezi sadece gelirleri açısından çok küçük farklılığa sahip gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Jošić ve Metelko (2018) Hırvatistan'ın 2000-2016 yılları arasında 184 ülke ile olan ihracat ve ithalatını incelemiş ve Linder Hipotezinin Hırvatistan için geçerli olmadığını sonucuna ulaşmışlardır.

Bu alanda Türkiye üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Atik (2006), Türkiye ile birlikte Yunanistan, Suriye ve İran'ın dış ticaretinde Linder hipotezinin geçerli olup olmadığı 1990-2000 dönemi için panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışmada, ele alınan ülkelerin ithalatı için Linder hipotezini doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir. Antonucci ve Manocchi (2006)'nin Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki karşılıklı ticaret akımlarına ilişkin elde ettiği sonuçlarda Türkiye-AB ticaretinin çekim modelinin temel varsayımlarını doğruladığı görülmüştür ve ihracat verileri için Linder hipotezi doğrulanırken ithalat verileri için istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Nazlıoğlu ve Erdem (2008) tarafından yapılan çekim modeli analizinde Türkiye'nin AB'ye tarım ürünü ihracatı incelenmiş ve bu ihracatın ülke ekonomisinin büyüklükleri, ithalatçı ülkenin nüfusu, ithalatçı ülkede yaşayan Türk nüfusu ve Akdeniz iklimine sahip olmayan ülkeler ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Genç, Artan, & Berber (2011), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) bölgesinde ticaret akımlarının belirleyicilerini 1997-2007 dönemi için panel veri çekim modeli

kullanarak incelemiş ve elde ettikleri sonuçlara göre dış ticarete bulunan KEİ ülkelerinin⁵ GSYH ve nüfusları ticaret akımlarını pozitif olarak etkilemektedir. Ancak, ihracatçı ülkelerin GSYH'ları ve nüfuslarının ticaret akımları üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, araştırmaya konu olan ülkelerin birbirlerine olan coğrafi uzaklığı ticaret akımlarını negatif olarak etkilerken, ülkelerin ortak sınıra sahip olmaları ve aynı dili konuşmaları ticaret akımlarını pozitif olarak etkilemektedir. Baytar (2012), Türkiye ile BRIC ülkeleri arasındaki ticaret hacminin belirleyicilerini panel çekim modeli analizi ile incelemiş ve tahmin edilen dış ticaret denkleminde Türkiye'nin bu ülkelere olan uzaklığı, ülkelerin GSYİH ve nüfusları anlamsız çıkarken ithalat ve ihracat değişkenlerinin dış ticaret hacmini artırıcı etkisi bulunmuştur. Saygılı ve Manavgat (2014) 1995-2012 döneminde Türkiye'nin önemli ticari ortağı olan 30 ülke ile olan ihracat ve ithalatını ele aldığı çalışmada panel çekim modeli kullanarak Linder hipotezini Türkiye için analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre Linder hipotezi Türkiye'nin ithalatı açısından desteklenirken ihracat yönünden hipotezin desteklenmediği görülmüştür. Arıca (2014) 'ün elde ettiği bulgulara göre Türkiye'nin ticaret partnerleri ile arasındaki mesafenin, partner ülkelerin ekonomik büyüklüğünün ve kurumsal kaliteye verdiği önemin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkisi büyüktür. Erkekoğlu ve Yılmaz (2019) Türkiye ile Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ülkeleri arasındaki dış ticareti çekim modeli yardımıyla inceledikleri çalışmada dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranı, Linder etkisi, G-20 üyeliği gibi değişkenlerin Türkiye ve APEC ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmini olumlu etkilediği; göreceli faktör donanımı değişkeni, OECD üyeliği ve vize değişkenlerinin dış ticareti olumsuz etkilediği görülmüştür. Ayrıca kişi başı GSYİH, uzaklık, nüfus, kriz, serbest ticaret anlaşmaları değişkenlerinin dış ticaret hacmi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür.

4-Çekim Modeli

Çekim modeli, farklı coğrafi bölgeler/ülkeler arasındaki ekonomik akımları; konumların büyüklüğü, coğrafi uzaklığı ve konuyla ilgili olan diğer ek değişkenleri ölçen ampirik bir modeldir (Dinçer, 2014). Çekim modelinin temeli Isaac Newton tarafından atılmıştır. Newton'un fizik alanında geliştirdiği bu model:

$$\text{Çekimgücü} = G \frac{m_1 m_2}{d^2} \quad (1)$$

şeklinde ve burada m_1 birinci nesnenin kütlesi, m_2 ikinci nesnenin kütlesi, d^2 cisimler arası mesafe ve G ise yerçekimsel sabiti vermektedir (Klus, 2017). İki cisim arasındaki çekim gücü, cisimlerin büyüklüklerinin çarpımı ile doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılıdır. Newton'un bu çekim modelinin kullanım alanı sadece fizik ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal bilimler alanında da sıklıkla kullanılmıştır.

Çekim modeli dış ticaret akımlarının incelenmesi ve açıklanması açısından deneysel olarak başarılı sonuçlar ortaya koyması nedeniyle uluslararası iktisat açısından da büyük bir öneme sahiptir. Çekim modelinin iktisat biliminde kullanılması ilk olarak Jan Tinbergen (1962) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tinbergen (1962), uluslararası düzeyde olan ticaret akımlarını açıklamak için çekim modelini ekonomi alanına uyarlamıştır. Tinbergen (1962), ülkeleri fiziki cisimler olarak ele almış ve büyüklüklerini de GSMH cinsinden ifade etmiştir. Ülkeler arasındaki mesafeyi ise başkentler veya en önemli iktisadi şehirleri arasındaki mesafe olarak açıklamıştır. Tinbergen (1962), uluslararası ticari akımların ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile pozitif ilişkili olduğu ve ülkeler arasındaki mesafe ile ters orantılı olduğunu ortaya koyan

⁵Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya, Romanya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan

sonuçlar elde etmiştir. Dış ticaret akımlarına uyarlanmış çekim modeli şu şekilde gösterebilir:

$$TİCARET_{ij} = a \frac{GSMH_i * GSMH_j}{MESAFE_{ij}} \quad (2)$$

$TİCARET_{ij}$ = i ve j ülkeleri arasındaki ticaret akımı.

$GSMH_i$ ve $GSMH_j$ = Dışsattım yapan i ülkesi ve dışalım yapan j ülkesinin ekonomik büyüklükleri.

$MESAFE_{ij}$ = i ve j ülkeleri arasındaki coğrafi uzaklık.

a = Modelin parametresi.

Yukarıdaki uyarlanmış modelde denklemin her iki tarafının da logaritmasının alınması durumunda ortaya çıkan sonuç Tinbergen'in elde ettiği sonuç ile örtüşmektedir: Ülkeler arasındaki ticaret hacmi, ülkelerin büyüklükleri ile pozitif, aralarındaki mesafe ile negatif yönlü ilişki içindedir (Ata, 2012). Elde edilen logaritmik denklem şu şekildedir:

$$\text{Log}(TİCARET_{ij}) = \text{Log}(a) + \text{Log}(GSMH_i) + \text{Log}(GSMH_j) - \text{Log}(MESAFE_{ij}) \quad (3)$$

Model, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığı ele alarak dış ticareti açıklamaktadır. Bu değişkenlerin yanı sıra birçok dış etmen de dış ticareti etkilemesine rağmen bu üç değişken dış ticareti açıklamada kullanılan en önemli değişkenlerdir. Bu üç değişkeni kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

- 1- Bir ülkenin ihracatı o ülkenin ekonomik büyüklüğüne bağlıdır.
- 2- Karşı ülkenin ithalat kapasitesi o ülkenin ekonomik büyüklüğüne bağlıdır.
- 3- Taşıma masrafları ve zorlukları nedeniyle ülkelerin dış alım ve dış satımları ülkeler arasındaki mesafeye de bağlıdır. Uzaklık arttıkça masraflar artmaktadır (Dinçer, 2014).

Tinbergen (1962) ülkeler arasındaki ticaret akımını incelerken modele bazı kukla değişkenler de eklemiştir. Bu kukla değişkenlere örnek olarak, ticarete konu olan ülkelerin sınır komşusu olup olmamaları, İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olup olmaması verilebilir. Çekim modeli daha sonra başta J. E. Anderson, J. H. Bergstrand, E. Helpman ve P. Krugman gibi iktisatçılar olmak üzere birçok araştırmacı tarafından da kullanılmıştır. Çekim modeli, teorik altyapısı bakımından birçok eleştiri ve tartışmanın odağı olmasına rağmen ortaya atılışından kısa bir süre içinde yaygın bir şekilde kullanılır olmuştur. Bunun ise iki sebebi vardır: Birincisi karşılıklı ticaret akımlarını ampirik olarak başarılı bir şekilde açıklaması ve ikincisi de alternatif dış ticaret teorileri için de uygulanabilir olmasıdır (Golovko, 2009).

Özetle çekim modeli, iki ülke arasındaki ticaret hacminin bu iki ülkenin ekonomik büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu ve yine bu iki ülke arasındaki mesafe ile ters orantılı olduğunu söylemektedir. Bunların dışında ülkelerin sınır komşusu olup olmamaları, ortak gümrük birliğinde olup olmamaları, döviz kurları, sosyal ve siyasi faktörler de dış ticaret hacmini etkilemektedir.

5-Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye ihracatının Linder Hipotezi ile tutarlı, olarak ticaret ortakları ile arasındaki gelir farkı ile negatif ilişkili olup olmadığı çekim modeli yardımıyla incelenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 1990-2019 yılları arasında yoğun olarak ihracat yaptığı 17 ülkeyi kapsayan bir panel veri seti kullanılmıştır. Tahmin yöntemi olarak Pedroni (2001) Dinamik En Küçük Kareler yöntemi (Kısaca Dinamik OLS) kullanılmıştır. Pedroni Dinamik OLS yöntemi, eşbütünleşik serilerde sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinin aksine tutarlı parametreler vermektedir. Dinamik OLS yönteminde modele açıklayıcı

değişkenlerin gecikmiş (lag) ve ileri (lead) değerleri eklenerek model tüm yatay kesit birimleri için ayrı ayrı tahmin edilmekte ve katsayıların aritmetik ortalaması alınmaktadır. Modele dinamik unsurların da dahil edilmesiyle statik analizdeki içsellik ve otokorelasyon gibi sorunlardan kaynaklanan problemlerin giderilmesi sağlanmaktadır. Pedroni (2001) Dinamik OLS modelinin genel yapısı şu şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_1 x_{i,t} + \sum_{j=-P}^P \gamma_{i,j} \Delta_{i,t-j} + \mu_{it}^* \quad (4)$$

Çalışmada panel Dinamik OLS tahmincisi sonuçları ile birlikte karşılaştırma yapılabilmesi açısından bu konuda birçok çalışmada kullanılan tahminciler olan sabit etkiler ve rassal etkiler panel veri tahmincileri de raporlanmıştır. Bu iki tahminci arasındaki temel fark, sabit etkiler tahmincisinin modeldeki açıklayıcı değişkenlerle ülkelere özgü gözlemlenemeyen bireysel etkilerin ilişkili olduğunu varsayarken; rassal etkiler modelinin açıklayıcı değişkenlerle ülkelere özgü bireysel etkilerin ilişkisiz olduğunu varsaymasıdır. Bu iki tahminci arasındaki seçim ise, bahsedilen varsayımın geçerliliğini sınavan Hausman testi yardımıyla yapılmaktadır.

Analizde, değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin belirlenmesi için öncelikle serilerin birim kök içerip içermedikleri test edilmektedir. Çalışmada kullanılan birim kök testleri Maddala & Wu (1999) (Kısaca MW) ve Im, Pesaran, Shin (2003) (Kısaca IPS) tarafından geliştirilen panel birim kök testleridir. IPS testinde boş ve alternatif hipotezler şu şekildedir:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \rho Y_{it-1} + \epsilon_{it} \quad (5)$$

H_0 : $\rho = 0$ Bütün yatay kesitler için

H_1 : $\rho < 0$ En az bir yatay kesit için

H_0 hipotezi reddedilemez ise tüm yatay kesitler için durağanlık reddedilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi ve alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda ise en az bir yatay kesit için durağanlık kabul edilmiş olur.

Fisher tipi test olarak da bilinen Maddala & Wu (1997) testinin IPS testi gibi dengeli panele ihtiyaç duymaması önemli bir avantajdır. Bir diğer avantajı ise ADF regresyonlarında farklı gecikme sayılarının kullanılabilmesidir. Sıfır ve boş hipotezleri IPS testindeki gibidir (Arıca, 2014).

$$\Delta Y_{it} = \rho Y_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} \beta_{ij} \Delta Y_{it-j} + \epsilon_{it} \quad (6)$$

H_0 : $\rho = 0$

H_A : $\rho < 0$

Birim kök testleri sonucunda serilerin durağan çıkmaması durumunda değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin var olup olmadığının tespit edilebilmesi için Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmaktadır. Eşbütünleşme testinde, kalıntıların durağan olup olmadığına bakılmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler $I(1)$, kalıntılar $I(0)$ düzeyde durağan ise seriler eşbütünleşiktir. Bu testin sıfır ve alternatif hipotezleri şu şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \delta_t + \beta_i X_{it} + e_{it} \quad (7)$$

$$\hat{e}_{it} = \rho_i \hat{e}_{it-1} + v_{it}$$

H_0 : $\rho_i = 1$

H_A : $\rho_i = \rho < 1$

Modelde Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracatı bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise seçilmiş ülkelerin GSYH'leri ve nüfusları, reel döviz kuru, seçilmiş ülkelerin başkentleri ve Türkiye'nin başkenti arasındaki mesafe, benzerlik değişkeni ve kukla değişken olarak seçili ülkeler ile Türkiye'nin sınır komşuluğu olup olmamaları durumu dâhil edilmiştir. Burada benzerlik değişkeni ise seçili ülkeler ve Türkiye'nin kişi başı reel gelirleri arasındaki farkın mutlak değeri olarak alınmaktadır. Birçok çalışmada bu değişken Linder değişkeni olarak da adlandırılmaktadır.

Tablo 1- Partner Ülkelere Yapılan İhracat Oranları

<i>İhracat Ortağı</i>	<i>Ortalama % Pay</i>	<i>İhracat Ortağı</i>	<i>Ortalama % Pay</i>
Almanya	15.6	BAE	2.18
Birleşik Krallık	6.58	İran	2.1
ABD	6.34	Suudi Arabistan	2.1
İtalya	6.25	Belçika	2
Fransa	5.11	Romanya	1.74
Rusya	3.84	İsrail	1.65
Irak	3.08	Mısır	1.5
Hollanda	3	İsviçre	1.4
İspanya	2.89	Toplam	67.3

Kaynak: World Integrated Trade Solution

Bu çalışmada Linder hipotezinin ampirik olarak test edilmesinde kullanılan model bir önceki bölümde tanıttığımız çekim modelidir. Türkiye'nin 1990 ve sonrasında yoğun olarak ihracat yaptığı 17 ülke ve bu ülkelere gerçekleştirmiş olduğu ihracat miktarları Linder hipotezi kapsamında incelenmiştir. Modele dâhil edilen ülkelere ait 1990-2019 yılları arası ihracat oranları yukarıda Tablo 1'de görülmektedir.

Analizde ele alınmış olan model aşağıdaki gibidir.

$$\log(\text{EXP}_{ijt}) = \beta_0 + \beta_1 \log(\text{GDP}_{jt}) + \beta_2 \log(\text{GDP}_{it}) + \beta_3 \log(\text{POP}_{jt}) + \beta_4 \log(\text{POP}_{it}) + \beta_5 \log(\text{SIM}_{ijt}) + \beta_6 \log(\text{DIST}_{ijt}) + \beta_7 \log(\text{REXR}_{ijt}) + \beta_8 \text{dumB} + \epsilon_{it} \quad (8)$$

Bir önceki bölümde tanıtilen Çekim Modeline ek olarak bu denklemde SIM (benzerlik) değişkeni⁶ bulunmaktadır.

EXP_{ijt} = Türkiye'nin partner ülkelere ihracatı

GDP_{ijt} = İhracat yapılan ülkenin reel GSYH'sı

SIM_{ijt} = Seçilen ülkelerin ve Türkiye'nin kişi başı gelirleri arasındaki farkının mutlak değeri.
 $|(\text{GDP}_{it} - \text{GDP}_{jt})|$

REXR_{ijt} = Reel döviz kuru

DIST_{ijt} = Partner ülkelerin başkentleri ve Türkiye'nin başkenti arasındaki km cinsinden uzaklık

POP_{jt} = Partner ülkelerin nüfusları

⁶ Bazı çalışmalarda Linder değişkeni veya Linder etkisi olarak da geçmektedir. Bakınız; Atik (2006), Dinçer (2013), Jošić & Bašić (2018)

dumB = Partner ülkeler ve Türkiye arasındaki sınır komşuluğu kukla değişkeni. Sınır komşuluğu var ise 1, yok ise 0 değerini alır

ϵ_{it} = Hata terimi

Literatürde döviz kurunu modele dahil etmeyen çalışmalardan⁷ farklı olarak, söz konusu ülkelerin görece fiyatlarındaki dalgalanmaları göz önünde bulundurabilmek için bağımsız değişken olarak reel döviz kuru da modele eklenmiştir. Ülke parasının reel olarak değer kaybetmesinin, üretilen malları ithalatçı ülkeler için daha ucuz hale getirmesiyle ihracatı artırıcı bir etki yapması beklenmektedir. Dolayısıyla reel döviz kurundaki artışın ihracatı artırması beklenmektedir. Bu açıdan reel döviz kurunun analize dahil edilmesi önemlidir. Reel döviz kuru ise aşağıdaki denklem ile elde edilmiştir:

Reel Döviz Kuru = Görece Fiyat*Nominal Döviz Kuru

Görece Fiyat = Türkiye'nin genel fiyat düzeyi/ Partner Ülkelerin genel fiyat düzeyi

$$REXC_{ijt} = (GDP_{def,it} / GDP_{def,jt}) * nEXC_{ijt} \quad (9)$$

Genel fiyat düzeyi göstergesi olarak GSYH deflatörü kullanılmıştır. Türkiye'nin ihracat verileri World Integrated Trade Solution'dan alınmıştır. Modele dahil edilen GSYH verileri Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı veri tabanından, nominal döviz kuru Bank of International Settlements (BIS) veri tabanından, GSYH çarpanı ve nüfus verileri Dünya Bankası World Development Indicators'ten alınmıştır. Ülkelerin başkentleri arası uzaklık verileri ise mapcrow.info'dan elde edilmiştir.

6-Bulgular

Im, Pesaran, Shin (2003) ve Maddala & Wu (1999) panel birim kök test sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tabloya göre bağımlı ve bağımsız tüm değişkenler için serilerde birim kök olduğu H_0 hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla değişkenler durağan değildir. Partner ülkelerin nüfuslarının sabitli ve trendli modelde düzeyde birim kök içermediği görülmekle beraber, söz konusu serilerin bir trend içermediği göz önünde bulundurulduğunda trendsiz olarak test edildiğinde düzeyde birim kök içerdiği görülmektedir.

Tablo 2- Düzeyde Birim Kök Testi Sonuçları

Düzey	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	IPS	MW	IPS	MW
Log(EXP)	2.278 [0.988]	20.602 [0.965]	3.009 [0.998]	16.357 [0.995]
Log(GDPf)	2.133 [0.983]	15.968 [0.996]	-0.781 [0.217]	42.043 [0.161]
Log(GDPd)	8.213 [1.000]	0.874 [1.000]	-1.505* [0.066]	36.636 [0.347]
Log(POPf)	2.494 [0.993]	44.182 [0.113]	-7.641*** [0.000]	224.51*** [0.000]
Log(POPd)	5.542 [1.000]	2.599 [1.000]	-0.531 [0.297]	7.600 [1.000]
Log(SIM)	-0.513 [0.303]	38.335 [0.279]	-0.875 [0.190]	36.272 [0.363]

⁷ Bilici vd. (2008), Baytar (2012), Dinçer (2013), Saygılı ve Manavgat (2014), Işık (2016)

Log(rEXR)	-1.560* [0.059]	46.992* [0.068]	1.158 [0.876]	38.994 [0.255]

Düzeyde birim kök içeren serilerin birinci farkının durağan olup olmadığını analiz edilmesi amacıyla birinci fark alınarak panel birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre tüm değişkenler birinci farkı alındığında durağandır.

Tablo 3- Birinci Farkta Birim Kök Testi Sonuçları

Fark	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	IPS	MW	IPS	MW
Log(EXP)	-15.908*** [0.000]	221.01 *** [0.000]	-14.068*** [0.000]	187.22*** [0.000]
Log(GDPf)	-11.903**** [0.000]	204.65*** [0.000]	-9.798*** [0.000]	155.51 *** [0.000]
Log(GDPd)	-18.281 *** [0.000]	440.33*** [0.000]	-15.870*** [0.000]	344.47*** [0.000]
Log(POPf)	-8.505*** [0.000]	157.42*** [0.000]	-6.877*** [0.000]	122.11 *** [0.000]
Log(POPd)	-9.828*** [0.000]	186.63*** [0.000]	-11.655*** [0.000]	234.63*** [0.000]
Log(SIM)	-12.434*** [0.000]	175.73*** [0.000]	-10.578*** [0.000]	127.84*** [0.000]
Log(rEXR)	-18.664*** [0.000]	201.31 *** [0.000]	-17.617*** [0.000]	168.92*** [0.000]

Çalışmada, sonrasında I(1) olduğu belirlenen değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin var olup olmadığını test etmek amacıyla Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Seriler arasındaki ilişkiyi incelemek için geliştirilen yedi test istatistiğinden Panel PP, Panel ADF, Group PP, Group ADF istatistik sonuçlarına göre eşbütünleşmenin olmadığı boş hipotezi reddedilmektedir. Panel eşbütünleşme test sonuçları model değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını desteklemektedir.

Tablo 4- Pedroni Eşbütünleşme Test Sonuçları

Panel v	-2.244
Panel rho	2.69
Panel PP	-1.812***
Panel ADF	-2.62***
Group rho	4.041
Group PP	-1.681 ***
Group ADF	-2.78***

Not: * %10 anlamlılığı; ** %5 anlamlılığı; *** %1 anlamlılığı göstermektedir. Kritik değeri 1.64 olan panel v istatistiği hariç tüm istatistikler -1.64 kritik değerine sahiptir ve hepsi tek taraflı testlerdir.

Çalışmada son aşama olarak Denklem 8 ile verilen panel çekim modeli tüm açıklayıcı değişkenler için bir gecikme ve bir ileri değer kullanılarak panel Dinamik OLS yöntemi ile tahmin edilmiştir⁸. Tahmin sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5- Analiz Sonuçları

	FEM	REM	Dinamik OLS
Sabit	-88.66*** [0.000]	-81.44*** [0.005]	-84.11*** [0.000]
Log(GDPf)	1.530*** [0.000]	1.095*** [0.000]	1.401*** [0.000]
Log(GDPd)	0.336 [0.348]	0.383 [0.302]	0.543 [0.304]
Log(POPf)	0.426** [0.011]	-0.004 [0.969]	0.393** [0.027]
Log(POPd)	3.211*** [0.005]	4.221*** [0.000]	2.958* [0.089]
Log(SIM)	-0.072 [0.233]	-0.079 [0.170]	-0.104 [0.167]
Log(rEXR)	0.027 [0.498]	0.095** [0.013]	0.112 [0.114]
dumB	-	1.492*** [0.001]	-
Log(Dist)	-	-1.324*** [0.000]	-
	Hausman Testi:	40.95 [0.000]	

Not: * %10 anlamlılığı; ** %5 anlamlılığı; *** %1 anlamlılığı göstermektedir. Köşeli parantez [] içindeki değerler olasılık değerleridir.

Uzun dönem ilişkiyi gösteren dinamik OLS modeli regresyon sonuçlarına göre; partner ülkelerin nüfusları ve GSYİH'larının Türkiye'nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Aynı şekilde dinamik OLS sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusunun da ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Reel döviz kuru ve Türkiye'nin GSYİH'sı değişkenlerinin ihracat değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Reel döviz kurundaki artışın, yerel para biriminin değer kaybetmesi ve ülke mallarını ithalatçı ülkeler için daha ucuz hale gelmesiyle ihracatı artırıcı bir etki yapması beklenmektedir. Türkiye'nin ekonomik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, üretimin yüksek oranda ithal girdi kullanılarak yapılması ve dolayısıyla reel döviz kurundaki artışın üretim maliyetlerini artırması nedeniyle ihracat olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle reel döviz kuru ve ihracat değişkeni arasında anlamlı bir ilişki görülmemesi beklenen bir durumdur. Linder hipotezini test etmek için modele dahil edilen benzerlik değişkeni (SIM) hipoteze uygun şekilde negatif katsayı almasına rağmen ihracat ile arasında anlamlı bir ilişkiden söz edilememektedir.

Uzun dönem ilişkinin yanı sıra kısa dönem ilişkiyi gösteren sabit etkiler modeli (FEM) ve rassal etkiler modeli (REM) sonuçları da Tablo 5'te raporlanmıştır. Birim kök içeren seriler

⁸ Analizde çok fazla serbestlik derecesi kaybetmemek adına bir gecikme ve bir ileri değer kullanılmıştır.

burada durağanlaştırmak için birinci fark alınarak analize dahil edilmiştir. Gözlemlenemeyen bireysel etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisini ölçmek için Hausman testi kullanılmıştır. Bireysel etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olduğu H_0 hipotezi reddedildiği için sabit etkiler modeli bulgularına göre yorumlamak daha doğrudur. Sabit etkiler modeli analiz sonuçlarına baktığımızda değişkenlerin dinamik OLS yöntemi sonuçları ile benzer anlamlılık düzeylerine sahip oldukları görülmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar, partner ülkelerin çoğunlukla gelişmiş ve Türkiye'den yüksek gelir grubunda bulunan ülkeler olması durumu dikkate alındığında ve Türkiye'nin ihracatının ve üretiminin ithalat bağımlılığı dikkate alındığında şaşırtıcı değildir.

7-Sonuç

Tercihlerde benzerlik teorisi, Staffan Linder tarafından ortaya atılmış ve dış ticarete talep yönünden bakması açısından literatürde önemli bir yer edinmiştir. Linder teorisine göre sanayi ürünlerinin benzer tercihlere ve benzer kişi başı gelir düzeyine sahip ülkeler arasında daha yoğun olacaktır.

Bu çalışmada Linder hipotezi tanıtılmış ve bu alanda yapılmış bazı önemli çalışmalara yer verilerek Türkiye'nin 17 önemli ticaret ortağı ülkeye olan ihracatı incelenmiştir.

Türkiye ve söz konusu 17 ülkenin 1990-2019 arası verileri ele alınarak panel veri analizi uygulanmıştır. Bu yıllar arası veriler incelendiğinde ülkelerin başkentleri arası mesafe ve ortak sınır komşuluğu kukla değişkeni anlamlı ve beklenen sonuçlar vermiştir. Linder değişkeni teoriyle uyumlu şekilde negatif katsayı almasına rağmen Türkiye'nin ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Söz konusu dönemde Linder hipotezinin Türkiye ihracat verileri için geçerli olmadığı görülmüştür. Bunun temel nedeni, Tablo 1'de de görüldüğü üzere, ihracatımızın önemli bir kısmının Almanya, Birleşik Krallık, ABD gibi gelişmiş ülkeler çevresinde yoğunlaşması gösterilebilir. Reel döviz kuruna bakıldığında ise rassal etkiler modeli dikkate alındığı zaman anlamlı sonuç verdiği fakat literatürün aksine pozitif değer aldığı görülmüştür. Sabit etkiler ve Dinamik OLS modellerinde ise reel döviz kuru ve ihracat değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Bu bulgunun, Türkiye üretim ve ihracatında giderek artan ithal girdi kullanımının bir sonucu olduğu söylenebilir. Türkiye'nin ihracatı incelendiğinde, ihracat malları üretiminin ithalata dayalı olması, ithalatın da sanayileşmiş ülkelerden yoğun olarak yapılıyor olması elde edilen sonuçlara gerekçe olarak gösterilebilir.

Kaynakça

- Antonucci, D., & Manzoçchi, S. (2006). Does Turkey have a special trade relation with the EU? A gravity model approach. *Elsevier B.V.*, 157-169.
- Appleyard, D. R. (2008). *Heckscher-Ohlin-Samuelson Model*. Ekim 27, 2022 tarihinde International Encyclopedia of the Social Sciences: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/heckscher-ohlin-samuelson-model> adresinden alındı
- Arıca, F. (2014). Türkiye'nin Dış Ticaret Potansiyelinin Genişletilmiş Linder Hipotezi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bir Panel Data Analizi. Çanakkale.
- Aslan, N., & Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Ata, S. (2012). Türkiye'nin İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme. *International Conference On Eurasian Economies* (s. 276-282). Almaty-Kazakhstan: Turan University Press.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 33-43.
- Atik, H., & Türker, O. (2011). Tercihlerde Benzerlik Teorisi. H. Atik, & O. Türker içinde, *Modern Dış Ticaret Kuramları* (s. 53-65). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baytar, R. A. (2012). Türkiye ile BRIC Ülkeleri Arasındaki Ticaret Hacminin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 403-414.
- Bilgili, Y. (2016). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları*. 4T Yayınları.
- Bilici, Ö., Erdil, E., & Yetkiner, İ. H. (2008). The Determinin Role of EU in Turkey's Trade Flows: A Gravity Model Approach. *Working Papers in Economics*.
- Diñçer, G. (2014). Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 24(88), 1-34.
- Erkekoğlu, H., & Yılmaz, B. (2019). Investigation of Foreign Trade between Turkey and Member Countries of Asia-Pasific Economic Cooperation (OPEC) with Gravity Model. *Journal of Yasar University*, 141-151.
- Genç, M. C., Artan, S., & Berber, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 207-224.
- Golovko, A. (2009). Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, (s. 3-5). Eskişehir.
- Greytak, D., & McHugh, R. (1977). Linder's Trade Thesis: An Empirical Examination. *Southern Economic Journal*, 43(3), 1386-1389.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). Panel Verisi Bağlanım Modelleri. D. N. Gujarati, & D. C. Porter içinde, *Temel Ekonometri* (Ü. Şenesen, & G. Günlük-Şenesen, Çev., s. 596-605). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Im, K. S., Pesaran, M., & Shin, Y. (2003, Haziran). Testing for unit root in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, s. 53-74.

- Işık, N. (2016). Türkiye ile Şangay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, s. 151-174.
- Jošić, H., & Bašić, M. (2018, Haziran 12-15). When Linder Meets Gravity Model: The Case of USA, Germany and Japan. *Proceedings of FEB Zagreb 10th International Odyssey Conference on Economics and Business*, s. 194-207.
- Jošić, H., & Metelko, M. (2018). Testing the Validity of the Linder Hypothesis for Croatia. *Croatian Review of Economics, Business and Social Statistics*, 62-73.
- Kepaptsoglou, K., Karlaftis, M., & Tsamboulas, D. (2010). The Gravity Model Specification for Modeling International Trade Flows and Free Trade Agreement Effects: A 10-Year Review of Empirical Studies. *The Open Economics Journal*, 1-13.
- Klus, H. (2017). Chapter 5. Newton's theory of Gravity. D. H. Klus içinde, *How We Came to Know the Cosmos Space & Time* (s. 44-58). The Star Garden.
- Leontief, W. (1953). Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined. *Proceedings of The American Philosophical Society*, 332-349.
- Linder, S. B. (1961). *An Essay On Trade And Transformation*. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri ab.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Special Issue*, s. 631-652.
- Nazlıoğlu, Ş., & Erdem, E. (2008). Gravity Model of Turkish Agricultural Exports to the European Union. *International Trade and Finance Association Working Papers*.
- Pedroni, P. (2001). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in Econometrics*, 93-130.
- Sailors, J. W., Qureshi, U. A., & Cross, E. M. (1973). Empirical Verification of Linder's Trade Thesis. *Southern Economic Journal*, 40(2), 262-268.
- Saygılı, F., & Manavgat, G. (2014). Linder Hipotezi: "Türkiye'nin Dış Ticareti için Ampirik Bir Analiz". *Ege Akademik Bakış*, 261-270.
- Şahin, L. (2016). Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Sınanması: Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin Waemu'ya İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 335-348.
- Şahin, L. (2017). Azerbaycan'ın BDT'ye İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi: Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Test Edilmesi. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 137-142.
- Tang, D. (2005). Effects of the Regional Trading Arrangements on Trade: Evidence from the NAFTA, ANZCER and ASEAN Countries, 1989-2000. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 241-265.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy*. New York: The Twentieth Century Fund.

Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi¹

Dilan ARSLANHAN², Funda ÇONDUR³

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 17.11.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 17.11.2022

Acceptance Date: 07.12.2022

Özet

Ekonomi politikasının hedeflerinden biri ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde bilgi ve teknoloji düzeyinin yetersizliği, tasarruf eğiliminin düşük olması, yatırımların yeterince yapılamamasına neden olmaktadır. Yatırımların yetersizliği nedeniyle ekonomik büyüme istenilen seviyelere getirilememektedir. Ekonomik büyümelerini gerçekleştirmek için yeterli kaynaklara sahip olmayan ülkeler dış borçlanmalara ihtiyaç duymaktadırlar. Temin etmiş oldukları bu kaynaklar üretken yatırımlarda kullanılmaları durumunda ülke ekonomilerinin büyüme ve gelişmesinde önemli bir rol oynar.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisindeki dış borçların ekonomik büyümeye etkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada 2003Q1- 2021Q3 döneminde Türkiye’de dış borçlanmaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Vector Otoregresif (VAR) analizi ile test edilmektedir. Çalışmanın sonucunda kısa ve uzun dönemde dış borçlanmalarda meydana gelen azalmaların, GSYİH’yi azalttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda hem kısa hem uzun dönem dış borçlanmalar ile GSYİH arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Maliye Politikası, Ekonomik Büyüme

The Effect of Romanticism in Nâbizâde Nazım's Stories

Abstract

One of the goals of economic policy is to ensure economic growth. Insufficient knowledge and technology level and low tendency to save in developing economies cause insufficient investments. Due to the inadequacy of investments, economic growth cannot be brought to the desired levels. Countries that do not have sufficient resources to realize their economic growth need foreign borrowing. If these resources are used in productive investments, they play an important role in the growth and development of the country's economy.

In this study, it is aimed to reveal the effect of external debt in the Turkish economy on economic growth. In the study, the effects of external borrowing on economic growth in Turkey in the period 2003Q1- 2021Q3 are tested with Vector Autoregressive (VAR) analysis. As a result of the study, it has been determined that the reductions in foreign borrowing in the short and long term reduce the GDP. In this context, there is a direct relationship between both short-term and long-term external borrowing and GDP.

Keywords: External Debt, Fiscal Policy Economic Growth

¹ Bu çalışma, Dilan Arslanhan tarafından Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Funda Çondur danışmanlığında yürütülen “Türkiye’de Dış Borçların Büyüme Üzerine Etkisi” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nden türetilmiştir.

² İktisat Bilim Uzmanı, dilanarslanhan@outlook.com. ORCID ID: 0000-0001-7991-4398.

³ Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye, fcondur@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0570-4333.

1. Giriş

Ekonomiler açısından dış borçlanma fon ihtiyaçları sözkonusu olduğunda bu ihtiyaçlarını kendi para birimleri dışında fon fazlası olanlardan kısa ve uzun vadeli olarak temin etmeleridir. Dış borçlanma yerli kaynak eksikliğini azaltarak ya da ortadan kaldırarak sermaye birikimini hızlandırmakta ve ekonomik kalkınmaya olumlu etki etmektedir. Bunun yanı sıra ekonomideki yurtiçi tasarruf eksikliğini ortadan kaldırmaktadır. Dış borçlar, kamu borcunun finansmanını, gelir-gider dengesini sağlamak, ülkenin sektörel ve bölgesel yapısını düzenlemek ve aynı zamanda ülke ekonomisinin istikrarlı gelişimine katkıda bulunmak, likiditeyi artırma gibi faktörlerle bir ülkenin ekonomik büyümesini etkileyebilmektedir. Dış borçlanma ile iç kaynaklarda artış olmakla birlikte, bu kaynaklar geri ödemeler yapıldığında azalabilmektedir. Bu nedenle dış borca bağımlı olan ekonomilerin borçlarını verimli alanlarda kullanmaları gerekmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kaynakları farklılık göstermektedir. Kaynakları göreceli olarak daha az olan gelişmekte olan ülkeler, kalkınma hedeflerine ulaşmak için büyük yatırım projeleri hedeflemekte ve beşerî sermaye, eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim gibi altyapı yatırımlarını genişleterek gelişmişlik seviyelerini ilerletme çabasındalardır. Aynı zamanda düşük gelir düzeyleri nedeniyle yurt içi tasarrufların olmaması, etkin vergi toplama yöntemlerinin geliştirilememesi ve düşük ihracat düzeyleri, ekonomi için gerekli yatırımları yapmak için dış kaynaklardan finansman sağlamayı gerektirmiştir. Bu borçlanmaları kamu ve özel kesimlerden temin etmeye çalışmaktadırlar.

1929 krizi sonrasında izlenen Keynesyen politikalar ile ülkeler daha fazla büyümek ve GSYİH miktarını arttırabilmek için yatırımlara yönelmişler ve bu yatırımların finansmanı için dış borçlanmalara başvurmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında “Keynes’in altın dönemi” olarak adlandırıldığı yıllarda dünya ekonomileri hızla ekonomik büyüme gerçekleştirmekle birlikte, dış borçları artmıştır. Dada sonra borçların geri ödenmelerinde yaşanan sorunlar nedeniyle ülkeler ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmışlardır.

Dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki net etkisi genellikle belirsizdir. Bu etki, faiz oranlarına ve alınan yabancı kaynakların doğru kullanılıp kullanılmadığına bağlı olarak değişmektedir. Borç faiz oranının düşük olması ve dış borcun verimli ve etkin kullanılması ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlarken borcun yüksek faizle alınması, verimli ve etkin kullanılmaması ise ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkileyecektir.

Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için dış borçlanmaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda hem kısa hem uzun dönem dış borçlanmaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 2003Q1-2021Q3 döneminde Vector Otoregresif (VAR) analizi ile test edilerek sonuç ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. Dış Borçlanma Kavramı

Dış borçlanma, iktisadi kurumların yurt dışı yerleşiklerden döviz olarak aldıkları kısa ve uzun vadeli kaynaklardır (Mehran, 1985: 17). Kamu ve özel sektörün toplam borcunu içerir (Todaro ve Smith, 2011: 650). Uluslararası Para Fonu (IMF), İktisadi İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)’nda dış borç “Sözleşmeye dayalı anlaşmaların bir sonucu olarak yerleşik olmayan ekonomik birimlerin, yerleşik olan ekonomik birimlere olan fon aktarımıdır” olarak tanımlanmaktadır (Ellyne ve Flinch, 1990: 15).

Devletler borç vermeyi kendi ülke hazinesinden ve özel sermaye çevreleri aracılığıyla sağlayabilirler. Ülkelerin kamusal ihtiyaçlarının kendi iç kaynaklarından karşılanması çok önemlidir. Ancak, ülkelerin yerel kaynaklarının halkın ihtiyaçlarını karşılaması her zaman

mümkün olamayabilir. Bunun çeşitli nedenleri olsa da temel nedeni, ülkelerin ekonomik kalkınmasındaki farklılıklardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sermaye, teknoloji ve nitelikli işgücü eksikliği, bu ülkeleri dış kaynak aramaya iten nedenler arasındadır. (Evgin, 2000: 26,27). Dış borçlanma ile ekonomideki yurtiçi tasarruf eksikliğini ortadan kaldırılmaktadır. Dış borçlanma ile iç kaynaklarda artış olmakla birlikte, geri ödendikçe de azalabilmektedir. Bu nedenle dış borca başvuran ekonomilerin borçlarını verimli alanlarda kullanmaları, dış borç geri ödemesi sırasında ekonomide ortaya çıkabilecek sorunları yaşamamak açısından önem taşımaktadır.

Dış kredinin veya dış borçlanmaların şartları, borçlu ve borç veren tarafından belirlenir. Aynı zamanda kredi veren ülke, kredi ve borçlanma koşullarının belirlenmesinde nakit ihtiyacı olan ülkeden daha güçlü bir konuma sahiptir. Dış borçlanma, bazen ödünç veren ülkeye borç para veya mal alma bazen de teknik yardım şeklinde olabilmektedir (Selvi, 2014: 11).

Dış borçlanma yerli kaynak eksikliğini azaltarak ya da ortadan kaldırarak sermaye birikimini hızlandırmakta ve ekonomik kalkınmaya olumlu etki etmektedir (Seyidoğlu, 2003: 756). Dış borç, bir ülkenin ekonomik büyümesini çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Bunlar; kamu borcunun finansmanını sağlamak, gelir-gider dengesini sağlamak, ülkenin sektörel ve bölgesel yapısını düzenlemek ve aynı zamanda ülke ekonomisinin istikrarlı gelişimine katkıda bulunmaktır. Ek olarak dış borç, uluslararası ödemeler söz konusu olduğunda likiditeyi artırmaya yardımcı olmaktadır (Demir ve Yenipazarlı, 2020).

3. Ülkelerin Dış Borçlanma Nedenleri

Sosyal refahın artırılması veya kalkınmanın sağlanması, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere ülkelerin gündemindeki en önemli konulardan biridir. Belli bir büyüme oranına ulaşmak için ülkelerin gerekli yatırımı yapabilmek için yeterli finansal kaynakların bir kısmını kendi iç kaynaklarından, geri kalanını ise dış kaynaklardan temin etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmişlik düzeyine ulaşması sermaye birikimine bağlıdır. Ülkedeki sermaye birikimi net yatırım artırılarak sağlanabilmektedir (Thirlwall, 1980: 118).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kaynakları farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler, beşerî sermaye, eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim gibi altyapı yatırımlarını genişleterek gelişmişlik düzeylerini arttırmak isterler. Düşük gelir düzeyleri nedeniyle yurt içi tasarruflarının yetersizliği, etkin vergi toplama yöntemlerinin geliştirilememesi ve düşük ihracat düzeyi, ekonomi için gerekli yatırımları yapmak için dış kaynaklardan finansman sağlamayı gerektirmiştir.

Kalkınma sorunlarının temelinde sermaye eksikliği yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere verimlilik, gelir, tasarruf ve yatırım eksiklikleri yetersiz sermayeye yol açmaktadır. Tüm bunların sonucunda kamu giderlerinin artması, yatırım ihtiyaçlarının giderek fazlaşması, projelere ayrılan bütçelerin zaman içerisinde yetersiz kalması, altyapı ve üst yapısal faktörleri iyileştirme çabaları, temelinde dış borçlanmayı doğuran nedenlerdendir. Dış borçlanma ülkelerin ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarında da olumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir (Thirlwall, 1980: 119).

Ülkelerin borçlanma nedenleri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, piyasa yapısına, kültürlere ve döneme göre farklılık göstermektedir. Dış ticaret ve tasarruf açığına bağlı olarak ülkeler dış borç almaya yönelmektedirler. Fon gerekli düzeyde olmadığında ihracat gelirlerinin ekonomik dengeyi yeniden sağlayacağını düşünen ülkeler borçlanma yoluna gidebilmektedir. Ancak ihracat gelirlerinin istenilen düzeye ulaşamaması, dış borcun dış kaynak olarak kullanılması konusu gündeme geldiğinde dış borçlanma açmaza girebilmektedir. Yetersiz tasarruf ise üretimin potansiyel üretim seviyesinin altına düşmesine

neden olur. Kaynak sıkıntısı yurt içi yatırımlarda kesintilere yol açsa da bu eksiklikler dış borçlanma yoluyla giderilmektedir (Dibo, 2009: 42). Ekonomiler için dış borçlanma sadece ekonomik ve altyapıya dayanan nedenlere değil aynı zamanda askeri ve siyasi nedenlerden kaynaklı olarak da gerçekleştirilmektedir.

4. Dış Borçlanmaların Sürdürülebilirliğine İlişkin Rasyolar

1970'li yıllarda Petrol Krizi'nin ardından gelişmekte olan ülkelerin dış borçlulukları büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu durum beraberinde ekonomik ve siyasi sorunlara neden olmuştur. Bu nedenle birçok ülkede borçlanmanın sınırlandırılması sorunu gündeme gelmiştir. Bu olayların ardından borçlanmanın sınırı ve bu sınıra uyulması gerekliliği ile ilgili araştırmalar yapılmıştır.

Dış borçlarının değeri, faydaların toplamını aşarsa ve onları dış borcu ödemeye zorlarsa, ülkeler dış borçlanma miktarına sınırlar koymalıdır (Bal, 1988: 35-37). Ülkelerin borçlanma miktarları ile ilgili üst limitlerin belirlenmesi gerekebilmektedir. Aksi takdirde, ülkeler dış borcunu ödemekte ve yeni yabancı fon bulmakta zorluklarla karşılaşabilmektedirler.

Ülkelerin dış borçlanmasında yapılacak olan derecelendirme, az, orta ya da çok borçlu ülke şeklinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede değişik birçok oran kullanılmakla beraber IMF ve Dünya Bankası dört kriter ile belirtmiştir. Bu kriterlere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Ülkelerin Borç Derecelerine İlişkin Dış Borç Rasyoları

Rasyolar	Aşırı Borçlu Ülkeler	Orta Düzeyde Borçlu Ülkeler
Toplam Dış Borçlar / GSMH	> %50	> %30 <%50
Toplam Dış Borçlar / İhracat	> %275	>%165 <%275
Dış Borç Servisi / İhracat	> %30	>%18 <%30
Faiz Servisi / İhracat	> %20	>%12 <%20

Kaynak: Hjertjelm, 2001: 14

Tablo 1'e göre ülkelerin borç derecelerine ilişkin dış borç rasyoları, ülkelerin dış borç yükümlülüklerini göstermektedir. Ayrıca dış borçlanma kararlarının alınmasında bilgi sağlamaktadır. Dış borcun sürdürülebilirliği ile ilgili olarak, makroekonomik göstergeleri ve ekonominin mevcut durumunu ortaya koymaktadır. Bu rasyo değerlerine göre ülkeler borçluluk durumları açısından aşırı borçlu ve orta düzeyde borçlu ülkeler olarak sınıflandırılmaktadırlar.

Dış borç oranları genellikle en uygun kamu borç portföyünü belirlemeye yönelik kurallar veya kalite kriterleri şeklini almaktadır. Yönergeler, tercih edilen riskin tanımını ifade etmektedir. Böylece, niceliksel bir kriter olan borç portföyünün istenen yapısı, mevcut kısıtlamaları dikkate alarak borç portföyünün riskinin arzulan özellikleri olan net nicel hedefler belirlemektedir. Dış borç oranları şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine bağlı olarak kamuya açık olarak paylaşılmalıdır (Wheeler, 2004; 4).

Dış borcun sürdürülebilirliği iki açıdan incelenmektedir. Bunlar; ekonomik bir gerileme ve dış borçların ödenmesi sürecinde meydana gelen yatırım miktarında bir azalma ve yüksek dış borcun ekonomide yarattığı güvensiz ortam nedeniyle yatırımın kısıtlanmasıdır (Hjertholm, 2001: 10).

Dış borç sürdürülebilirliğinin analizi ileri dönük olarak gerçekleştirilmektedir. Bir ülkenin borcunu ödeyip ödeyemeyeceğini belirleyen faktörler vardır. Bu faktörler arasında cari borç stoku (bir yıl içerisinde ödenmesi gereken borç) ve ilgili borç servisi (cari yıl içerisinde ödenmesi gereken dış borç anapara ve faizlerin toplamı), potansiyel açık yörüngesi, borç finansman yapısı ve döviz, ihracat ve devlet gelirlerinin GSYİH'ye değeri açısından ödeme gücünün gelişimi yer almaktadır (Abrego ve Ross, 2001). Dış borcun sürdürülebilirliğinin sağlanması için ülkelerin ekonomik koşulları dikkate alınmalıdır. Ekonomiye yük oluşturmadan dış borcun korunması ve kullanılmış kredilerin verimliliği önemlidir.

5. Dünya Ekonomilerinde Dış Borç Durumu

Yeterli kaynağa sahip olmayan ülkelerin yatırımlarını finanse etmek ve likidite sıkışıklığının önüne geçmek amacıyla başvurduğu dış borçlanmalar, makroekonomik değişkenleri olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Dünya ekonomilerinde dış borç miktarının en yüksek olduğu ülkeler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Dünya Ekonomilere Ait Dış Borç Verileri (2021)

Sıra	Ülkeler	Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)	GSMH Oranı
1	ABD	18.235.489	%97
2	İngiltere	7.554.815	%314
3	Fransa	5.689.745.	%213
4	Almanya	5.104.831	%210
5	Hollanda	3.945.974	%525
6	Lüksemburg	3.932.580	%6731
7	Japonya	3.645.534	%74
8	İtalya	2.265.430	%126
9	İrlanda	2.235.142	%780
10	İspanya	2.032.000	%167
11	Kanada	1.754.375	%116
12	İsviçre	1.719.445	%265
13	Avustralya	1.603.542	%126
14	Çin	1.420.657	%13
15	Hong Kong	1.329.506	%414

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır

Tablo 2'ye göre 2021 yılında dış borcun dünyada en yüksek olduğu ülke ABD'dir. Dış borçların GSYİH'ye oranı olarak ele alındığında ise en fazla borcun, Lüksemburg'a ait olduğu görülmektedir. Çin ise bu sıralamada 14. olmasına rağmen, dış borcun GSYİH'ye oranı ele alındığında %13 gibi düşük bir değere sahiptir. Özellikle Avrupa ülkelerinin sahip olduğu dış borç miktarının büyüklüğü, Avrupa Borç Krizini de açıkça göstermektedir. Aynı zamanda Asya ekonomilerinde de dış borç miktarlarının fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dış borcun en yüksek olduğu ülkelerin sıralandığı bu Tablo 2'de gelişmiş ülkelerin dış borçlanmalarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinde dış borç stoku 28.400 milyon dolar, dış borcun GSMH'ya oranı ise %63'dür. Bu verilere dayalı olarak Türkiye ekonomisi 29. sırada yer almaktadır.

6. Dış Borçlar ve Ekonomik Büyüme İlişisini Analiz Eden Seçilmiş Literatür

Ülkeler tarafından alınan dış borçlar çeşitli mal ve hizmet alımları ile ekonomiye aktarıldığında genel olarak talebi arttırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımları finanse etmek için kullanılan dış borçlanma, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin nedenlerinden biridir. Çünkü bu yatırımlar belirli bir süre üretime katkıda bulunmaktadır (Ulusoy ve Küçükale, 1996: 24). Ancak büyük miktarda dış borcu olan ekonomilerin, bu borç yükünden kurtulmak için uyguladığı sıkı para ve maliye politikaları sebebiyle ekonomide daralmalar meydana gelebilmektedir. Bu durum, ekonomide dengesizliklere sebebiyet verebilmektedir (Dornbush, 1993: 20-21).

Dış borcun ekonomi üzerindeki etkisinin boyutu, bu borcun nasıl sağlandığı ve neşekilde kullanılacağına göre farklılaşmaktadır. Dış borcun ekonomi üzerindeki etkisini belirleyen faktörler çok ve karmaşık olduğundan, faydalar ve mali analiz açısından ülke üzerindeki etkisini analiz etmek çok zordur (Türkal, 2003: 397). Dış borcun ekonomik etkisini analiz etmek ve belirlemek için çeşitli göstergeler üzerinden sonuçlara varılmaktadır.

Dış borcun büyüme ile ilişkisi, ekonomik büyümeye hükümetin müdahalesini savunan Keynes ile olgunlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde dış borcun ekonomik büyümeye önemli katkı sağlayabileceğini ve daha yüksek büyüme oranları için hükümet müdahalesini savunmuştur. Harrod-Domar dış borcun tasarruf fırsatları için ek kaynaklar sağlayarak yatırımı artırdığını belirtmiştir. Yatırımdaki artışın, gelir artışına bağlı olarak büyüme oranlarında da artışa yol açtığını belirtmiştir (Kara, 2001: 96-97).

Özellikle Latin Amerika krizinden sonra dış bor ve ekonomik büyümeye ilişkin çalışmaların sayısı artmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış borcun ekonomik büyümedeki rolüne ilişkin çeşitli ekonometrik modeller ve istatistiksel araçlar kullanılarak ampirik çalışmalar yapılmıştır. Ancak araştırmalar, dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin farklı sonuçlar yer almaktadır. Dünya Bankası tarafından yapılan bir çalışmada az gelişmiş ülkelere aktarılan dış kaynakların ülkelerin büyümelerini desteklediği belirtilmektedir (Mahmoud, 2015: 2).

Farklı ülkelerde ve farklı dönemlerde dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalarda farklı sonuçlar yer almaktadır. İncelenen çalışmaların bazılarında dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bazılarında negatif ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu etkinin büyüklüğü farklı çalışmalarda önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Yapılan çalışmaların bir kısmında ise dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki saptayan araştırmalar borçlanmalarla birlikte yatırımların artmakta olduğunu ve artan üretken yatırımların ekonomik büyümeyi sağladığı belirtmişlerdir (Gül vd. 2012; Çelik ve Direkçi, 2013; Lopes vd., 2014; Ağır, 2016; Uslu, 2018; Mayar, 2020; İldaş, 2021).

Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki saptayan araştırmalara göre ise alınan dış borçlar verimli alanlarda kullanılmadığında dış borçların ekonomik büyümeye olan etkisinin negatif olduğu vurgulanmıştır (Hansen, 2001; Lin ve Sosin, 2001; Karagöl, 2002; Wijeweera vd. 2005; Bilginoğlu ve Aysu, 2005; Çöğürücü ve Çoban, 2011; Yiğit, 2019). Dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşan bazı araştırmalar ise Javed ve Şahinöz, 2005; Ogunmuyiwa, 2011 olarak belirtilebilir.

7. Ekonometrik Analiz

7.1. Veri Seti ve Yöntem

Türkiye ekonomisinde dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2003Q1 -2021Q3 dönemine ilişkin veriler vektör otoregresif (VAR) analizi ile test edilmiştir. İki değişkenli VAR modeli standart haliyle aşağıda belirtilmiştir.

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (2)$$

Modelde p gecikmelerin uzunluğu, v ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini ifade etmektedir. Otokorelasyon problemi değişkenlerin gecikme uzunlukları artırılarak çözülebildiğinden, VAR modele herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. Hatalar zamanın belirli bir noktasında birbirleriyle ilişkiliyse, diğer bir deyişle aralarındaki korelasyon sıfır değilse, belirli bir zamanda hatalardan birinde meydana gelen değişiklik diğerini etkileyebilir. Ayrıca, hata koşulları modelin sağındaki tüm değişkenlerle ilişkili değildir. Modelin sağ tarafı sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerlerini içerdiğinden eşzamanlılık sorunu çözülemez. Modeldeki her bir denklem klasik en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilebilir.

Çalışmada, 2003Q1-2021Q3 dönemine ilişkin üçer aylık veriler kullanılmıştır. VAR tahmin modellerindeki değişkenlerin ayrıntılı açıklamaları Tablo 3’de belirtilmiştir. Değişken veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden elde edilmiştir. Bununla birlikte, modelde bir adet kukla değişken kullanılmıştır. Bu kukla değişken, modelin zaman kısıtları içerisinde Türkiye ekonomisini etkileyen 2008 Küresel Krizini temsil etmektedir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

SDR	Kısa Vadeli Dış Borç (Dolar)
LRD	Uzun Vadeli Dış Borç (Dolar)
GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Dolar)

7.2. Analiz Sonuçları

7.2.1. Birim Kök Testi

VAR modeli çalışmasının bir parçası olarak, modellemedeki ilk adım, birim kök testi olarak da bilinen sabit testtir. Birim kök testi çalıştırdıktan sonra verilerin seviyelerde durağan olduğu tespit edilirse, sınırsız bir VAR simülasyonu yaparak ileriye dönük bir tahmin yapabilirsiniz. Tersine, değişkenleri stabilize etmek için ilk fark alınır ve daha sonra kısıtsız VAR modeli korunur. Buna ilk başta VAR denir. Her iki durumda da modeller, en küçük kareler ilkeleri kullanılarak tahmin edilen denklemlerdir (Adeniran vd., 2016: 709). Bu nedenle, öncelikle genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılarak serilerin durağanlığı analiz edilmiştir. Y_t Serisinin birim kök özelliğini test etmek için aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmıştır.

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^N \Psi \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

VAR modelinde koşul olarak serilerin durağanlığı arandığından birim kök kriteri araştırılmıştır. Durağanlığı kontrol edilen serilerin sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Tablodan da görüleceği üzere elde edilen sonuçlarda seriler düzey değerine göre birim kök içermektedir. Yani durağan görünmemektedir. Bu nedenle serileri durağan hale getirmek için

birinci farkları alınmış ve serilerin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği gözlemlenmiştir. Bu duruma bağlı olarak dış borç ve ekonomik büyüme serisinin birinci farkı alınarak analize devam edilmiştir. Model için ADF birim kök testi sonuçları, test istatistikleri ve kritik değerlerle birlikte sağlanır.

Tablo 4. ADF Birim Kök ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
LGDP	-2.044183 [12] (0.5664)	-4.105534	-3.480463	-3.168039
ΔLGDP	--4.946395 [12] (0.0008)	-4.105534	-3.480463	-3.168039
LSRD	--2.130855 [10] (0.5196)	-4.096614	-3.476275	-3.165610
ΔLSRD	-6.125288 [10] (0.0000)	-4.096614	-3.476275	-3.165610
LLRD	-1.005701 [10] (0.9361)	-4.026614	-3.326272	-3.125612
ΔLLRD	-5.881076 [10] (0.0000)	-4.096614	-3.476275	-3.165610

Not: Δ sembolü değişkenlerin birinci farkını göstermektedir. Köşeli parantez Akaike Kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluğu, normal parantez içinde ise olasılık değerleri yer almaktadır.

7.2.2. Granger Nedensellik Analizi

Granger Nedensellik analizinde değişkenler arasındaki en önemli unsur, hangi değişkenin neden, hangisinin sonuç değişkeni olduğuna karar vermektir. Nedenselliği analiz ederken, üç olası sonuç vardır. Bunlar aşağıdakilerdir:

- 1) X → Y veya Y → X
- 2) X → Y veya Y → X
- 3) X ↔ Y veya Y ↔ X

VAR modeli öncelikle değişkenlerin hangi sırayla yerleştirileceğini belirler. Çalışmada kullanılan VAR modelinde, değişkenlerin hangi sırayla gerçekleşeceği Granger nedensellik analizi ile belirlenebileceği gibi, ekonomik teoriler temel alınarak da desteklenebilir (Demir ve Yenipazarlı, 2020: 198). Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Granger Nedensellik Analizi

Bağımlı Değişken: GSYİH (GDP)			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLLRD	1.051342	3	0.7888
DLSRD	13.69470	3	0.0034

K	14.71692	3	0.0021
All	34.72993	9	0.0001
Bağımlı Değişken: Uzun Vadeli Dış Borç (LRD)			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLGDP	0.450719	3	0.9296
DLSRD	1.168905	3	0.7605
K	10.48654	3	0.0149
All	11.25749	9	0.2585
Bağımlı Değişken: Kısa Vadeli Dış Borç (SRD)			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLGDP	3.522751	3	0.3178
DLLRD	7.807553	3	0.0502
K	4.290323	3	0.2318
All	15.54179	9	0.0771
Bağımlı Değişken: K			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLGDP	0.830092	3	0.8423
DLLRD	3.044550	3	0.3848
DLSRD	8.530439	3	0.0362
All	14.72998	9	0.0986

Tablo 5’de olasılık değerinin 0.05’ten küçüktür. Bu nedenle H_0 reddedilir, H_1 kabul edilir. Kısa vadeli dış borçlardan GSYİH’ya doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca kukla değişkenden uzun dönem dış borçlara ve kısa vadeli dış borçlardan kukla değişkene doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Dolayısıyla ampirik bulgular çerçevesinde analiz, nedensellik testi ile kısmi olarak desteklenmektedir.

7.2.3. Uygun Gecikme Uzunluğu ve Model Doğrulama Testleri

Değişkenlerin sıralaması Granger nedenselliği ile belirlendikten sonra, optimal gecikme uzunluğu gerçekleştirilir ve ardından model doğrulama testleri yapılır. VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu çeşitli kriterlere göre belirlenmelidir. Literatür, gecikme uzunluğunu belirlemek için birçok kriter kullanır. Bunlar arasında en yaygın olarak kullanılan Akaike bilgi kriteri (Akaike bilgi kriteri: AIC), Schwarz bilgi kriteri (Schwarz bilgi kriteri: SC) ve nihai tahmin hatası (FPE)’dir (Enders, 1995). VAR modelinin doğrulama testlerinin hesaplanan sonuçlarına karşılık gelen gecikme uzunluğu; Final Prediction Error (FPE), Hannan Quinn Information Criteria (HQ) bilgi kriterleri için üç, Akaike Information Criteria (AIC) için beş ve Schwarz Information Criterion (SC) için bir olarak gerçekleşmiştir. Model için karşılık gecikme uzunluğu Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Çalışmaya Ait Uygun Gecikme Uzunluğu

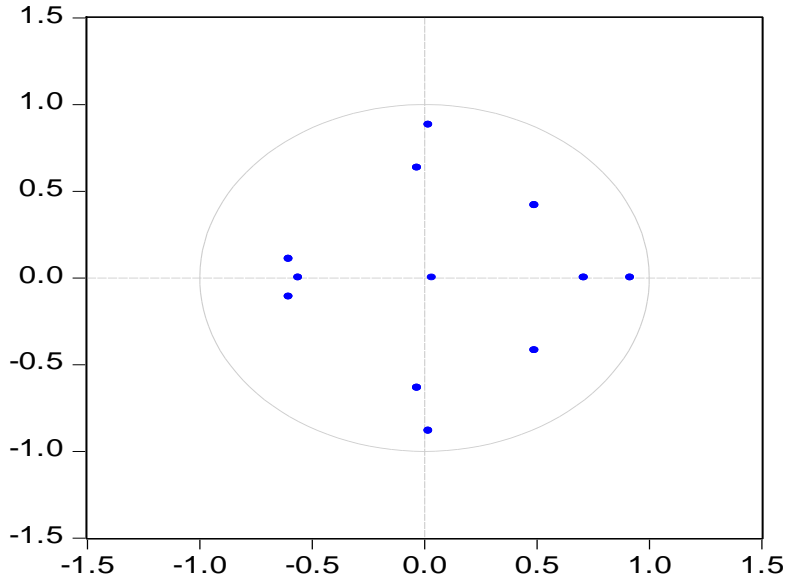
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	243.4176	NA	6.62e-09	-7.481801	-7.346870	-7.428645
1	328.8738	157.5598	7.56e-10	-9.652306	-8.977655*	-9.386527

2	352.9421	41.36746	5.91e-10	-9.904442	-8.690070	-9.426039
3	386.5884	53.62370*	3.46e-10*	-10.45589	-8.701794	-9.764861*
4	402.2167	22.95406	3.60e-10	-10.44427	-8.150458	-9.540622
5	420.9725	25.20317	3.47e-10	-10.53039*	-7.696857	-9.414119
6	435.7826	18.04976	3.88e-10	-10.49321	-7.119951	-9.164310

Beşinci ve birinci gecikme uzunluğunda test edilen model anlamlı sonuçlar vermediğinden dolayı analiz üçüncü gecikme uzunluğunda test edilerek sürdürülmüştür. Bu gecikme uzunluğunda model doğrulama testleri aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Şekil 1, belirli bir karşılık gelen gecikme uzunluğu için kararlılık koşulunu kontrol etmekte ve üç gecikme modelinin karakteristik karşılıklı köklerini göstermektedir. Şekilde de görüldüğü gibi tüm karşılıklı kökler birim çemberin içindedir. Karşılıklı kökler çemberin dışına çıkmaması, kurulan VAR modelinin durağan olduğunu ve buna bağlı olarak modelin kararlılık koşulunu sağladığını göstermektedir. Böyle durağan bir süreçte sahip olan VAR modelinin etki tepki fonksiyonları, standart hata ve benzeri sonuçları geçerli hale gelmektedir.

Tablo 7. Değişen Varyans Sonuçları

Joint- Test Ki-Kare	df	Prob.
218.4859	210	0.3296

Üç gecikme uzunluğu boyunca bir varyans sorunu olup olmadığı sorusu White testi kullanılarak analiz edilmiş ve Tablo 7’te gösterildiği gibi ve Joint Probability ortak olasılığın 0.05’ten büyük olduğu bulunmuştur. Bu duruma göre varyans sorununun olmadığı belirlenmiş ve analize devam edilmiştir.

Tablo 8. Otokolerasyon Sorunu/LM İstatistiği Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Prob.

1	14.99156	0.5253
2	15.71032	0.4734
3	24.53513	0.0785
4	21.64584	0.1550
5	21.67005	0.1542
6	10.48797	0.8399
7	12.87345	0.6820
8	14.34495	0.5730
9	17.39848	0.3603
10	13.24111	0.6551
11	23.62748	0.0980
12	22.24825	0.1354

Üçüncü gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olup olmadığı analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. LM olasılığının tüm değerleri 0,05’ten büyüktür. Bu nedenle otokorelasyonda sorun olmadığına karar verilmiştir. Sonuç olarak üç gecikmeli VAR modeli ile elde edilen doğrulama testi sonuçlarının verimli ve tutarlı olduğu görülmektedir.

7.2.4. Varyans Ayrıştırması ve Etki – Tepki Fonksiyonları

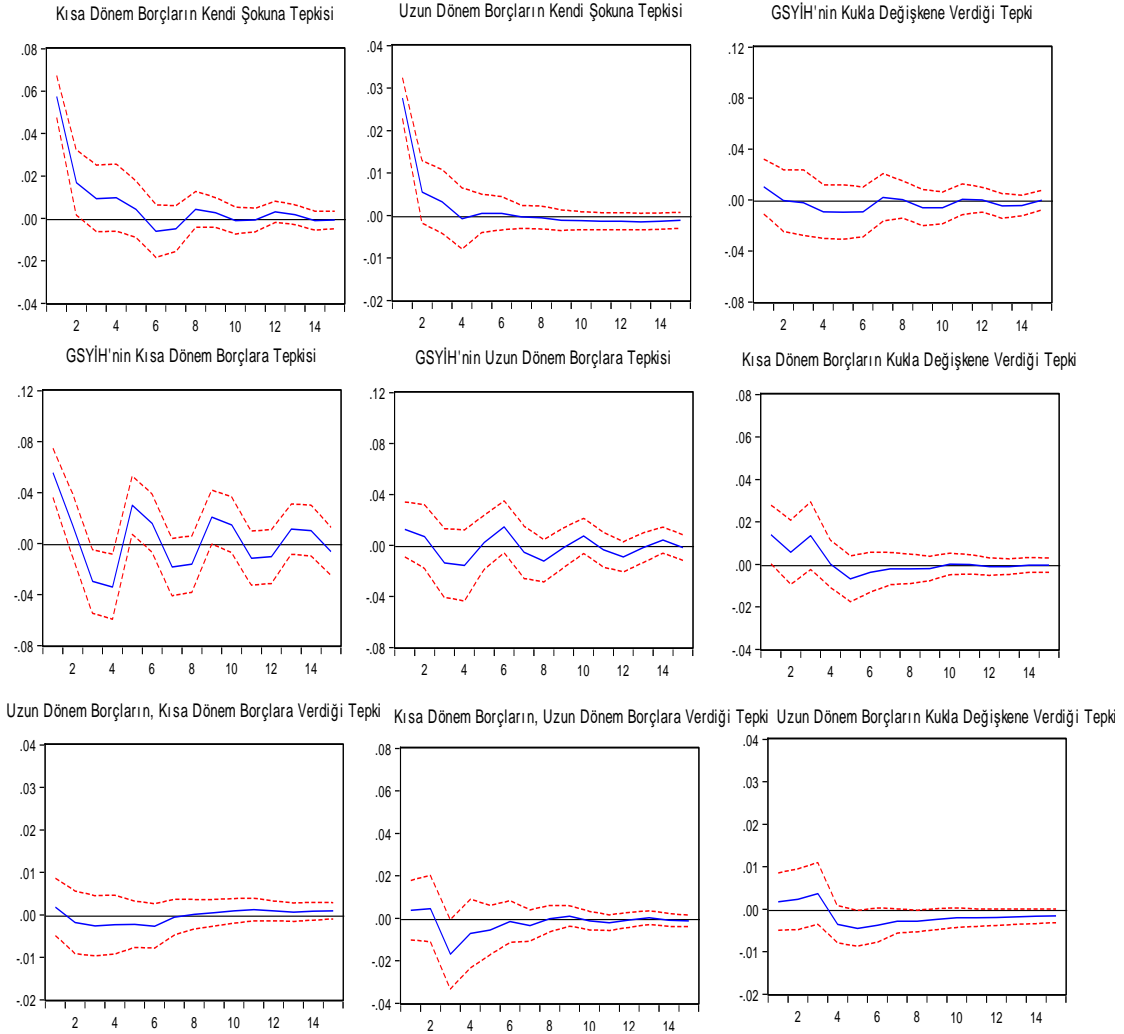
Varyans ayrıştırması sonuçları Tablo 9’da sunulmaktadır. GSYİH birinci periyotta %100 olarak kendinden kaynaklanmaktadır. Onuncu dönemde ise GSYİH değişmelerin %4.15’i uzun dönem dış borçlanmalar, %13.93’ü ise kısa dönem dış borçlanmalar tarafından açıklanmaktadır. Bu sebeple hem kısa dönem hem de uzun dönem dış borçlanma değişkenlerinin, GSYİH değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiden söz edilebilir. Onuncu dönemde GSYİH’deki değişmelerin %4.49’u kukla değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Bu durum 208 yılında yaşanan sürecin büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir. Dolayısıyla 2008 Küresel Krizi’nin ekonomik büyüme üzerinde ortaya çıkardığı maliyetler göz ardı edilmelidir.

Tablo 9. Varyans Analizi Sonuçları

Dönem	S.E.	GDP	LRD	SRD	K
1	0.088456	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.096411	87.27908	0.943686	11.35291	0.424332
3	0.103952	87.38140	1.509616	10.53758	0.571396
4	0.110225	81.75845	2.681249	15.05175	0.508547
5	0.120303	82.87672	2.365460	12.65961	2.098215
6	0.123363	78.92092	3.579538	14.05974	3.439800
7	0.126557	79.71934	3.416311	13.37484	3.489508
8	0.128177	78.33139	4.043385	14.07100	3.554227
9	0.131762	78.61630	4.012577	13.40086	3.970261
10	0.133139	77.40805	4.155092	13.93938	4.497476

Bir birimlik dış borçlanmaların şokuna GSYİH'nin verdiği tepkiler, Şekil 2'de gösterilen etki-tepki fonksiyonları ile sunulmaktadır. Ayrıca LRD ve SRD bağımsız değişkenlerin kendi şokuna ve GSYİH bağımlı değişkenin kendi şokuna verdiği tepkileri göstermektedir. Türkiye'nin hem kısa hem uzun dönem dış borçlanmalarında meydana gelen azalmalar ya da Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının dış borçlanmaları azaltıcı uygulamaları, GSYİH'nin aşağı yönlü hareketine neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle kısa ve uzun dönemde meydana gelen azalmalar, GSYİH'yi de azaltmaktadır. Bu bağlamda hem kısa hem uzun dönem dış borçlanmalar ile GSYİH arasında paralel bir ilişki ya da doğru yönlü bir ilişkiden bahsetmek mümkündür.

Şekil 2. Etki – Tepki Fonksiyonu Sonuçları

Dış borçlanmalarda meydana gelen azalmaların GSYİH oranlarında azalışa neden olması Türkiye ekonomisinin izlediği ekonomi politikası ile ilgili olabilir. Çünkü dış borçlarda meydana gelen azalmanın bir diğer ifadesi de, dış borç ödemelerinin artmasıdır. Diğer bir bakış açısıyla, genişletici politikaların ekonomi içerisinde uygulanmamasıdır. Dolayısıyla bu durum, ülke içerisinde toplam talebi azaltmakta ve likitide sorunu yaratabilmektedir. Bu sonuçlara bağlı olarak Türkiye ekonomisinin GSYİH oranlarında düşüş gözlemlenmesi olağandır. Bu durum teorik açıdan da destekleneceği gibi, Türkiye ekonomisi için de uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Türkiye ekonomisinde yetersiz tasarruf oranları sebebiyle dış borçlanma yoluna gidilmekte aynı zamanda ülke ekonomisi için genişletici maliye politikası için de bir finansman kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu finansman kaynağında meydana gelen azalmaların, ülke ekonomisinin büyüme oranlarında düşüş yaratacağı sonucu çıkarılabilir ve bu sonuçlar etki-tepki fonksiyonları ile desteklenmektedir.

8. Sonuç

Sürekli gelişen ve değişen ihtiyaçlar karşısında ülkeler yeni finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler kaynak yetersizlikleri dolayısıyla finansman ihtiyaçlarını dış kaynaklardan sağlamaktadırlar. Dış borçlanma borçlanan ülke açısından bir

ek kaynak niteliğindedir. Dış borçlanmaların ekonomi üzerindeki etkisi alınan borcun faiz oranları, vadesi, üretken yatırımlara aktarılıp aktarılamaması durumlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. . Borç faiz oranının düşük olması durumunda dış borç verimli ve etkin kullanıldığında ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayacaktır. Ancak bunun tersi durumunda, ülkelerin ekonomik büyümesinin gücü zayıflayacaktır. Bir ülkenin amacına uygun olmayan dış borçlanmaya gitmesi ekonomik açıdan bir maliyete katlanmasına neden olmaktadır. Dış borç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide dış borcun kullanım alanları ve ekonominin ödeme gücü ön plana çıkmaktadır. Dış borçlar yatırımları finanse etmek yerine önceki borçları finanse etmek veya lüks malları ithal etmek için kullanılmamalıdır.

Dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ülkelerin ekonomik durumunu etkilemekle birlikte siyasi bağımsızlıklarını korumaları ve hedefledikleri gelişmişlik düzeylerine ulaşmaları açısından önem taşımaktadır. Çalışmada Türkiye ekonomisinde kısa ve uzun dönem dış borçlanmaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 2003Q1 ve 2021Q3 döneminde Vector Otoregresif (VAR) analizi ile test edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre kısa vadeli dış borçlardan GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Ayrıca kukla değişkenden uzun dönem dış borçlara ve kısa vadeli dış borçlardan kukla değişkene doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Hem kısa dönem hem de uzun dönem dış borçlanma değişkenlerinin, GSYİH değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisinden söz etmek mümkündür. Kısa ve uzun dönem dış borçlanmalar ile GSYİH arasında doğru yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Alınan dış borçların üretken yatırımlara aktarılması GSYİH üzerinde olumlu etki sağlayacaktır.

Türkiye ekonomisinin temin ettiği dış borçlanmaları uygun politikalar çerçevesinde gelir getiren ve verimli kaynaklara tahsis etmesi önem taşımaktadır. Alınan dış borçlar mümkün olduğu kadar kendini finanse edecek verimli alanlarda kullanılmalıdır. Borçlanma ile elde edilecek vergi gelirleri arasında bir denge kurulmalıdır. Dış borç stoku/GSYH oranı gelişmiş ülkelerdeki gibi belli bir büyüklüğü geçmemelidir. Ayrıca denk bütçe politikası genel olarak benimsenmelidir. Dış borçlardan elde edilen kaynakların bu şekilde kullanımı geri ödemelerde sıkıntı yaşanmamasını ve likidite sorununun oluşmamasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abrego, L. and Ross, D.C. (2001). Debt Relief Under the HIPC Initiative: Context and Outlook for Debt Sustainability and Resource Flow, IMF Working Paper, WP/01/144.
- Ağır, H. (2016). Türkiye’de Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizleri. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 32, 204-221.
- Bal, H. (1988). *Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye*. Ankara: T.C. Hazine Müsteşarlığı
- Bilginöğlü, M ve Aysu, A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği.”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 1-23.
- Çelik, S., ve Direkci, Başkonuş, T. (2013). Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991-2010). *Electronic Turkish Studies*, 8(3).
- Çöğürçü, G. ve Çoban, O. (2011). Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009), *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 133-149.
- Demir, E. & Yenipazarlı, A. (2020). Döviz Kurlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(2), 193- 204.
- Dibo, M. (2009). *Dış Borçlanma Ve Finansal Kriz İlişkisi Bağlamında Türkiye’deki Krizlerin Analizi(1994-2001)* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ellyne, M. J. and Flinch, H. (1990). Issues in the Measurement of External Debt. *Finance and Development*, 27(1), 14-16.
- Evgin, T. (2000). *Dünden Bugüne Dış Borçlarımız*. Ankara: Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Gül, E., Kamacı, A. ve Konya, S. (2012). Dış Borcun Büyüme Üzerine Etkileri: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, 169-174.
- Hansen, H. (2001). *The Impact of Aid and External Debt on Growth and Investment: Insights From Cross-Country Regressio*
- Hjertholm, P. (2001). Debt Relief and the Rule of Thumb: Analytical History of HIPC Debt Sustainability Targets, *World Institute for Development Economic Research*, 2001/68, 1-39.
- İldaş, T. (2021). Dış Borçlanma İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Ekonomisi Özelinde Ampirik Bir Analiz. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İMF, <https://www.imf.org> > Data
- Javed, Z. H. and Şahinöz, A. (2005). External Debt: Some Experience From Turkish Economy, *Journal of Applied Sciences*, 5 (2), 363-367.
- Kara, M. (2001). Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1), 95-110.
- Karagöl, E. (2002). The Causality Analysis of External Debt Service and GNP: The Case of Turkey, *Central Bank Review*, 1, 39-64.

- Lin, S. and Sosin, K. (2001). Foreign Debt and Economic Growth, *Economics of Transition*, 9 (3), 635-655.
- Lopes, J. V., Ferreira, L. A. and Sequeira T. (2014). Public Debt, Economic Growth and Inflation in African Economies. Munich Personal Repec Archive, 57377.
- Mahmoud, L. O. M. (2015). The Role of External Debt On Economic Growth: Evidence From Mauritania, *International Journal of Economics & Management Sciences*, 4(4), 240.
- Mayar, R. (2020). Dış Borçlar ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi.
- Mehran, H. (1985). *External Debt Management*. Washington: IMF Published.
- Ogunmuyıwa, M. S.; (2011). Does External Debt Promote Economic Growth in Nigeria?, *Current Research Journal of Economic Theory*, 3, 29-35.
- Selvi, B. (2014). *Dünya’da ve Türkiye’de Dış Borçlanma ve Dış Borçlanmanın Kontrolü* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama (onbeşinci Baskı)*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Thirlwall, A.P. (1980). *İktisadi Kalkınmanın Finansmanı*, (Çev. Tülay Arın). İstanbul: Ak Yayınları.
- Todaro, M. P. and Smith, S. C. (2011). *Economic Development* (Eleventh Edition). Edinburg: Pearson Education Limited.
- Türkal, H. (2003). Maliye Seçme Yazılar. Çelik, B. Ve Saraçoğlu F. (Editörler). İç ve Dış Borçlanmanın Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması içinde (379-414). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ulusoy, A., Küçükkale Y. (1996). “Türkiye’de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Granger Nedensellik Testi” *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 7(21), s.13-25.
- Uslu, H. (2018). Relationship between Economic Growth External Debt: Application to Turkey. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 272-294.
- Wheeler, Q. D. (2004). Taxonomic Triage and the Poverty of Phylogeny *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 359, 571-583.
- Wijeweera, A. Dollery, B., Pathberiya, P. (2005), Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka 1952 to 2002, Working Paper Series in Economics, No. 2005-8, University of New England School of Economics, İnternet Adresi: http://www.une.edu.au/economics/publications/econ_2005_8.pdf, Erişim Tarihi: 02.01.2021. World Development Indicator (WDI), 2005.
- World Bank DATA, <https://data.worldbank.org>
- Yiğit, O. (2019). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ülkeler İçin Zaman Serisi Analizi, Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Türkiye’de Enerji Üretim ve Tüketiminin Sanayi Endeksi Üzerindeki Etkisi

Hatice Akdağ¹, Hasan Ekici²

Arastırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 18.11.2022

Kabul Tarihi: 20.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 18.11.2022

Acceptance Date: 20.12.2022

Özet

Bu çalışmada Türkiye ekonomisine ait 2016:01-2022:02 dönemi için elektrik üretim ve tüketimi ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiyi açıklamak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda uygun zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak konu ampirik açıdan desteklenmektedir. İlk olarak verilere ait özet istatistikler verilmekte, sonrasında ise elektrik üretim ve tüketimi ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmektedir. Nedensellik testlerinin sonuçlarına göre, sanayi üretim endeksinden elektrik üretimine ve sanayi üretim endeksinden elektrik tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji üretimi, Enerji tüketimi, Toda-Yamamoto Nedensellik

Impact of Energy Production and Consumption on Industry Index in Turkey

Abstract

In this study, it is aimed to explain the relationship between electricity production and consumption and industrial production index for the 2016:01-2022:02 period of the Turkish economy. For this purpose, the subject is supported empirically by using appropriate time series analysis methods. The summary statistics of the data are given first, and then the relationship between electricity production and consumption and the industrial production index is analyzed with Toda-Yamamoto causality test. According to the causality test results, it is found that there is a one-way causality relationship from the industrial production index to electricity production and from the industrial production index to electricity consumption.

Keywords: energy production, energy consumption, Toda-Yamamoto causality

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, hatice.kucukkaya@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9938-9794

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri ABD, hasan.ekici@outlook.com.tr, ORCID:0000-0002-8793-4759

1. Giriş

1970’li yıllarda gerçekleşen iki büyük petrol krizi, enerjinin bir üretim faktörü olduğunu ve bu faktörün önemini ortaya çıkarmıştır. Endüstrileşme ve buna bağlı olarak küreselleşmenin de yaygınlaşmasıyla beraber önemini daha da arttıran enerji ve bunla ilgili olarak da enerji talebi ve ülkelerin enerjiye bağlılıkları da hızla artmıştır.

Türkiye enerji kaynakları bakımından oldukça zengin ülkeler arasındadır. Jeopolitik konumu gereği bu enerji kaynaklarının aktif bir şekilde kullanılması durumunda Türkiye ekonomisine katkısı daha da yüksek olabilir. Bu nedenle elektrik üretiminin daha az maliyetli kaynaklardan yapılması ya da yapılan üretim maliyetlerinin azaltılması önemlidir. Türkiye’nin jeopolitik konumu da bu durumu değiştirebilecek etmenler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla enerji üretimi, ekonomik büyüme için de önemli bir rol almaktadır. Bu yüzden enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak ortaya konulması oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

2. Literatür Taraması

Enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar hem yerli hem de yabancı literatürde çok fazla sayıda yer almaktadır. Bu çalışmalardan özellikle ekonometrik analiz içeren çalışmalar seçilmiş ve bu çalışmalar arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve literatürdeki eksikliğin farkına varılması amacıyla kronolojik olarak Tablo 1’de listelenmektedir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar/Yıl	Konusu	Ekonomik Yöntem (Method)	Sonuç
Stern, 1993	Bu çalışmada, ABD’de 1947-1990 dönemi için GSYİH ile enerji kullanımı arasındaki nedensel ilişki incelenmektedir.	VAR yöntemi	Brüt enerji kullanımının GSYİH’ye neden olduğuna dair bir kanıt olmamasına rağmen, enerji kullanımının GSYİH’nin bir nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yang, 2000	1954-1997 dönemi için güncellenmiş Tayvan verilerini kullanarak enerji tüketimi ile GSYİH arasındaki nedensellik incelenmektedir. İkincil bir katkı olarak, kömür, petrol, doğal gaz ve elektrik dahil olmak üzere çeşitli enerji tüketimi kategorileri ile birlikte GSYİH ile toplam arasındaki nedensel ilişki araştırılmıştır.	Granger Nedensellik	Yapılan çalışmaların sonucunda, toplam enerji tüketimi ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik bulunduğu, Ayrıca GSYİH ile çeşitli enerji tüketimi türleri arasında farklı nedenlerin bulunduğu da tespit edilmiştir.

Hondroyannis vd., 2002	Bu çalışmada, Yunanistan ekonomisi 1960-1996 dönemi için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak amaçlanmıştır.	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Ekonomik verimliliği artırmayı hedefleyen uygun yapısal politikaların benimsenmesi, ekonomik büyümeyi engellemeden enerji tasarrufuna neden olabileceğinden, bu bulguların önemli politika çıkarımlarının olması vurgulanmaktadır.
Yoo ve Kim, 2005	Endonezya ekonomisi 1971-2002 dönemi için elektrik üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi kullanılarak incelenmiştir.	Granger Nedensellik Analizi	Bu çalışmanın ampirik sonuçları, Endonezya ekonomisi için ekonomik büyümeden elektrik üretimine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu kanıtlamaktadır.
Şengül ve Tuncer, 2006	Türkiye ekonomisi 1960-2000 dönemi için yıllık veriler kullanılan bu çalışmada, ticari enerji kullanımı, reel enerji fiyatları endeksi ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmektedir.	Toda ve Yamamoto Nedensellik Analizi	Çalışma sonuçlarında, enerji tüketiminden GSYİH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, reel enerji fiyatları ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, reel enerji fiyatları endeksinden ticari enerji kullanımına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.
Chen, vd., 2007	Bu çalışmada yeni sanayileşen ve gelişmekte olan 10 Asya ülkesinde GSYİH ve elektrik tüketimi arasındaki ilişki tahmin edilmektedir.	Nedensellik Analizi	Ampirik sonuçlar, ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü kısa dönem nedensellik ve elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü uzun dönem nedensellik olduğunu kanıtlamıştır. 10 Asya ülkesi için nedensellik yönlerinin karışık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Halıcıoğlu, 2007	Bu çalışma, 1968-2005 döneminde Türkiye için hem kısa vadede hem de uzun vadede konut enerji talebinin gelir ve fiyat	Granger Nedensellik Analizi	Hesaplanan gelir ve fiyat esneklikleri önceki çalışmalarla uyumludur ve beklendiği gibi uzun dönem esneklikleri

	esneklikleri için sınırlı testi prosedürü kullanılarak eşbütünleşme için yeni ampirik kanıtlar sunulmaktadır.		kısa dönem esnekliklerinden büyüktür.Uzun vadede nedensellik, gelir, fiyat ve kentleşmeden konut enerjisine kadar hata düzeltme süresi boyunca etkileşimli olarak çalışır, ancak kısa vadeli nedensellik testleri sonuçsuzdur.
Ağır ve Kar, 2010	Elektrik üretimi ve iktisadi gelişme düzeyi arasındaki ilişki 81 il için yatay kesit analizi kullanılarak incelenmiştir.	Granger Nedensellik ve Yatay Kesit Analizi	Ampirik sonuçlar ile elektrik tüketiminin gelir ve katma değer seviyesini olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Bostan ve Ravanoğlu, 2019	Türkiye'nin 1984-2015 yılları arasında enerji tüketimi ve cari açığın ekonomik büyüme üzerine olan etkisi araştırılmıştır.	Eşbütünleşme analizi	Çalışmanın analiz sonuçlarında değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu değerlendirilmiştir.
Pekçağlayan, 2021	Türkiye ekonomisine ait 2007-2020 döneminde aylık veriler kullanılarak, sanayi üretim endeksini etkileyen faktörler incelenmiştir.	ARDL	Sanayi üretim endeksi uzun dönemde elektrik üretimi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranı ile anlamlı olarak açıklanmıştır.

3. Ekonometrik Model, Yöntem ve Veri Seti

Türkiye ekonomisine ait 2016:01-2022:02 dönemi için enerji üretim ve tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin açıklanması amaçlanan bu çalışmada öncelikle kullanılan değişkenlere ait açıklamalara yer verilmiştir. Enerji üretimini temsilen elektrik üretimi, enerji tüketimini temsilen elektrik tüketimi ve ekonomik büyümeyi temsilen ise sanayi üretim endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin (*san*, *tkm*, *urt*) açıklamasının ardından söz konusu değişkenlere ait özet istatistikler ve korelasyon matrisi sonuçları Tablo 2'de açıklanmıştır. Daha sonra değişkenlere durağanlık sınaması yapılarak hangi yöntemin kullanılacağına karar verilmiştir. Seriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım sisteminden (<http://evds.tcmb.gov.tr/>) elde edilmiştir. Türkiye ekonomisine ait belirtilen dönemde elektrik üretim ve tüketimi ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere sırasıyla ön testler ve sonrasında nedensellik analizi yapılmıştır.

Tablo 2: Değişkenlerin Açıklaması

Değişkenler	Açıklama		Kaynak
	<i>san</i>	Toplam sanayi-Düzyey Sanayi Üretim Endeksi (2015=100)(TÜİK)	EVDS
<i>tkm</i>	Tüketim(Günlük)(MWh)-Düzyey	EVDS	
<i>urt</i>	Üretim(Günlük)(MWh)-Düzyey	EVDS	

Tablo 3: Değişkenlere Ait Özet İstatistikler

Değişkenler	<i>san</i>	<i>tkm</i>	<i>urt</i>
Ortalama	116.06	808020.0	807641.8
Minimum	78.21	633604.0	630700.7
Maksimum	165.56	1040598.9	1048440.0
Standart Sapma	15.62	73453.3	76369.6

Ekonometrik analiz kapsamında incelenen dönemde Sanayi Endeksi 78.21 ile en düşük değerini Nisan 2020’de alırken, en yüksek değeri ise 165.56 olarak Aralık 2021’de gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde sanayi endeksi ortalama 116.06 olarak ölçülmekte ve standart sapması ise 15.62 olarak hesaplanmaktadır. Elektrik tüketiminin en yüksek değeri 1040598.9 iken en düşük değeri 633604.0 olmuştur. Ele alınan bu dönemde elektrik tüketiminin ortalaması 808020.0 iken, standart sapması ise 73453.38’dir. Elektrik üretimi ise 630700.7 değeri ile en düşük değerini alırken, 1048440.0 değeri ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu döneme bakıldığında elektrik tüketiminin ortalaması 807641.8 iken, standart sapması 76369.6 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4: Korelasyon Matrisi

Değişkenler	<i>san</i>	<i>tkm</i>	<i>urt</i>
<i>san</i>	1	0.56	0.58
<i>tkm</i>	0.56	1	0.99
<i>urt</i>	0.58	0.99	1

Tablo 4’te verilen korelasyon matrisinde değişkenler arasındaki ilişkilere ait ön bilgiler sunulmaktadır. Korelasyon matrisi dikkate alındığında, incelenen dönem için en güçlü ilişkinin elektrik tüketim ile elektrik üretim arasında (0.99) olduğu görülmektedir. Bahsedilen bu korelasyon katsayısı, elektrik tüketim ile elektrik üretim arasındaki ilişkinin aynı yönde ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. İkinci en güçlü ilişki (0.58), sanayi endeksi ile elektrik üretimi arasındadır. Sanayi ile üretim arasında aynı yönde bir ilişki vardır. Ancak korelasyon katsayısı aralarındaki ilişkilerinin nedenselliğin yönü hakkında bilgi vermez. Bu nedenle sanayi üretim endeksinin nedenleri hakkında çalışmanın devamında ileri ekonometrik analizlerde yer verilmektedir. Elektrik tüketimi ile sanayi endeksi arasındaki korelasyon katsayısı ise (0.56) üçüncü en güçlü ilişki olarak bulunmuştur. Sanayi endeksi ile pozitif yönlü güçlü ilişkiler sırasıyla elektrik üretim ve elektrik tüketim değerleri olarak bulunmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda, korelasyon matrisinin değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğuna dair ön bilgiler sunmaktadır. Serilerin durağanlığının

sınanması için birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılmış olan birim kök testi tahminlerinde $\delta=0$ hipotezi kurulup, δ test istatistiği değeri mutlak değer olarak, McKinnon kritik değeri (%1,%5 ve %10)'nden büyükse, alternatif hipotez kabul edilir. Bu durumda “Seri durağandır ve birim kök yoktur” sonucu ortaya çıkar. Küçük olduğu durumlarda ise sıfır hipotezi kabul edilir seride birim kök vardır ve serinin durağan olmadığına karar verilir (Gujarati, 2003).

Tablo 5: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Test	ADF Testi					
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit ve Trendsiz	
Düzye	Test	Prob.	Test	Prob.	Test	Prob.
Değişkenler	Test	Prob.	Test	Prob.	Test	Prob.
Intkm	-2.11	0.238	-6.91***	0.000	0.76	0.87
Inurt	-2.09	0.246	-6.70***	0.000	0.80	0.884
Insan	-4.68***	0.0002	-5.98***	0.000	0.45	0.809
d(Intkm)	-10.09***	0.0001	-10.02***	0.000	-10.10***	0.000
d(Inurt)	-9.82***	0.0000	-9.74***	0.000	-9.81***	0.000
d(Insan)	-8.57***	0.0000	-8.51***	0.000	-13.07***	0.000

Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyesini göstermektedir.

Tablo 6: PP Birim Kök Test Sonuçları

Test	PP TESTİ					
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit ve Trendsiz	
Düzye	Test	Prob.	Test	Prob.	Test	Prob.
Değişkenler	Test	Prob.	Test	Prob.	Test	Prob.
Intkm	-3.67***	0.0064	-3.73**	0.0261	0.69	0.8626
Inurt	-3.43**	0.0128	-3.54**	0.0423	0.77	0.8779
Insan	-4.72***	0.0002	-6.06***	0.0000	1.08	0.9259
d(Intkm)	-10.80***	0.0001	-10.65***	0.0000	-10.10***	0.0000
d(Inurt)	-9.63***	0.0000	-9.46***	0.0000	-9.10***	0.0000
d(Insan)	-21.72***	0.0001	-21.29***	0.0001	-20.56***	0.0000

Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyesini göstermektedir.

Tablo 7: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

TEST	KPSS TESTİ			
	Sabit		Sabit ve Trend	
Düzyey	Sabit		Sabit ve Trend	
Değişkenler	Test	Prob.	Test	Prob.
Intkm	0.904117	0.739000	0.153522*	0.216000
Inurt	0.880672	0.739000	0.131278**	0.146000
Insan	0.784917	0.739000	0.133536**	0.146000
d(Intkm)	0.121280***	0.347000	0.101356***	0.119000
d(Inurt)	0.111408***	0.347000	0.101868***	0.119000
d(Insan)	0.136332***	0.347000	0.127664**	0.146000

Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyesini göstermektedir.

3.1. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi standart “Granger Nedensellik” testinin geliştirilmiş halidir. Toda-Yamamoto yönteminin Granger Nedensellik yöntemine göre birkaç üstünlüğü vardır. Örneğin, Granger’ın yöntemi durağan ya da aynı dereceden durağan olan serilere uygulanabiliyorken, Toda-Yamamoto analizi farklı seviyelerde durağan olan serilere de uygulanabilmektedir. (Toda ve Yamamoto, 1995). Toda-Yamamoto (1995) testinin yapılabilmesi için öncelikle gecikme uzunluğunun (p) VAR modeli tahmin yolu yardımcısa bulunması gerekmektedir. İkinci aşama olarak, gecikme uzunluğu ile seriler arasında en yüksek bütünleşme derecesine sahip olan serinin maksimum bütünleşme derecesi (dmax) toplanır (p+dmax). Bu durumda ilgili VAR modeli aşağıdaki şekilde yazılabilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{2i} + u_t$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_{1i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \beta_2 Y_{t-i} + v_t$$

Denklemlere ait ilgili hipotezler şöyledir:

H₀: Y’ den X’ e doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

H₁: Y’ den X’ e doğru nedensellik ilişkisi vardır.

Modelde kullanılacak gecikme uzunluğunun bulunabilmesi için VAR analizi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 8: VAR Modelinde Optimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	360.9821	NA	5.37e-09	-10.52889	-10.43097	-10.49009
1	412.5881	97.14061	1.53e-09	-11.78200	-11.39032	-11.62681
2	444.6522	57.52681	7.80e-10	-12.46036	-11.77492*	-12.18877*
3	455.6024	18.67975	7.40e-10	-12.51772	-11.53852	-12.12973
4	467.5256	19.28747*	6.84e-10*	-12.60369*	-11.33074	-12.09931

Tablo 8’den elde edilen sonuçlara göre gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’ de yapılan birim kök testleri sonucunda sanayi üretim endeksi (*san*) değişkeninin düzeyde durağan olduğu, elektrik tüketim (*tkm*) ve elektrik üretim (*urt*) değişkenlerinin ise 1.farkında durağan oldukları belirlenmiştir. Bu doğrultuda serilerin en yüksek entegre olma derecesinin $d_{\max}=1$ olduğu kabul edilmiştir. Gecikme uzunluğunun uygun gecikme uzunluğu olduğuna karar verirken değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının da olmaması gerekmektedir. Bu nedenle uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenen 4 gecikme için Tablo 9 ve Tablo 10’ da değişen varyans ve otokorelasyon testleri sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 9: Değişen Varyans Testi

Chi-sq	df	Prob.
141.0534	144	0.5539

Tablo 10: Otokorelasyon Testi

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	8.932448	9	0.4435	0.999715	(9, 126.7)	0.4438
2	8.116033	9	0.5225	0.905468	(9, 126.7)	0.5228
3	3.652794	9	0.9327	0.400548	(9, 126.7)	0.9328
4	6.810864	9	0.6568	0.756021	(9, 126.7)	0.6570

Tablo 9 ve Tablo 10’daki sonuçlara göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunları bulunmamaktadır. Bu nedenle analize güvenilir bir şekilde devam edilebilmektedir. Böylece, Toda-Yamamoto nedensellik testi için gerekli olan $p+d_{\max}$ seviyesi 5 olarak bulunmaktadır. İlgili durum göz önüne alınarak nedensellik testine ait sonuçlar Tablo 11’de raporlanmaktadır.

4. Analiz Sonuçları

Tablo 11: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Ki-kare Test istatistiği	Olasılık Değeri	Karar
LNTKM->LNSAN	4.84	0.435	Tüketimden sanayiye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
LNURT->LNSAN	5.66	0.340	Üretimden sanayiye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
LNSAN->LNTKM	13.71	0.017**	Sanayiden tüketime doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
LNURT->LNTKM	2.12	0.831	Üretimden tüketime doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
LNSAN->LNURT	12.59	0.027**	Sanayiden üretime doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
LNTKM->LNURT	1.46	0.917	Tüketimden üretime doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 11’de yer alan bilgilere göre; sanayi üretim endeksinden elektrik tüketimine doğru tek yönlü, sanayi üretim endeksinden elektrik tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu durum değişimlerin önce sanayi üretim endeksinde başladığını, elektrik üretim ve tüketiminde ise sonlandığını göstermektedir. Sanayi üretim endeksinde görülen değişimler hem elektrik üretimini hem de elektrik tüketimini etkilemektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye sahibi olduğu enerji kaynakları bakımından oldukça zengin ülkeler arasındadır. Ancak bu enerji kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması durumunda Türkiye ekonomisine katkısı daha da yüksek olabilir. Bunun için elektrik üretiminin daha az maliyetli kaynaklardan yapılması ya da yapılan üretimlerin maliyetlerinin azaltılması önemlidir. Türkiye’nin jeopolitik konumu da bu durumu etkileyen etmenler arasında rol oynamaktadır. Dolayısıyla enerji üretimi, ekonomik büyüme için de önemli bir rol almaktadır. Bu açıdan enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak ortaya konulması oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye ekonomisine ait 2016:01-2022:02 dönemi için enerji üretim ve tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin açıklanması amaçlanan bu çalışmada uygun zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak konu ampirik açıdan desteklenmektedir. Verilere ait önce özet istatistikler verilmekte, sonrasında ise elektrik üretim ve tüketimi ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmektedir. Nedensellik test sonuçlarına göre, sanayi üretim endeksinden elektrik üretimine ve sanayi üretim endeksinden elektrik tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki enerji politikalarının önemini ve ekonomik büyüme üzerindeki gücünü kanıtlar niteliktedir.

Kaynakça

- Ağır ve Kar (2010), Petrol Fiyatlarındaki Hareketliliğin Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi, *Sosyoekonomi Dergisi*,10(7).
- Bostan, A. ve Ravanoğlu, G. A. (2019). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 1713-1726.
- Chen vd. (2007), The relationship between GDP and electricity consumption in 10 Asian countries, *Energy Policy*, 35(4), 2611-2621.
- Economics*, 29 (2), 199-210.
- Gujarati, D.N. (2003) *Basic Econometrics*. 4th Edition, McGraw-Hill, New York.
- Halıcıoğlu, F. (2007). Residential Electricity Demand Dynamics in Turkey, *Energy*
- Hondroyiannis, vd. (2002), Energy consumption and economic growth: assessing the evidence from Greece, *Energy Economics*, 24(4), 319-336.
- <http://evds.tcmb.gov.tr>
- Pekçağlayan, B. (2021), Türkiye’de Sanayi Üretim Endeksinin Belirleyenleri:ARDL Modeli, *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(2), 435-456.
- Şengül,S. ve Tuncer,İ. (2006), Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: 1960-2000, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*.
- Stern, D. (1993), Energy and economic growth in the USA: A multivariate approach, *Energy Economics*, 15(2), 137-150.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector auto regressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Yang, H.Y.(2000), A note of the Causal Relationship between Energy and GDP: The Case of Shanghai, *Energy Economics*, 26, 69-75.
- Yoo, S. H.ve Kim, Y. (2005). Electricity Generation and Economic Growth in Indonesia, *Science direct; Energy*, 31, 2890–2899.

Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sporda Psikolojik İhtiyaç Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Hasan GÜLER¹

Araştırma Makalesi

Makale Gecmişi

Başvuru Tarihi: 22.11.2022

Kabul Tarihi: 20.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 22.11.2022

Acceptance Date: 20.12.2022

Özet

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen bu araştırmaya Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi'nde 2021-2022 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 248 öğrenci gönüllü katılım sağlamıştır. Mevcut araştırmada Bhavsar vd. (2020) tarafından geliştirilen Bülbül ve Akyol (2020) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Sporda Psikolojik İhtiyaçlar durum ölçeği (SPİDÖ) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi SPSS 25.00 paket programında, yapılmıştır. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda mevcut araştırmada parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır. Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada sonuç olarak; sınıf düzeyi değişkenine göre öğrencilerin bağımsız tatmini alt boyutunda puan ortalamalarının farklılaştığı görülürken, diğer değişkenlerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Sonuç olarak katılımcıların psikolojik ihtiyaç durumlarının tüm alt boyutlarda orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, İhtiyaç, Sporda Psikolojik İhtiyaç

An Investigation of the Psychological Needs of the Faculty of Sport Sciences Students in terms of Some Variables

Abstract

248 students studying at Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Sports Sciences in the 2021-2022 academic year participated voluntarily in this research, which was carried out to determine the psychological needs of the students of the Faculty of Sports Sciences in sports. In the current study, the Psychological Needs in Sports status scale (SPIDS), which was developed by Bhavsar et al. (2020) and adapted into Turkish by Bülbül and Akyol (2020), was used. The analysis of the data obtained within the scope of the research was made in the SPSS 25.00 package program. It was determined that the data obtained from the students studying at Aydın Adnan Menderes University Faculty of Sports Sciences did not show a normal distribution. In this context, non-parametric tests were used in the present study. As a result of this research, which was carried out with the aim of examining the psychological needs of the students of the faculty of sports sciences in terms of some variables; According to the grade level variable, it is seen that the mean scores of the students' independent satisfaction sub-dimension differ, while there is no statistically significant difference in other variables. As a result, it was determined that the psychological needs of the participants were moderate in all sub-dimensions.

Keywords: Sport, Need, Psychological Need in Sport

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Aydın, <https://orcid.org/0000-0003-2565-7271>

1. Giriş

Bireyin gelişimini, toplum içerisindeki uyumunu ifade eden ihtiyaç kavramı, insan yaşamında olmazsa olmaz olan kriterlerin eksikliğinin ifade edilmesinde kullanılmaktadır (Baymur, 1994). Cüceloğlu (2019)'na göre, bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan şartların sağlanamaması durumu ihtiyaç olarak nitelendirilmektedir. İki farklı şekilde kullanımı olan ihtiyaç kavramı, genel anlamda bireylerin istekleri ve hedefleri doğrultusundaki ortaya çıkan motive edici gücü ifade etmektedir (Selen, 2022). Bilindiği üzere bireylerin ihtiyaçları hem sonsuz hem de sınırlıdır. Durum böyle olunca bireyler tarafından karşılanan her ihtiyacın yerine karşılanması gereken yeni bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır (Gürer ve Kılınç, 2019). Dolayısıyla ihtiyaçları karşılanan bireylerin, yeni ihtiyaçlarında artışlar meydana gelmektedir (Kuzgun, 2009).

Zorunlu olan fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasından sonra Glasser (1999), bu ihtiyaç hiyerarşinin devamı olan psikolojik ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. Psikolojik ihtiyaç kavramı Deci ve Ryan (2000) tarafından deneysel psikoloji alanında, araştırmacılarca yapılan motive edici çalışmaların düzenlenmesinde kullanılmıştır. Baymur (1994)'un yaptığı bir çalışmada bireylerin davranışlarının altında yatan en önemli sebebin yaşantılar olduğu belirtilmiştir. Psikolojik ihtiyaç, Kuzgun (2009)'a göre bireyler tarafından, ihtiyaca yönelik olarak sergilenen amaçlı eylemler olarak tanımlanmaktadır. Kaşka (2022)'ya göre, temel psikolojik ihtiyaçlar teorisi, insan psikolojisi ile ilgili olan motive olma, olumlu olumsuz duyguların ortaya çıkışı, mutluluk hali gibi kavramlar ile ilgilidir. Bilindiği üzere McDougall, Murray ve Maslow gibi araştırmacıların psikolojik ihtiyaçlar alanında teorileri bulunmaktadır.

Spesifik olarak temel psikolojik ihtiyaçlar teorisi; yeterliliğin, özerkliğin ve ilişkili olmanın psikolojik açıdan ihtiyaç olduğunu savunmaktadır (Hocaoğlu, 2022). Bu temel ihtiyaçların tatmin edilmesi, canlılık ve esenlik duygularının artmasıyla sonuçlanmaktadır (Wilson ve diğerleri, 2006). Ayrıca bu durumun yanında Güler (2022)'e göre tüm bu ihtiyaçların bireyler tarafından karşılanması kişinin hayatta daha verimli ve etkili işlevlerde bulunmasını sağlamaktadır. Psikolojik ihtiyaçların karşılanmasını durdurmak veya sekteye uğratmak negatif sonuçlar doğurabilir. Ruhsal zindelik ve sağlık için, yalnızca bir boyutun veya iki boyutun ihtiyacının karşılanması yeterli olmayıp tüm ihtiyaçların karşılanması söz konusudur. Bu hususun olması için ihtiyaç karşılanmasına fayda sağlayan çevre şartlarının önemi büyüktür (Kasser ve Ryan,1999; Deci ve Ryan, 2000).

Bireyin varoluşunun doğal bir hali olarak görülen temel psikolojik ihtiyaçlar “kişi veya kişilerin çevresinden almış olduğu destek” olarak karşımıza çıkmaktadır (Güler, 2022). Bu kavram temelde gerek cinsiyet gerekse de millet fark etmeksizin tüm bireyleri kapsamaktadır. Psikolojik açıdan ihtiyaçlarını karşılayamayan, ya da herhangi bir sebepten dolayı durdurulan bireylerin ruhsal açıdan yapıları sekteye uğramaktadır. Deci ve Ryan (2000) ve Williams vd. (2000) tarafından ifade edilen bu durum, aslında psikolojik açıdan ihtiyaçlarını karşılayabilen bireylerin işlevsel olabildiğini karşılayamayan bireylerin ise olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmektedir.

Modern yaşamın ayrılmaz bir parçası olan spor (Altınışik, Turhal, Çelik ve Yetim, 2020) kişinin sportif açıdan yeteneklerinin ortaya çıkmasına olanak tanıyan (Çetiner, 2021) ve bireylerin gelişim boyutlarına da katkı sağlayan önemli bir araçtır (Altınışik, İlhan ve Kurtipek, 2021; Altınışik ve Çelik, 2021). Ayrıca gençlerin, gençlik sporlarına katılımı, gençlere çok yönlü gelişimsel ve psikolojik yararlar sağlamaktadır (Dumangöz, 2022). Aynı şekilde Salar vd. (2012)'ne göre de bireyler tarafından yapılan sportif faaliyetler, sadece fiziksel ve sosyal açıdan kişiye fayda sağlamakla kalmayıp, kişinin psikolojik açıdan gelişimlerine de olumlu yönde katkılar sağlamaktadır. Kaşka (2022)'ya göre, belirli bir spor

branşında müsabakaya katılım sağlayan birey, mücadele etme duygusunun yanında kazanma ve kaybetme duygularını da öğrenmektedir. Sporcular ise öğrenmiş oldukları bu durumları, sporda motivasyon kaynağı olarak kullanmaktadırlar. Uluç (2022)'a göre sporda motivasyonu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Psikolojik ihtiyaç kapsamında yer alan bu faktörler, sporcunun bulunduğu sosyal çevreye ait olması, başarısı, başarısızlığı, görev bilincine sahip olması şeklinde sıralanabilir (Bülbül ve Akyol, 2020). Cheon vd. (2019), Costa vd. (2015)'e göre üçüncü bir ihtiyaç durumu olan psikolojik ihtiyaç kavramı, mevcut araştırma kapsamında spor bilimleri öğrencileri bağlamında incelenmiştir.

2. Gereç ve Yöntem

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaçlarının tespit edilmesi amacı ile bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bu kısmında araştırmanın modeli, evren ve örneklem büyüklüğü, verilerin toplanma süreci ve verilerin analizi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmamızda tarama modeli kapsamında betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, bir konudaki herhangi bir durumu saptamayı hedefleyen araştırmalardır (Karasar, 2015).

2.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini spor bilimleri fakültesi öğrencileri oluştururken örneklemini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle öğrencileri oluşturmuştur.

2.3. Verilerin Toplanması

Anket uygulamaları katılımcılara yüz yüze ulaştırılmış olup katılımında gönüllülük esas alınmıştır. Toplamda 248 katılımcıya ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada verilerin toplanması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgiler tablosu, ikinci bölümde Bhavsar vd. (2020) tarafından geliştirilen Türkçe uyarlaması Bülbül ve Akyol (2020) tarafından yapılan, Sporda Psikolojik İhtiyaçlar Durum Ölçeği (SPİDÖ) kullanılmıştır.

2.4. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılara ait yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf, gelir durumu, branş gibi bilgileri belirlemeye yönelik araştırmacı tarafından oluşturulan 6 soruluk kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.5. Sporda Psikolojik İhtiyaçlar Durum Ölçeği (SPİDÖ)

Bhavsar vd. (2020) tarafından geliştirilen Türkçe uyarlaması Bülbül ve Akyol (2020) tarafından yapılan, Sporda Psikolojik İhtiyaçlar Durum Ölçeği (SPİDÖ) 29 soru 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek boyutları çalışmalarında, bağımsızlık tatmini, bağımsızlık engellenmesi, yeterlilik tatmini, yeterlilik engellenmesi, ilişki tatmini, ilişki engellenmesi şeklindedir. Ölçek 1-Kesinlikle katılmıyorum ile 5- Kesinlikle katılıyorum arasında 5'li likert tipi ölçeğe sahiptir. Çalışmamızda ölçeğe ait Cronbach alfa katsayısı 0,76 tespit edilmiştir. Buna göre, elde edilen ölçümlerin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir.

2.6. Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde SPSS 25.00 paket programı kullanılarak %95 güven aralığında ve 0,05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf, gelir durumu, branş gibi kişisel bilgilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov Smirnov testine bakılarak karar verilmiştir. İstatistiksel açıdan, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H testi, frekans, yüzde ve güvenilirlik katsayısı hesaplamaları yapılmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1. Demografik değişkenler

		f	%
Cinsiyet	Kadın	106	42,7
	Erkek	142	57,3
	Toplam	248	100
Yaş	20 yaş ve altı	65	26,2
	21 yaş	60	24,2
	22 yaş	55	22,2
	23 yaş	31	12,5
	24 yaş ve üstü	37	14,9
	Toplam	248	100
Bölüm	Öğretmenlik	15	6
	Antrenörlük	77	31
	Yöneticilik	81	32,7
	Rekreasyon	75	30,3
	Toplam	248	100
Sınıf	1. sınıf	20	8,1
	2.sınıf	83	33,5
	3. sınıf	81	32,7
	4. sınıf	64	25,7
	Toplam	248	100,0
Branş	Bireysel	99	39,9
	Takım	137	55,2
	Spor yapmıyorum	12	4,8
	Toplam	248	100
Gelir Durumu	İyi	37	14,9
	Orta	151	60,9
	Kötü	60	24,2
	Toplam	248	100

Tablo 1'e inceleme sonuçlarına göre katılımcıların çoğunluğunu 142 kişi ile erkek katılımcılar (%57,3) oluşturmaktadır. Kendi kategorisinde en yüksek orana sahip olan değişkenler; 20 yaş ve altı (26,2); spor yöneticiliği eğitimi bölümü öğrencileri (%32,7); 2. Sınıf öğrencileri (%33,5); takım sporu yapanlar (%55,2) ve gelir durumu orta olan katılımcılardan oluşmaktadır (%60,9).

Tablo 1. Ölçeklere ilişkin normallik analizi sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk			
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Bağımsızlık Tatmini	,173	248	,000	,882	248	,000
Bağımsızlık Engellenmesi	,084	248	,000	,988	248	,035
Yeterlik Tatmini	,151	248	,000	,927	248	,000
Yeterlik Engellenmesi	,113	248	,000	,965	248	,000
İlişki Tatmini	,094	248	,000	,980	248	,002
İlişki Engellenmesi	,165	248	,000	,884	248	,000
SPİDÖ	,094	248	,000	,954	248	,000

Tablo 2'de katılımcılardan elde edilen bulgulara yönelik normallik testi sonuçları yer almaktadır. Katılımcı sayısı 50'den fazla olduğundan Kolmogorov-Smirnova testi uygulanmış ve anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ 'ten küçük olduğundan verilerin normal dağılıma sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Analiz için parametrik olmayan testlerin uygulanmasına karar verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı değerler

Ölçek boyutları	N	Min.	Max.	Mean	Std. Dv.
Bağımsızlık Tatmini	248	1,00	5,00	3,9363	,95042
Bağımsızlık Engellenmesi	248	1,00	5,00	2,9306	,77116
Yeterlik Tatmini	248	1,00	5,00	3,6444	,80754
Yeterlik Engellenmesi	248	1,00	5,00	2,5494	,89637
İlişki Tatmini	248	1,00	5,00	3,2315	,78476
İlişki Engellenmesi	248	1,00	5,00	2,1875	1,14227
SPİDÖ	248	1,25	5,00	3,1308	,46969

Katılımcıların sporda psikolojik ihtiyaç durumlarına bakıldığında tüm boyutlarda orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının yaş değişkenine göre Kruskal Wallis H testi sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Yaş	N	Sıra Ortalaması	Ki-kare Değeri	df	p
Bağımsızlık Tatmini	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	137,45	3,689	4	,450
	⁽²⁾ 21 yaş	60	121,68			
	⁽³⁾ 22 yaş	55	125,04			
	⁽⁴⁾ 23 yaş	31	115,74			
	⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	112,85			
Bağımsızlık Engellenmesi	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	114,35	2,045	4	,728
	⁽²⁾ 21 yaş	60	126,42			
	⁽³⁾ 22 yaş	55	129,97			
	⁽⁴⁾ 23 yaş	31	132,29			
	⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	124,55			
Yeterlik Tatmini	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	134,55	6,772	4	,148
	⁽²⁾ 21 yaş	60	127,39			
	⁽³⁾ 22 yaş	55	132,44			
	⁽⁴⁾ 23 yaş	31	108,11			
	⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	104,08			
Yeterlik Engellenmesi	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	119,57	3,787	4	,436
	⁽²⁾ 21 yaş	60	113,84			
	⁽³⁾ 22 yaş	55	126,53			
	⁽⁴⁾ 23 yaş	31	135,97			
	⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	137,82			
İlişki Tatmini	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	129,15	3,762	4	,439
	⁽²⁾ 21 yaş	60	122,08			
	⁽³⁾ 22 yaş	55	131,51			
	⁽⁴⁾ 23 yaş	31	130,03			
	⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	105,19			
İlişki Engellenmesi	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	126,67	,567	4	,967
	⁽²⁾ 21 yaş	60	123,16			
	⁽³⁾ 22 yaş	55	120,29			
	⁽⁴⁾ 23 yaş	31	122,84			
	⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	130,51			
SPİDÖ	⁽¹⁾ 20 yaş ve altı	65	131,08	1,658	4	,798
	⁽²⁾ 21 yaş	60	121,14			

⁽³⁾ 22 yaş	55	129,12
⁽⁴⁾ 23 yaş	31	120,32
⁽⁵⁾ 24 yaş ve üstü	37	115,03

Tablo 4'te Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaç durumları ile yaş değişkeni arasında yapılan test sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 5. Katılımcıların sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının cinsiyet değişkenine göre Man Whitney U testi sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıralama Toplamı	U Değeri	z	P
Bağımsızlık Tatmini	Kadın	106	125,30	13282,00	7441,000	-,153	,879
	Erkek	142	123,90	17594,00			
Bağımsızlık Engellenmes:	Kadın	106	123,84	13127,50	7456,500	-,125	,901
	Erkek	142	124,99	17748,50			
Yeterlik Tatmini	Kadın	106	125,97	13353,00	7370,000	-,281	,778
	Erkek	142	123,40	17523,00			
Yeterlik Engellenmes:	Kadın	106	129,92	13771,50	6951,500	-,1034	,301
	Erkek	142	120,45	17104,50			
İlişki Tatmini	Kadın	106	120,33	12755,50	7084,500	-,793	,428
	Erkek	142	127,61	18120,50			
İlişki Engellenmes:	Kadın	106	122,63	12998,50	7327,500	-,362	,718
	Erkek	142	125,90	17877,50			
SPİDÖ	Kadın	106	125,67	13321,00	7402,000	-,222	,824
	Erkek	142	123,63	17555,00			

$p<0,05^*$

Tablo 5'te spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin Sporda psikolojik ihtiyaç durumları ile cinsiyet değişkeni arasında uygulanan Man Whitney U Testi sonucu tüm alt boyutlarda ve ölçek genel puanında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 6. Katılımcıların Sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının Sınıf Değişkenine Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Sınıf	N	Sıra Ortalaması	Ki-kare Değeri	df	p	Post Hoc
Bağımsızlık Tatmini	(1)1. sınıf	20	152,93	8,575	3	,036*	1>4
	(2)2.sınıf	83	136,15				
	(3)3. sınıf	81	114,02				
	(4)4. sınıf	64	113,77				
Bağımsızlık Engellenmesi	(1)1. sınıf	20	84,78	7,328	3	,062	-
	(2)2.sınıf	83	123,12				
	(3)3. sınıf	81	130,84				
	(4)4. sınıf	64	130,68				
Yeterlik Tatmir	(1)1. sınıf	20	120,90	,830	3	,842	-
	(2)2.sınıf	83	128,52				
	(3)3. sınıf	81	119,29				
	(4)4. sınıf	64	127,01				
Yeterlik Engellenmesi	(1)1. sınıf	20	130,58	4,520	3	,211	-
	(2)2.sınıf	83	113,59				
	(3)3. sınıf	81	123,25				
	(4)4. sınıf	64	138,34				
İlişki Tatmini	(1)1. sınıf	20	129,38	1,709	3	,635	-
	(2)2.sınıf	83	123,48				
	(3)3. sınıf	81	131,08				
	(4)4. sınıf	64	115,97				
İlişki Engellenmesi	(1)1. sınıf	20	107,28	2,658	3	,447	-
	(2)2.sınıf	83	129,28				
	(3)3. sınıf	81	129,53				
	(4)4. sınıf	64	117,31				
SPİDÖ	(1)1. sınıf	20	115,38	,421	3	,936	-
	(2)2.sınıf	83	126,78				
	(3)3. sınıf	81	125,06				
	(4)4. sınıf	64	123,69				

Tablo 6’da Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Sporda Psikolojik İhtiyaç Durumları ile sınıf düzeyi değişkeni arasında yapılan test sonucu sadece Bağımsızlık Tatmini alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Gruplar arası farklılığı tespit etmek amacıyla yapılan fark analizinde; Bağımsızlık Tatmini alt boyutunda

1. Sınıf öğrencilerinin bağımsızlık tatminlerinin 4. Sınıf öğrencilerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının bölüm değişkenine göre Kruskal Wallis H Testi sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Bölüm	N	Sıra Ortalaması	Ki-kare Değeri	df	p
Bağımsızlık Tatmini	(1) Öğretmenlik	15	129,33	,174	3	,982
	(2) Antrenörlük	77	126,30			
	(3) Yöneticilik	81	123,12			
	(4) Rekreasyon	75	123,17			
Bağımsızlık Engellenmesi	(1) Öğretmenlik	15	147,50	6,217	3	,102
	(2) Antrenörlük	77	110,21			
	(3) Yöneticilik	81	124,20			
	(4) Rekreasyon	75	134,89			
Yeterlik Tatmini	(1) Öğretmenlik	15	129,27	1,538	3	,674
	(2) Antrenörlük	77	124,64			
	(3) Yöneticilik	81	130,60			
	(4) Rekreasyon	75	116,81			
Yeterlik Engellenmesi	(1) Öğretmenlik	15	140,83	1,139	3	,768
	(2) Antrenörlük	77	122,66			
	(3) Yöneticilik	81	126,78			
	(4) Rekreasyon	75	120,65			
İlişki Tatmini	(1) Öğretmenlik	15	147,80	3,260	3	,353
	(2) Antrenörlük	77	129,30			
	(3) Yöneticilik	81	115,39			
	(4) Rekreasyon	75	124,75			
İlişki Engellenmesi	(1) Öğretmenlik	15	126,33	,898	3	,826
	(2) Antrenörlük	77	120,44			
	(3) Yöneticilik	81	122,40			
	(4) Rekreasyon	75	130,58			
SPİDÖ	(1) Öğretmenlik	15	153,00	2,757	3	,431
	(2) Antrenörlük	77	120,81			
	(3) Yöneticilik	81	121,40			
	(4) Rekreasyon	75	125,94			

Tablo 7’de Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaç durumları ile bölüm değişkeni arasında yapılan Test sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 8. Katılımcıların sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının branş değişkenine göre Kruskal Wallis H Testi sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Branş	N	Sıra Ortalaması	Ki-kare Değeri	df	p
Bağımsızlık Tatmini	(1) Bireysel	99	127,18	1,308	2	,520
	(2) Takım	137	120,92			
	(3) Yapmıyorum	12	143,21			
Bağımsızlık Engellenmesi	(1) Bireysel	99	119,44	1,392	2	,499
	(2) Takım	137	129,16			
	(3) Yapmıyorum	12	112,96			
Yeterlik Tatmini	(1) Bireysel	99	130,00	,990	2	,609
	(2) Takım	137	120,98			
	(3) Yapmıyorum	12	119,33			
Yeterlik Engellenmesi	(1) Bireysel	99	118,34	1,460	2	,482
	(2) Takım	137	129,42			
	(3) Yapmıyorum	12	119,13			
İlişki Tatmini	(1) Bireysel	99	122,16	1,760	2	,415
	(2) Takım	137	128,23			
	(3) Yapmıyorum	12	101,17			
İlişki Engellenmesi	(1) Bireysel	99	124,96	,039	2	,981
	(2) Takım	137	123,89			
	(3) Yapmıyorum	12	127,67			
SPİDÖ	(1) Bireysel	99	125,20	,217	2	,897
	(2) Takım	137	124,82			
	(3) Yapmıyorum	12	115,13			

Tablo 8’de spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaç durumları ile spor branşı değişkeni arasında yapılan test sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 9. Katılımcıların sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının gelir durumu değişkenine göre Kruskal Wallis H testi sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Gelir	N	Sıra Ortalaması	Ki-kare Değeri	df	p
Bağımsızlık Tatmini	(1) Kötü	37	135,01	,966	2	,617
	(2) Orta	151	122,19			
	(3) İyi	60	123,83			
Bağımsızlık Engellenmesi	(1) Kötü	37	129,74	4,134	2	,127
	(2) Orta	151	117,46			
	(3) İyi	60	138,99			
Yeterlik Tatmini	(1) Kötü	37	128,24	,287	2	,866
	(2) Orta	151	125,11			
	(3) İyi	60	120,67			
Yeterlik Engellenmesi	(1) Kötü	37	137,65	2,933	2	,231
	(2) Orta	151	118,46			
	(3) İyi	60	131,59			
İlişki Tatmini	(1) Kötü	37	124,43	,077	2	,962
	(2) Orta	151	123,65			
	(3) İyi	60	126,68			
İlişki Engellenmesi	(1) Kötü	37	126,99	,564	2	,754
	(2) Orta	151	121,88			
	(3) İyi	60	129,56			
SPİDÖ	(1) Kötü	37	138,78	3,628	2	,163
	(2) Orta	151	117,71			
	(3) İyi	60	132,79			

Tablo 9’da spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaç durumları ile gelir durumu değişkeni arasında yapılan test sonucu istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

4. Tartışma ve Sonuç

Spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sporda psikolojik ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmaya, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi’nde öğrenim gören, 248 öğrenci gönüllü katılım sağlamıştır. Araştırmaya katılım sağlan öğrencilerin sporda psikolojik ihtiyaçlarının düzeylerinin belirlenmesinde tanımlayıcı istatistikler kullanılmış ve öğrencilerin sporda psikolojik ihtiyaçlar puan ortalamalarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçlarını inceleyen Çivitçi (2012), araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin psikolojik ihtiyaç puan ortalamalarının orta düzeyde olduğunu saptanmıştır. Alan yazın incelendiğinde üniversite öğrencilerinin psikolojik ihtiyaç puanları orta düzeyde olduğu görülmüştür. Genel anlamda bu durum

üniversite öğrencilerinin genel toplumun ortalamasını yansıtan bir geleneksel yapıdan bir araya gelmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızda spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerinin psikolojik ihtiyaç durumları yaş değişkenine göre incelenmiş ve bu iki değişken arasında farklılaşma saptanmamıştır. Bireysel ve takım sporları ile uğraşan sporcuların psikolojik ihtiyaçları inceleyen Gezer (2018) yaş değişkeni ve psikolojik ihtiyaç arasında farklılaşmanın olmadığını saptamıştır. Hem araştırmamızda hem de Gezer (2018) tarafından ulaşılan bu sonuç; üniversite eğitiminin çok geniş bir yaş skalasına dayanmadığını ve 18-24 yaş bireyleri kapsadığını göstermektedir. Araştırma kapsamında elde edilen bu sonuç Gezer (2018) tarafından yapılan araştırmayı destekler niteliktedir.

Spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sporda psikolojik ihtiyaçlarını cinsiyet değişkenine göre inceleyen Özlü vd. (2022), üniversite öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaçlarının bu değişkene göre değişkenlik gösterdiğini saptamıştır. Bunun yanında Öner (2019) ve Kılıç ve Gürer (2019) tarafından yapılan araştırmalarda cinsiyet değişkenine göre psikolojik ihtiyaçların farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Spor bilimleri öğrencilerinin sporda psikolojik ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada da öğrencilerin sporda psikolojik ihtiyaçları cinsiyet değişkenine göre incelenmiş ve bu iki değişken arasında farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmamız kapsamında elde edilen bu bulgu Özlü vd. (2022), Öner (2019) ve Kılıç ve Gürer (2019) tarafından ulaşılan sonuçları desteklemektedir.

Üniversite öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçlarını sınıf değişkenine göre inceleyen Acun (2018) bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını tespit etmiştir. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde gerçekleştirilen bu araştırma ise; 1. Sınıf öğrencilerinin bağımsız tatmini alt boyut puan ortalamaları 4. Sınıf öğrencilerine oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızda elde edilen bu bulgu, Acun (2018) tarafından ulaşılan araştırma sonucu ile benzerlik göstermektedir. Araştırmamızda elde edilen bu bulgu; lisans eğitimleri için daha özgür bir yaşam tarzına sahip olan 1. Sınıf öğrencilerin kendi kararlarını hür iradeleri ile verebileceği düşüncesinden ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bölüm değişkenine göre öğrencilerin sporda ihtiyaçlarının belirlendiği bu araştırmada, bu iki değişken arasında farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin spor psikolojik ihtiyaçlarını belirleyen Özlü vd. (2022) bu iki değişken arasında farklılaşmanın bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Özlü vd. (2022) tarafından ulaşılan bu sonuç araştırmamızın bulgusuyla benzerlik göstermektedir.

Spor branşı değişkenine göre sporda psikolojik ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik yapılan incelemeler sonucunda; mevcut araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin spor branşları ve sporda psikolojik ihtiyaçlarının değişmediği saptanmıştır. Gezer (2018) ise spor branşı değişkenine göre psikolojik ihtiyaçların değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Gezer (2018) tarafından ulaşılan araştırma sonucu ile mevcut araştırma bulguları benzerlik göstermemektedir. Araştırmamızda elde edilen bu sonuç spor yapsın ya da yapmasın, spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin kendilerini yeterli görerek, gerekli olan psikolojik doyuma ulaştıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin gelir durumlarına göre sporda psikolojik ihtiyaçlarının belirlendiği bu araştırmada, gelir durumu ve psikolojik ihtiyaç arasında farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçlarını gelir durumu değişkenine göre inceleyen Gezer (2018) bu iki değişken arasında farklılaşma olmadığını tespit ederken Acun (2018) üniversite öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçlarının gelir durumu değişkenine göre farklılaştığını tespit edilmiştir. Araştırmamızda tespit edilen bu bulgu, Gezer (2018)

tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik gösterirken, Acun (2018) tarafından ulaşılan sonuçlar ile benzerlik göstermemektedir. Bunun sebebinin farklı zamanlarda ve farklı örneklem gruplarına uygulanması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Öneriler

Spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sporda psikolojik ihtiyaçlarının belirlenebilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada sonuç olarak; yaş değişkenine göre öğrencilerin bağımsız tatmini alt boyutunda puan ortalamalarının farklılaştığı, bunun yanında sporda psikolojik ihtiyaç durumlarının tüm alt boyutlarda orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç doğrultusunda; spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçlarının desteklenmesi, buna yönelik sosyal ortamların oluşturulması ve öğrencilerinin psikolojik açıdan gelişimlerinin arttırılmasına yönelik uygulamalara yer verilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- ACUN, A. (2018). *Sporcu ve Sedanter Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş ve Temel Psikolojik İhtiyaçlarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Gaziantep.
- ALTINIŞIK, Ü., TURHAL, S. N., ÇELİK, A. ve YETİM. A. A. (2020). Employability perceptions of sports manager candidates. *Ambient Science*. 07(Sp1), 275-279.
- ALTINIŞIK, Ü., İLHAN, E. L. ve KURTİPEK, S. (2021). Zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık: Spor yöneticisi adayları üzerine bir araştırma. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(2), 79-90. DOI: 10.33459/cbubesbd.973598.
- ALTINIŞIK, Ü. ve ÇELİK, A. (2021). Investigation of Service Quality Perceived by Fitness Center Consumers. *Pakistan Journal of Medical & Health Sciences*, 10(15), 3225-3229.
- BAYMUR, F. (1994). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- BHAVSAR, N., BARTHOLOMEW, K. J., QUESTED, E., GUCCIARDI, D. F., THÖGERSEN-NTOUMANİ, C., REEVE, J., SARRAZİN, P., ve NTOUMANİS, N. (2020). Measuring psychological need states in sport: theoretical considerations and a new measure. *Psychology of Sport and Exercise*, 47, 101617.
- BÜLBÜL, A. ve AKYOL, G. (2020). Sporda Psikolojik İhtiyaçlar Durum Ölçeği (SPİDÖ): Türkçe Uyarlaması, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 31(4), 163-173.
- CHEON, S. H., REEVE, J., LEE, Y., NTOUMANİS, N., GİLLET, N., KİM, B. R. ve SONG, Y. G. (2019). Expanding autonomy psychological need states from two (satisfaction, frustration) to three (dissatisfaction): A classroom-based intervention study. *Journal of Educational Psychology*, 111(4), 685.
- COSTA, S., NTOUMANİS, N. ve BARTHOLOMEW, K. J. (2015). Predicting the brighter and darker sides of interpersonal relationships: Does psychological need thwarting matter? *Motivation and Emotion*, 39(1), 11-24.
- CÜCELOĞLU, D. (2019). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇETİNER, H. B. (2021). Taekwondo Sporcularının Sporda Zihinsel Dayanıklılık Düzeyinin Antrenör-Sporcu İlişisine Olan Etkisinde Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolü. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.
- ÇİVİTÇİ, A. (2012). Üniversite Öğrencilerinde Genel Yaşam Doyumu ve Psikolojik İhtiyaçlar Arasındaki İlişkiler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 321-336.
- DECI, E. L. ve RYAN, R. M. (2000). The what and why of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268.
- DUMANGÖZ, P.D. (2022). COVID-19 and Youth Sports: Psychological, Developmental and Economic Impacts. M. Yenilmez İnce ve G. Ersöz (Eds.), In Sport Management,

- Innovation and the COVID-19 Crisis (Chapter Five). London: Routledge Taylor&Francis Group.
- GEZER, H. (2018). *Bireysel ve Takım Sporları ile Uğraşan Üniversite Öğrencilerinin Temel Psikolojik İhtiyaçlarının Belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spor Yönetimi Anabilim Dalı, Erzurum.
- GLASSER, W. (1999). *Kişisel Özgürlüğün Psikolojisi*. Çeviren: Müge İzmirli. İstanbul: Hayat Yayınları.
- GÜLER, Ş. (2022). *Egzersiz Liderlerinin Özliderlik Alguları ile Egzersiz Katılımcılarının Temel Psikolojik ihtiyaçları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- GÜRER, B. ve KILINÇ, Z. (2019). Doğa Sporları Yapanların Temel Psikolojik İhtiyaçlarının Zihinsel Dayanıklılığa Etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2), 222-233.
- HOCAOĞLU, M. (2022). *Temel Psikolojik İhtiyaçların Spor Tüketimi ve Katılım Sıklığı Bakımında İncelenmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- KARASAR, N. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri (28. basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KASSER, V. G. ve RYAN, R. M. (1999). The relation of psychological needs for autonomy and relatedness to vitality, well-being, and mortality in a nursing home 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(5), 935-954.
- KAŞKA, F. (2022). *Fitness Egzersizi Yapan Bireylerde Temel Psikolojik İhtiyaçlar ve Egzersiz Bağımlılığı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Anabilim Dalı, Aydın.
- KUZGUN, Y. (2009). *Mesleki Gelişim ve Danışmanlığı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ÖNER, Ç. (2019). Egzersiz Katılımcılarının Temel Psikolojik İhtiyaçları ve Mental İyi Oluşlarının İncelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 159-174.
- ÖZLÜ, K., ÇEKİN, R. ve KURNAZ, F. (2022). Spor Bilimleri Fakültesinde Okuyan Öğrencilerin Sporda Psikolojik İhtiyaçlarının İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 48-65.
- SALAR, B., HEKİM, M. ve TOKGÖZ M. (2012). 15-18 yaş grubu takım ve ferdi spor yapan bireylerin duygusal durumlarının karşılaştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(6):123-135.
- SELEN, S. (2022). *Psikolojik İhtiyaç Doyumu, Yaşam Doyumu ve Tükenmişliğin Üniversite Öğrencilerinin Akademik Motivasyonlarıyla İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- ULUÇ, E. A. (2022). Badmintoncuların Müsabaka Öncesi Motivasyon Kaynakları ve Kaygı Durumlarının İncelenmesi. *Uluslararası Türk Spor ve Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, 2(1), 39-54.

- WILLIAMS, G. C., HEDBERG, V. A., COX, E. M. ve Deci, E. L. (2000). Extrinsic Life Goals and Health-Risk Behaviors in Adolescents 1. *Journal of applied social psychology*, 30(8), 1756-1771.
- WILSON P.M., ROGERS W.T., RODGERS W.M. ve WILD T.C. (2006). The psychological need satisfaction in exercise scale. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 28:231–251.

CHAID Analizi ile Türkiye’de Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarının İncelenmesi¹

Tuğçe AYDIN², Elvan HAYAT³

Arastırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 22.11.2022

Kabul Tarihi: 20.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 22.11.2022

Acceptance Date: 20.12.2022

Özet

Cepten yapılan sağlık harcamaları, bireylerin sağlık hizmetlerinden yararlanmak için doğrudan hizmet sunuculara yaptığı ve kendilerine geri ödemesi yapılmayan harcamalar olarak tanımlanmaktadır. Bireyleri, haneleri ve sağlık sektörü finansmanını etkileyen cepten sağlık harcamalarının belirleyicilerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada “Türkiye’de bireylerin ve hanehalkının cepten sağlık harcaması yapmalarında etkili olan demografik değişkenler nelerdir?” sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de hane halklarının yapmış oldukları cepten sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin karar ağacı algoritmalarından biri olan CHAID algoritması ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yayınladığı 2019 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) verileri elde edilerek CHAID analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre; hanelerin cepten sağlık harcaması yapıp yapmama durumunu etkileyen en önemli değişkenin “reel gelir” değişkeni olduğu belirlenmiştir. Reel gelirin çeşitli düzeylerine göre de “hanede 65 yaş üstü birey olup olmaması”, “hanehalkı reisinin medeni durumu” ve “hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması” değişkenleri cepten sağlık harcaması yapıp yapmama durumunu etkileyen önemli değişkenler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cepten yapılan sağlık harcaması, CHAID analizi, hanehalkı bütçe anketi

Investigation of Out-of-Pocket Health Expenditures in Turkey with CHAID Analysis

Abstract

Out-of-pocket health expenditures are defined as non-refundable expenditures made by individuals and household directly to service providers to benefit from health services. It is quite important to identify the determinants of out-of-pocket health expenditures that affect individuals, households, and health sector financing. In this study, it has been tried to seek an answer to the question "What are the demographic variables that affect the out-of-pocket health expenditures of individuals and households in Turkey?" This study, considering this problem statement, it is aimed to determine the factors affecting the out-of-pocket health expenditures of households in Turkey with the CHAID algorithm which is one of the decision tree algorithms. CHAID analysis has been carried out by obtaining the 2019 Household Budget Survey (HBS) data published by the Turkish Statistical Institute (TUIK). According to the analysis findings; It has been determined that the most important variable affecting whether or not households make out-of-pocket health expenditures is the “real income” variable. According to the various levels of the real income variable, the variables "whether there is an individual over the age of 65 in the household", "the marital status of the head of the household" and "whether there is an individual under the age of 5 in the household" are determined as the important variables affecting the out-of-pocket health expenditure.

Keywords: Out-of-pocket health expenditures, CHAID analysis, Household Budget Survey

¹Bu çalışma Tuğçe AYDIN tarafından Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalında Tamamlanan “Türkiye’de Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarının Lojistik Regresyon ve CHAID Analizi ile İncelenmesi” başlıklı YL tezinden üretilmiştir.

²Bilim Uzmanı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, aydin.tugce18@gmail.com, ORCID no: 0000-0002-4118-0410.

³Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, elvan.hayat@adu.edu.tr, ORCID No:0000-0001-8200-8046.

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 1978 yılında yapılan tanıma göre, sağlık “*sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil; bedence, mental ve sosyal yönden tam bir iyilik hali*”dir. DSÖ ayrıca sağlık kavramına ilişkin olarak “*Mümkün olan en yüksek sağlık standardına sahip olmak; ırkı, dini, politik inancı, ekonomik ve sosyal durumu gözetilmeksizin, her insanın temel haklarından biridir*” ifadelerine de yer vermektedir (WHO, 2014). Bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda sağlık hakkının, bireysel ve toplumsal yönlü temel bir hak olmakla birlikte, sağlık hizmetlerinin de herhangi bir sınıfsal ayırım yapılmadan tüm bireyler için erişilebilir olması gereklidir. Bireylerin sağlık hizmetine olan ihtiyaçlarının öngörülemeyen niteliği nedeniyle sağlık hizmeti kullanımı ve sağlık hizmetlerine erişim bireylere ve hanehalkına finansal yükler getirebilmekte ve refah düzeylerini azaltmaktadır.

Ön ödeme mekanizması bulunmadan, bireylerin ve hanelerin sağlık hizmetlerinden yararlanmak için gönüllü olarak kabul ettiği ve kendilerine geri ödemesi yapılmayan sağlık harcamaları cepten yapılan sağlık harcamaları (out of pocket health payments) olarak tanımlanmaktadır. Bu harcamaların özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarının finansmanına ilave kaynak yaratmak ve maliyetleri düşürmek gibi olumlu etkilerinin olmasının yanı sıra hanehalkının zorunlu ihtiyaçlarından feragat etme, borçlanma vb. durumlarla karşılaşması sonucu yoksullaşmasına sebep olarak önemli sorunlara yol açtığı da literatürde farklı ülkelerde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Özgen, 2007; Özgen Narcı vd., 2015).

Sağlık hizmetleri finansmanı, topluma arzu edilen düzeyde sağlık hizmeti sağlanması için gerekli olan mali kaynakların kamu veya piyasa kaynaklarıyla elde edilmesi olarak tanımlanabilir. Serbest piyasa koşullarında sağlık hizmetlerinin finansmanı cepten yapılan sağlık harcamaları ve özel sağlık sigortası olarak ortaya çıkmaktadır (Çelikay ve Gümüş, 2010: 187). Hanelerin sağlık hizmetlerine ulaşmak için yaptıkları tüm ödemeler olarak da bilinen cepten sağlık harcamaları, ön ödeme mekanizmasının olmadığı ve hizmeti alan kişi tarafından hizmet anında doğrudan hizmeti veren sunucuya yaptığı ödemeleri ifade etmektedir (WHO, 2005: 2; WHO, 2004: 19). Muayene ücretleri, ilaç veya hastaneye ödenen faturalar bu harcamalara dahildir. WHO (2005) ise, sağlık hizmetlerine ulaşım esnasındaki ulaşım, gıda vb. harcamaları bu harcamaların kapsamı dışında tutmaktadır. Yapılan herhangi bir sağlık harcamasının cepten yapılan harcama sayılabilmesi için, birey veya hanehalkı tarafından ve doğrudan hizmet sunucusuna yapılan bir harcama olması gerekir. Özetle, cepten yapılan sağlık harcaması, yapılan tüm harcamalardan birey ya da hanehalkına geri ödeme ve yardımlar çıkarıldıktan sonra kalan miktardır (Özgen vd., 2010: 3). Bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşmak için önceden yaptığı ödemeler cepten sağlık harcamaları olarak adlandırılmamaktadır. Örneğin, sosyal güvenlik fonları ve özel sağlık sigortaları için gerçekleştirilen prim ödemeleri cepten sağlık harcaması değildir (Kaya, 2010: 88).

Sağlık hizmetleri finansmanında yer alan cepten sağlık harcamalarının kontrolünü sağlamak hem kamunun hem de hanehalkının sağlık harcamaları için ayırmış oldukları payı daha etkin ve verimli kullanmasına yardımcı olacaktır. Bireyleri, haneleri ve sağlık sektörü finansmanını etkileyen cepten sağlık harcamalarının belirleyicilerinin tespit edilmesi bireyler açısından da ülkeler açısından da büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de hanehalkının cepten sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin CHAID analiziyle tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan 2019 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) verileri analiz edilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Çalışmanın izleyen bölümünde cepten

yapılan sağlık harcamaları ile ilgili literatür özeti yer almaktadır. Yöntem bölümünde CHAID algoritması hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ampirik analiz bölümünde, 2019 yılı HBA'nın kapsamı hakkında bilgiler verildikten sonra analize dahil edilen değişkenlere ilişkin özet istatistikler sunulmuştur. Daha sonra CHAID analizi bulguları yorumlanmıştır. Literatürde cepten sağlık harcamalarının analizinde kullanılan metotların genellikle regresyon temelli modeller olduğu görülmüştür. Karar ağacı algoritmaları ile TÜİK-HBA verisi kullanarak cepten yapılan harcamaların incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması yönüyle de çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Özeti

Literatürde makroekonomik değişkenler kullanılarak veya hanehalkı verilerinden yararlanılarak sağlık harcamalarının incelendiği pek çok çalışma yer almaktadır. Hanehalkı verileri kullanılarak yapılan çalışmaların, genel olarak hanehalkının toplam sağlık harcaması içindeki payı ile hanehalkı ve birey üzerinde oluşturduğu katastrofik etkilere yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Sosyoekonomik faktörlerin yanı sıra yoksulluk, engelli olma durumu ve yaşlılık gibi faktörlerin de cepten sağlık harcaması yapma durumu üzerindeki etkileri sıkça incelenmiştir. Bu bölümde cepten sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin yer aldığı çalışmalardan bazıları özetlenmeye çalışılmıştır.

Malik ve Syed (2012) çalışmalarında Pakistan'da yapılan cepten sağlık harcamalarının sosyoekonomik etkenlerini incelemiştir. Pakistan Entegre Hanehalkı Ekonomik Anketi verilerinden elde edilen 76520 gözlemden oluşan veri setine EKK modelleri uygulayarak çeşitli sosyal ve ekonomik faktörlerin etkilerini incelemiştir. Analizlerin sonucunda harcamaların sırasıyla gıda dışı harcamalar, okur yazarlık, yakın zamanda doğum yapma, içme suyu temizliği, tuvalet temizliği ve belirli bölgelerde bulunma ile arttığını tespit etmişlerdir. Aynı zamanda erkek hane reisi, tuğla bina, çocuk sahibi, yaşlı bulunmayan ve beyaz yakalı çalışanı bulunan hanelerin sağlık harcamalarının azaldığını saptamışlardır.

Kaya (2012) çalışmasında, 2010 yılı TÜİK HBA kullanılarak cepten yapılan sağlık harcamalarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre, hane reisinin sigortalılık durumu CSH yapma olasılığı üzerinde etkili bir değişkendir, hane reisinin isteğe bağlı sigorta kapsamında olması durumunda hanelerin CSH yapma olasılığının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Hane reisinin kadın olduğu haneler ile hane reisinin evli olduğu hanelerin referans kategorilere göre CSH yapma olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Hanede 65 yaş üstünde bireylerin olduğu, 5 yaş altında bireylerin olduğu ve engelli bireylerin olduğu hanelerde bu grupların olmadığı hanelere göre CSH yapma olasılıklarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Brinda v.d. (2014) çalışmalarında Tanzanya'daki cepten ve katastrofik sağlık harcamalarının ilişkilerini araştırmıştır. 7279 gözlemden oluşan veri setine uyguladıkları lineer ve lojistik regresyon sonucunda yetişkinlerde yaş, kadın olma, obezite ve iş görebilecek derecede engelliliğin, yaşlılarda ise iş görebilecek derecede engelliliğin ve geleneksel tedavi sağlayıcıların (fitoterapi ve inanç tabanlı tedavi) cepten sağlık harcamalarını gözle görülür biçimde arttırdığını, eğitim durumunun artmasının tüm gelir, yaş, engel ve hane büyüklüğü gruplarında cepten sağlık harcaması miktarını azalttığını tespit etmişlerdir. Araştırmacılar aynı zamanda hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı reisinin iş kolu, hanehalkı içerisindeki kronik hastalığı olan bireylerin ve aile içi şiddetin katastrofik harcama yapma olasılığını büyük ölçüde arttırdığını saptamışlardır.

Brinda v.d. (2015) çalışmalarında Hindistan'da yaşayan yaşlıların sağlık hizmetleri kullanımı, katastrofik sağlık harcamaları ve cepten ödemelerini incelemiştir. 2414 kişinin verilerini sıfır değer ağırlıklı negatif binom regresyonu ve Heckman seçim kriterli regresyon

modelleriyle incelemiştir. Analiz sonuçlarında engelli, düşük gelirli olan, şeker, hipertansiyon, kronik pulmoner hastalık, kalp hastalığı veya verem hastası olan kişilerde cepten sağlık harcamalarının daha fazla olduğunu ve kronik hastalığa sahip veya sağlık hizmetlerine erişimi az olan kişilerin ise katastrofik harcama yapma olasılığının daha fazla olduğunu saptamışlardır.

Da Silva v.d. (2015) Güney Brezilya'daki Pelotas şehrindeki çocukların cepten sağlık harcamalarının belirleyicilerini incelemiştir. 2004 yılında üç adımda yapılan kohort çalışmasının verilerinin kullanıldığı analizde, 3800 bireye ait veriler panel tobit modeliyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarında anneleri tarafından sağlıklı kabul edilen çocukların ilaç masraflarının diğer çocuklara kıyasla %20 daha az olduğunu, çocuğuna bir kez sağlık harcaması yapan annelerin tekrar harcama yapma beklentilerinin diğerlerine kıyasla %58 azaldığını saptamışlardır. Hanehalkı gelirindeki %1'lik artışın beklenen ilaç harcamasını %16 arttırdığını, bu oranın özel sağlık sigortası olan çocuklarda ise %26 olduğunu belirtmişlerdir.

Misra v.d. (2015) Kuzey Hindistan'daki Lucknow şehrinde yaşayan 400 haneye ait verilerle yaptıkları çalışmada katastrofik sağlık harcamalarının dağılımını ve belirleyicilerini incelemiştir. Yaptıkları iki aşamalı kümeleme, logit ve istatistiki analizlerde (ANOVA, dağılım vs.) elde ettikleri sonuçlardan yola çıkarak sağlık harcamalarının en önemli belirleyicilerinin kişi başına düşen gelir dilimi, hasta olunan gün sayısı ve hastaneye yatma olduğunu saptayarak bu durumdan en çok fakir hanelerin etkilendiğini ve bu yüzden hükümetin ve hanelerin söz konusu katastrofik harcamaları azaltmak adına önlemler alması gerektiğini önermiştir.

Amaya-Lara (2016) çalışmasında cepten sağlık ödemeleri kaynaklı katastrofik harcamaları ve bu harcamaların nedenlerini araştırmıştır. 2011 yılı ulusal nüfus sayımı verileri içerisinde alınan yaklaşık 25000 gözlemlenir bir veri setine uyguladığı probit analiziyle örneklemin %9,6'sının bir çeşit katastrofik harcama yaptığını ve bu harcamaların ülkenin Pacifica ve Atlantica bölgelerinde olma olasılığının daha fazla olduğunu görmüştür. Ayrıca geniş ailelerin, çocuk ve yaşlı bulunduran hanelerin, kırsal kesimde yaşayanların ve sağlık sigortası olmayanların da bu oranı arttırdıklarını tespit etmiştir.

Giovanis ve Özdamar (2017), 2002-2011 dönemini kapsayan çalışmalarında TÜİK- HBA veri seti kullanılarak, eğilim skoru eşleştirme yöntemiyle oluşturulan sözde panel verilerle farkların farkı yöntemini uygulamıştır. Kamu sağlık sigortasına sahip kişilerin yeşil kart sahipleri ya da sigortasız kişilere göre daha az cepten sağlık harcaması yaptıkları ve 2008 reformu ile kamu sigortasına sahip kişiler ile yeşil karta sahip kişilerin cepten sağlık harcaması farklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çınaroğlu (2020), çalışmasında, 2012 yılı HBA verileriyle Copas testi ve istatistiksel daraltıcı modeller kullanarak cepten yapılan sağlık harcamasını tahmin etmiş ve model performanslarını karşılaştırmıştır. EKK yöntemi en iyi performansa sahip model olmuştur, Lasso regresyon modelinin Ridge regresyon modeline göre daha iyi performansa sahip olduğu ve modele en fazla katkısı olan değişkenin ödeme gücü değişkeni olduğu belirlenmiştir.

Ecevit v.d. (2018) çalışmasında, Türkiye Cumhuriyetlerinde sağlık harcamalarının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla 1995-2015 dönemi verileriyle panel veri analizi gerçekleştirilerek, uzun dönem katsayıların tahmininde Panel Dinamik EKK (PDOLS) yöntemini kullanmıştır. Analiz sonucunda, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğu, kişi başına sağlık harcamalarının kentleşme, kişi başına reel gelir ve 65 yaş üstü nüfus değişkenleri tarafından belirlendiği bulgularına ulaşılmıştır.

Hayat ve Ertekin (2020), OECD ülkelerinde cepten yapılan sağlık harcamalarının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 2000-2016 dönemi verilerini kullanarak Dinamik Panel Veri Analizi yapmıştır. Bulgular sonucunda, ekonomik büyümenin CSH'nı arttırmasının yanı sıra, kamu sağlık harcamaları artıkça CSH'nın azaldığı, yaş bağımlılık oranı artıkça CSH'nın payının arttığı gözlemlenmiştir.

3. Yöntem

Veri madenciliğinin alt dallarından biri olan karar ağaçları, veri setini ağaç dallarına benzeyen bölümlere ayıran algoritmalarıdır. Bu bölümler kökü en üste olan ters çevrilmiş bir ağaca benzeyen karar ağaçlarını oluştururlar. Araştırılmak istenen konu, kök içine yerleştirilir. Araştırılmak istenen konuyu etkileyen faktörler de oluşan ağacın düğümlerinde yer alır. Bu düğümler belli kurallara göre ayrılır ve en sonunda araştırılmak istenen konu ve onu etkileyen faktörler arasındaki ilişkiyi gösterir (de Ville, 2006: 2). CHAID (Chi-square automatic interaction detection-Ki-kare otomatik etkileşim belirleme) algoritması, potansiyel olarak çok sayıda kategorik bağımsız (açıklayıcı/tahmin edici) değişkeni tek bir kategorik bağımlı değişken ile ilişkilendiren analizlerde yararlı olan özyinelemeli (recursive- kendi kendine tekrar eden) bir bölünme yöntemidir (Magidson ve Vermunt, 2005: 177). AID çözümlene tekniğinin bir uzantısı olan CHAID algoritması 1980 yılında Kass tarafından önerilmiş ve Magidson tarafından geliştirilerek günümüzdeki kullanımına sahip olmuştur (Albayrak ve Yılmaz, 2009). CHAID algoritması tıp, psikoloji, pazarlama, finans, eğitim gibi pek çok alanda uygulama alanı bulmuştur (Doğan ve Özdamar, 2003; Altan vd, 2015; Akgün ve Kilmen, 2022).

CHAID algoritmasında ağaç yapısının dallanma kriteri için kullanılacak test, bağımlı değişken sürekli ise F testi, kategorik ise ki-kare testi olmaktadır. Ağacın ilk dalını en küçük p değerine sahip değişken oluşturur. Sürekli ve kategorik değişkenler aynı anda analize dahil edilir. CHAID yarı parametrik bir istatistiksel yöntem olduğundan, bu teknik uygulanırken parametrik istatistiksel tekniklerin varsayımlarının sağlanması gerekmemektedir. CHAID analizi kayıp değerlerden etkilenmekte ancak kayıp değerleri gruplandırarak p değeri hesaplamalarına dahil etmektedir. CHAID algoritması; birleştirme, dağıtma ve durdurma olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır:

Birleştirme aşaması;

1. Bağımlı değişkenin kategorileri ile her bir açıklayıcı değişkenin kategorileri arasında çapraz tablolar oluşturulur.
2. $2 \times d$ alt tablosunda yer alan en düşük anlamlılığa sahip açıklayıcı değişkenin kategori çiftleri bulunur ve önem derecesi kritik bir değere ulaşmıyorsa kategoriler birleştirilir. Birleştirilen kategoriler tek bir kategori biçiminde ele alınarak bu adım tekrarlanır. Birleştirme işlemi, bağımsız değişkenlerin kategorilerinin birbirleriyle olan birleşimi istatistiksel olarak anlamsız oluncaya kadar devam eder.
3. Üç ve daha fazla orijinal kategorinin birleşmesiyle oluşan bileşik kategoriler için, birleşmenin çözülebileceği en önemli ikili bölünmeler bulunur. Eğer anlamlılık kritik değerinin üstünde ise bölünme gerçekleştirilir ve aşama 2'ye geri dönlür.

Dağıtma aşaması;

4. Optimal olarak birleştirilen bağımsız değişkenlerin, anlamlılık değerleri hesaplanır ve en büyük değere sahip olan diğerlerinden ayrılır. Eğer bu değer kritik değerden büyük ise, veriler bu birleştirilmiş kategorilere göre alt gruplara bölünür.

Durdurma aşaması;

5. Veri setinde yer alan ve henüz analiz edilmemiş her veri için 1. adıma dönülür.

Aşama 4'de kontenjans tablosunun anlamlılığının test edilmesi gerekir. Eğer tablodan herhangi bir indirgenme yok ise χ^2 testi kullanılabilir. Aksi durumda ise dikkatli olunması gerekmektedir çünkü algoritma maksimum boyutlu olasılık tablosu varsayımı altında inşa edilmiştir. Bu durumda Bonferroni sonuçlarından yararlanır. χ^2 ile Bonferroni düzeltilmiş p değeri hesaplanır. Üç farklı bağımsız değişken türü için, c kategoriye sahip ($1 \leq r \leq c$) bağımsız değişken için Bonferroni çarpanlarının formülleri aşağıdaki gibidir (Kass, 1980):

Sıralama ölçeği ile kategorileri belirlenen değişkenler monoton açıklayıcı değişkenler olarak ifade edilir. Böyle açıklayıcı değişkenler için hesaplanan Bonferroni çarpanı aşağıdaki gibidir;

$$B_{monotonik} = \binom{c-1}{r-1} \quad (1)$$

Sınıflama ölçeği ile kategorileri ölçülen değişkenler (serbest açıklayıcı değişkenler) için hesaplanan Bonferroni çarpanı aşağıdaki gibidir;

$$B_{serbest} = \sum_{i=0}^{r-1} (-1)^i \frac{(r-i)^c}{i!(r-i)!} \quad (2)$$

Ölçeği belirlenmeyen, diğer açıklayıcı değişkenlerle uyumlu olmayan değişkenler hareketli değişkenler olarak adlandırılır. Bilinmeyen ya da kayıp bir kategorinin olması halinde bu değişkenler oluşmaktadır (Kass, 1980: 122). Burada, Bonferroni çarpanı;

$$B_{hareketli} = \binom{c-2}{r-2} + r \binom{c-2}{r-1} = \frac{r-1+r(c-r)}{c-1} B_{monotonik} \quad (3)$$

şeklinde olmaktadır.

4. Ampirik Analiz

4.1. Veri Seti ve Kullanılan Değişkenler

Türkiye'de ilk kez 1994 yılında yayınlanan HBA, 2002 yılı itibariyle düzenli olarak her yıl yayınlanmaya devam etmiştir. TÜİK tarafından yapılan bu anketin amacı, Türkiye'nin değişim halinde olan sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymaktır. HBA, hanelerin yaşam düzeyi, sosyo-ekonomik yapısı, tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca toplum ihtiyaçlarının belirlenmesinin yanı sıra haneler ya da fertler arasında kullanılabilir gelirin dağılımı ve uygulanan politikaların geçerli olup olmadığına test edilmesi için kullanılan en önemli kaynaklardan biridir (TÜİK, 2020). Ankette yer alan soru kalıpları, 2003 yılından itibaren her yıl ihtiyaçlara göre şekillenen yeni düzenlemelerle birlikte değişiklik göstermektedir. HBA'dan 3 ana grup veri seti elde edilmektedir:

- i. Hane veri seti (hanehalkı sosyo-ekonomik durum değişkenleri): Oturulan konut tipi, konut kolaylıkları, mülkiyet durumu, ısıtma sistemi, sahip olunan eşyalar, ulaştırma araçları vb.
- ii. Tüketim veri seti (tüketim harcaması değişkenleri): Alt harcama gruplarına göre harcama türü ve toplam aylık harcama değeri,
- iii. Fert veri seti (fertlere ilişkin değişkenler): Cinsiyet, yaş, medeni hali, öğrenim durumu ve istihdam durumuyla ilgili değişkenler ile anket ayı ve son bir yılda elde edilen faaliyet ve faaliyet dışı net gelirleri kapsamaktadır (TÜİK, 2020).

COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose-Uluslararası Bireysel Tüketimin Amaca Göre Sınıflaması), hanehalkı tarafından anket ayı içinde yapılan tüm mal

ve hizmet harcamalarını kapsayan ve veri girişi esnasında kullanılan sınıflama sistemidir. Bu sınıflamanın Tüketici Fiyat İndeksi, Satın Alma Gücü ve Hanehalkı Bütçe Anketi'nde kullanılmak için farklı versiyonları bulunmaktadır. COICOP sınıflamasında 12 harcama grubu bulunmaktadır. Bu çalışmada, COICOP sınıflamasında 6. grupta yer alan sağlık harcamaları grubu kullanılacaktır. Sağlık harcamaları; ilaçlar, sağlıkla ilgili aletler (şeker ölçme aleti, tansiyon aleti vb.), tedavi amaçlı kullanılan alet ve malzemeler (gözlük, lens, işitme cihazı, boyunluk vb.), hastane ve hastane dışı tıbbi hizmetler (muayene ücreti, dişçilik hizmetleri, röntgen, tomografi, tahlil vb., hastane yatak, ameliyat, doğum, ambulans vb.) harcamaları kapsamaktadır (TÜİK, 2020).

Cepten yapılan sağlık harcamalarını etkileyen faktörler tespit edilirken, tüketim veri setinde yer alan harcama kalemleri hane bazında toplanmış daha sonrasında ise üç veri seti (tüketim, hane, fert) değişkenleri birleştirilmiştir. Değişkenlerin hane bazında toplanması ile sağlık harcamalarını etkileyen faktörlere ilişkin analizlerin uygulanmasına olanak sağlanmıştır. Bu çalışmada, 2019 yılında TÜİK'in yayınladığı HBA mikro veri setinden yararlanılarak, Türkiye'de hanehalkı tarafından gerçekleştirilen cepten sağlık harcaması (CSH)'ni etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yönelik CHAID Analizi gerçekleştirilmiştir.

2019 HBA, 1 Ocak – 31 Aralık 2019 tarihleri arasında bir yıl süre ile her ay değişen 1296, yıl bazında toplam 15552 hanehalkına uygulanmış, kentsel ve kırsal yerlerde tüketim harcamaları elde edilmiştir (TÜİK, 2020). Bu çalışmada, değişkenlere ilişkin eksik gözlemi bulunan haneler veri setinden çıkarılarak kalan 11139 hanehalkı verisi kullanılarak analizler yapılmıştır. Bağımlı değişken kategorik bir değişkendir ve CSH yapmayan haneler 0, CSH yapan haneler ise 1 olarak kodlanmıştır. Bağımsız değişkenler ise; hane reisine ilişkin olarak "cinsiyet", "medeni durum", "istihdam durumu", "sigortalılık durumu", haneye ilişkin olarak da "hanenin sağlık merkezlerine ulaşımı", "hanede 5 yaş altı birey olup olmaması", "hanede 65 yaş üstü birey olup olmaması" ve "hanede günlük faaliyetlerine engel fiziksel ya da zihinsel problemi olan bireylerin olup olmaması" olarak iki durumlu veya kategorik değişkenlerden oluşmaktadır. Sürekli bağımsız değişken olarak ise "yaş" ve "reel gelir" değişkenleri analize dahil edilmiştir.

Tablo 4.1'de analizde yer alan kategorik bağımsız değişkenler verilmiş ve bu değişkenlerin frekans dağılımları sunulmuştur. Veri setinde toplam 11139 hane bulunmaktadır. Bu haneler içinde 6285 tanesi CSH yapmakta ve 4854 tanesi ise CSH yapmamaktadır.

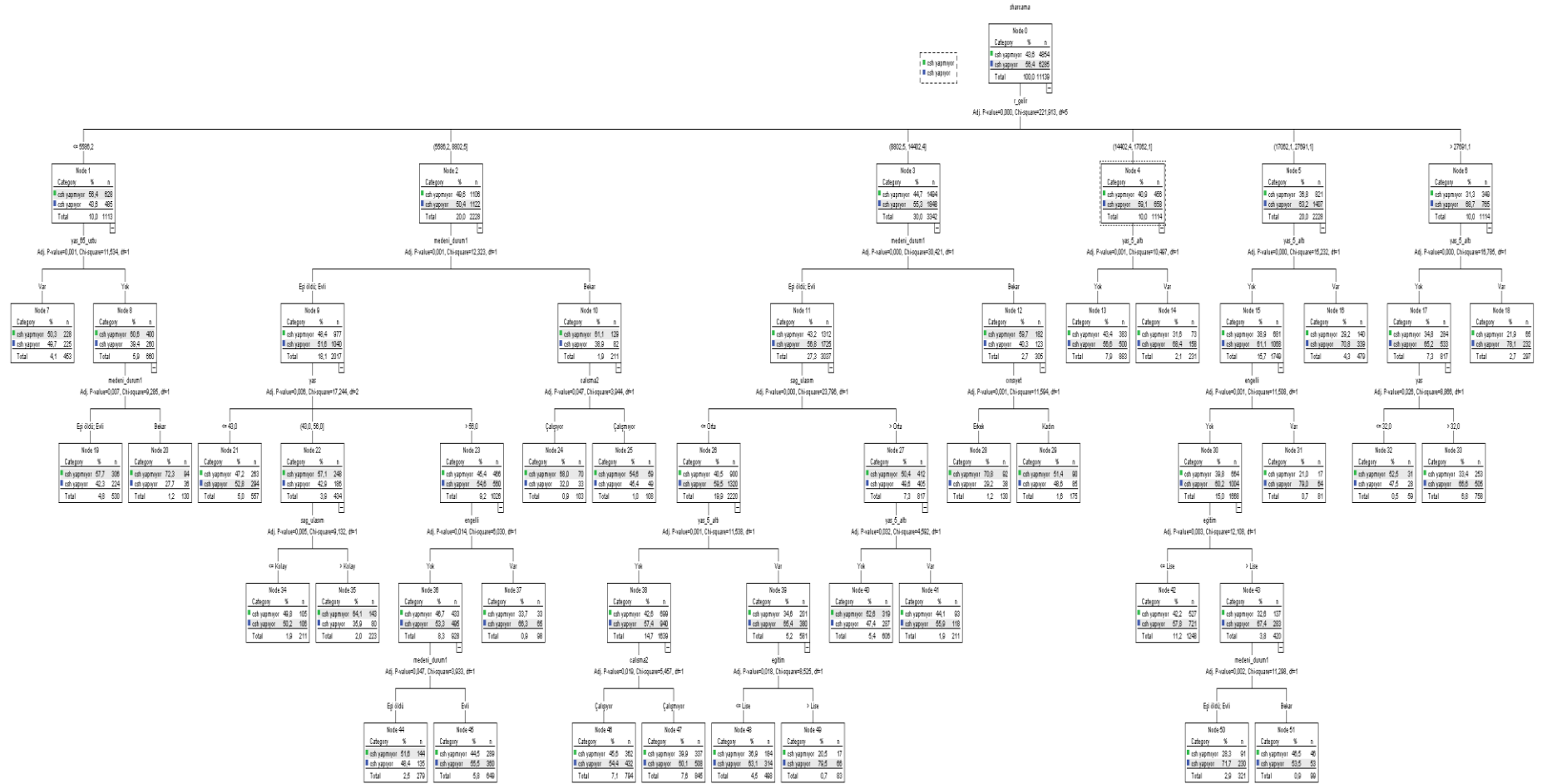
Tablo 4.1. Analizde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Değişkenler		Veri Seti		CSH yapan haneler		CSH yapmayan haneler	
		N	%	n	%	n	%
Hane reisinin cinsiyeti	Erkek	7643	68,61	4398	69,98	3245	66,85
	Kadın	3496	31,39	1887	30,02	1609	33,15
Hane reisinin medeni durumu	Bekar	1039	9,33	449	7,14	590	12,15
	Evlü	8521	76,50	4997	79,51	3524	72,60
	Eşi öldü	1579	14,18	839	13,35	740	15,25
Hane reisinin eğitim durumu	Bir okul bitirmedi	1903	17,08	994	15,82	909	18,73
	İlkokul	4304	38,64	2318	36,88	1986	40,91
	Ortaokul	1346	12,08	745	11,85	601	12,38
	Lise	1685	15,13	974	15,50	711	14,65
	Üniversite	1707	15,32	1120	17,82	587	12,09
Hane reisinin faydalandığı sağlık sigortası türü	YL ve Doktora	194	1,74	134	2,13	60	1,24
	SGK veya GSS	10594	95,11	6010	95,62	4584	94,44
Hane reisinin çalışması durumu	Banka sandığı	33	0,30	25	0,40	8	0,16
	Özel sağlık sigortası	45	0,40	17	0,27	28	0,58
	Diğer	467	4,19	233	3,71	234	4,82
Hanenin sağlık merkezine ulaşabilme durumu	Çalışmıyor	4981	44,72	2815	44,79	2166	44,62
	Çalışıyor	6158	55,28	347	5,52	2688	55,38
	Kolay	7052	63,31	4142	65,90	291	6,00
Hanede 5 yaş ve altı birey olması	Orta	1265	11,36	722	11,49	543	11,19
	Zor	2822	25,33	1421	22,61	1401	28,86
Hanede 65 yaş ve üstü birey olması	Yok	8602	77,22	469	7,46	3912	80,59
	Var	2537	22,78	1595	25,38	942	19,41
Hanede günlük faaliyete engel fiziksel ya da zihinsel problemi olan birey olması	Yok	8126	72,95	4559	72,54	3567	73,49
	Var	3013	27,05	1726	27,46	1726	35,56
Hane reisinin özel sağlık sigortasının olup olmaması	Yok	10465	93,95	5875	93,48	459	9,46
	Var	674	6,05	410	6,52	264	5,44
Hane reisinin özel sağlık sigortasının olup olmaması	Yok	9739	87,43	5362	85,31	4377	90,17
	Var	1400	12,57	923	14,69	477	9,83

4.2. CHAID Analizinden Elde Edilen Bulgular

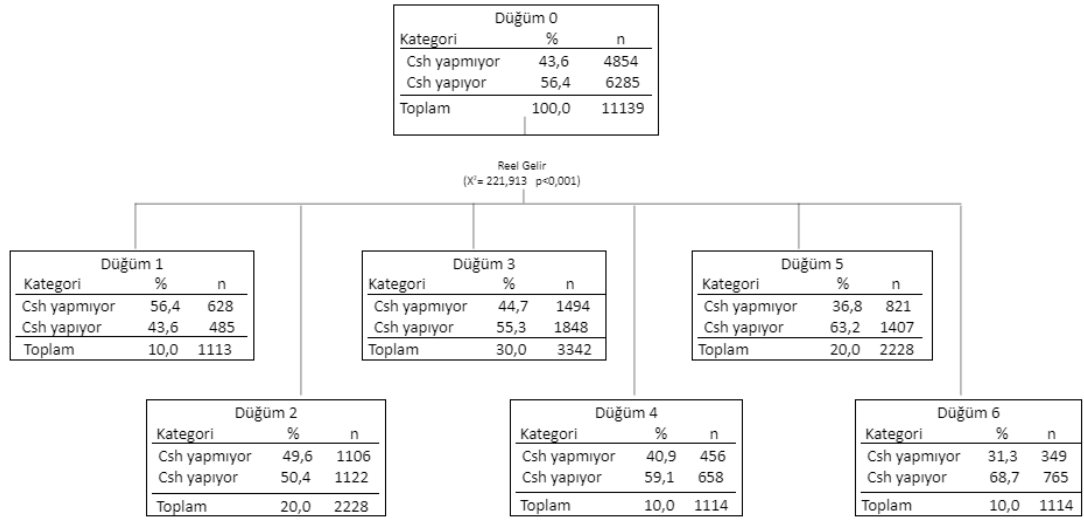
2019 yılı TÜİK-HBA anketi verilerinden yararlanarak bağımlı değişken olarak hanelerin CSH yapma yapmama durumu, bağımsız değişkenler olarak Tablo 4.1’de verilen değişkenler elde edilerek CHAID analizi gerçekleştirilmiş ve analiz bulguları bu bölümde sunulmuştur. CHAID analizi sonucunda 5 dal ve 51 düğümden oluşan ağaç yapısı oluşmuştur ve Şekil 3.1’de verilmiştir.

Şekil 3.1. CHAID Analizi Sonucunda Oluşan Ağaç

CHAID analizi sonucunda, başlangıç düğümünden ((Node 0) oluşan ilk 6 düğüm özete halde Şekil 3.2’de görülmektedir. CHAID analizine göre hanelerin cepten yapılan sağlık harcamasını en iyi açıklayan değişkenin “reel gelir” değişkeni olduğu belirlenmiştir. Bu değişkene göre hanelerin cepten yapılan sağlık harcamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu farklılaşma sonucunda başlangıç düğümünden 6 farklı dallanma olmuştur.

Şekil 3.2. CHAID Analizi Sonucunda Başlangıç Düğümünün Dalları (Node 0)

Reel geliri 5586,2 TL ve altında olan hanelerin düğüm 1’de toplandıkları görülmektedir. Bu gruptaki 1113 hanenin 485’inin (%43,6) CSH yaptığı, 628’inin (%56,4) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Bu gelir düzeyindeki haneler tüm veri setinin %10’unu oluşturmaktadır.

Reel geliri 5586,2 ve 8802,5 TL arasında olan hanelerin düğüm 2’de toplandıkları görülmektedir. Bu gruptaki 2228 hanenin 1122’sinin (%50,4) CSH yaptığı, 1106’sının (%49,6) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Bu gelir düzeyindeki haneler tüm veri setinin %20’sini oluşturmaktadır.

Reel geliri 8802,5 ve 14402,4 TL arasında olan hanelerin düğüm 3’te toplandıkları görülmektedir. Bu gruptaki 3342 hanenin 1848’inin (%55,3) CSH yaptığı, 1494’nün (%44,7) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Bu gelir düzeyindeki haneler tüm veri setinin %30’unu oluşturmaktadır.

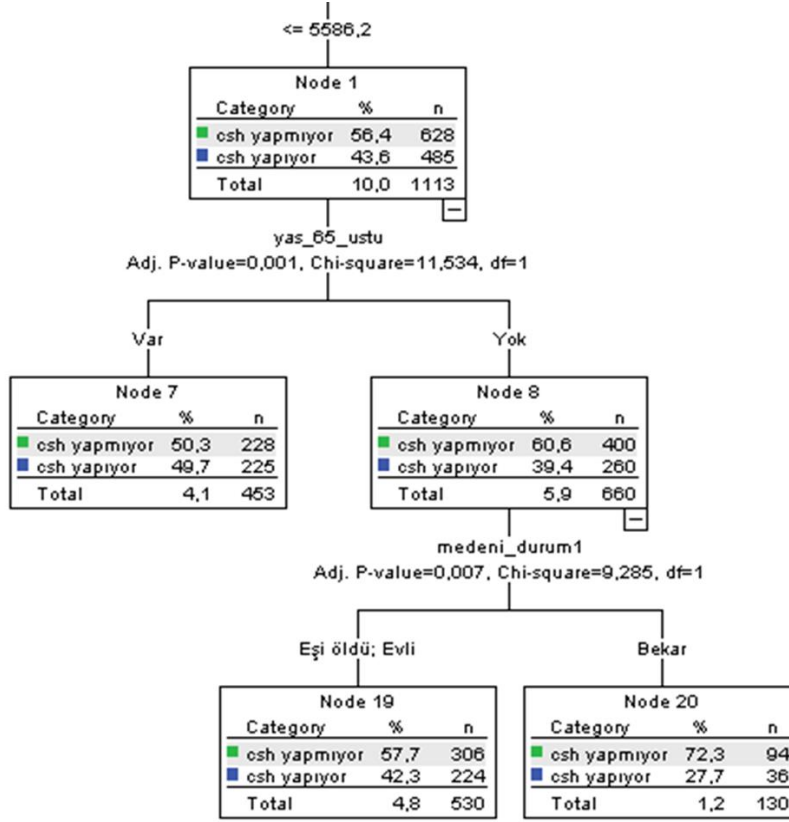
Reel geliri 14402,4 ve 17062,1 TL arasında olan hanelerin düğüm 4’te toplandıkları görülmektedir. Bu gruptaki 1114 hanenin 658’inin (%59,1) CSH yaptığı, 456’sının (%40,9) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Bu gelir düzeyindeki haneler tüm veri setinin %10’unu oluşturmaktadır.

Reel geliri 17062,1 ve 27691,1 TL arasında olan hanelerin düğüm 5’te toplandıkları görülmektedir. Bu gruptaki 2228 hanenin 1407’sinin (%63,2) CSH yaptığı, 821’inin (%36,8) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Bu gelir düzeyindeki haneler tüm veri setinin %20’sini oluşturmaktadır.

Reel geliri 27691,1 TL ve daha çok olan hanelerin düğüm 6’da toplandıkları görülmektedir. Bu gruptaki 1114 hanenin 765’inin (%68,7) CSH yaptığı, 349’unun (%31,3) CSH yapmadığı

belirlenmiştir. Bu gelir düzeyindeki haneler tüm veri setinin %10'unu oluşturmaktadır.

Şekil 3.3. Reel geliri 5586,2 TL ve altında olan hanelerin CHAID Analizi

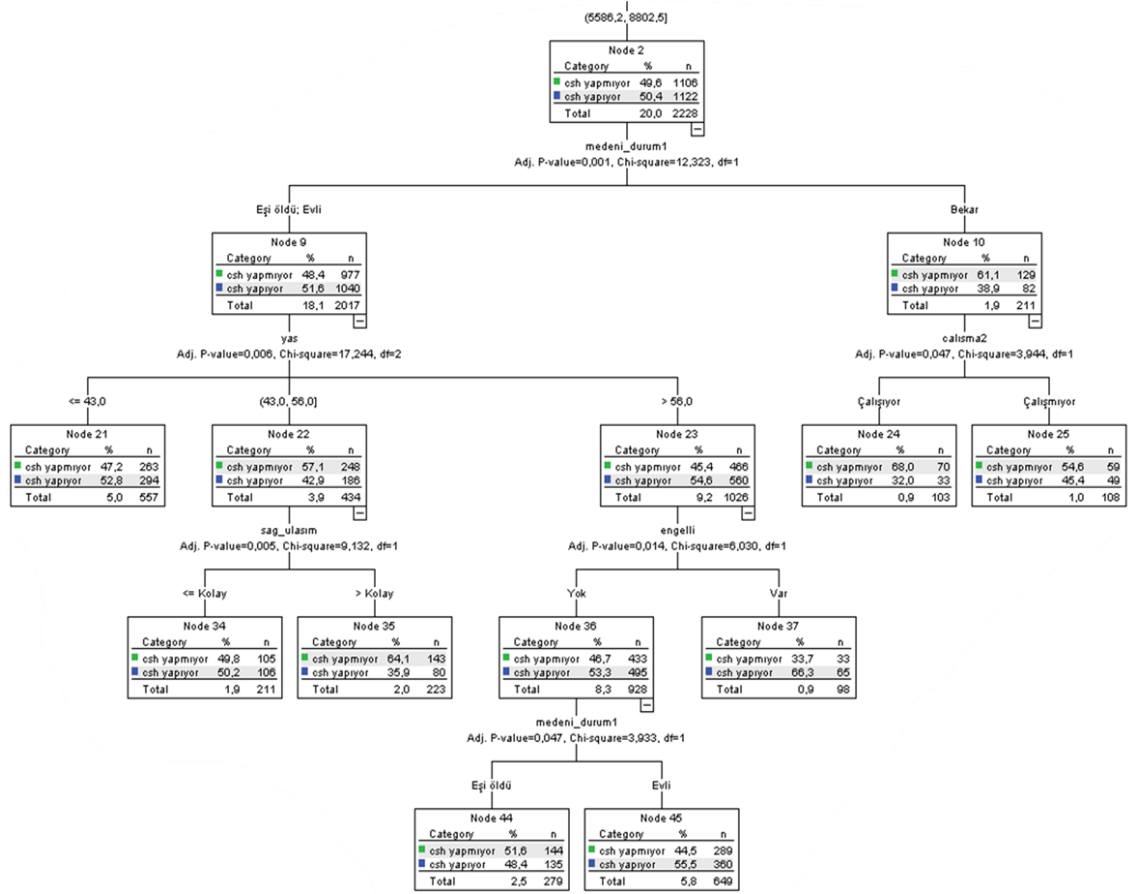

Şekil 3.3'te reel geliri 5586,2 TL ve altında olan hanelerin CHAID analizi sonucunda oluşturdukları düğüm 1'in oluşturduğu ağaç verilmiştir. Bu gelir grubu için cepten yapılan sağlık harcamalarını en iyi açıklayan değişkenin "hanede 65 yaş üstü birey olup olmaması" değişkeni olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 11,534$; $p < 0,05$). Hanede 65 yaş üstü birey olan haneler düğüm 7'de görüldüğü gibi 453 hanedir. Bunların 225'inin (%49,7) CSH yaptığı, 228'inin (%50,3) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Düğüm 8 incelendiğinde, 660 hanede 65 yaş üstü birey olmadığı, bunlardan 400'ünün (%60,6) CSH yapmadığı, 260'ının (%39,4) CSH yaptığı tespit edilmiştir.

Hanede 65 yaş üstü birey olup olmama durumuna göre hanelerin CSH'nı en iyi açıklayan değişkenin "medeni durum" değişkeni olduğu görülmüştür ($\chi^2 = 9,285$; $p < 0,05$). Bu değişkene göre "eşi öldü/evli" kategorisinde yer alan hanelerin düğüm 19'da toplandıkları görülmüştür. Bu gruptaki 530 haneden 224'ünün (%42,3) CSH yaptığı, 306'sının (%57,7) CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Düğüm 19'da yer alan haneler tüm veri setinin %4,8'ini oluşturmaktadır. Düğüm 20'de yer alan "bekar" kategorisindeki 130 haneden 36'sının (%27,7) CSH yaptığı, 94'ünün (%72,3) ise CSH yapmadığı belirlenmiştir. Düğüm 20'de yer alan haneler ise tüm veri setinin %1,2'sini oluşturmaktadır.

Şekil 3.4'te reel geliri 5586,2 TL ve 8802,5 TL arasında olan hanelerin CHAID analizi sonucu verilmiştir.

Şekil 3.4. Reel geliri 5586,2 TL ve 8802,5 TL arasında olan Hanelerin CHAID Analizi Sonucu

Reel geliri 5586,2 TL ve 8802,5 TL aralığında olan hanelerin CHAID analizi sonucunda oluşturdukları düğüm 2'yi açıklayan en önemli değişkenin “hanehalkı reisinin medeni durumu” değişkeni olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 12,323$; $p < 0,05$). Medeni durum değişkeninin “eşi öldü/evli” kategorisinin CSH yapıp yapmama durumunu açıklayan en önemli değişkenin “yaş” değişkeni olduğu görülmektedir ($\chi^2 = 17,244$; $p < 0,05$). Bu kategorideki haneler, hane reislerinin yaşına göre “43 ve daha küçük yaşta olanlar” düğüm 21’de, “43-56 yaş arasında olanlar” düğüm 22’de ve “56 yaş ve daha büyük olanlar” düğüm 23’te olmak üzere gruplanmıştır. “eşi öldü/evli” kategorisindeki 2017 hane reisinin düğüm 21’de yer alan 557’sinin 294’ünün (%52,8) CSH yaptığı, 263’ünün (%47,2) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Düğüm 21’de yer alan haneler tüm veri setinin %5’ini oluşturmuş ve düğüm 21’den sonra yeni bir dallanma olmamıştır. Düğüm 22’de yer alan “43-56 yaş arası” hane reisinin olduğu 434 hanenin 186’sı (%42,9) CSH yapmış, 248’i (%57,1) CSH yapmamıştır. “43-56 yaş arası” hane reisi olan hanelerde CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin “sağlık merkezine ulaşım” değişkeni olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2 = 9,132$; $p < 0,05$). Hane reisinin “56 yaş ve üzeri” olduğu hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin “hanede engelli birey olup olmaması” olduğu tespit edilmiştir.

Düğüm 36’da yer alan “hanede engelli birey olmayan” 928 hanenin 495’inin (%53,3) CSH yaptığı, 433’ünün (%46,7) ise CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu gruptaki hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu etkileyen en önemli değişkenin “hanehalkı reisinin medeni durumu” olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2 = 0,047$; $p < 0,05$). Düğüm 44’te yer alan medeni durum değişkeni kategorisi “eşi öldü/bekar” olan 279 haneden 135’inin (%48,4) CSH yaptığı,

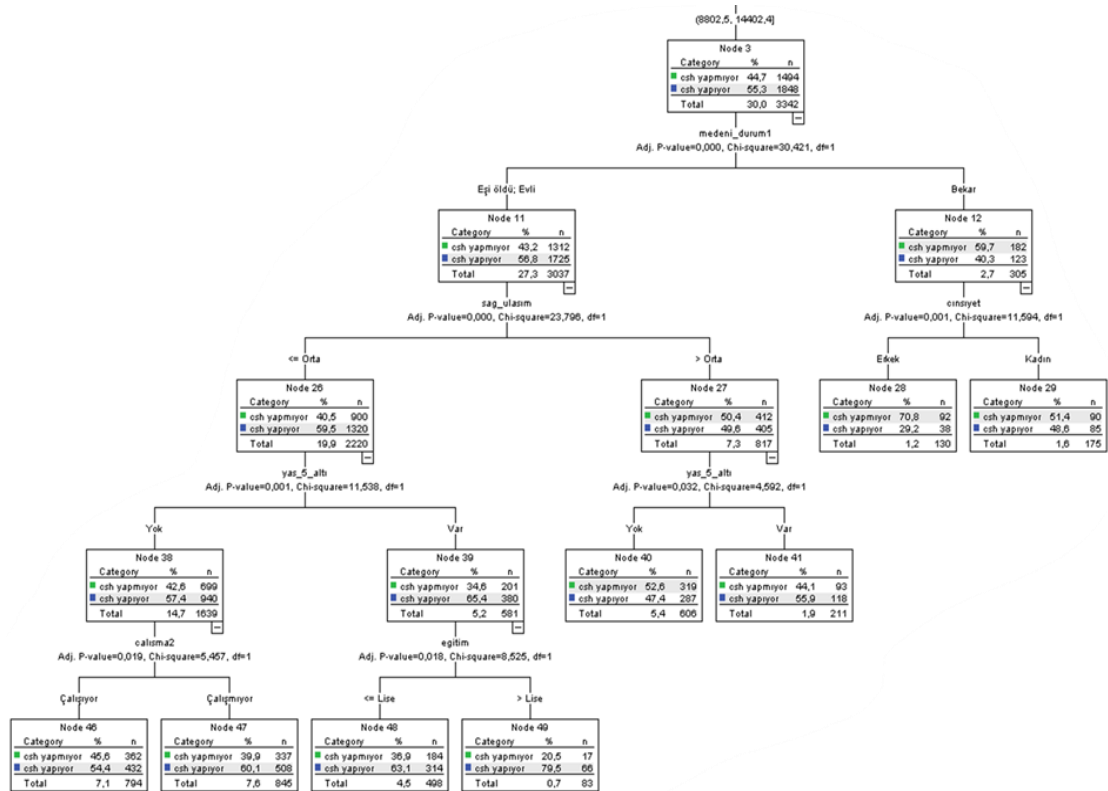
144'ünün (%51,6) ise CSH yapmadığı görülmüştür. Bu düğümde yer alan haneler tüm verinin %2,5'ini oluşturmaktadır. Düğüm 45'te "evli" kategorisinde yer alan 649 haneden 360'mın (%55,5) CSH yaptığı, 289'unun(%44,5) ise CSH yapmadığı görülmüştür. Bu düğümde yer alan haneler ise tüm veri setinin %5,8'ini oluşturmaktadır.

Hane reisinin "56 yaş ve üzeri" olduğu aynı zamanda "hanede engelli bireyin olduğu" düğüm 37'de yer alan 98 haneden 665'inin (%66,3) CSH yaptığı, 33'ünün (%33,7) CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu düğümde yer alan haneler tüm veri setinin %0,9'unu oluşturmaktadır ve düğüm 37'den sonra bir dallanma olmamıştır.

Reel geliri 5586,2 TL ve 8802,5 TL aralığında olan hanelerin "bekar" kategorisinde yer alan hanelerin düğüm 10'da toplandığı görülmüştür. Grupta yer alan 211 hanenin 82'sinin (%38,9) CSH yaptığı, 129'unun (%61,1) CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Düğüm 10'da yer alan haneler tüm veri setinin %2'sini oluşturmaktadır. Medeni durum değişkeninin "Bekar" kategorisinde yer alan hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu açıklayan en önemli değişkenin "hanehalkı reisinin çalışma durumu" değişkeni olduğu görülmektedir ($\chi^2 = 3,944$; $p < 0,05$). Bu kategoride yer alan haneler iki grupta toplanmıştır. "Hanehalkı reisi çalışıyor" olanlar düğüm 24'te, "hanehalkı reisi çalışmıyor" olanlar ise düğüm 25'te gruplanmıştır.

Şekil 3.5'te reel geliri 8802,5 TL ve 14402,4 TL arasında olan hanelerin CHAID analizi sonucu verilmiştir.

Şekil 3.5. Reel geliri 8802,5 TL ve 14402,4 TL arasında olan Hanelerin CHAID Analizi Sonucu

Reel geliri 8802,5 ve 14402,4 TL olan hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin "hanehalkı reisinin medeni durumu" olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 30,421$; $p < 0,001$). Medeni durumun "eşi öldü/evli" kategorisindeki haneler düğüm 11'de, "bekar"

kategorisindeki haneler düğüm 12’de toplanmıştır.

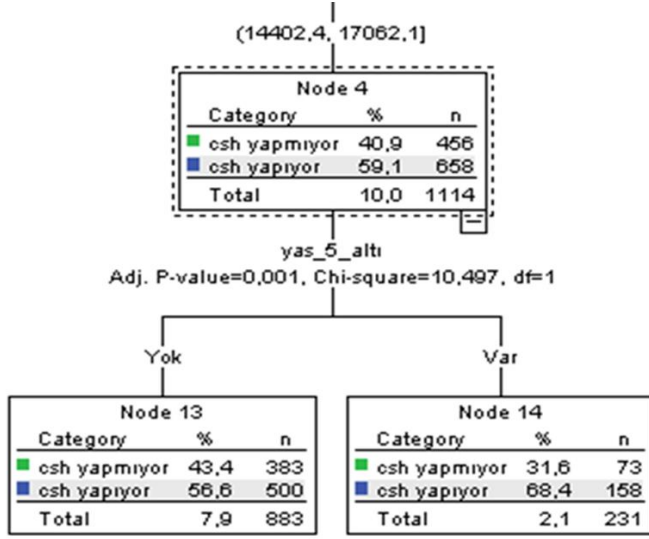
Düğüm 11’de yer alan 3037 hanenin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin “sağlık merkezine ulaşım” değişkeni olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=23,796$; $p<0,001$). “Sağlık merkezine ulaşım” değişkeninin “orta ve kolay” olan kategorisi düğüm 26’da, “zor” olan kategorisi düğüm 27’de yer almıştır. Düğüm 26’daki hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu etkileyen en önemli değişkenin ise “hanede 5 yaş altı birey olup olmaması” değişkeni olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=11,538$; $p<0,01$). Düğüm 38’de yer alan “hanede 5 yaş altı birey olmayan” 1639 haneden 940’ı (%57,4) CSH yapmıştır, 699’u (%42,6) CSH yapmamıştır. Bu gruptaki hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu etkileyen en önemli değişkenin “hanehalkı reisinin çalışma durumu” olduğu görülmektedir ($\chi^2 =5,457$; $p<0,05$). Düğüm 46’daki “hanehalkı reisi çalışıyor” kategorisinde bulunan 794 haneden 432’si (%54,4) CSH yapmış, 362’si (%45,6) ise CSH yapmamıştır. Düğüm 47’den görüldüğü gibi “hanehalkı reisi çalışmıyor” kategorisindeki 845 hanenin 508’i (%60,1) CSH yapmış, 337’si (%39,9) ise CSH yapmamıştır. Düğüm 39’da yer alan “hanede 5 yaş altı bireyin olduğu” 581 haneden 380’i (%65,4) CSH yapmıştır, 201’i (%34,6) CSH yapmamıştır. Bu gruptaki hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu etkileyen en önemli değişkenin “hanehalkı reisinin eğitim durumu” değişkeni olduğu görülmektedir ($\chi^2 =8,525$; $p<0,05$).

Düğüm 11’de yer alan 3037 haneden “sağlık merkezine ulaşım” değişkeninin “zor” olan kategorisi olan düğüm 27’de yer alan 817 haneden 405’i (%49,6) CSH yapmıştır, 412’si CSH yapmamıştır. Bu grubun CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin “hanede 5 yaş altı birey olup olmaması” değişkeni olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=4,592$; $p<0,01$).

Düğüm 12’de hane reisinin “bekar” olduğu kategorisinin CSH’nı en iyi açıklayan değişkenin cinsiyet olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=11,594$; $p<0,01$). Düğüm 12, düğüm 28 ve düğüm 29 olmak üzere iki dallanma oluşturmuştur. Hanehalkı reisi bekar ve kadın olan 175 haneden 85’i (%48,6) CSH yapmış, 90’ı (%51,4) CSH yapmamıştır. Oysa hanehalkı reisi bekar ve erkek olan 130 haneden 38’i (%29,2) CSH yapmış, 92’si (%70,8) CSH yapmamıştır.

Şekil 3.6’da reel geliri 14402,4 ve 17062 TL olan hanelerin CHAID analizi sonucunda oluşturdukları düğüm 4’ün oluşturduğu ağaç verilmiştir. Bu gelir grubu için CSH durumunu en iyi açıklayan değişkenin “hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması” olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=10497$; $p<0,01$).

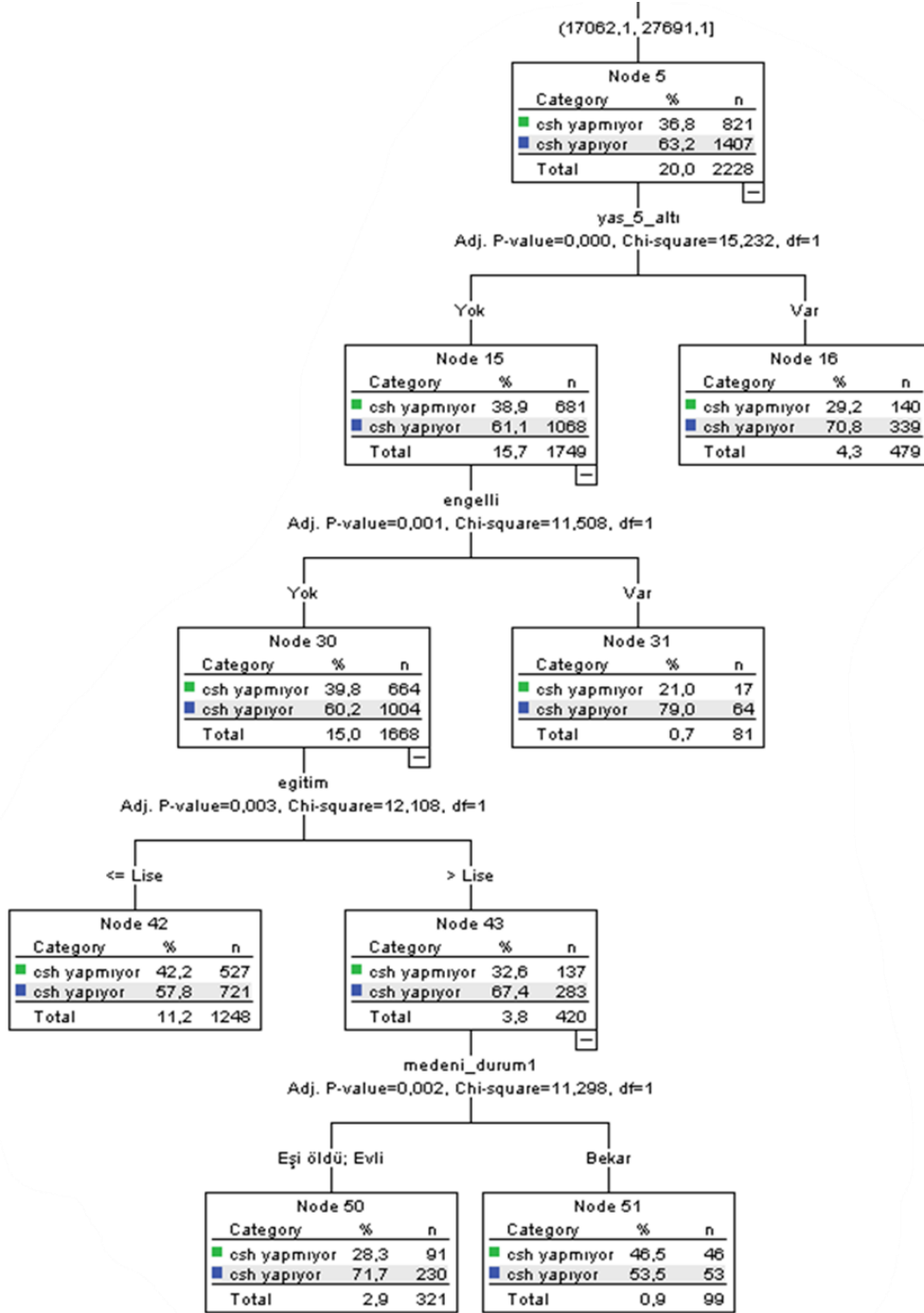
Şekil 3.6. Reel Geliri 14402,4 ve 17062 TL arasında olan Hanelerin CHAID Analizi Sonucu

Şekil 3.7’de reel geliri 17062,1 TL ve 27691,1 TL olan hanelerin CHAID analizi sonucunda oluşturdukları düğüm 5’in oluşturduğu ağaç verilmiştir. Bu gelir grubu için cepten yapılan sağlık harcamalarını en iyi açıklayan değişkenin “hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması” olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=15232$; $p<0,001$).

Şekil 3.7. Reel geliri 17062,1 TL ve 27691,1 TL arasında olan Hanelerin CHAID Analizi Sonucu

Düğüm 15'te "hanede 5 yaş altı bireyin olmadığı" 1749 haneden 1068'inin (%61,1) CSH yaptığı, 681'inin (%38,9) ise CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu grupta yer alan hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin "hanede engelli birey olup olmaması" değişkeni olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=11,508$; $p<0,001$).

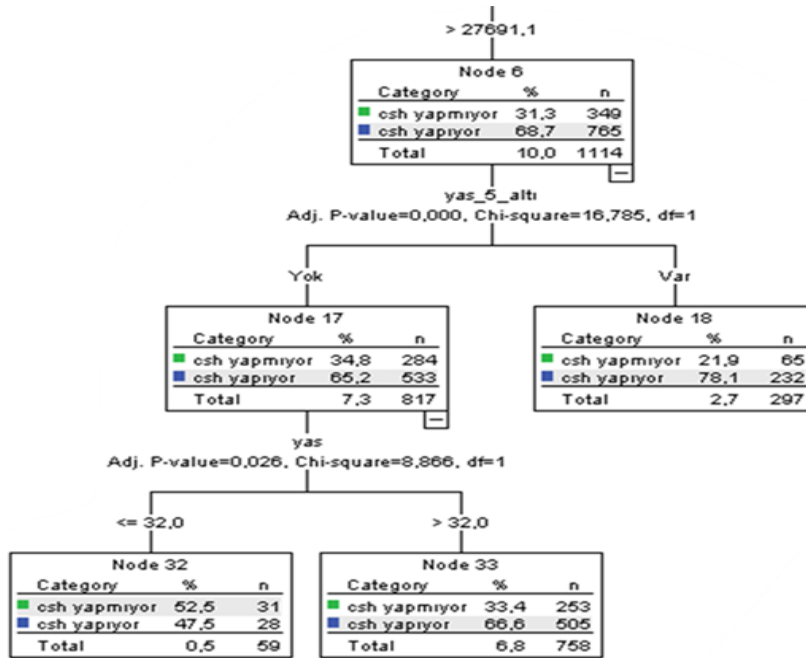
Düğüm 30'da yer alan "hanede engelli birey olmayan" 1668 haneden 1004'ünün (%60,2) CSH yaptığı, 664'ünün (%39,8) ise CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu düğümde yer alan haneler tüm verinin %15'ini oluşturmaktadır. Düğüm 30'da yer alan hanelerin CSH yapıp

yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin ise “eğitim durumu” değişkeni olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=12,108$; $p<0,05$). Düğüm 42’de yer alan hane reisinin eğitim durumu “okul bitirmedi/ilkokul/ortaokul/lise” olan 1248 haneden 721’inin (%57,8) CSH yaptığı, 664’ünün (%42,2) CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu düğümde yer alan haneler tüm verinin %11,2’sini oluşturmaktadır ve bu düğümden sonra herhangi bir dallanma olmamıştır.

Düğüm 43’te yer alan hane reisinin eğitim durumu “üniversite/YL ve Doktora” olan 420 haneden 283’ünün (%67,4) CSH yaptığı, 137’sinin (%32,6) ise CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu düğümde yer alan haneler tüm verinin %3,8’ini oluşturmaktadır. Düğüm 43’te yer alan hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin ise “medeni durum” değişkeni olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=11,298$; $p<0,05$). Düğüm 50’de yer alan hane reisinin “eşi öldü/evli” olan 321 haneden 230’unun (%71,7) CSH yaptığı, 91’inin (%28,3) CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu düğümde yer alan haneler tüm verinin %2,9’unu oluşturmaktadır ve bu düğümden sonra herhangi bir dallanma olmamıştır. Düğüm 16’da “hanede 5 yaş altı birey olan” 479 haneden 339’unun (%70,8) CSH yaptığı, 140’ının (%29,2) ise CSH yapmadığı tespit edilmiştir. Bu düğümde yer alan haneler tüm verinin %4,3’ünü oluşturmaktadır ve bu düğümden sonra herhangi bir dallanma olmamıştır.

Şekil 3.8’de reel geliri 27691,1 TL ve üzeri olan hanelerin CHAID analizi sonucu verilmiştir. Düğüm 6’dan görüldüğü gibi yer alan reel geliri 27691,1 TL ve üzeri olan 1114 haneden 765’i (%68,7) CSH yapmış, 349’u (%31,3) CSH yapmamıştır. Bu grubun CSH’nı en iyi açıklayan değişkenin “hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması” olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=16,785$; $p<0,01$).

Şekil 3.8. Reel geliri 27691,1 TL ve üzeri olan Hanelerin CHAID Analizi Sonucu

Düğüm 17’de görülen “hanede 5 yaş altı birey olmayan” 817 haneden 533’ü (%65,2) CSH yapmıştır, 284 (%34,8) hane ise CSH yapmamıştır. Bu gruptaki hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin “hanehalkı reisinin yaşı” olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=8,866$; $p<0,05$). 817 hane içerisinde, Düğüm 32’den görülebileceği gibi, hanehalkı reisinin yaşının “32 ve daha küçük” olduğu 59 hane vardır. Bunların 28’inin

(%47,5) CSH yaptığı ve 31'inin (%52,5) CSH yapmadığı görülmektedir. Düğüm 33'ten görüldüğü gibi, hanehalkı reisinin yaşının "32'den büyük" olduğu 758 haneden 505'inin (%66,6) CSH yaptığı, 253'ünün (%33,4) CSH yapmadığı belirlenmiştir. Düğüm 18'den görüldüğü gibi "hanede 5 yaş altı birey olan" 297 haneden 232'si (%78,1) CSH yaparken, 65 (%21,9) hane CSH yapmamıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Hem bireyleri hem de sağlık finansmanını etkilemesi nedeniyle cepten yapılan sağlık harcamalarının boyutunun tespit edilmesi oldukça önem arz eden bir konudur. Bireylerin en temel haklarından olan sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı ve sağlık hizmetlerine eşit bir şekilde ulaşabilme hakkı, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de anayasa ile güvence altına alınmıştır. Sağlık hizmetleri finansmanı ise her ülkede farklı finansman modelleri ile karşılanmakla birlikte, son yıllarda pek çok ülkede toplam sağlık harcamaları içerisinde cepten yapılan sağlık harcamalarının payının giderek arttığı da dikkat çekici bir konu olmuştur. Sağlık hizmetlerinde temel finansman kaynağı olan kamu sağlık harcamaları ön ödeme mekanizmasına sahiptir ve bu finansman yöntemi ile maliyetlerin toplulaştırılması ve bu şekilde de finansal risklerin topluma yayılabilmesine olanak sağlanırken; cepten yapılan ödemeler ön ödeme mekanizmasına sahip değildir. Bu haliyle cepten yapılan harcamalar finansal olarak hasta ve sağlıklı bireyler arasında olduğu gibi zengin-yoksul arasında da finansal riski azaltan veya finansal dayanışmaya imkân veren bir durum oluşturmamaktadır.

Bu çalışmada, hanelerin gerçekleştirdiği cepten sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin neler olduğunun ve hanelerin demografik özellikleri ile bu faktörler arasında nasıl ilişkiler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin değişen sosyo-ekonomik yapısını gözlemlemeyi amaçlayan 2019 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi'nde yer alan veri seti kullanılmıştır. Yapılan cepten sağlık harcamalarının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılırken, fert, hane ve tüketim veri setlerinde yer alan değişkenler kullanılmıştır. Veri setlerinde bulunan değişkenlerin hane bazında birleştirilmesi ile hanelerin gerçekleştirdiği sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesine olanak sağlanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak hanenin CSH yapıp yapmama durumu ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise; hane reisinin cinsiyeti, hane reisinin yaşı, hane reisinin medeni durumu, hane reisinin istihdam durumu, hane reisinin geliri, hane reisinin sigortalılık durumu, hanenin sağlık merkezlerine ulaşımı, hanede 5 yaş altı birey olup olmaması, hanede 65 yaş üstü birey olup olmaması ve hanede günlük faaliyetlerine engel fiziksel ya da zihinsel problemi olan bireylerin olup olmaması olarak iki durumlu veya kategorik değişkenlerden oluşmaktadır. Söz konusu değişkenler karar ağacı algoritmalarından biri olan CHAID algoritması ile analiz edilmiştir.

CHAID analizinin bulguları incelendiğinde, 51 düğümden ve 5 daldan oluşan bir karar ağacı elde edilmiştir. Hanelerin CSH yapıp yapmama durumunu en iyi açıklayan değişkenin "reel gelir" değişkeni olduğu belirlenmiştir. Reel geliri 5586,2 TL ve altında olan haneler için cepten yapılan sağlık harcamalarını en iyi açıklayan değişkenin "hanede 65 yaş üstü birey olup olmaması", reel geliri 5586,2 TL ve 8802,5 TL aralığında olan hanelerde "hanehalkı reisinin medeni durumu", 8802,5 ve 14402,4 TL olan hanelerde "hanehalkı reisinin medeni durumu", reel geliri 14402,4 ve 17062 TL olan hanelerde "hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması", reel geliri 17062,1 TL ve 27691,1 TL olan hanelerde "hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması", 27691,1 TL ve üzeri olan hanelerde "hanede 5 yaş altı bireyin olup olmaması" olduğu belirlenmiştir. Uygulanan testler istatistiksel olarak anlamlıdır ve model verilere uygunluk göstermektedir.

Hanelerin içinde buldukları sosyo-ekonomik koşullar ile sağlık harcamalarına ayırdıkları finansman ve gerçekleştirdikleri harcama arasında ilişki vardır. Hanelerin gerçekleştirdikleri bu harcamaların hangi faktörlerle ilişki olduğu ve bu harcamalardan hanelerin nasıl etkilendiğinin tespit edilerek, sağlık hizmetlerinin adil bir şekilde dağıtılması politika yapıcıların ve karar vericilerin üzerinde önemle durması gereken bir konudur. Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşullarının ve hanehalklarının demografik yapısının zaman içerisinde değişmesi nedeniyle HBA kullanılarak cepten yapılan sağlık harcamalarının ve bunları etkileyen faktörlerin düzenli aralıklarla araştırılması ve analiz edilmesi sağlıkta yapılacak reformların veya önerilecek politikaların hazırlanmasında yol gösterici nitelikte olacaktır. Bu yönüyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akgün, E., & Kilmen, S. (2022). Ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından CHAID analizi ile incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 47(211):121-37. DOI: 10.15390/EB.2022.10760.
- Altan, Ş., Atan, M. & Kızılkaya, S. (2015). Genel sağlık durumunu etkileyen faktörlerin CHAID analizi yöntemi ile incelenmesi, ODTÜ örneği. *Social Sciences*, 10(3):92-10. DOI: 10.12739/NWSA.2015.10.3.3C0130.
- Albayrak, A. S., & Yılmaz, Ş. K. (2009). Veri madenciliği karar ağacı algoritmaları ve imkb verileri üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1): 31–52.
- Amaya-Lara, J.L. (2016). Catastrophic expenditure due to out-of-pocket health payments and its determinants in Colombian households. *Int J Equity Health*, 15, 182. <https://doi.org/10.1186/s12939-016-0472-z>.
- Brinda, E.M., Andrés, R.A. & Enemark, U. (2014). Correlates of out-of-pocket and catastrophic health expenditures in Tanzania: results from a national household survey. *BMC Int Health Hum Rights* 14, 5. <https://doi.org/10.1186/1472-698X-14-5>.
- Brinda, E. M., Kowal, P., Attermann, J., & Enemark, U. (2015). Health service use, out-of-pocket payments and catastrophic health expenditure among older people in India: The WHO Study on global AGEing and adult health (SAGE). *J Epidemiol Community Health*, 69(5):489-94. DOI: 10.1136/jech-2014-204960.
- Çelikay, F., & Gümüş, E. (2010). Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1):177-216.
- Çınaroğlu S. (2020). Cepten sağlık harcamasının tahmininde Copas testi ve istatistiksel daraltıcı (shrinkage) modellerin uygulanması, *Türkiye Klinikleri J. Biostat*, 12(3):303–19. <https://doi.org/10.5336/biostatic.2020-75787>.
- Da Silva, M.T., Barros, A.J.D., Bertoldi, A.D., et al. (2015). Determinants of out-of-pocket health expenditure on children: an analysis of the 2004 Pelotas Birth Cohort. *Int J Equity Health*, 14, 53. <https://doi.org/10.1186/s12939-015-0180-0>.
- De Ville, B. (2006). *Decision Trees for Business Intelligence and Data Mining: Using SAS Enterprise Miner*. Cary, NC: SAS Institute Inc. 240 pages.
- Doğan, N., & Özdamar, K. (2003). CHAID analizi ve aile planlaması ile ilgili bir uygulama. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 23(5):392-97.
- Ecevit, E., Çetin, M. & Yücel, A. G. (2018). Türki Cumhuriyetlerinde sağlık harcamalarının belirleyicileri: Bir panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 10(19):318-34. DOI: 10.20990/kilisiibfakademik.407522.
- Giovanis, E. & Özdamar, Ö. (2017). Türkiye’de 2008 yılı sağlık reformunun cepten yapılan sağlık harcamaları üzerindeki etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 17(36):71-102. DOI: 10.25294/auibfd.357616.
- Hayat, E., & Ertekin, A. (2020). OECD ülkelerinde cepten yapılan sağlık harcamalarının belirleyicileri: Dinamik panel veri analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4): 2739-2757. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.12.1389>.
- Kass, G. V. (1980). An Exploratory Technique for Investigating Large Quantities of

- Categorical Data. Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics), 29(2), 119–127. <https://doi.org/10.2307/2986296>.
- Kaya, S. (2010). *5510 sayılı yasa kapsamında yürürlüğe giren genel sağlık sigortası ve uygulanmasından doğabilecek muhtemel sorunlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kaya, Y. (2012). *Türkiye'de hanehalkının yaptığı cepten sağlık harcamaları ve bu harcamaları belirleyen faktörler: 2000-2010 dönemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Magidson, J., & Vermunt, J.K. (2005). An Extension of the CHAID Tree-based Segmentation Algorithm to Multiple Dependent Variables. In: Weihs, C., Gaul, W. (eds) *Classification — the Ubiquitous Challenge*. Studies in Classification, Data Analysis, and Knowledge Organization. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/3-540-28084-7_18.
- Malik, A.M., & Syed, S.I.A. (2012). Socio-economic determinants of household out-of-pocket payments on healthcare in Pakistan. *International Journal for Equity in Health*, 11, 51. doi: 10.1186/1475-9276-11-51.
- Misra, S., Awasthi, S., Singh, J.V., Agarwal, M., & Kumar, V. (2015). Assessing the magnitude, distribution and determinants of catastrophic health expenditure in urban Lucknow, North India. *Clinical Epidemiology and Global Health*, 3(1):10-16. doi: 10.1016/j.cegh.2013.10.003.
- Özgen, H. (2007). Sağlık hizmetleri finansmanında cepten harcama: Nedir? Neden önemlidir? *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 10 (2):201-228.
- Özgen, H., Şahin, B., Belli, P., Tatar, M., & Berman, P. (2010). Predictors of informal health payments: The example from Turkey. *J Med Syst*, 34(3):387-96. DOI: [10.1007/s10916-008-9251-8](https://doi.org/10.1007/s10916-008-9251-8).
- Özgen Narcı, H., Şahin, İ. & Yıldırım, H.H. (2015). Financial catastrophe and poverty impacts of out-of-pocket health payments in Turkey. *Eur J Health Econ*, 16(3):255-70. <https://doi.org/10.1007/s10198-014-0570-z>.
- TÜİK. (2020). Hanehalkı Bütçe Anketlerinin Uygulama Yöntemi, Tanım ve Kavramlar, 2019 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri Seti [Dataset].
- WHO. (2004). *The World Health Report: Changing History*. WHO Press, Geneva. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42891/924156265X.pdf>.
- WHO (2005). *Distribution of health payments and catastrophic expenditures Methodology*/ by Ke Xu. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/69030>.
- WHO (2014), *Basic Documents*, Forty-Eighth Edition, WHO Press, Geneva. <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd48/basic-documents-48th-edition-en.pdf>

Ulusal Edebiyata Katkısı Bağlamında Karşılaştırmalı Edebiyat'ın İşlevselliği Üzerine

Gökhan Şefik ERKURT¹

Araştırma Makalesi

Makale Geçmisi

Başvuru Tarihi: 24.11.2022

Kabul Tarihi: 27.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 24.11.2022

Acceptance Date: 27.12.2022

Özet

Karşılaştırmalı Edebiyat, hem farklı ulusların hem de toplumların birbirlerini her türlü kültürel unsurlarıyla tanımalarına aracılık etmektedir. Farklı toplumların edebiyat ürünlerinin içeriklerinin ortaya konması ve edebiyat ürünlerinin birbirleriyle karşılaştırılmaları suretiyle yeniden konumlandırılmalarına yardımcı olan edebiyatın bir alt disiplini olarak tanımlanmaktadır. Karşılaştırmalı Edebiyat, edebiyat ürünlerinin, diğer ulus edebiyatlarıyla olan ilişkisi, ilgisi ve konumunun belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Karşılaştırmalı Edebiyat, etkileşimle ortaya çıkmakta ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Yöntemleriyle benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Karşılaştırmalı Edebiyatın, bir ulusa ait edebiyatı, diğer uluslarca da tanınır kılması bakımından önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir. Ulusların kendi coğrafyaları içerisinde var olan her türlü kültürel unsuru ortaya çıkarması ve yerel edebiyatın başka ulus ya da milletler tarafından tanınır hale gelmesini sağlama potansiyeline sahip olmasının yanında ulusun kendi edebiyat ürünlerine de ayna tutarak ulus edebiyatına da yön tayin etmektedir. Bu çalışmamızda karşılaştırmalı edebiyatın bağlı olduğu üst disiplin olan Edebiyat ve Edebiyat Bilimleri kavramlarının tanımları yapıldıktan sonra Karşılaştırmalı Edebiyatın, Ulus Edebiyatına işlevselliği bağlamında katkısının ortaya konması amaçlanmıştır. Edinilen bulgularda Karşılaştırmalı Edebiyatın, Ulus Edebiyatını, yerel sınırların ötesine taşınmasına aracılık etmesi bakımından önemli bir işlevi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Ulus Edebiyatı, Edebiyat Bilim

On the Functionality of Comparative Literature in Terms of Contribution to National Literature

Abstract

Comparative Literature is a medium acting for different nations and societies to know each other in terms of all kinds of cultural elements. It is defined as a subdiscipline of literature that helps the contents of literature of different societies be revealed and compared with each other in order to reposition them. Comparative Literature is of importance in terms of revealing the location of literary products' relationship and relevance with that of the other nation's literature. In this context, Comparative Literature emerges as a result of an interaction and covers the studies conducted within Comparative Literature Science methods to reveal similarities and differences. Comparative literature serves an important function in terms of introducing a particular nation's to other nations. In addition to the fact that nations have the potential to uncover any cultural element that exists within their geography and to ensure that local literature gets recognition by other nations or nations, it also determines the direction of nation literature by reflecting the nation's own literary products. In this study, after defining the concepts of Science of Literature and the literature, from which the comparative literature stems, the contribution of Comparative Literature to the literature in the context of its functionality is intended to be presented. The findings we got revealed the fact that Comparative Literature has an important function in terms of carrying the national literature beyond the local borders.

Keywords: Comparative Literature, National Literature, Literature Science

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı, Aydın, e-posta: erkurt@adu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6826-7970>

1. Giriş

Toplumların ve milletlerin birbirlerini tanımalarında edebiyatın etkisinin yadsınamayacak kadar önemli olduğu düşünüldüğünde çalışmamız odağında Edebiyat ve Edebiyat Biliminin tanımı ve işlevleri hakkında kısaca bilgi vermenin doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Edebiyat, ana malzemesi olan dil aracılığıyla, duygu ve düşüncelerin insanlarda estetik ve güzel duygular uyandıracak şekilde anlatılmasıdır. Dil ve insan malzemesiyle, yaşantılar ve hayal gücüyle, bireyi, toplumları ve dünyayı yansıtan güzel sanatlardan biri olarak kabul edilmektedir (bkz. Baytekin, 2006: 6). Estetik amacı olduğu düşünülen eserlerin tümü edebiyatın kapsamı içerisindedir. Edebiyat eserlerini araştırma malzemesi olarak kabul eden Genel Edebiyat Bilimi de felsefenin bir alanı olarak estetik ile edebiyatın malzemesini bir araya getirip ancak edebiyat alanının yararına çalışmış olmaktadır (Dyserinck 1991: 150).

Edebiyat eserleri, ortaya çıktıkları ulus, çağ ve bağlı oldukları tür bakımından kendilerine özel bilgiler içerirler ve bu özellikler edebiyat inceleme yöntemleriyle ele alınmaktadır. Edebiyat, ürünlerini ortaya koyarken de çeşitli bilim dallarıyla ilişki kurmaktadır. Edebiyat Bilimi olarak tanımlanan bilim dalının işlevi felsefe, sosyoloji, psikoloji, gibi bilim dallarının yöntemlerini kullanmak, edebiyata dâhil olan konuları araştırmak, incelemek, yorumlamak, sınıflandırmak ve tahlil etmektir.

Germanist Gürsel Aytaç Edebiyat Bilimini; edebiyatın tarihi gelişimini, kuramlarını yöntemlerini ulusal sınırları da aşarak inceleyen ve tüm bunları belgelere dayandıran bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla edebiyat ve edebiyat bilimi kavramları birbirinden farklı kavramlardır. Ünlü düşünürlerin Edebiyat Bilim'inin ortaya çıkışıyla ilgili ne tür katkılar sağladıklarına değinmek gerekirse; Edebiyat Biliminin köklerinin batıya dayandığını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda Almanya'da siyasete, sanata, müziğe, hukuka, felsefeye ve edebiyata tabiat bilimlerinden ayrı bilimsel yaklaşım olması gerekliliği ileri sürülmüş ve bu alanlar tabiat bilimlerinden ayrı bir bilim dalı olarak görülmeye başlanmıştır. 19.yüzyılın sonlarına doğru bu doğrultuda Almanya'da bu yöndeki çalışmalara filozof Wilhelm Dilthey (1813-1911) tarafından hız kazandırılmıştır. Tabiat bilimlerinden ayrılan manevi bilimlere yani felsefe, tarih, sanat edebiyat alanlarına ayrı ayrı bilimsel yaklaşımlar olması gerekliliği alman filozof Dilthey'le hız kazanmış iken edebiyat alanında da bu yönde edebiyat bilimi terimini ilk kullanan edebiyatçının *Junges Deutschland* Ekolünün eleştirmenlerinden olan Theodor Mundt (1808-1861) olduğu bilinmektedir. Gürsel Aytaç, Theodor Mundt'un *Geschichte der Gegenwart* (Günümüz Edebiyat Tarihi) eserinde 1842 yılında ilk defa *Literaturwissenschaft* (Edebiyat Bilimi) olarak kullandığını ifade eder. Daha sonra ise Hegelci K. Rosenkranz'ın (1805- 1879) edebiyat bilimi terimini kullanmış olması da dikkat çekicidir zira ne Rosenkranz ne de Mundt filologdur. Theodor Mundt, Alman bir eleştirmen ve roman yazarı, Rosenkranz ise filozoftur (bkz. Aytaç, 2016: 11-13). Dolayısıyla Edebiyat Bilimi kavramının filologlar tarafından değil de filozof ve yazar tarafından ortaya çıkışı, Edebiyat Biliminin ihtiyaçtan kaynaklanan bir eğilim ile ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı kanısına varmak mümkündür.

Görüldüğü gibi, Edebiyat Bilimi kavramının filologlar tarafından değil de filozof ve yazarlar tarafından ortaya çıkışı, Edebiyat Biliminin ihtiyaçtan kaynaklanan bir eğilim ile ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı kanısına varmak mümkündür.

Çalışmamızın odağı doğrultusunda karşılaştırma kavramının ve edebiyat bilimi altında bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmış olan karşılaştırmalı edebiyat bilimi kavramlarının ne olduğu hakkında bilgi vermenin çalışmamıza ışık tutacağı kanısındayız.

2. Edebiyat Bilim Yöntemi Olarak Karşılaştırma Kavramı

Karşılaştırma kavramı bilim içinde kullanılmaya başlanmadan çok önce insanlığın düşüncesinde ve yaşayış biçiminde mevcut oluşuyla bilinmektedir. İnsanoğlu birçok şey hakkında bir değerlendirme ve karşılaştırma yapma ihtiyacı içinde olmuştur ve Aristoteles'e göre bu eylemini istemli veya istemsiz şekilde yerine getirir (Molacı, 2018: 46). Sosyal bir varlık olan insan değerlendirme eylemini sadece sahip olduğu eylemlerle değil kültür içerisinde edindiği bilgi aracılığıyla gerçekleştirir. Dolayısıyla içinde yaşadığı toplumda her şeyden bağımsız bir hayat sürmesi olanak dışıdır. Bireyin hayatını idame ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu unsurlardan bir tanesi de başka bireylerle ilişki kurmasıdır. Bireyin başka bireylerle ilişki kurması doğal olarak yaşadığı topluma da katkı sağlamakta ve sonuç olarak da bireyin topluma; toplumun da bireye katkısı söz konusu olmaktadır. Bu etkileşim silsile halinde toplumların birbirleriyle olan ilişkisini ve alışverişlerini de beraberinde getirmektedir. Zira hiçbir toplum kendi sınırları içerisinde sosyal, kültürel, ekonomi, sanat ve edebiyat gibi diğer toplumların kazanımlarını görmeden onlarla *karşılaştırma* eylemi içerisine girmeden ilerleme gösteremez. Dolayısıyla toplumların başka toplumlarla kültür, sanat, ekonomi, edebiyat gibi alanlarla etkileşim halinde olması, onlarla karşılaştırma içinde ve farklı kültürlerle temas halinde olması, o toplumların devamlılığı ve gelişim göstermesi açısından önemlidir. Edebiyat Bilimci Emel Kefeli konunun önemini şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Kendisinden zengin kültür ve medeniyetlerle karşılaşmayan ve bunlardan yararlanmayan medeniyetlerin gelişmesi mümkün değildir. Sümer, Mısır, Yunan ve Latin ve İslam medeniyetleri gibi büyük medeniyetler de bir öncekilerden bir şeyler alarak ve kendisinden sonra gelenlere bir şeyler vererek devam etmişlerdir (2000: 7).

Bu minvalde karşılaştırma eylemi birey ve dolayısıyla toplum tarafından dünyanın algılanmasında aracılık etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Karşılaştırma yönteminin tarihsel gelişimi açısından dünyaca ünlü Alman yazar ve düşünür Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749- 1832), *karşılaştırma* kavramıyla ilgili olan görüşleri düşüncelerimize ışık tutmaktadır ve bilim adamlarının herhangi bir eseri başka bir eserle karşılaştırma düşüncesi yeni bir şey değildir. Tüm insanlığı evrensel bir hoşgörüde birleştiren Johann Wolfgang von Goethe'ye göre uluslar zamanla başka uluslara da ilgi duymuş ve dolayısıyla da karşılaştırma kavramı ulusların birbirine olan ilgilerinin sonucunda önceden beri var olmuştur (bkz. Schulz -Rhein, 1973: 7).

3. Karşılaştırmalı Edebiyat'ın İşlevselliği ve Ulusal Edebiyata Katkısı

Bu söylemlerden yola çıkarak insanoğlunun içinde olduğu her şeyde karşılaştırma eyleminin olması şartırcı değildir. Dolayısıyla bunun bilime de yansıdığını söylemek doğru bir ifade olacaktır. Çünkü bilim de insan elinden çıkmaktadır. Karşılaştırma eylemi, genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'nin (Komparatistik) uygulama alanında da önemli bir yere sahip olduğu düşünülebilir.

Karşılaştırmalı Edebiyat kavramı ilk kez on dokuzuncu yüzyılda ortak bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır Kamil Aydın'ın belirttiğine göre Karşılaştırmalı Edebiyat da Edebiyat Kuramı, Edebiyat Tarihi ve Edebiyat Eleştirisi adı altında yapılan çalışmalarda olduğu gibi tarihsel bir süreçten geçmiştir. Çünkü Karşılaştırmalı Edebiyat da Edebiyat Biliminin alt dallarındandır. Dolayısıyla Karşılaştırmalı Edebiyat da yöntemsel açıdan Edebiyat Biliminde olduğu gibi eş zamanla olmaktadır (bkz. Aydın, 2008: 18).

Karşılaştırma kavramı ve Karşılaştırmalı Edebiyat'a ait kavramlara kısaca değindikten sonra, Karşılaştırmalı Edebiyat'ın içeriğinin anlaşılır olması açısından Germanist Gürsel Aytaç'ın Karşılaştırmalı Edebiyat'ın yöntemi hakkındaki görüşlerinin ortaya konması önemlidir. Aytaç'a göre *karşılaştırma*, iki ya da daha fazla edebiyat ürünü gerektirmektedir. Ulusal edebiyatın kendi içinde olabileceği gibi farklı ulusların edebiyatları arasında da karşılaştırma yapılabilmektedir (bkz. Aytaç, 2016: 11). İki ya da daha fazla eserin incelemesinin yapıldığı Karşılaştırmalı Edebiyat uygulamalarında, yapıtların sadece ortak özelliklerinin değil aynı zamanda farklı yönlerinin ortaya çıkarılması da söz konusu olduğundan büyük öneme sahiptir. Karşılaştırmalı edebiyat ihtiva ettiği bu yöntemle, edebiyat alanında iki farklı ulusun gelişim aşamaları, yaşama biçimleri, kültürel unsurları gibi birçok alanda, aralarındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koyması bakımından değerli ve yön belirleyicidir.

Bu savımızı Almanca, Karşılaştırmalı Edebiyat ve Batı Avrupa Çalışmaları Profesörü Henry H. Remak'ın (1916-2009) sözleriyle zenginleştirmek karşılaştırmalı edebiyatın işlevinin anlaşılması bakımından önemlidir.

İsmail Turan'ın Prof. Remark'tan aktardığına göre; bir ulus içindeki dikkate değer farklı kültürlerle veya farklı toplumlara özgü iki ya da daha fazla kültürel yahut dilsel unsurlara sahip dönemlerin, ekollerin, akımların, türlerin, metinlerin ve bilinen yazarların bir bütünlük ortaya koyacak biçimde bir araya getirilmesi veya karşılaştırmalı incelenmesidir (2017: 94).

Tüm bunların ışığında Karşılaştırmalı Edebiyatın ortaya çıkış nedenlerinden birinin bir ulusun edebiyatını ulus ötesine taşıyarak hem kendi konumu hakkında hem de karşılaştırılan ulusun edebiyatı hakkında fikir sahibi olmak suretiyle Ulus Edebiyatını daha güçlü zeminlere oturtmak arzusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Çünkü Ulus Edebiyatı, öz zenginliğini kendisine ait kültürel unsurlarıyla ortaya koyarak sadece kendi sınırları içerisinde çoğalarak o coğrafyada zenginleşir. Dolayısıyla bir ulusun edebiyatı, o toplumda yaşayan halkların her türlü kültürel unsurları ve o yaşayış biçimleri gibi unsurları hakkında izler taşır ve onu yansıtır. Toplumların kültürel değerleri değiştikçe bunun da toplumların edebiyatlarına da yansıtacağı muhakkaktır. Bu minvalde düşünüldüğünde değişen ve gelişen dünyada her şeyde olduğu gibi edebiyatların da değişmesi, gelişmesi kısacası devingenliği söz konusudur. Ulus edebiyatının kendi dinamiği bu şekilde işleyerek, yerel bir değişim gösterir. Bu sebeple ulus edebiyatı kendi kültürel birikiminin gerçekten zenginlik mi yoksa yoksunluk mu olduğuna karar vermesi açısından karşılaştırmaya ihtiyaç duyar.

Karşılaştırmalı Edebiyat, bir ulusun edebiyatının konumu hakkında haberdar etmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Onun misyonu ulus edebiyatının aksine edebiyata yeni bir şeyler katmak değil, sadece var olanı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim yöntemleriyle ortaya koymaktır. Bu bakımdan ulus edebiyatlarının başka toplum ya da edebiyatlarıyla ilintili

olması ve karşılaştırılmaları önemli görünmektedir. Ancak karşılaştırma yapılarak benzer ve farklı yönlerinin ortaya konması ile edebiyatların gelişimleri hakkında hem fikir sahibi olunmakta hem de öznel bir yön belirlenmektedir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi karşılaştırma eylemi birey ve toplum tarafından dünyanın algılanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Dolayısıyla edebi eserlerde karşılaştırma eylemi de bir ulusun edebiyatını rayına oturtmak, diğer edebi türler arasında kendi konumunu belirlemesi açısından önem arz etmektedir. Başka ulusların edebiyatlarını incelemek ve onların neler yaptığını, hangi aşamada olduğunu görmek, onlarla karşılaştırma yaparak kendi edebi ürününü sistemli bir düzene koyabilme kabiliyeti de dikkate değerdir. Zira bir kıstasta bulunmak ve karşılaştırma sonucunda bir neticeye varabilmek, karşılaştırılması yapılan edebiyatlar ve ürünleri, kendi edebiyatına sağladıkları katkılar bakımından kıymetlidir.

Alman Edebiyatı ile İngiliz ve İtalyan Edebiyatları arasındaki ilişkiler üzerine araştırmalar yapan ve karşılaştırmalı edebiyat akımının önde gelen isimlerinden Max Koch (1854– 1925) aynı zamanda Almanya’da ilk karşılaştırmalı edebiyat dergisinin de kurucusudur. Turan’ın alıntılıdığı gibi Koch, başka edebiyatlara bakarak ulusal Alman edebiyatını anlamaya ve mükemmelleştirmeye yardımcı olunabileceğini belirtir (Turan, 2017: 94).

Max Koch’un ifadesinden de anlaşılacağı üzere Ulus Edebiyatlarının diğer ulusların edebiyatlarıyla kıyaslanmasının, edebiyatların gelişmesi ve ilerlemesi en önemlisi de eserlere eleştirel bakmayı sağlaması açısından değerli kabul edilmektedir. Belirtmeden geçilmemesi gereken bir gerçek de Dünya Edebiyatı kavramını açıklamaya başlarken bunu Ulusal Edebiyat kavramını öncelikle tanımlayarak yapabileceğimiz gerçeğidir (bkz. Özdemir 1980: 159).

Yukarıda söylediklerimize destek verecek nitelikte olduğu düşünülen İngiliz şair ve kültür eleştirmeni Matthew Arnold (1822-1888) Oxford Üniversitesinde 1857 yılında yaptığı açılış konuşmasında ulus edebiyatlarının tek başına ele alınmasının anlamsız olacağına vurgu yapması önemlidir. *Turan*, Arnold’un bu konudaki görüşlerini; “Her yerde bir ilişki ve her yerde bir örnek bulunur. Tek başına hiçbir olay, hiçbir edebiyat başka olaylardan, başka edebiyatlardan kopuk olarak ele alındığında yeterince anlaşılabilir” ifadeleri aracılığıyla aktarmaktadır (2017: 94).

Çünkü yukarıda değinildiği gibi Ulusal Edebiyat, içinde var olduğu kültürle şekillendiği için sadece kendi içinde gelişir. Karşılaştırmalı Edebiyat ise gelişmişliğin ortaya çıkmasına hizmet eder, karşılaştırılan ulusun edebiyatıyla farkını ve benzerliklerini ortaya koyar. Bir başka deyişle karşılaştırılan edebi eserler o ulusların farklı kültür unsurlarının ortaya çıkmasında ve eleştirel bakış açısının geliştirilmesinde etkilidir ki bunun da edebiyata estetik bir yön kazandırdığı düşünmek mümkündür. Çünkü Karşılaştırmalı Edebiyat, ulusların edebiyat eserleri üzerine yapılacak karşılaştırmalı analizlerle ve eleştirilerle varılan sonuçlar doğrultusunda ulus edebiyatlarını her yönlü olduğu kadar estetik açıdan da geliştirmesine katkı sağlayacak veriler sunması açısından da bir işlevi olduğu düşünülebilir. Edebiyatın insana yabancı olanla kurulan ilişkide kendi resmini de görebildiğini unutmamak gerekmektedir (bkz. Stanzel, 1974: 73)

Bu verilerin ışığında Karşılaştırmalı Edebiyatın, uygulamalarıyla, edebi eserlerin oluşturduğu ortak bir dünya edebiyatının meydana gelmesinde de temel oluşturduğu

düşünülebilir. Dünyaca ünlü Alman yazar ve düşünür Wolfgang von Goethe'nin "Weltliteratur" (Dünya Edebiyatı) kavramıyla Karşılaştırmalı Edebiyat'a yüklenen bu işlev dile getirilmiştir. Aytaç'a göre Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminin temelinde bir dünya edebiyatı düşüncesi bulunmaktadır. Şöyle ki; Goethe'nin "Weltliteratur" kavramı ile Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimine genel bir yaklaşım getirildiği görülmektedir. Çünkü "Weltliteratur" kavramının özünde farklı edebiyatların bir araya getirilmesi ile ortak bir dünya edebiyatı meydana getirme düşüncesi olduğu çok açıktır. Goethe'nin Dünya Edebiyatı kavramı üzerinden edebiyat ürünlerini herhangi bir ayrıma sokmanın doğru olmadığı sonucu çıkarılabilir. Çünkü edebiyat ürünleri, ulusal kökeni ne olursa olsun ayırım göstermeksizin insana hitap etmelidir.

Kısacası, Goethe'nin edebiyat dünyasına mal olmuş kavramının merkezine insanı aldığı görülmektedir. Dolayısıyla yukarda da belirtildiği gibi Karşılaştırmalı Edebiyatın, *Dünya Edebiyatı* düşüncesi üzerinden meydana gelmiş olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu minvalde Edebiyat Bilimci Paul van Tieghem'in (1871-1948) karşılaştırmalı edebiyat hakkında dile getirdiği ifadeleri değerlendiren Rousseau ve Pichois karşılaştırmalı edebiyatın uluslararası bir anlaşma aracı olarak değerlendirilmesi hakkında görüşlerini; "Karşılaştırmalı edebiyat, kendisini uygulayanlara, 'insan' kardeşlerimize karşı hoşgörülü ve anlayışlı bir davranışı, bir aydın liberalizmi empoze etmektedir. Bunlar olmadan, toplumlar arasında hiçbir ortak eser meydana getirilemeyecektir" ifadeleriyle ortaya koymaktadırlar (1994: 99).

Goethe'nin Dünya Edebiyatına yüklediği işlev üzerine inşa edilen Karşılaştırmalı Edebiyat'ın ulus edebiyatlarının yerelliklerini ortaya koymasının bakımından önemli olmasının yanı sıra aynı zamanda da merkezde insana hitap etmesi bakımından da önemi ortadadır.

Karşılaştırmalı edebiyatın, dünyanın farklı bölgelerindeki insanların ve toplulukların, dünyanın hem maddi hem de manevi yolculuklarında çeşitli kültürlerle bir arada yaşayabilmeleri için ilham verdiği ve bunu başarabilmek için de kültürlerarası yeterliliğe sahip olmaları gerektiği gerçeğini görmelerine yol açmış gibi görünmektedir (bkz. Kızıler Emer, 2012: 14).

Bu bilinçle insanın sınırlarının her geçen gün genişlediği sosyal bir ortamda ürettiği edebi eserlerin içeriğine ve yönüne katkı sağladığı iddia edildiğinde, Karşılaştırmalı Edebiyatın bu övgüyü hak ettiği söylenebilir. Ulusal edebiyat ürünlerini araştırma nesnesi olarak inceleyen ulusal filolojilerin, kendilerine daha güçlü yöntemler ve dayanaklar sağlamak amacıyla karşılaştırmalı anlayışlardan ve çalışmalardan her geçen gün daha fazla yararlanarak Karşılaştırmalı Edebiyatın unsur ve araçlarını kullanıyor olmaları bu iddiayı desteklemektedir (bkz. Cuma, 2018: 21).

4. Sonuç

İnsanları ve dolayısıyla ulusları birbirine yakın kılan Edebiyat ürünlerinin, toplumların yaşayış biçimleri ve kültürleri hakkında bilgi vermesinin yanı sıra milletlerin birbirini tanıması gibi bir işlevi de üstlenmiştir. Karşılaştırmalı çalışmalar ortaya koymaktadır ki Ulus Edebiyatı, ortaya çıktığı coğrafyanın kültürel unsurlarını yansıtması sebebiyle yerellik içermektedir. Çünkü Ulus Edebiyatının zenginliği o toplumun köklerinden beslenir.

Ulus Edebiyatının başka toplum veya uluslar tarafından tanınır kılınması ve kültürel zenginliklerinin ortaya çıkarılması bakımından Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminin bir köprü

işlevini gördüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ulus Edebiyatının kendi içinde gelişmesi söz konusuysen Karşılaştırmalı Edebiyatın da bunu ortaya koymak gibi bir işlevinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bir başka deyişle Karşılaştırmalı Edebiyat Ulus edebiyatının mevcut zenginliğini ya da yoksunluğunu ortaya koymak gibi bir işlevi olduğu söylenebilir.

Bu minvalde Karşılaştırmalı Edebiyat Ulus Edebiyatına katkısı bakımından önemli olduğu kadar, aynı zamanda edebi ürünlerin, Edebiyat Bilimin yöntemleri ile karşılaştırılmak suretiyle ortaya konan benzerlik ve farklılıklar gibi tespitleriyle Ulus Edebiyatına yön çizmektedir. Dolayısıyla edebiyat karşılaştırmalarıyla Ulusların Edebiyatlarının konumları hakkında bilgi vermesi açısından da önemi ortadadır. Karşılaştırmalı Edebiyat eleştirel bir bakış açısı sağlayarak ulusun hem kendi edebiyatı hakkında eksikliklerini görmesine yardımcı olurken hem de karşılaştırılan diğer ulusun edebiyatı hakkında bilgi sahibi olunması bakımından önemlidir.

Kaynakça

- AYTAÇ, G. (2009). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul. Say Yayınları.
- AYTAÇ, G. (2016). *Genel Edebiyat Bilimi* Ankara: Doğu Batı yayınları.
- AYDIN, K. (2008). *Karşılaştırmalı Edebiyat Günümüz Postmodern Bağlamında Algılanışı*: İstanbul: Birey yayıncılık.
- BAYTEKİN, B. (2006). *Kuramsal ve Uygulamalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- BIRUS, H. (1995). "Goethes Idee der Weltliteratur. Eine historische Vergegenwärtigung", içinde: http://www.goethezeitportal.de/db/wiss/goethe/birus_weltliteratur.pdf, Erişim Tarihi: 22.11.2022.
- CUMA, A. (2018) *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'nin (Komparatistik) Ulusal ve Dünya Edebiyatları Ekseninde Kuramsal Açılımı*, SEFAD Sayı 39, 1-26.
- DYSERNICK, H. (1991). *Komparatistik-Eine Einführung*. Bonn: Bouvier Ver.
- KEFELİ, E. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*. İstanbul: Kitabevi.
- KIZILER EMER, F. (2012). "Die Imagologie Als Arbeitsbereich Der Komparatistik", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:8 ss: (1-17)
- MOLACI, M. (2016) *Aristoteles'in Etik Görüşü*, Medeniyet ve Toplum, Bahar, Cilt 2 Sayı 1, s.37-58
- ÖZDEMİR, E. (1980). *Türk ve Dünya Edebiyatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları
- ROUSSEAU, A. M. – PICHIOS, Cl. (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat*, (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SCHULZ, H.J. – RhHEIN, P. H.(1973). *Comparative Literature: The Early Years*. University of North Carolina.
- STANZEL, F. K. (1974). "Der literarische Aspekt unserer Vorstellungen vom Charakterfremder Völker, in Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 111", H. 4, S. 63-82, içinde: Irmgard Honef Becker (Yay.Haz.) (2007). *Dialoge zwischen den Kulturen, Interkulturelle Literatur und ihre Didaktik*, Diskussionsforum Deutsch,
- TURAN, İ. (2017). *Edebiyatın Menşei, Karşılaştırmalı (Mukayeseli/ Komparatistik) Edebiyatın Dünya Ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. Türk Dili Dergisi 68, Sayı 791,92-95.

Sosyal Yeterlik ve Rekreasyonel Katılım, Akış Deneyiminin Belirleyicileri midir?¹

Savaş DUMAN², Şenay Şule YURTDAS³, Batuhan
ORDU⁴

Araştırma Makalesi
Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 24.11.2022
Kabul Tarihi: 27.12.2022

Research Article
Article History

Date of Application: 24.11.2022
Acceptance Date: 27.12.2022

Özet

Bu çalışmada, akış deneyimi üzerinde rekreasyonel katılım ve sosyal yeterliğin etkilerini incelemek amaçlanmıştır. 345 üniversite öğrencisinin katıldığı çalışmada veri toplama araçları, rekreasyonel akış deneyimi ölçeği ve sosyal yeterlik ve sosyal sonuç bekleme ölçeği olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler, normal dağılım varsayımları altında test edilmiştir. Normal dağılım gösterdiği belirlenen verilerin analizinde Bağımsız Örneklem T Testi (tek kuyruk ve çift kuyruk), ANOVA, MANOVA ve Hiyerarşik Regresyon Analizi kullanılmıştır. Post hoc analizinde Scheffe ve Games-Howell Testi, Bonferroni düzeltmesi yapılarak kullanılmıştır. Araştırmada, rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin akış deneyimi, aktivitelere katılmayanlara göre önemli ölçüde yüksek elde edilmiştir. Rekreasyonel akış deneyiminin, aktivitelere daha sık, aktif ve grup olarak katılan öğrencilerde daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Hiyerarşik regresyon analizine göre sosyal yeterlik, rekreasyonel akış deneyimine ilişkin toplam varyansın %71,8'ini; sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri birlikte %72,3'ünü açıklamıştır. Değişkenlerin akış deneyimi üzerinde etki önem sırası, sosyal yeterlik ($\beta=0,67$; $p\leq 0,001$) ve sosyal sonuç beklentileri ($\beta=0,191$; $p\leq 0,05$) şeklindedir. Sonuç olarak, rekreasyonel katılım ve sosyal yeterliğin, akış deneyimlemede önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyonel katılım, akış deneyimi, sosyal yeterlik

Investigation of the Effect of Social Self-efficacy and Recreational Participation on Flow Experience

Abstract

In this study, it was aimed to examine the effects of recreational participation and social self-efficacy on flow experience. 345 university students participated in the study and data collection tools were determined as recreational flow experience scale and social self-efficacy and social outcome expectation scale. The data obtained were tested using normal distribution assumptions. Independent Sample T Test (one-tail and two-tail), ANOVA, MANOVA and Hierarchical Regression Analysis were used to analyze the data that were determined to be normally distributed. In post hoc analysis, Scheffe and Games-Howell Test were used with Bonferroni correction. In the study, the flow experience of the students who participated in recreational activities was significantly higher than that of those who did not participate in the activities. It has been observed that the recreational flow experience is higher in students who participate in activities more frequently, actively, and as a group. According to hierarchical regression analysis, social self-efficacy accounts for 71.8% of the total variance regarding the recreational flow experience; social self-efficacy and social outcome expectations together explain 72.3%. The order of importance of the variables on flow experience is social self-efficacy ($\beta=0.67$; $p\leq 0.001$) and social outcome expectations ($\beta=0.191$; $p\leq 0.05$). In conclusion, it can be said that recreational participation and social self-efficacy are important factors in experiencing flow.

Keywords: Recreational participation, flow experience, social self-efficacy

¹ Bu çalışma, 7-9 Ekim 2022 tarihleri arasında Aydın'da düzenlenen 6. Uluslararası Akademik Spor Araştırmaları Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rekreasyon Bölümü, savas.duman@adu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8721-0112

³ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spor Yönetim Bilimleri Yüksek Lisans Programı, suleyrt@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4714-3979

⁴ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Spor Yönetim Bilimleri Yüksek Lisans Programı, batuhanordu@outlook.com.tr, Orcid: 0000-0002-5703-5277

1. Giriş

Son yıllarda yapılan çalışmalar, aktivite katılımının akış deneyimi oluşumunda önemli bir faktör olduğunu desteklemektedir (Lee vd., 2019; Jackman vd., 2020; Tao vd., 2022). Akış, ilk olarak Csikszentmihalyi tarafından “en uygun deneyimi” tanımlamak için önerilmiştir. Csikszentmihalyi, bir aktivitenin nasıl anlamlandırıldığı ve deneyimlendiğini anlamak için bir dizi çalışma gerçekleştirmiştir (Csikszentmihalyi, 1975; akt. Engeser vd., 2021). Bu çalışmalar, kişilerin cinsiyet, yaş veya eğitimleri fark etmeksizin öznel deneyimlerinden hissettiklerini çok benzer şekillerde tanımladıklarını göstermiştir. Akış olarak adlandırılan bu öznel deneyimler, içsel olarak motive edilmiş bir aktiviteye katılım ile ortaya çıkmaktadır (Csikszentmihalyi, 1990).

Cheng vd. (2015) göre rekreasyonel aktivitelere katılan bireyler, aktivitelerde eğlenmeye ve en iyi deneyimi elde etmeye çalışmaktadır. Katıldıkları rekreasyonel aktivitelerde kendilerini heyecanlı ve odaklanmış hisseden bireyler daha fazla zaman ve çaba harcamaya istekli hale gelerek akış deneyimi üretmektedir. Whitmore’a (2005) göre rekreasyonel aktivitelere katılım tercihi övgü, tanınma gibi dışsal ödüller veya memnuniyet gibi içsel ödüller tarafından belirlenmektedir. Özellikle içsel ödüller aktiviteye daha fazla katılımı motive ederek akışı deneyimlemek için bir fırsat olarak görülmektedir. Csikszentmihalyi (1975) bireylerin bir aktiviteye katıldıklarında hissettikleri olumlu duyguların peşinden gitmeye kararlı olduklarına işaret etmiştir. Başka bir ifadeyle bireylerin deneyimlerini sürekli bir değerlendirmeye bağlı olarak izlediklerini ve aynı zamanda deneyimleri ile ilgili geri bildirimlerine göre bu eylemlerine devam edip etmeyeceklerine karar verdiklerini ifade etmiştir. Akışın ototelik (kendi içerisinde ödüllendirici) yapısı, bireylerin aktivitelerde zevk, keyif, mutluluk, heyecan gibi içsel ödüller elde etmelerini sağlamaktadır (Engeser vd., 2021). Böylelikle bireyler aynı davranışı tekrarlamaya ve akış durumunu deneyimlemeye istekli hale gelmektedirler (Csikszentmihalyi, 1988; Schuler ve Engeser, 2009).

Flora ve Segrin (1998) aktivitelere ortak katılımın, diğer bir deyişle sosyal bağlamın, deneyime katkıda bulunan önemli bir faktör olduğunu öne sürmüşlerdir. Bir aktivitenin gerçekleştirilebilmesi için gereken beceriler ve rekabete karşı ortak katılım yoluyla işbirliği sağlanarak yaşanan deneyim zenginleştirilebilmektedir. Bu şekilde sosyal etkileşimlere izin veren deneyimler zevk, heyecan gibi olumlu sonuçlara daha yatkındır (Decloe vd., 2009). Sosyal etkileşimler için geniş bir temel sağlayan ve aynı zamanda katılım motivasyonunu açıklamak için de kullanılabilen öz-yeterlik, kişinin yeterlik ve yeteneklerine olan inançları şeklinde tanımlanmıştır (Bandura, 1997). Mittelstaedt ve Jones’e (2009) göre öz-yeterlik aktivite seçimini etkileyen önemli bir faktör olmakla birlikte kişinin becerilerine olan inançları doğrultusunda sonuç beklentilerini şekillendirerek katılım motivasyonlarını doğrudan etkilemektedir. Wöran ve Arnberber’e (2012) göre sonuç beklentileri, beceri ve bilgi yeterliği dışında bir aktiviteye yönelik geçmiş deneyimlere dayanmaktadır ve olumlu sonuç beklentileri katılımı motive etmektedir. Başkaları ile iletişim ve sosyal ilişkiler kurma ve sürdürme yeteneklerine olan inançlar genel olarak sosyal öz-yeterlik (ya da sosyal yeterlik) olarak ifade edilmektedir (Su vd., 2016). Sosyal yeterlik göz önüne alındığında başkaları ile etkileşim içinde olmak, aktivitenin zorluklarını algılama biçimini değiştirmektedir. Sosyal bir grup olarak birlikte hareket etmek, bireyleri akış deneyimi gibi olumlu deneyimler elde etmeye yönlendirmektedir (Salanova vd., 2014). Magyaródi ve Oláh’a (2015) göre grubun parçası olan bir kişi, diğer kişilerin aktiviteden akış deneyimi elde etmesini veya akışı sürdürebilmesini destekleyebilmektedir. Araştırmada akış deneyimini katılım ve etkileşim yoluyla potansiyel olarak etkileyen sosyal yeterliğe odaklanılmıştır. Önemli bir öncül olarak değerlendirilen rekreasyonel katılım ve kişilerarası süreçler ile hem katılım hem deneyimi şekillendiren sosyal yeterliğin akış deneyimi

üzerindeki etkilerini incelemek, araştırmanın çıkış noktasıdır. Araştırmanın amacı rekreasyonel katılım eğilimleri ve sosyal yeterliğin akış deneyimi üzerindeki etkisini incelemektir.

1.1. Araştırma Hipotezlerinin Oluşturulması

Akış deneyimi oluşumunun başlıca nedeni aktivite katılımı olarak görülmektedir (Csikszentmihalyi ve Hunter, 2003). Tao vd. (2022) aktivite katılımının akış deneyimini büyük ölçüde tahmin ettiğini destekler sonuçlar elde etmişlerdir. Akış deneyimi ayrıca aktivite ile sınırlı ve geçici bir deneyim olarak görülmektedir (Webster vd., 1993). Heo vd. (2010) göre bireyler aktivitelere kararlı bir şekilde katılmaya devam ettiklerinde akış deneyimi elde edebilmektedirler. Havitz ve Mannell (2005) katılımı durumsal ve kalıcı olarak iki şekilde değerlendirerek, kalıcı katılımın durumsal katılıma göre akış deneyimi üzerinde daha etkili bir tahmin edici olduğunu öne sürmüştür. Başka bir ifadeyle katılıma devamlılık ile bireylerin akış deneyimlemeleri daha olası görülmektedir. Katılımda devamlılık, kalıcı veya ciddi katılım katılıma derecesiyle ilişkilidir. Bu durum, aktiviteye katılım sıklığı arttıkça daha yüksek düzeyde akış deneyimlenebileceği şeklinde ifade edilmektedir (Decloe vd., 2009; Wöran ve Arnberger, 2012; Lee vd., 2019). Hoffman ve Novak (1996) akış durumunu deneyimlemiş bireylerin bu deneyimi tekrarlama isteklerinin daha fazla olduğunu ve böylelikle katılımlarını sürdürmekte kararlı olduklarını bildirmiştir. Elkington (2011) bireylerin optimal akış deneyimi yaşama olasılıklarının, aktivite katılımı ve katılımı sürdürme ciddiyetleri ile ilişkilendirilebileceğine ilişkin deneysel kanıtlar sunmuştur. Cheng ve Lu (2015) rekreasyonel katılımın akış deneyimi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ve devam eden aktivite katılımının akış deneyimi yaşama olasılığını arttığını ortaya koymuşlardır.

***H₁:**Rekreasyonel aktivitelere katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimlenebilmektedir.*

***H₂:**Rekreasyonel aktivitelere daha fazla katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimlenebilmektedir.*

Akış deneyimi, aktivitenin algılanan zorluğu ve aktivitenin gerçekleştirilebilmesi için gereken becerinin bir dengesini gerektirmektedir (Moneta ve Csikszentmihalyi, 1996). Mannell vd. (2005), zorlukların üstesinden gelmek için beceri gerektiren aktivitelerin akış deneyimine ulaşmada daha etkili olduğunu bulmuştur. Bryan (2000) rekreasyonel aktivitelere katılan bireylerin beceri geliştirdikçe yeni zorluklarla karşılaşma fırsatı elde edeceğini ve böylelikle akış durumu yaşayacaklarını ileri sürmüştür. Yeni zorlukların üstesinden gelmek ek çaba gerektirmektedir. Birey aktiviteye ne kadar çok katılırsa ve becerilerini ne kadar çok geliştirirse, akış deneyimi de o düzeyde artmaktadır. (Wu vd., 2013). Chang (2017) aktivitenin algılanan zorluğunun akış deneyimi oluşumunu olumlu şekilde etkilediğini bulmuştur. Chang'e göre aktivite zor olarak algılandığında akış deneyimlemek daha olasıdır. Csikszentmihalyi'ye (1997) göre pasif, dinlendirici, rekabet veya meydan okumadan uzak aktivitelere katılmayı seçen bireylerin akış deneyimi yaşamaları pek olası görülmemektedir. Aktivitelerde yerine getirilmesi gereken belirli zorlukların üstesinden gelmenin sonucunda elde edilen içsel ödül bireylerin akış durumu yaşamalarını olası kılmaktadır. Mannell vd. (2005) aktivitelere fiziksel olarak aktif katılan bireylerin akış deneyimi yaşamalarını daha olası görmektedir.

***H₃:**Rekreasyonel aktivitelere aktif katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimlenebilmektedir.*

Aktivitenin zorluğu ile kişi tek başına etkili bir şekilde mücadele edemeyebilir (Walker, 2021). Kişi bu durumda aktiviteden memnuniyetsizlik ve sürdürmede isteksizlik yaşayabilir.

Bu durum akış deneyimini olumsuz etkilemektedir (Csikszentmihalyi (1997). Aktivitenin gerçekleştirilebilmesi için karşılıklı etkileşim, işbirliği ve birlikte hareket gerekebilir. Grup üyeleri bir arada hareket ederek aktivitenin zorluğunun üstesinden gelebilir. Böylelikle grup üyeleri aktiviteden akış deneyimleyebilir (Walker, 2021). Geçmişte yapılan araştırmalar da bireylerin arkadaşları ile birlikte katıldıkları aktivitelerde akış deneyimleme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Larson vd., 1986; Privette ve Bundrick, 1991). Graham (2008) farklı bir çerçeveden bakarak; yakın ilişkiler kurulan kişilerle aktivitelerden elde edilen akışın kalitesinin etkilendiği ve birlikte akışın da ilişkileri geliştirdiği karşılıklı bir etkileşimden söz etmiştir.

H₄:Rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimlenebilmektedir.

Sosyal yeterlik genel olarak kişinin karşılıklı iletişim ve ilişkileri başlatmak ya da sürdürmek için hissettikleri yeterlik ve yeteneklerine olan inançları şeklinde tanımlanmıştır (Bandura, 2001). Sosyal süreçlerde sonucun ne şekilde gerçekleşeceğine ilişkin beklentiler, sosyal sonuç beklentileridir. Sosyal etkileşimlerde yeterlik ve sonuç beklentileri, kişinin davranışlarını motive etmektedir (Bandura, 2012). Öz-yeterlik ve sonuç beklentileri, bireylerin aktivite seçimi ve aktiviteye katılım motivasyonları ile ilişkilendirilmesinin yanı sıra devam eden katılımı açıklamak için de kullanılmıştır (Bandura, 1997; Mittelstaedt ve Jones, 2009). Bu durumda daha yüksek düzeyde öz-yeterliğe sahip bireylerin aktivitelere daha yüksek düzeyde katılım göstermeleri beklenmektedir. Lee vd. (2018) göre öz-yeterlik, aktivite katılımının belirleyicilerindedir. Bir aktiviteye katılıma devam etme isteği, öz-yeterliği ve sonuca ilişkin olumlu beklentisi yüksek olan bireylerde daha fazladır. Öz-yeterliği ve aktiviteye ilişkin olumlu sonuç beklentisi yüksek bireyler, aktivite sırasında daha fazla olumlu duygular elde etmektedirler. Bu da akış deneyimi yaşama olasılıklarını artırmaktadır (Tian vd., 2022).

H₅:Rekreasyonel katılıma göre sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆:Rekreasyonel katılım sıklığına göre sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri anlamlı farklılık göstermektedir.

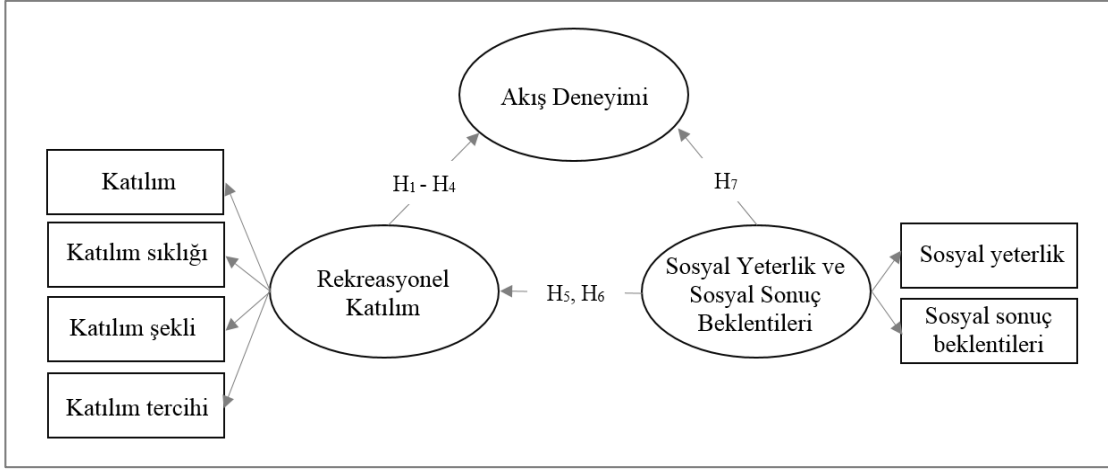
H₇:Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri akış deneyimini pozitif yönde etkilemektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, akış deneyimine rekreasyonel katılım ve sosyal yeterliğin etkisini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Rekreasyonel aktivitelere katılım eğilimi katılım, katılım sıklığı, katılım şekli (aktif ya da pasif) ve katılım tercihi (bireysel ya da grup) olarak ele alınmıştır. Akış deneyiminin oluşumunda önemli bir öncül olarak değerlendirilen rekreasyonel katılım ve hem deneyimi şekillendiren hem rekreasyonel katılım motivasyonunu açıklayan sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin akış deneyimi üzerindeki etkisini incelemek için araştırma hipotezleri doğrultusunda Şekil 1’de verilen araştırma modeli önerilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın modeli ve hipotezleri

2.2. Evren ve Örneklem

2021-2022 eğitim-öğretim yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler, araştırma evreni olarak belirlenmiştir (N=1240). Örneklem büyüklüğü, Krejcie ve Morgan (Krejcie ve Morgan, 1970) sonlu evren formülü aracılığıyla %95 güven aralığında 322 olarak elde edilmiştir [Formül (1)]. Araştırmanın örneklem büyüklüğü en az 322 olacak şekilde 345 gönüllü öğrenciye ulaşılmıştır.

$$n = \frac{\chi^2 N p(1-p)}{e^2(N-1) + \chi^2 p(1-p)} \quad (1)$$

n: Örneklem büyüklüğü

N: Evren büyüklüğü

e: Kabul edilebilir hata

χ^2 : Ki-kare $df=1$ ve güvenilirlik düzeyi %95 ($\chi^2=3,841$)

p: 0,5 olduğu varsayılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Rekreasyonel Akış Deneyimi Ölçeği

Rekreasyonel akış deneyimi ölçeği, Ayhan vd. (2020) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 9 maddeden oluşan, 1-“Tamamen katılmıyorum” ile 7-“Tamamen katılıyorum” arasında derecelendirilmiş 7’li Likert ölçeğidir. Tek faktörlü model doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile doğrulanmıştır ($\chi^2/sd=1,804$, GFI=0,945, CFI=0,98, NNFI=0,973, SRMR=0,03, RMSEA=0,073). Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,935’tir. Araştırmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,971 şeklinde elde edilmiştir.

2.3.2. Sosyal Yeterlik ve Sosyal Sonuç Beklentileri Ölçeği

Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri ölçeği Wright vd. (2013) tarafından geliştirilmiştir. Bakioğlu ve Türküm (2017) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek 19 maddeden oluşan, 1-“Hiç katılmıyorum” ile 5-“Tamamen katılıyorum” arasında derecelendirilmiş 5’li Likert ölçeğidir. Ölçekte 1.-14. maddeler sosyal yeterlik, 15.-19. maddeler sosyal sonuç beklentileri alt boyutlarıdır. İki faktörlü model DFA ile doğrulanmıştır ($\chi^2/sd=2,76$, GFI=0,89, AGFI=0,86, NFI=0,96, NNFI=0,97, CFI=0,98,

IFI=0,98, RMR=0,02, SRMR=0,05, RMSEA=0,07). Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,91, sosyal yeterlik için 0,92 ve sosyal sonuç beklentileri için 0,81'dir. Araştırmada toplam iç tutarlılık katsayısı 0,976, sosyal yeterlik için 0,97 ve sosyal sonuç beklentileri için 0,942 şeklinde elde edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS 26 aracılığıyla analiz edilmiştir. Normal dağılım varsayımları test edilerek, akış deneyimi (çarpıklık -0,73; basıklık -1,01), sosyal yeterlik (çarpıklık -0,72; basıklık -0,81) ve sosyal sonuç beklentileri (çarpıklık -0,72; basıklık -0,79) için çarpıklık ve basıklık değerlerinin normallik varsayımını karşıladığı tespit edilmiştir (Hair vd., 2013; Tabachnick ve Fidell, 2013). Araştırmada Bağımsız Örneklem T Testi (tek kuyruk ve çift kuyruk), ANOVA, MANOVA ve Hiyerarşik Regresyon Analizi kullanılmıştır. Post hoc analizinde Scheffe ve Games-Howell Testi, Bonferroni düzeltmesi yapılarak kullanılmıştır.

2.5. Bulgular

Tablo 1. Demografik özellikler

Değişken	Grup	f	%	
Cinsiyet	Erkek	228	66,1	
	Kadın	117	33,9	
	Toplam	345	100,0	
Rekreasyonel katılım	Evet	246	71,3	
	Hayır	99	28,7	
	Toplam	345	100,0	
<i>Rekreasyonel katılım "evet" ise;</i>	Katılım sıklığı	Haftada 1 gün	55	22,3
		Haftada 2-3 gün	75	30,5
		Haftada 4-5 gün	116	47,2
		Toplam	246	100,0
	Katılım şekli	Aktif	168	68,3
		Pasif	78	31,7
		Toplam	246	100,0
	Katılım tercihi	Bireysel	104	42,3
		Grup	142	57,7
		Toplam	246	100,0

Öğrencilerin 228'i (%66,1) erkek, 117'si (%33,9) kadındır. Öğrencilerin 246'sı (%71,3) rekreasyonel aktivitelere katılmakta, 99'u (%28,7) katılmamaktadır. Rekreasyonel aktivitelere, öğrencilerin 55'i (%22,3) haftada 1 gün, 75'i (%30,5) haftada 2-3 gün, 116'sı (%47,2) haftada 4-5 gün katılmaktadır. Öğrencilerin 168'i (%68,3) aktif olarak katılmakta, 78'i (%31,7) pasif olarak katılmaktadır. Öğrencilerin 104'ü (%42,3) bireysel olarak katılmakta, 142'si (%57,7) grup olarak katılmaktadır.

Tablo 2. Akış deneyiminin rekreasyonel katılıma göre karşılaştırılması

	Rekreasyonel katılım		t	p
	Evet	Hayır		
Rekreasyonel akış deneyimi	5,83 ± 0,81	2,52 ± 0,72	35,25	0,00

$p \leq 0,05$, tek kuyruk

Rekreasyonel aktivitelere katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=35,25$; $p \leq 0,05$; tek kuyruk). Rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin algıladıkları akış deneyimi (ort.=5,83), rekreasyonel aktivitelere katılmayan öğrencilerden (ort.=2,52) önemli ölçüde yüksektir. Öğrenciler rekreasyonel aktivitelere katılım ile daha yüksek düzeyde akış durumu bildirmiştir. Hipotez 1 bulgular ile desteklenmiştir.

Tablo 3. Akış deneyiminin rekreasyonel katılım sıklığına göre karşılaştırılması

	Rekreasyonel katılım sıklığı (hafta)			F	p
	1 gün ^a	2-3 gün ^b	4-5 gün ^c		
Rekreasyonel akış deneyimi	5,38 ± 0,89	5,77 ± 0,53	6,11 ± 0,75	19,02	0,00

$p \leq 0,05$; Scheffe testi her bir harf üst simgelerine sahip gruplarda $p \leq 0,016$ düzeyinde farklılık gösterir.

ANOVA sonuçları rekreasyonel aktivitelere katılım sıklığına göre akış deneyiminin istatistiksel olarak anlamlı farklılaştığını göstermektedir [$F(2,243)=19,02$; $p \leq 0,05$; $\eta^2=0,14$]. Rekreasyonel katılım sıklığı akış deneyimine ilişkin varyansın %14'ünü açıklamaktadır. Varyansların homojenliği istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [Levene testi, $F(2,243)=1,77$; $p > 0,05$]; bu sebeple farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesinde Scheffe testi, Bonferroni düzeltmesi yapılarak uygulanmıştır. Scheffe testi her bir katılım düzeyi için anlamlı farklılık göstermiştir (düzeltilmiş $p \leq 0,016$). Rekreasyonel aktivitelere haftada 4-5 gün katılan öğrencilerin algıladıkları akış deneyimi (ort.=6,11), haftada 2-3 gün katılan (ort.=5,77) ve haftada 1 gün katılan (ort.=5,38) öğrencilerden önemli ölçüde yüksektir. Rekreasyonel aktivitelere haftada 2-3 gün katılan öğrencilerin algıladıkları akış deneyimi, haftada 1 gün katılan öğrencilerden önemli ölçüde yüksektir. Öğrenciler, rekreasyonel aktivitelere daha fazla katılım ile daha yüksek düzeyde akış durumu bildirmiştir. Hipotez 2 bulgular ile desteklenmiştir.

Tablo 4. Akış deneyiminin rekreasyonel katılım şekline göre karşılaştırılması

	Rekreasyonel katılım şekli		t	p
	Aktif	Pasif		
Rekreasyonel akış deneyimi	6,01 ± 0,60	5,48 ± 0,97	5,20	0,00

$p \leq 0,05$, tek kuyruk

Rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=4,93$; $p \leq 0,05$; tek kuyruk). Rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılan öğrencilerin algıladıkları akış deneyimi (ort.=6,12), rekreasyonel aktivitelere bireysel olarak katılan öğrencilerden (ort.=5,64) önemli ölçüde yüksektir. Öğrenciler rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılım ile daha yüksek düzeyde akış durumu bildirmiştir. Hipotez 4 bulgular ile desteklenmiştir.

Tablo 5. Akış deneyiminin rekreasyonel katılım tercihi göre karşılaştırılması

	Rekreasyonel katılım tercihi		t	p
	Bireysel	Grup		
Rekreasyonel akış deneyimi	5,64 ± 0,71	6,12 ± 0,78	-4,93	0,00

$p \leq 0,05$, tek kuyruk

Rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılım ile daha yüksek düzeyde akış deneyimi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t = -4,93$; $p \leq 0,05$; tek kuyruk). Rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılan öğrencilerin algıladıkları akış deneyimi (ort.=6,12), rekreasyonel aktivitelere bireysel olarak katılan öğrencilerden (ort.=5,64) önemli ölçüde yüksektir. Öğrenciler rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılım ile daha yüksek düzeyde akış durumu bildirmiştir. Hipotez 4 bulgular ile desteklenmiştir.

Tablo 6. Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin rekreasyonel katılıma göre karşılaştırılması

	Rekreasyonel katılım		F	p
	Evet	Hayır		
Sosyal yeterlik	4,09 ± 0,48	2,13 ± 0,55	1066,74	0,00
Sosyal sonuç beklentileri	4,14 ± 0,57	2,22 ± 0,72	676,59	0,00

$p \leq 0,05$

MANOVA sonuçları öğrencilerin sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri arasında rekreasyonel katılıma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir (Pillai's Trace=0,75; $F(2,342)=532,73$; $p \leq 0,05$; $\eta_p^2=0,76$). MANOVA'yı izleyen ANOVA sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Rekreasyonel aktivitelere katılıma göre sosyal yeterlik [$F(1,343)=1066,74$; $p \leq 0,05$; $\eta^2=0,76$] ve sosyal sonuç beklentileri [$F(1,343)=676,59$; $p \leq 0,05$; $\eta^2=0,66$] istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaktadır. Etki büyüklükleri değerlendirildiğinde, rekreasyonel katılımın sosyal yeterliğe ilişkin varyansın %76'sını, sosyal sonuç beklentilerine ilişkin varyansın %66'sını açıkladığı görülmektedir. Rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin sosyal yeterlik (ort.=4,09) ve sosyal sonuç beklentileri (ort.=4,14), rekreasyonel aktivitelere katılmayan öğrencilerin sosyal yeterlik (ort.=2,13) ve sosyal sonuç beklentilerinden (ort.=2,22) önemli ölçüde yüksektir. Rekreasyonel aktivitelere katılan öğrenciler daha yüksek düzeyde sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerine sahiptir. Hipotez 5 bulgular ile desteklenmiştir.

Tablo 7. Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin rekreasyonel katılım sıklığına göre karşılaştırılması

	Rekreasyonel katılım sıklığı (hafta)			F	p
	1 gün ^a	2-3 gün	4-5 gün ^b		
Sosyal yeterlik	3,94 ± 0,57	4,04 ± 0,42	4,20 ± 0,43	6,13	0,00
Sosyal sonuç beklentileri	4,02 ± 0,67	4,07 ± 0,54	4,25 ± 0,51	4,09	0,01

$p \leq 0,05$; Games-Howell testi her bir harf üst simgelerine sahip gruplarda $p \leq 0,016$ düzeyinde farklılık gösterir.

MANOVA sonuçları öğrencilerin sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri arasında rekreasyonel aktivitelere katılım sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir (Wilks' Lambda=0,94; $F(4,484)=3,22$; $p \leq 0,05$; $\eta^2=0,026$). MANOVA'yı izleyen ANOVA sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Rekreasyonel aktivitelere katılım sıklığına göre sosyal yeterlik [$F(2,243)=6,13$; $p \leq 0,05$; $\eta^2=0,048$] ve sosyal sonuç beklentileri [$F(2,243)=4,09$; $p \leq 0,05$; $\eta^2=0,033$] istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaktadır. Etki büyüklükleri değerlendirildiğinde, rekreasyonel katılım sıklığı sosyal yeterliğe ilişkin varyansın %4,8'ini, sosyal sonuç beklentilerindeki varyansın %3,3'ünü açıkladığı görülmektedir. Varyansların homojenliği istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır (Levene testi; $F(2,243)=7,25$, $p \leq 0,05$, sosyal yeterlik; $F(2,243)=4,97$, $p \leq 0,05$, sosyal sonuç beklentileri); bu sebeple farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesinde Games-Howell testi uygulanmıştır. Bonferroni düzeltmesi yapılmıştır. Games-Howell testi katılım düzeyi haftada 1 gün ve haftada 4-5 gün için anlamlı farklılık göstermiştir (düzeltilmiş $p \leq 0,016$). Rekreasyonel aktivitelere haftada 4-5 gün katılan öğrencilerin sosyal yeterlik (ort.=4,20) ve sosyal sonuç beklentileri (ort.=4,25) haftada 1 gün katılan öğrencilerin sosyal yeterlik (ort.=3,94) ve sosyal sonuç beklentilerinden (ort.=4,02) önemli ölçüde yüksektir. Rekreasyonel aktivitelere daha fazla katılan öğrenciler daha yüksek sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerine sahiptir. Hipotez 6 bulgular ile desteklenmiştir.

Tablo 8. Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin akış deneyimine etkisi

	Model 1				Model 2			
	<i>B</i>	<i>Sh</i>	β	<i>t</i>	<i>B</i>	<i>Sh</i>	β	<i>t</i>
SY	1,401	0,174	0,847	29,55***	1,107	0,127	0,670	8,71***
SSB					0,302	0,121	0,191	2,49*
R^2	0,718				0,723			
ΔR^2	0,718				0,005			
$\Delta R^2 F$	873,60***				6,21*			
<i>F</i>	873,60***				446,54***			

* $p \leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$. *** $p \leq 0,001$.

Bağımlı değişken: Rekreasyonel Akış Deneyimi

Model 1 bağımsız değişken: Sosyal yeterlik

Model 2 bağımsız değişkenler: Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri

SY: Sosyal Yeterlik

SSB: Sosyal Sonuç Beklentileri

Rekreasyonel akış deneyimine sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin etkisini incelemek için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri değişkenleri modele sırayla eklenmiştir. Sosyal yeterlik değişkeni ile oluşturulan Model 1 istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [$F(1,343)=873,60$; $p \leq 0,001$]. Model 1 sonuçları, sosyal yeterliğin rekreasyonel akış deneyimi üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi

olduğunu göstermiştir ($R^2=0,718$; $F(1,343)=873,60$; $p\leq 0,001$). Sosyal yeterlik, rekreasyonel akış deneyimine ilişkin toplam varyansın %71,8'ini açıklamaktadır. Sosyal sonuç beklentileri değişkeninin eklenmesi ile oluşturulan Model 2 istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [$F(2,342)=446,54$; $p\leq 0,001$]. Model 2 sonuçları, sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin rekreasyonel akış deneyimi üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Sosyal sonuç beklentileri değişkeni, modele eklenmesi ile R^2 'de anlamlı bir değişime neden olmuştur ve değişim miktarı $=0,005$ olarak elde edilmiştir ($R^2=0,723$; $F(1,342)=6,21$; $p\leq 0,05$). Sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri birlikte rekreasyonel akış deneyimine ilişkin toplam varyansın %72,3'ünü açıklamaktadır. Değişkenlerin rekreasyonel akış deneyimi üzerindeki etki önem sırası sosyal yeterlik ($\beta=0,67$; $p\leq 0,001$) ve sosyal sonuç beklentileri ($\beta=0,191$; $p\leq 0,05$) şeklindedir. Hipotez 7 bulgular ile desteklenmiştir.

3.Tartışma ve Sonuç

Rekreasyonel katılım, Csikszentmihalyi'nin akış teorisinin en etkili faktörü olarak ele alınmaktadır (Csikszentmihalyi, 1975; 1990). Bu araştırma, rekreasyonel aktivitelere katılım ile daha yüksek akış deneyimi düzeylerinde anlamlı sonuçlar ortaya koymuştur. Rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin akış deneyimi 5,38, aktivitelere katılmayan öğrencilerin 2,52 şeklinde elde edilmiştir. Rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin akış deneyimi, aktivitelere katılmayan öğrencilerden önemli ölçüde yüksek bulunmuştur. Tao vd. (2022), aktivite katılımı ve akış deneyimi arasındaki ilişkiyi analiz etmek için yapısal eşitlik modeli kullanmışlardır. Aktivite katılımının akış deneyimi üzerindeki doğrudan etkisinin 0,914 olduğunu saptamışlardır ($\beta=0,939$; $p\leq 0,01$). Cheng ve Lu (2015), rekreasyonel aktivite olarak sörf yapan bireylerin akış deneyimleri üzerinde rekreasyonel katılımın önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır ($\beta=0,95$; $p\leq 0,001$). Araştırma sonuçları, Tao vd. (2022) ve Cheng ve Lu'nun (2015) sonuçları ile tutarlılık göstermektedir. Buna göre aktivite katılımının akış deneyimini önemli ölçüde tahmin edebilir olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin katılım sıklıklarına (haftalık) göre akış deneyimlerinde her bir katılım düzeyi için farklılık saptanmıştır. Etki büyüklüğü incelendiğinde rekreasyonel katılım sıklığının akış deneyimine ilişkin varyansın %14'ünü açıkladığı görülmüştür. Rekreasyonel aktivitelere haftada 1 gün katılan öğrencilerin akış deneyimleri 5,38, haftada 2-3 gün katılan öğrencilerin 5,77 ve haftada 4-5 gün katılan öğrencilerin 6,11 şeklinde elde edilmiştir. Sonuçlar, daha fazla katılım ile daha yüksek akış deneyimi düzeylerine ulaşılabilceğini doğrulamıştır.

Lee vd. (2019) üniversite öğrencilerinin aktivitelere durumsal ve kalıcı katılımlarının akış deneyimi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Durumsal katılım ($\beta=0,126$) ve kalıcı katılımın ($\beta=0,612$) akış deneyimi üzerinde olumlu bir etkisi ve kalıcı katılımın akış deneyimini daha önemli ölçüde tahmin edebilir olduğunu destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Aynı şekilde Havitz ve Mannell (2005) kalıcı katılımın durumsal katılıma göre akış deneyimi üzerinde daha etkili bir tahmin edici olduğunu öne sürmüşlerdir. Havitz ve Mannell'e göre katılıcı katılım ile durumsal katılım arasındaki en önemli fark, kalıcı katılımın istikrarlı ve sürekli olmasıdır. Durumsal katılım daha çok belirli zamanlarda veya belirli durumlarda gerçekleşen, geçici katılımıdır. Başka bir deyişle, aktivitelere istikrarlı bir şekilde devamlı katılım akış oluşturmaktadır.

Akış teorisinin bir diğer önemli faktörü aktivitenin zorluğu ile aktivitenin gerçekleştirilebilmesi için gerekli kişisel beceriler arasındaki dengedir. Teorik olarak dinlendirici ve meydan okumadan uzak pasif aktivitelere katılan kişinin akış yaşama olasılığı

düşük olarak görülmektedir (Csikszentmihalyi, 1997). Kleiber vd. (1986) televizyon izlemek, kitap okumak gibi aktivitelerin akış olmadan zevk sağladığını; fiziksel olarak aktif aktiviteler, oyunlar ve hobilerin zevk sağlarken aynı zamanda akış deneyimi ürettiğini bulmuşlardır. Mannel vd. (2005) aynı şekilde ergen bireylerde en düşük akış düzeylerini TV/video izleme aktivitelerinde, en yüksek akış düzeylerini oyuncunun becerisine eşit veya becerisinin biraz daha üzerinde zorluk seviyesindeki bilgisayar/video oyunları ve fiziksel olarak aktif aktivitelerde elde etmişlerdir.

Araştırmada rekreasyonel aktivitelere aktif olarak katılan öğrencilerin akış deneyimi 6,01, pasif olarak katılan öğrencilerin 5,48 şeklinde elde edilmiştir. Rekreasyonel aktivitelere aktif olarak katılım ile daha yüksek akış deneyimi düzeyleri anlamlı bulunmuştur. Rekreasyonel aktivitelere aktif olarak katılan öğrenciler, pasif olarak katılanlara göre daha yüksek düzeyde akış deneyimlemişlerdir. Sonuçlar ile tutarlı bir başka araştırmada, aktivite şeklinin akış deneyimi üzerinde önemli bir ilişkisel etkisinin olduğu ($\chi^2=10,11$, $p=0,001$) ve logit regresyon analizi sonucunda gündelik aktivitelerde algılanan akış deneyiminin, ciddi aktivitelerde algılanan akış deneyiminin 0,501 katı olduğu ortaya koyulmuştur (Chang, 2017).

Araştırmada rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılım ile daha yüksek akış deneyimi düzeyleri anlamlı bulunmuştur. Rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılan öğrencilerin akış deneyimleri 6,12, bireysel olarak katılan öğrencilerin 5,64 şeklinde elde edilmiştir. Araştırmada rekreasyonel aktivitelere grup olarak katılan öğrenciler, bireysel olarak katılanlara göre daha yüksek düzeyde akış deneyimlediklerini bildirmişlerdir. Bireysel ve ortak katılımın aktivite sırasında elde edilen akış deneyimine etkisini inceleyen Decloe vd. (2009), akış deneyiminin başkaları ile ortak katılanlarda, bireysel katılanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır ($\chi^2=34,23$, $p<0,001$). Araştırma sonuçlarından farklı olarak Chang (2017), ortak katılımın akış oluşumuna etkisini, bireyler aktivitelere partner olmadan katıldıklarında, bir partnerin varlığına göre 2,461 kat daha fazla akış deneyimi ürettikleri şeklinde elde etmiştir.

Araştırmada sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinde rekreasyonel katılıma göre farklılık anlamlı bulunmuştur. Rekreasyonel aktivitelere katılan öğrencilerin daha yüksek düzeyde sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerine sahip olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre rekreasyonel katılım, sosyal yeterliğe ilişkin varyansın %76'sını, sosyal sonuç beklentilerine ilişkin varyansın %66'sını açıklamaktadır. Diğer bir deyişle rekreasyonel katılımın sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca rekreasyonel katılım sıklığı (hafta), sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerini farklılaştırmıştır. Etki büyüklüğü incelendiğinde rekreasyonel katılım sıklığının sosyal yeterliğe ilişkin varyansın %4,8'ini, sosyal sonuç beklentilerine ilişkin varyansın %3,3'ünü açıkladığı görülmüştür.

Hoff vd. (1992) üniversite öğrencilerinin aktivite davranışlarında arkadaşlarının önemli bir etki kaynağı olduğunu saptamışlardır. Ayrıca arkadaşların, üniversite öğrencilerinin aktivite davranışında öz-yeterliklerini nasıl algıladıkları üzerinde önemli rolleri bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chiu (2009) da üniversite öğrencilerinin aktivite katılımları ile öz-yeterlikleri arasında pozitif korelasyon tespit etmiştir. Regreasyon analizi sonucunda üniversite öğrencilerinin öz-yeterlik, olumlu tutum ve aktivite motivasyonlarının birlikte aktivitelere katılım sıklığı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve aktivitelere katılım sıklığındaki varyansın %10,4'ünü açıkladığını bulmuştur. Öz-yeterlik, olumlu tutum ve aktivite motivasyonunun ayrıca aktivite katılımındaki varyansın %33,3'ünü açıkladığı sonucuna ulaşmıştır. Havitz vd. (2013), fiziksel aktiviteye dayalı rekreasyonel katılım ile öz-yeterlik ve eğlence, sosyallik gibi güdüler arasında güçlü ilişkiler tespit etmişlerdir. Mittelstaedt ve

Jones'a (2009) göre rekreasyonel aktivitelerde başarı ve meydan okuma duygusunu hissetmek kişinin öz-yeterliğine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ayrıca rekreasyonel aktivitelere katılım ile elde edilen hoş vakit geçirme, eğlenme, heyecan ve keyif gibi olumlu geri bildirimler öz-yeterliği etkileyen ana nedenler arasındadır. Mittelstaedt ve Jones (2009) akış hava rekreasyonunun öz-yeterlikteki varyansın %62'sini açıkladığını ve açık hava rekreasyonuna katılım düzeylerinin %27'sinin algılanan öz-yeterlik ile açıklanabildiğini saptamışlardır.

Araştırmada rekreasyonel akış deneyiminin üzerinde sosyal yeterlik ve sonuç beklentilerinin etkisini belirlemek için hiyerarşik regresyon analizinde değişkenler modele sırayla eklenmiştir. Yalnızca sosyal yeterliği içeren Model 1 sonuçları, sosyal yeterliğin akış deneyimi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi olduğunu göstermiştir. Sosyal yeterlik rekreasyonel akış deneyimindeki varyansın %71,8'ini açıklamıştır. Sosyal sonuç beklentilerinin eklenmesiyle oluşturulan Model 2 sonuçları, sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentilerinin birlikte akış deneyimi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi olduğunu göstermiştir. Sosyal sonuç beklentilerinin modele eklenmesi ile varyanstaki %0,5'lik değişim anlamlı bulunmuştur. Diğer bir deyişle sosyal sonuç beklentileri modele eklendiğinde sosyal yeterlik ve sosyal sonuç beklentileri birlikte rekreasyonel akış deneyimindeki varyansın %72,3'ünü açıklamıştır. Araştırma sonuçlarına göre sosyal yeterliğin, rekreasyonel akış deneyimini önemli ölçüde tahmin edebilir olduğu söylenilebilir.

Kaynakça

- Ayhan, C., Eskiler, E., & Soyer, F. (2020). Rekreatyonel katılımcılarda akış deneyiminin ölçülmesi: Ölçek geliştirme ve doğrulama. *Journal of Human Sciences*, 17(4), 1297-1311.
- Bakioglu, F., & Turkum, A. S. (2017). Psychometric properties of adaptation of the social efficacy and outcome expectations scale to Turkish. *European Journal of Educational Research*, 6(2), 213-223.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: W. H. Freeman.
- Bandura, A. (2006). *Guide for constructing self-efficacy scales*. F. Pajares & T. Urdan (Eds.), *Self-efficacy beliefs of adolescents* (s. 307-337) içinde. Charlotte, NC: Information Age.
- Bandura, A. (2012). On the functional properties of perceived self-efficacy revisited. *Journal of Management*, 38, 9-44.
- Bandura, A., Pastorelli, C., Barbaranelli, C., & Caprara, G. V. (1999). Self-efficacy pathways to childhood depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2), 258-269.
- Bryan, H. (2000). Recreation specialization revisited. *Journal of Leisure Research*, 32, 18-21.
- Chang, H. H. (2017). Flow experience in the leisure activities of retirees. *Loisir et Société / Society and Leisure*, 40(3), 401-419.
- Cheng, T. M., & Lu, C. C. (2015). The casual relationships among recreational involvement, flow experience, and well-being for surfing activities. *Asia Pacific of Tourism Research*, 20(1), 1486-1504.
- Chiu, L. K. (2009). University students' attitude, self-efficacy and motivation regarding leisure time physical participation. *Journal of Educators and Education*, 24, 1-15.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety: Experiencing flow in work and play*. San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Csikszentmihalyi, M. (1988). Motivation and creativity: Toward a synthesis of structural and energistic approaches to cognition. *New Ideas in Psychology*, 6(2), 159-176.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper and Row.
- Csikszentmihalyi, M. (1992). *The flow experience and its significance for human psychology*. M. Csikszentmihalyi & I. S. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness* (s. 15-35) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Csikszentmihalyi, M., & Hunter, J. (2003). *Happiness in everyday life: The uses of experience sampling*. M. Csikszentmihalyi (Ed.), *Flow and the foundations of positive psychology* (s. 89-101) içinde. Claremont, CA: Springer.
- Decloe, M. D., Kaczynski, A. T., & Havitz, M. E. (2009). Social participation, flow and situational involvement in recreational physical activity. *Journal of Leisure Research*, 41(1), 73-91.

- Engeser, S., Schiepe-Tiska, A., & Peifer, C. (2021). *Historical lines and an overview of current research on flow*. C. Peifer ve S. Engeser (Ed.), *Advances in flow research* (s. 1-29) içinde. Germany: Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Flora, J., & Segrin, C. (1998). Joint leisure time in friend and romantic relationships: The role of activity type, social skills and positivity. *Journal of Social and Personal Relationships, 15*, 711-718.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. (2013). *Multivariate data analysis*. UK: Pearson Education Limited.
- Havitz, M. E., & Mannell, R. C. (2005). Enduring involvement, situational involvement, and flow in leisure and non-leisure activities. *Journal of Leisure Research, 37*(2), 152–177.
- Havitz, M. E., Kaczynski, A. T., & Mannell, R. C. (2013). Exploring relationships between physical activity, leisure involvement, self-efficacy, and motivation via participant segmentation. *Leisure Sciences, 35*(1), 45–62.
- Havitz, M. E., Kaczynski, A. T., & Mannell, R. C. (2013). Exploring relationships between physical activity, leisure involvement, self-efficacy, and motivation via participant segmentation. *Leisure Sciences, 35*(1), 45–62.
- Heo, J., Lee, Y., Pedersen, P.M., & McCormick, B. P. (2010). Flow experience in the daily lives of older adults: An analysis of the interaction between flow, individual differences, serious leisure, location, and social context. *Canadian Journal on Aging, 29*(3), 411-423.
- Hoff, A. E., & Ellis, G. D. (1992). Influence of agents of leisure socialization on leisure self-efficacy of university students. *Journal of Leisure Research, 24*(2), 114–126.
- Jackman, P. C., Dargue, E. J., Johnston, J. P., & Hawkins, R. M. (2021). Flow in youth sport, physical activity, and physical education: A systematic review. *Psychology of Sport and Exercise, 53*, 101852.
- Kleiber, D. A., Larson, R. W., & Csikszentmihalyi, M. (1986). The experience of leisure in adolescence. *Journal of Leisure Research, 18*, 169-176.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement, 30*, 607 – 610.
- Larson, R., Mannell, R., & Zuzanek, J. (1986). Daily well-being of older adults with friends and family. *Psychology and Aging, 1*(2), 117–126.
- Lee, C., Payne, L. L., & Berdychevsky, L. (2018). The roles of leisure attitudes and self-efficacy on attitudes toward retirement among retirees: A sense of coherence theory approach. *Leisure Sciences, 42*(4), 1–18.
- Lee, H., Kim, J. & Bae, I. (2019). A research on the mediating role of flow experience between involvement and satisfaction-focus on leisure satisfaction for university students. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE), 8*(2-6).
- Magyaródi, T., & Oláh, A. (2015). A cross-sectional survey study about the most common solitary and social flow activities to extend the concept of optimal experience. *Europe's Journal of Psychology, 11*(4), 632–650.

- Mannell, R. C., Kaczynski, A. T., & Aronson, R. M. (2005). Adolescent participation and flow in physically active leisure and electronic media activities: Testing the displacement hypothesis. *Society and Leisure*, 28(2), 653–675.
- Mittelstaedt, R. D., & Jones, J. J. (2009). Outdoor recreation self-efficacy: Scale development, reliability and validity. *Journal of Outdoor Recreation, Education, and Leadership*, 1(1), 97-120.
- Moneta, G. B., & Csikszentmihalyi, M. (1996). The effect of perceived challenges and skills on the quality of subjective experience. *Journal of Personality*, 64(2), 275–310.
- Nakamura, J., & Csikszentmihalyi, M. (2014). *The concept of flow*. M. Csikszentmihalyi (Ed.), *Flow and the foundations of positive psychology* (s. 239–263) içinde. Claremont, CA: Springer.
- Privette, G., & Bundrick, C. M. (1991). Peak experience, peak performance, and flow: Correspondence of personal descriptions and theoretical constructs. A. Jones, & R. Candall (Eds.) *Handbook of Self- Actualization [Special Issue]*, *Journal of Social Behavior and Personality*, 6(5), 169–188.
- Salanova, M., Rodríguez-Sánchez, A. M., Schaufeli, W. B., & Cifre, E. (2014). Flowing together: A longitudinal study of collective efficacy and collective flow among workgroups. *The Journal of Psychology*, 148(4), 435–455.
- Schüler, J., & Engeser, S. (2009). *Incentives and flow-experience in learning settings and the moderating role of individual differences*. M. Wosnitzer, S. A. Karabenick, A. Efklides, & P. Nenninger (Eds.), *Contemporary motivation research: From global to local perspectives* (s. 339–358) içinde. Göttingen: Hogrefe.
- Su, X., Xiang, P., McBride, R. E., Liu, J., & Thornton, M. A. (2016). At-risk boys' social self-efficacy and physical activity self-efficacy in a summer sports camp. *Journal of Teaching in Physical Education*, 35(2), 159–168.
- Tabachnick, B. G., & Fidell L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (sixth ed.). Boston: Pearson.
- Tao, H., Zhou, Q., Tian, D., & Zhu, L. (2022). The effect of leisure involvement on place attachment: Flow experience as mediating role. *Land*, 11(2), 151.
- Tian, H., Zhou, W., Qiu, Y., & Zou, Z. (2022). The role of recreation specialization and self-efficacy on life satisfaction: The mediating effect of flow experience. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3243.
- Walker, C. J. (2021). *Social flow*. C. Peifer ve S. Engeser (Ed.), *Advances in flow research* (s. 263-286) Germany: Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Webster, J., Trevino, K. L., & Ryan, L. (1993). The dimensionality and correlates of flow in human-computer interactions. *Computers in Human Behavior*, 9(4), 411–426.
- Whitmore, J. G. (2005). *Investigating and reconceptualizing recreation specialization: Flow as a developmental influence*. Graduate student theses, The University of Montana, ABD.
- Wöran, B., & Arnberger, A. (2012). Exploring relationships between recreation specialization, restorative environments and mountain hikers' flow experience. *Leisure Sciences*, 34(2), 95–114.

- Wright, S. L., Wright D. A., & Jenkins-Guarnieri, M. A. (2013). Development of the social efficacy and social outcome expectations scale. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 46(3), 218-231.
- Wu, T. C., Scott, D., & Yang, C. C. (2013). Advanced or addicted? Exploring the relationship of recreation specialization to flow experiences and online game addiction. *Leisure Sciences*, 35(3), 203

İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Harcamalarının Vergi Gelirleri ile İlişkisi

Mehmet BÖLÜKBAŞ¹, Mehtap TARHAN BÖLÜKBAŞ²

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 09.12.2022

Kabul Tarihi: 26.12.2022

Research Article

Article History

Date of Application: 09.12.2022

Acceptance Date: 26.12.2022

Özet

Bu çalışmanın temel amacı sosyal koruma harcamalarının önemli bileşenlerinden biri olan işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının vergi gelirleri ile ilişkisini nedensellik açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 2000-2019 verileri kullanılarak Türkiye ve PIIGS (Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan, İspanya) ülkeleri için bir panel nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre, Türkiye ve İrlanda'da vergi gelirlerinden işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilirken, Yunanistan'da işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Elde edilen bulgular literatürde yer alan benzer çalışmaların bulguları ile paralellik göstermekle birlikte söz konusu ülkelerde vergi gelirlerinin artırılmasının işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarına etki edeceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal koruma harcamaları, İşsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları, Vergi gelirleri, Panel nedensellik testi.

The Relationship between Social Protection Expenditures for Unemployment and Tax Revenue

Abstract

The main purpose of the study is to examine the relationship between social protection expenditures for unemployment which is one of the important components of social protection expenditures and tax revenue in terms of causality. For this purpose, a panel causality test was carried out for Turkey and PIIGS countries (Portugal, Ireland, Italy, Greece, Spain) by using 2000-2019 data in the study. According to the analysis findings, unidirectional causality is obtained from tax revenues to social protection expenditures for unemployment in Turkey and Ireland, while there is a bidirectional causality relationship between social protection expenditures for unemployment and tax revenue in Greece. The findings are parallel to the findings of similar studies in the literature and they show that increasing tax revenues will affect the social protection expenditures for unemployment in the mentioned countries.

Keywords: Social protection expenditures, Social protection expenditures for unemployment, Tax revenue, Panel causality test.

¹Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, mbolukbas@adu.edu.tr 0000-0002-9770-069X

²Öğr. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, m.tarhan.bolukbas@adu.edu.tr 0000-0001-5126-6317

1. Giriş

Toplumdaki bireylerin ve sosyal yaşamın önemli bir unsuru olarak değerlendirilen sosyal koruma ya da sosyal güvenlik; yoksulluk ve sosyal dışlanmışlık gibi durumlar ile mücadele eden ve sürdürülebilir kalkınma düzeyinin gelişmesi için belli grupların ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılamayı hedefleyen politikalar bütününden oluşmaktadır (Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2017 ve ILO, 2021). Covid-19 salgını ile birlikte önemi son yıllarda daha da anlaşılan sosyal koruma sistemleri, başta ILO olmak üzere pek çok ulusal ve uluslararası kuruluşun desteği ile her geçen gün geliştirilmektedir. ILO raporlarında (ILO, 2017) belirtildiği gibi, kurulduğu 1919 yılından beri ILO sosyal koruma konusunda büyük bir özveri ile çalışmakta, sosyal korumaların her yıl daha da artması için uğraşmakta ve bir asır önce sadece birkaç ülkede bulunan sosyal koruma sistemlerinin bugün hemen her ülkede olmasını sağlamaktadır. Ancak günümüzde sosyal koruma yardımına ihtiyacı olduğu halde yararlanamayanların sayısı da halen yüksek düzeyde seyretmektedir. Nitekim ILO (2021) raporlarına göre, 2020 itibariyle dünya nüfusunun sadece %46,9'u en az bir sosyal koruma yardımından yararlanırken, geriye kalan %53,1'lik kısım sosyal korumasız kalmıştır. Sosyal korumaların dünyadaki bölgeler arasında eşit olmadığını söylemek de mümkündür. Çünkü sosyal korumalardan yararlananların oranı Avrupa ve Orta Asya bölgesinde (%83,9) ve Amerika kıtasında (%64,3) dünya ortalamasının üzerinde iken, Asya-Pasifik (%44,1), Arap Ülkeleri (%40) ve Afrika (%17,4) bölgelerinde dünya ortalamasının altında yer almaktadır.

Sosyal koruma harcamalarının temel olarak işgücü piyasalarına yapılan yardımlardan, sosyal sigortalardan, sosyal yardımlardan ve güvenlik ağlarından, mikro ve alana yönelik çalışmalardan, çocuk koruma önlemlerinden oluştuğu ifade edilmekte ve bu önlemlerin kapsadığı kişi ya da kişiler/gruplar şu şekilde sıralanmaktadır (Asian Development Bank, 2003; 12-14);

- *İşgücü piyasasına yönelik program kapsamındakiler*; Çalışma çağındaki nüfus, ücretli/ücretsiz çalışanlar, işsiz veya eksik istihdamdakiler.
- *Sosyal sigorta kapsamındakiler*; Hastalar, yaşlılar, dullar, engelliler, hamileler, işsizler.
- *Sosyal yardım ve refah hizmetleri kapsamındakiler*; Zihinsel ve fiziksel engelliler, madde bağımlıları, tek ebeveynli haneler, mülteciler, mağdurlar, doğal afetler veya sivil çatışmalara maruz kalanlar ile hasta, yaşlı, dul, engelli, hamileler ve sigortalı olmayan işsizler.
- *Mikro ve alana yönelik çalışmaların kapsamındakiler*; Risk altındaki kırsal ve kentsel topluluklar
- *Çocuk koruma önlemlerinin kapsamındakiler*; 0-18 yaş aralığındaki çocuklar ve gençler.

Sosyal koruma harcamaları sadece yukarıda belirtilen gruplara faydalı olmakla kalmayıp aynı zamanda toplumda sosyal adaletin iyileşmesine katkıda bulunmakta, bireylerin gelir düzeylerini artırarak toplam talebin artmasını bu yolla da ekonominin büyümesine destek vermektedir. Ancak sosyal koruma harcamalarının finansmanı günümüz ekonomilerinin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede sosyal koruma harcamalarının büyük çoğunluğu devletin elde ettiği temel kamu geliri olan vergiler ile karşılanmakta ve bu nedenle hükümetler toplam vergi gelirlerini artırmak amacıyla çeşitli dönemlerde vergi politikası değişikliklerine gitmektedir. Özellikle Covid-19 salgını ile birlikte sosyal korumaların öneminin artması, sosyal koruma politikalarına duyulan ihtiyaçların artması ve bu nedenle de sosyal koruma harcamalarının yükselmesi ülkelerin vergi gelirlerinde de alternatifler aramasını beraberinde getirmiş ve sosyal koruma harcamaları ile vergi gelirleri ilişkisi bu anlamda önem kazanmıştır.

Literatürde sosyal koruma harcamalarının vergi gelirleri ile ilişkisine odaklanan çalışmalara nadir rastlanmaktadır. Söz konusu çalışmalarda sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasında bir ilişki olduğuna değinilmekte, genel olarak vergi gelirlerindeki artışların sosyal koruma harcamalarını iyileştireceği belirtilmektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada ise sosyal koruma harcamalarının bir alt dalı olan işsizliğe yönelik yapılan sosyal koruma harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki araştırılmak istenmiş ve böylelikle literatüre yeni bir katkı sağlamak hedeflenmiştir.

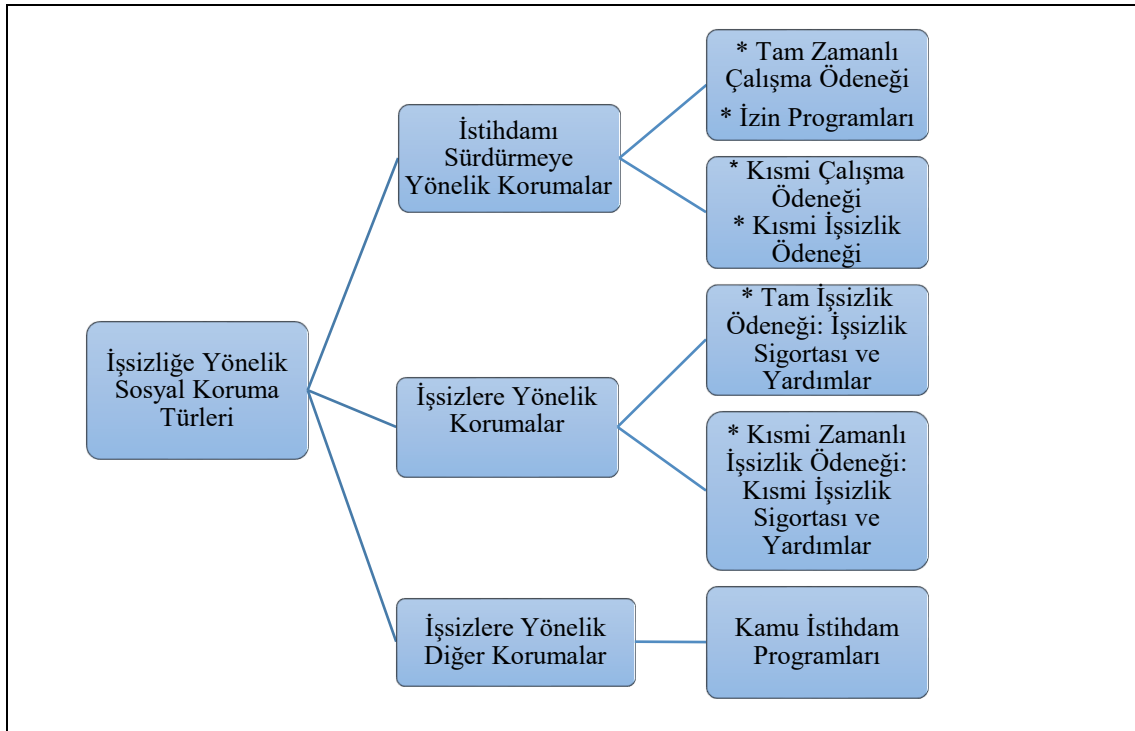

Bu kapsamda çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeveye yer verilerek işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ile vergi gelirleri konuları tartışılmıştır. İkinci bölümde konuya yönelik literatür taraması yapılarak konuyla ilişkili çalışma bulguları derlenmiştir. Üçüncü bölümde ise işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişki Türkiye ve PIIGS ülkeleri için panel veri analiz teknikleri ile araştırılmıştır. 2000-2019 dönemi verileri ile yapılan panel veri analiz bulgularından yola çıkılarak da çalışmanın sonuç kısmında değerlendirilmelere ve önerilere yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve: İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Harcamaları ve Vergi Gelirleri

Çocuklar, gençler, aileler, işsizler, iş kazası geçirenler, hasta, yaşlı, engelli ve bakıma muhtaç olanlar gibi pek çok kişi sosyal koruma kapsamında değerlendirilmekte ve çeşitli sosyal sigorta ya da sosyal yardımlar ile bu kişilerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmaktadır. Sosyal korumaya ihtiyaç duyanlar arasında olan işsizler için yapılan sosyal koruma harcamaları ise işsizler için bir süreliğine gelir imkânı sunmakla birlikte işçilerin ve ailelerinin refah düzeyine de katkı sağlamaktadır. ILO işsizliğe yönelik sosyal koruma türlerinin farklı kategorilerde olabileceğini belirtmekte ve bu kategoriler aşağıdaki gibi özetlenmektedir;

Şekil 1. İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Türleri

Kaynak: ILO (2021).

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere ILO'ya (2021: 156) göre, işsizliğe yönelik sosyal korumalar temel olarak üç kategoride değerlendirilmektedir;

- *İstihdamı sürdürmeye yönelik korumalar:* İşçi ve işveren arasındaki iş ilişkisini kesintiye uğratmadan yapılan ve istihdamın sürdürülmesini sağlayan önlemler (tam zamanlı ve kısmi çalışma ödeneği, izin programları ve kısmi işsizlik ödeneği).
- *İşsizlere Yönelik Korumalar:* Çalışma yeteneğine ve isteğine rağmen iş bulamayanlara yönelik alınan önlemler (iş olmayıp iş arayanlar için işsizlik sigortası ve yardımlardan oluşan tam işsizlik ödeneği ve yarı zamanlı işçiler için kısmi işsizlik sigortası ve yardımlardan oluşan kısmi işsizlik ödeneği).
- *İşsizlere Yönelik Diğer Korumalar:* Kamu istihdam programları (devletin istihdamı garanti eden sosyal koruma programları).

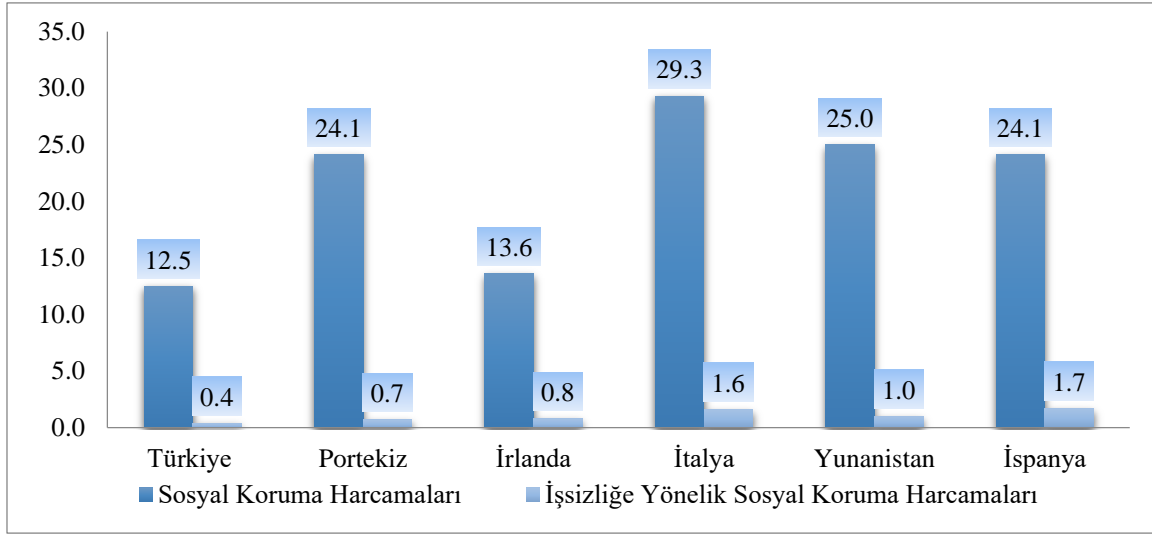
İşsizliğe yönelik sosyal koruma programları ve bu programlar doğrultusunda yapılan harcamaların işsizler için önemine karşılık dünya genelinde sosyal koruma harcama türleri arasında en düşük pay işsizliğe yönelik yapılan sosyal koruma harcamaları olarak bilinmektedir. Nitekim, ILO'nun 2021 yılı verileri 2020 yılında dünya ekonomisinde sosyal koruma harcamalarının %77,5'inin yaşlılara, %44,9'unun doğum yardımı alan annelere, %35,4'ünün iş kazası geçiren işçilere, %33,5'inin yüksek engelliliğe sahip kişilere, %28,9'unun sosyal yardım kapsamındaki kişilere ve %26,4'ünün çocuklara yönelik olduğunu, sadece %18,6'sının işsizliğe yönelik olduğunu göstermektedir. Dünyadaki sosyal koruma harcamalarının sadece %18,6'sının işsizliğe yönelik olması, işsizler için yapılan sosyal korumanın yetersiz olduğunu göstermekle birlikte, sosyal korumanın en düşük dalı olarak işsizliğe yönelik atılması gereken adımlarının gerekliliğini de gözler önüne sermektedir.

İşsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının önemi Covid-19 salgını ile birlikte daha da ortaya çıkmıştır. Özellikle çalışma yeteneği ve isteği olduğu halde iş arayan ancak salgın döneminde iş bulamayanlar ile işinden ayrılmak zorunda kalan geçici işsizler sosyal korumalara daha çok ihtiyaç duymuş ancak yeterli sosyal koruma alamayarak salgının oluşturduğu ekonomik bunalımdan fazlaca etkilenmişlerdir. Bu noktada ILO gibi önemli kuruluşların yanı sıra pek çok ülke grubu ülkelerine ait sosyal koruma sistemlerini gözden geçirmek durumunda kalmış ve sosyal koruma harcamalarının finansmanına yönelik çalışmalara hız verilmiştir. Bu kapsamda gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkenin vergi politikasında bir takım değişikliklere gittiği ifade edilebilir.

Sosyal koruma harcamalarının finansmanını sağlamak üzere önemli bir maliye politikası olarak bilinen vergi gelirlerinin artırılması ilk alınan önlem olarak değerlendirilebilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Schneider (2006: 347) “sosyal harcamaların vergilendirme ile finanse edilmesi kamu maliyesinin özünü oluşturmakta ve ülkeler vergi kapasitesini belirleyerek sosyal koruma harcamalarını yönetebilmekte” demektedir. Diğer yandan Ortiz, Cummins ve Karunanethy (2007: 2) ise sosyal koruma harcamaları için mali kaynak yaratmanın yolunun vergileri artırmaktan geçtiğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte Ortiz vd. (2007) sadece tüketim üzerinden alınan vergi oranlarının değil, gelir vergisi, kurumlar vergisi, mülk vergisi gibi farklı vergi oranlarının değiştirilerek vergi gelirlerinin artırılması yoluyla sosyal korumaya yönelik harcamalara finansman oluşturulabileceğini de vurgulamaktadırlar. Sosyal koruma harcamalarının vergi gelirleri ile ilişkisine yönelik olarak Burrow (2021) da diğerlerinden farklı olarak sosyal korumalara yapılacak yatırımlar ile toplam vergi gelirlerinde artış yaşanacağını belirtmekte ve bu yolla söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hakkında fikir sunmaktadır.

Görüldüğü üzere sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasında ilişki olduğu pek çok çalışmada ifade edilmektedir. Literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada ise işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada Türkiye ve PIIGS ülkeleri için bir analiz gerçekleştirildiği için söz konusu ülkelerdeki sosyal koruma harcamalarının ve toplam vergi gelirlerinin GSYH'ya oranları aşağıda yer alan grafiklerde özetlenmiştir.

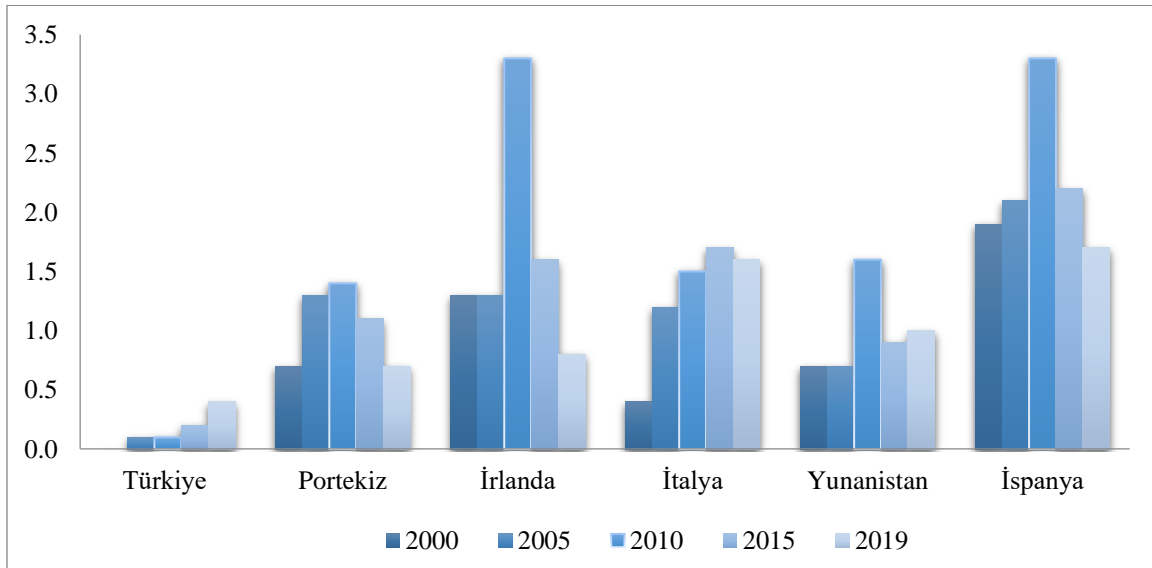
Şekil 2. Türkiye’de ve PIIGS Ülkelerinde Sosyal Koruma Harcamalarının ve İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH’ya Oranları (2019, %)

Kaynak: Eurostat Veri Tabanı (2022).

Şekil 2’den görüldüğü üzere 2019 yılında sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla %29,3 ile İtalya, %25 ile Yunanistan, %24,1 ile İspanya ve Portekiz, %13,6 ile İrlanda ve %12,5 ile Türkiye’dir. Bu ülkelerdeki toplam sosyal koruma harcamaları içindeki işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının payı ise oldukça düşük düzeyde görünmektedir. İşsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranlarına bakıldığında 2019 yılında en yüksek oran % 1,7 ile İspanya’da iken, İspanya’yı %1,6 ile İtalya’nın takip ettiği görülmektedir. İşsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranının 2019’da en düşük olduğu ülke ise Türkiye’dir (%0,4). İşsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranının yıllar itibariyle gelişiminin izlenmesi için de Şekil 3 oluşturulmuştur.

Şekil 3. Türkiye’de ve PIIGS Ülkelerinde Yıllar İtibariyle İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH’ya oranı (%)

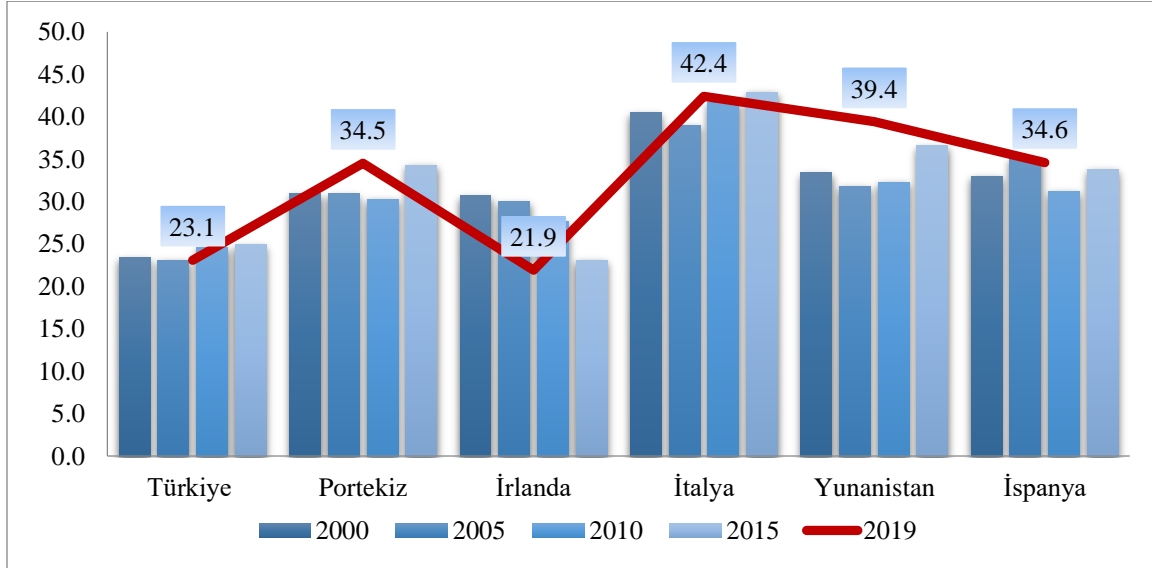

Kaynak: Eurostat Veri Tabanı (2022).

Şekil 3’de yer alan işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYH içindeki paylarına bakıldığında PIIGS ülkelerinde 2000 yılından 2010 yılına kadar genel bir artış eğilimi söz konusu iken, 2015 yılında İtalya hariç diğer PIIGS ülkelerinde bir gerileme mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu

ülkelerde küresel finansal krizin yaşandığı dönemden sonra işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarında gerilemelerin olduğu ifade edilebilir. Türkiye’de ise işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranı 2000 yılından 2010 yılına kadar neredeyse hiç değişmemiş (%0’dan %0,1’e kadarlık bir artış), 2015 yılında %0,2 oranında, 2019 yılında ise bir miktar daha artarak %0,4 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye ve PIIGS ülkelerinde toplam vergi gelirlerinin GSYH’ya oranları ise birbirlerinden çok farklı görünmemektedir. Aşağıda yer alan şekil 4 Türkiye ve PIIGS ülkelerinde yıllar itibariyle toplam vergi gelirlerinin GSYH’ya oranlarını göstermektedir.

Şekil 4. Türkiye’de ve PIIGS Ülkelerinde Yıllar İtibariyle Toplam Vergi Gelirlerinin GSYH’ya oranı (%)

Kaynak: Eurostat Veri Tabanı (2022).

Şekil 4’den anlaşılacağı üzere çalışmada ele alınan ülkelerde toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payları yıllar itibariyle önemli değişiklik sergilememektedir. Söz konusu ülkelerde İtalya’nın en yüksek paya sahip olduğu, Yunanistan, İspanya ve Portekiz’in de birbirlerine yakın oranlara sahip olduğu söylenebilir. 2019 yılı verilerine göre ise İtalya’da toplam vergi gelirlerinin GSYH’ya oranı %42,4 olarak gerçekleşirken, İtalya’yı %39,4 ile Yunanistan, %34,6 ile İspanya ve %34,5 ile Portekiz takip etmektedir. Toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı açısından en düşük orana sahip olan ülkeler ise sırasıyla İrlanda (%21,9) ve Türkiye’dir (%23,1).

Türkiye ve PIIGS ülkeleri 2008 yılında başlayan ve etkisi uzun süre devam eden küresel finans kriz döneminde özellikle işsizlik oranlarındaki artışlarla gündeme gelen ülkeler olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada da işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının vergi gelirleri ile ilişkisi incelendiği için örneklem olarak çalışmada bu ülkelere yer verilmiş ve 2000-2019 verilerinden yararlanılarak panel veri teknikleri ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ilk olarak konuya yönelik literatür taramasına yer verilmiş, ardından söz konusu analize ve analizden elde edilen bulgulara değinilmiştir.

3. Konuya Yönelik Literatür Taraması

İşsizliğe yönelik yapılan sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada geniş bir literatür taraması yapılmış ve sosyal koruma harcamalarına dair pek çok akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalara sık rastlanmamakla birlikte literatürde yer alan çalışmaların büyük çoğunluğu sosyal koruma harcamaları (sosyal harcamalar) ve ekonomik büyüme konusunu ele alırken, bir kısmı da genel kamu harcamalarının kamu geliri olarak vergi ile olan ilişkisini incelemiştir. Bu kapsamda çalışmanın bu kısmında ilk olarak sosyal koruma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmalardan bazılarına, ardından kamu harcamaları ve vergi gelirleri konusunu ele alan çalışmalardan rastgele seçilmiş olanlardan bir kaçına yer verilmiştir. En son kısımda da sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri konusunu tartışan çalışmalara ve sosyal koruma harcamaları ile ilgili diğer çalışmalara yer verilmiştir.

1971-1988 dönemi verileriyle analiz yapan Cashin (1995) kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine odaklanırken, 1970-1989 dönemini ele alarak 73 ülke için kamu harcamaların ekonomik büyümeye etkisini incelediği çalışmasında Kelly (1997) sosyal koruma harcamaların ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını belirtmiştir. 1980-1994 dönemini inceleyen Peracchi (1998) Avrupa Birliği ülkelerindeki sosyal koruma harcama modellerine odaklanarak sosyal koruma harcamalarının kişi başına düşen GSYH ile orantılı olduğuna ve sosyal korumaların normal bir mal değil lüks bir mal gibi değerlendirilebileceğine değinmiştir. Peracchi (1998) aynı zamanda sosyal koruma harcamalarının GSYH'ya oranındaki artışın büyük bölümünün erkek işsizlik oranlarındaki yükseliş ile ilişkili olduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte ekonomik büyüme, eşitsizlik ve sosyal koruma konusunu araştırdığı çalışmasında Arjona, Ladaique ve Pearson (2003) da artan istihdam faaliyetlerini teşvik eden sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme için yararlı olduğuna, ancak pasif politikalar için belirlenen sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyümeye zararlı olduğuna değinmiştir. 118 gelişmekte olan ülkeyi ele alıp 1971-2000 dönemi verileri ile bir analiz gerçekleştiren Baldacci, Clements, Guppa ve Cui (2008) sosyal koruma harcamaları, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme konusu üzerinde durmuş ve sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini işaret etmiştir. Asya'daki gelişmekte olan ülkelerde sosyal koruma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyen Alam, Sultana ve Butt (2010) ise sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyümeyi artırabileceğine ve bu sosyal koruma harcamalarının aynı zamanda verimlilik, eğitim ve sağlık gibi alanlarda da yararlı olabileceğine değinmişlerdir.

Sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini Türkiye ekonomisi için inceleyen çalışmalara da literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Kar ve Taban (2003), sosyal güvenlik ödemelerini de içeren kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini 1971-2000 dönemi yıllık verileri ile araştırmış ve ekonomik büyümenin pozitif yönde etkilendiğini tespit etmişlerdir. Diğer yandan Kolçak ve Kalabak (2017), Türkiye dâhil OECD ülkelerindeki sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini panel veri analizi ile araştırmış ve sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme ile ters yönlü ilişkili olduğunu belirlemiştir. Türkiye'de Düzey 1 bölgelerini 2004-2018 dönemini dikkate alarak inceleyen Başoğlu (2021) ise sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediğini ifade etmiştir.

Sosyal koruma harcamaları aynı zamanda devletin yapmış olduğu kamu harcamaları altında değerlendirilebileceği için kamu harcamaları ile vergi gelirlerinin ilişkisine dair fikir sahibi olabilmek adına literatürde kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazılarında da bu kısımda yer verilmiştir. Örneğin Anderson, Wallace ve Warner (1986) devletin yaptığı harcamalar ile vergilendirme arasındaki ilişkiyi açıklarken, Sriyana (2009) Hindistan'daki kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında uzun dönemli ilişki tespit etmiştir. Kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi Pakistan için 1972-2007 dönemi verileri ile analiz eden Aisha ve Khatoon (2009) ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini tespit etmiş ve kamu harcamalarından vergi gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi elde etmiştir. Konuyu Türkiye ekonomisi için araştıran çalışmalara da rastlanmıştır. Örneğin Aysu ve Bakırtaş (2018) 2006-2017 dönemini ele aldığı çalışmasında Türkiye'de kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında asimetric nedensellik olduğunu

vurgularken, Yılandı, Şaşmaz ve Öztürk (2020) 2006-2019 yıllarını inceledikleri çalışmalarında kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında hem simetrik hem de asimetric nedensellik ilişkileri tespit etmişlerdir. Bunlara ek olarak Kamacı ve Kurt (2021) 2006-2020 çeyreklik verilerini kullanarak Türkiye’de kamu harcamaları ve vergi gelirlerini pandemi öncesi ve pandemi sonrası dönemleri dikkate alarak incelemiş ve değişkenler arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisine dair kanıtlara ulaşmışlardır. Zülfüoğlu ve Söylemez (2021) ise diğerlerinden farklı olarak kamu harcamaları ve vergiler arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi özelinde doğrusal ve doğrusal olmayan yönlerle ele almış ve kamu harcamalarından vergi gelirlerine doğru kuvvetli doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik etkiler olduğunu ifade etmişlerdir.

Literatürde bu çalışmalardan farklı olarak sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmalara da nadir de olsa rastlanmıştır. Ele alınan bu çalışmada işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki incelendiği için literatürde yer alan konuyla ilişkili söz konusu çalışmalara ve bulgularına bakmak da yararlı olacaktır. Bu çalışmalardan ilkinin 2015 yılında yapılan sosyal koruma ve sosyal transferleri içeren bir etkinlik olduğu söylenebilir (http 1, 2022). İngiltere'nin uluslararası kalkınma ve insani konularda önde gelen bağımsız düşünce kuruluşu olan ODI tarafından yapılan etkinlikte sosyal koruma harcamaları, vergilendirme ve transferler gibi konuların yanı sıra sosyal koruma harcamalarının finansmanı için vergi politikasındaki eğilimlere değinilmiştir. Etkinlikte sosyal politika uzmanları ile vergi uzmanları bir araya getirilerek sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri ilişkisine dikkat çekilmiştir. Diğer yandan Epstein ve Geng (2019) tarafından yapılan başka bir çalışmada ademi merkezîyetçi yönetim şeklinde vergilendirme ve sosyal koruma arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Bunun dışında Etienne (2020) tarafından bir proje olarak sunulan çalışmada sosyal koruma harcamaları ve vergilendirme konusunun ekonomi politikası değerlendirilmiştir. Söz konusu projede gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal koruma sistemlerine dair veri tabanının oluşturulması, sosyal koruma harcama harcamaları ve vergi sistemi reformlarını incelemek için araçlar elde edilmesi ve sosyal koruma harcamaları ile vergilendirmeye yönelik politik ekonomik modeller oluşturulması hedeflenmiştir. Sosyal harcamaları ve vergi gelirleri konusunu Türkiye için ele alan Geyik ve Şeren’in çalışmasının da önemli sonuçlara sahip olduğu söylenebilir. Geyik ve Şeren (2021) tarafından hazırlanan çalışmada 1980-2019 dönemi verileri ile ekonometrik bir analiz yapılmış ve vergi gelirlerindeki artışın sosyal harcamalara pozitif yansıdığı izlenmiştir. Çalışmada ayrıca vergi gelirlerinden sosyal harcamalara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Tüm bu çalışmaların dışında Ştefan (2015) sosyal koruma sistemlerinin devlete olan maliyeti ile ilgilenmiş, Chzen (2017) küresel finansal kriz döneminde işsizlik, sosyal koruma harcamaları ve çocuk yoksulluğu konusunu Avrupa Birliği ülkeleri için 2018-2013 dönemi verileri ile araştırmıştır. Ayrıca Bird ve Silva (2020) sosyal koruma programlarının istihdam teşvikine etkisini ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde genç nüfusun çalışmaya başlamalarında sosyal koruma harcamalarının rolünü incelerken, Burrow (2021) sosyal korumalar için yapılacak yatırımların mali gelirleri artıracığına değinmiştir.

Literatürden taramasında da görüldüğü üzere sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme, beşeri sermaye, vergi gelirleri gibi pek çok makroekonomik faktör ile ilişkili olabileceği düşünülmüş ve bu kapsamda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada sosyal koruma harcamaları doğrudan ele alınmayıp toplam sosyal koruma harcamaları arasında düşük bir paya sahip olan işsizliğe yönelik yapılan sosyal koruma harcamalarına odaklanılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı vergi gelirlerindeki değişimlerin işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ile nedensellik bağlamında ilişkili olup olmadığını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın bundan sonraki kısmında işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi Türkiye ve PIIGS ülkeleri için panel veri analizi ile teknikleri ile araştırılmaktadır.

4. Türkiye ve PIIGS Ülkeleri İçin Bir Analiz

Çalışmanın bu kısmında işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi ile analiz edilmektedir. Bu kapsamda ilk olarak çalışmanın veri setine yer verilerek çalışmanın model ve yöntem tanımlaması gerçekleştirilmekte, ardından panel veri analizi sonucunda elde edilen ampirik bulgulara yer verilmektedir.

4.1. Veri Seti, Model ve Yöntem

Türkiye ve PIIGS ülkelerinde işsizliğe yönelik yapılan sosyal koruma harcamalarının vergi gelirleri ile ilişkisini incelemek üzere 2000-2019 dönemi verilerinden yararlanılmıştır. Ele alınan ülkelerin işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları (SKH) değişkeni için işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının GSYH'ya oranı kullanılmış ve veriler Eurostat Veri Tabanı'ndan (2022) temin edilmiştir. Vergi gelirleri (VG) değişkeni için ise toplam vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı kullanılmış ve bu seri de OECD'den (2022) temin edilmiştir. Çalışma döneminin 2000-2019 olarak belirlenmesi ise verilerin elde edilebilirliği ile ilişkilidir. Çalışmada kullanılacak model belirlenirken SKH bağımlı, VG ise bağımsız değişken olarak belirlenmiş ve çalışmanın modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

$$SKH_{it} = \alpha_{1i} + \alpha_{2i}VG_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Sevüktekin'in (1989) de belirttiği gibi panel veriler zaman serisi verileri ve yatay kesit verilerinin özel bir türü olarak değerlendirilmekte ve panel verinin oluşturulması için tek bir yatay kesit örneklemini n farklı zamanlarda incelenerek oluşturulmaktadır. Bu kapsamda yukarıdaki modelde yer alan i simgesi yatay kesit birimlerini (bu çalışmada 6 ülke ele alındığından $i=1, 2, \dots, 5, 6$), t simgesi ise zaman serisini (bu çalışmada 2000-2019 dönemi ele alındığından $t=2000, 2001, \dots, 2018, 2019$) ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan veri seti Ek 1 ve Ek 2'de sunulmuştur. Belirtilen veri seti ve model Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testini uygulamak için kullanılmıştır. Bu nedensellik testinin çalışmada tercih edilmesinin sebebi söz konusu nedensellik testinin yatay kesit bağımlılığı ve panel heterojenite varsayımına sahip olmasıdır. Bu nedenle de ülkelere özgü nedensellik test bulgularına ulaşılabilmektedir. Kónya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testi iki aşamada gerçekleştirilmektedir; testin birinci aşamasında yatay kesit bağımlılığı testi ve heterojenite testi yapılmakta, ikinci aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ülkeler bazında analiz edilmektedir. Çalışma yönteminin daha iyi anlaşılması için bu kısımda testteki bu aşamaların açıklamasına yer verilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığının araştırmacılar için önemi birimler arasında bağlantı olup olmadığı konusunda araştırmacıya bilgi sunmasıdır. Bu konuda Pesaran (2004), yatay kesit bağımlılığının önemine dikkat çekmekte ve yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması durumunda tutarlı olmayan sonuçların muhtemel olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Breusch ve Pagan (1980) da bu test için öneri niteliğinde LM (Lagrange Multiplier-Lagrange Çarpanı) test istatistiğini geliştirmişlerdir (Kar, Nazlıoğlu ve Ağır, 2011).

$$LM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

Bu eşitlikten anlaşılacağı üzere belirtilen testte $N(N-1)/2$ serbestlik düzeyinde asimptotik ki-kare dağılımı vurgulanmaktadır. Bu teste ait boş (sıfır) ve alternatif hipotez ise şu şekilde ifade edilmektedir;

$$H_0 = cov(uit, ujt) = 0 \quad (i \neq t) \quad (3)$$

$$H_1 = cov(uit, ujt) \neq 0 \quad (i \neq t) \quad (4)$$

Burada yer alan boş hipotez (H_0) yatay kesit bağımlılığının olmadığını içermekte iken, alternatif hipotez (H_1) yatay kesit bağımlılığının olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yukarıdaki eşitlikteki $\hat{\rho}_{ij}^2$, her i için en küçük kareler yöntemi (EKK) kullanılarak oluşturulan tahminden elde edilen kalıntılardaki ikili korelasyon katsayılarını işaret etmektedir. Haliyle yukarıda yer alan LM istatistiği, $T \rightarrow \infty$ ve N sabit iken, $T > N$ olması halinde yatay kesit bağımlılığının test etmek için değerlendirilmektedir. Analizlerde N 'nin büyümesi halinde LM istatistiğinin gücünün zayıfladığı ifade edilmektedir. Bu duruma çözüm olarak da Pesaran'ın (2004) asimptotik standart normal dağılım özelliği sunan önemli iki test üzerinde durduğu bilinmektedir. Bu testler, $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ ($T > N$) olduğunda kullanılabilen "LM₂" testi ve ($N > T$) olduğunda "CD" testi şeklinde tanımlanan testlerdir ve şu şekilde gösterilmektedir;

$$LM_2 = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1 \quad (5)$$

$$CD = \left(\frac{2T}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (6)$$

Burada yer alan ve Pesaran (2004) tarafından geliştirildiği bilinen bu LM₂ ve CD testlerinin kimi zaman yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden boş hipotezinin reddedilmesinde yeterli olmadığı bilinmektedir. Bu soruna çözüm olarak da Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), LM istatistiğinin ortalama ve varyansını göz önünde bulundurarak $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olması halinde asimptotik standart normal dağılım özelliği gösteren "sapması giderilmiş LM istatistiğinden" yararlanılabileceğini belirtmektedirler. Sapması giderilmiş LM istatistiği (LM_{adj}) aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)} \right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (7)$$

Sapması giderilmiş LM istatistiği eşitliğinde yer alan μ_{Tij} ve v_{Tij}^2 sırasıyla Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'in ortalamasını ve varyansını göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yatay kesit bağımlılığı varsayımına sahip olması dışında bu çalışmada Konya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testinin tercih edilmesinin bir diğer sebebi de bu nedensellik testinin panel heterojenite varsayımına sahip olmasıdır. Kısaca bu testin yapılabilmesi için sadece yatay kesit bağımlılığın sağlanması yeterli olmamakla birlikte, eğim katsayılarının heterojen olması beklenmektedir. Haliyle nedensellik testi yapılmadan önce eğim katsayılarının heterojen olup olmadığını araştırılması da önem arz etmektedir. Bu noktada genellikle Swamy'nin (1970) geliştirdiği eğim homojenliği testinden faydalanılmaktadır. Bu testin daha çok $T > N$ olması halinde etkin sonuçlar sunabileceği bilinmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) bu kapsamda $\tilde{\Lambda}$ istatistiğini geliştirmiş ve bir anlamda Swamy ($\tilde{S}$) istatistiğinin yeniden düzenleyerek aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir;

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{x_i' M_{\tau} x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad (8)$$

Bu eşitlikte görülen $\hat{\beta}_i$; havuzlanmış EKK tahminci değerini gösterirken, $\hat{\beta}_{WFE}$; ağırlıklandırılmış sabit etkili havuzlanmış tahmincisi değerini ifade etmektedir. Aynı zamanda, M_{τ} ; matris değerini ve $\tilde{\sigma}_i^2$ ise σ_i^2 'in tahminci değerini yansıtmaktadır. Asimptotik normal dağılım özelliği gösteren bu Swamy ($\tilde{S}$) istatistiği tam olarak şu şekilde belirtilmektedir;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (9)$$

Burada yer alan $\sqrt{N}/T \rightarrow \infty$ olmak üzere $(N, T) \rightarrow \infty$ durumu altında eğim katsayılarının homojen olduğu ifadesine sahip olan boş hipotez ($H_0: \beta_i = \beta_j$), “eğim katsayılarının heterojen olduğu ifadesini sunan alternatif hipoteze ($H_1: \beta_i \neq \beta_j$)” karşı test edilmektedir. Ayrıca bunun dışında Pesaran vd. (2008), küçük örneklemle yönelik olarak düzenlenen, hata terimlerinin normal dağılım özelliğini sunan sapması giderilmiş $\tilde{\Delta}_{adj}$ testini geliştirmişlerdir. Bu test de aşağıdaki eşitlikteki gibidir;

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (10)$$

Sapması giderilmiş bu $\tilde{\Delta}_{adj}$ testinin eşitliğinde yer alan $E(\tilde{z}_{it}) = k$; ortalamayı gösterirken, $var(\tilde{z}_{it}) = 2k(T - k - 1)/(T + 1)$ varyansı ifade etmektedir. Konya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testinde birinci aşamayı oluşturan yatay kesit bağımlılığı ve panel heterojenite sınavasının ardından ikinci aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin ülkeler bazında analiz edildiği daha önce belirtilmiştir. Kar, Nazlıoğlu ve Ağır'ın (2011) da söylediği gibi Konya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testinin ikinci aşamasında, Zellner'in (1962) oluşturduğu SUR sistem tahmincisinden yararlanılmakta ve her bir yatay kesite yönelik Wald test istatistikleri ve bootstrap kritik değerleri hesaplanmaktadır. Bu kısımda önemli bir ayrıntı bulunmaktadır; bu testte yatay kesitlere ait kritik değerler bootstrap ile elde edildiği için serilerin farklarının alınmasına gerek kalmamakta, seriler düzey değerleri ile kullanılmaktadır. Bu testte ayrıca her bir denklik önceden saptanan farklı değişkenlere ve hata terimlerine sahiptir ve denkliklerdeki hata terimlerinin ilişkili olduğu göz önünde bulundurulmaktadır. Bunun yanı sıra bu testte modelde yer alan değişkenlerin nedensellik ilişkisini analiz etmek amacıyla Wald testinden yararlanılmakta ve tahmini yapılan iki eşitlik setli SUR tahmincisi aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır (Konya, 2006: 981);

$$\begin{aligned}
 Y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{j=1}^{ly_1} \beta_{1,1,j} Y_{1,t-j} + \sum_{j=1}^{lx_1} \gamma_{1,1,j} X_{1,t-j} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 Y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{j=1}^{ly_2} \beta_{1,2,j} Y_{2,t-j} + \sum_{j=1}^{lx_2} \gamma_{1,2,j} X_{2,t-j} + \varepsilon_{1,2,t}
 \end{aligned} \tag{11}$$

⋮

$$Y_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{j=1}^{ly_N} \beta_{1,N,j} Y_{N,t-j} + \sum_{j=1}^{lx_N} \gamma_{1,N,j} X_{N,t-j} + \varepsilon_{1,N,t}$$

$$X_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{j=1}^{lx_1} \beta_{2,1,j} Y_{1,t-j} + \sum_{j=1}^{ly_1} \gamma_{2,1,j} X_{1,t-j} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$X_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{j=1}^{lx_2} \beta_{2,2,j} Y_{2,t-j} + \sum_{j=1}^{ly_2} \gamma_{2,2,j} X_{2,t-j} + \varepsilon_{2,2,t}$$

(12)

⋮

$$X_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{j=1}^{lx_N} \beta_{2,N,j} Y_{N,t-j} + \sum_{j=1}^{ly_N} \gamma_{2,N,j} X_{N,t-j} + \varepsilon_{2,N,t}$$

Burada yer alan eşitlikten yola çıkarak bu çalışmada kullanılan veri setiyle hazırlanan eşitlik de şu şekilde ifade edilebilir;

$$SKH_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{j=1}^{ly_1} \beta_{1,1,j} SKH_{1,t-j} + \sum_{j=1}^{lx_1} \gamma_{1,1,j} VG_{1,t-j} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$SKH_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{j=1}^{ly_2} \beta_{1,2,j} SKH_{2,t-j} + \sum_{j=1}^{lx_2} \gamma_{1,2,j} VG_{2,t-j} + \varepsilon_{1,2,t}$$

⋮

$$SKH_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{j=1}^{ly_N} \beta_{1,N,j} SKH_{N,t-j} + \sum_{j=1}^{lx_N} \gamma_{1,N,j} VG_{N,t-j} + \varepsilon_{1,N,t}$$

(13)

$$\begin{aligned}
 VG_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{j=1}^{lx_1} \beta_{21,j} SKH_{1,t-j} + \sum_{j=1}^{ly_1} \gamma_{2,1,j} VG_{1,t-j} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 VG_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{j=1}^{lx_2} \beta_{2,2,j} SKH_{2,t-j} + \sum_{j=1}^{ly_2} \gamma_{2,2,j} VG_{2,t-j} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\vdots \\
 VG_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{j=1}^{lx_N} \beta_{2,N,j} SKH_{N,t-j} + \sum_{j=1}^{ly_N} \gamma_{2,N,j} VG_{N,t-j} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned}
 \tag{14}$$

(13) ve (14) numaralı eşitliklerde gösterilen *SKH*, işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarını, *VG* vergi gelirlerini *N*, ülke sayısını (6), *t* zaman serisini (2000-2019) α , β ve γ ortak faktörleri, ε bozulmayı, *l* ise maksimum gecikme uzunluğunu göstermektedir. Diğer nedensellik testlerinde olduğu gibi bu nedensellik testinin sistem tahmininde dört tür nedenselliğin ortaya çıkması muhtemeldir (Konya, 2006: 981). Bu muhtemel durumları çalışmanın modelini göz önünde alarak oluşturursak;

- Her bir *i* için $\gamma_{1,i} = 0$ değilken tüm *i*'ler için $\beta_{2,i} = 0$ olursa; “*VG*’den *SKH*’ya doğru tek yönlü Granger nedensellik vardır”,
- Her bir *i* için $\gamma_{1,i} = 0$ iken tüm *i*'ler için $\beta_{2,i} = 0$ olmazsa; “*SKH*’den *VG*’ye doğru tek yönlü Granger nedensellik vardır”,
- Tüm *i*'ler için $\gamma_{1,i} = 0$ ve $\beta_{2,i} = 0$ olmazsa; “*VG* ve *SKH* arasında iki yönlü Granger nedensellik vardır”,
- Tüm *i*'ler için $\gamma_{1,i} = 0$ ve $\beta_{2,i} = 0$ olursa bu durumda; “*VG* ve *SKH* arasında Granger nedensellik yoktur” şeklinde ifade etmek mümkündür.

4.2. Analizden Elde Edilen Ampirik Bulgular

Çalışmada kullanılan yöntemle dair yukarıda sunulan bilgiler doğrultusunda ilk olarak nedensellik testinin birinci aşamasını oluşturan yatay kesit bağımlılığı ve panel heterojenite testi gerçekleştirilmiş, elde edilen sonuçların ardından testin ikinci aşamasında işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilerek elde edilen bulgular bu kısımda sunulmuştur. Yatay kesit bağımlılığı testinin model ve seri düzeyindeki bulguları tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları

	Model		SKH		VG	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
LM ₁	41.87*	0.000	39.58*	0.001	21.54	0.120
LM ₂	4.90*	0.000	4.48*	0.000	1.19	0.116
CD	0.15	0.437	-2.52*	0.006	-2.83*	0.002
LM _{adj}	0.94	0.173	1.61***	0.053	26.7*	0.000

Not: * ve *** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bu çalışmada ele alınan dönem 2000-2019 şeklinde olduğu için $t=20$, $n=6$ olarak belirtilebilir. Buna dayanarak LM_1 , LM_2 , LM_{adj} test istatistiklerinden elde edilen test bulgularının önemli olduğu söylenebilir. LM_1 ve LM_2 test istatistiği bulgularına göre, “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde model için ret edilmektedir. Bulgulara seriler düzeyinde bakıldığında ise yine LM_1 ve LM_2 test istatistiğine göre, “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde SKH serisi için ret edilmekte, LM_{adj} test istatistiği bulgusuna göre de, “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde VG serisi için ret edilmektedir. Kısaca yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Türkiye ve PIIGS ülkelerinde işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirlerine dair şokların ülkeler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığı testinin ardından panel heterojenite testine de yer verilmiş ve bu testin bulguları da tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Panel Heterojenite Test Bulguları

Model (SKH=VG)		
	İstatistik	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	4.60*	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.97*	0.000

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2’de sunulan panel heterojenite test bulguları, eğim katsayılarının homojen olduğunu içeren boş hipotezlerin model düzeyinde reddedildiğini ifade etmektedir. Oldukça yüksek bir anlamlılığa sahip olan bu bulgulardan yola çıkılarak da işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisinin ülkeden ülkeye değişeceği düşünülmektedir. Bu iki ön testin ardından Könya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testi için gereken ön varsayımların tamamlandığı anlaşılmış, işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir Könya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik test bulguları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Könya (2006) Bootstrap Panel Granger Nedensellik Test Bulguları

$H_0: VG \rightarrow SKH$				
Ülkeler	Wald İstatistikleri	Bootstrap Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%

Türkiye	22.31*** (0.059)	45.09	23.52	17.87
Portekiz	3.14	42.83	22.40	15.79
İrlanda	21.12** (0.032)	30.69	15.67	9.98
İtalya	7.37	65.21	46.83	37.06
Yunanistan	8.93*** (0.076)	27.88	11.55	7.41
İspanya	0.02	17.09	9.06	6.51

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Konya
(2006)
Bootstrap

panel Granger nedensellik test bulguları incelendiğinde Türkiye, İrlanda ve Yunanistan'da vergi gelirlerinden işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgudan hareketle söz konusu ülkelerde vergi gelirlerindeki gelişmelerin işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarına etkisinin önemli olduğu düşünülmektedir. İşsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarından vergi gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi olup olmadığı da araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Konya (2006) Bootstrap Panel Granger Nedensellik Test Bulguları

Ülkeler	Wald İstatistikleri	H ₀ : SKH → VG		
		1%	5%	10%
Türkiye	0.06	16.60	9.57	6.61
Portekiz	0.28	22.49	14.77	10.11
İrlanda	2.64	16.09	7.96	5.56
İtalya	0.38	30.50	17.08	13.26
Yunanistan	6.21*** (0.065)	12.85	7.06	4.87
İspanya	0.01	13.26	6.74	4.17

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’de yer alan bulgulara göre, Yunanistan hariç diğer ülkelerde işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarından vergi gelirlerine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Buradan hareketle Sadece Yunanistan’da işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarındaki gelişmelerin vergi gelirlerini etkilediği söylenebilmektedir. Sonuç olarak elde edilen ampirik bulgular doğrultusunda Türkiye ve İrlanda’da vergi gelirlerinden işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilirken, Yunanistan’da işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

5. Sonuç

Kamu maliyesi yaklaşımları vergilerin kamu harcamalarını finanse etmek için önemli bir araç olduğunu ifade ettiği için kamunun ekonomik ve sosyal hizmetlerini yerine getiren devlet için vergiler temel bir maliye politikası aracı olarak değerlendirilmektedir. Vergiler sadece temel kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla değil gelir dağılımında adaleti temin etmek ve sosyal amaçlar için kullanılmak üzere de toplanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal koruma harcamaları için de vergi gelirlerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Sosyal koruma harcamaları dünya genelinde beklenen düzeyde olmasa da Covid-19 salgını ile birlikte önemi daha da artmış, ülkeler sosyal koruma sistemlerine ve sosyal koruma harcamalarının önemli bir finansmanı olan vergi gelirlerine dair değişiklikler yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda çalışmada sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Sosyal koruma harcamaları arasında işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının payının dünya genelinde düşük bir paya sahip olması daha spesifik olarak işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin araştırılmasının önemli olacağını düşündürmüştür.

Çalışmada Türkiye ve PIIGS ülkeleri için 2000-2019 dönemi verileri kullanılarak Konya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testi ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre, Türkiye, İrlanda ve Yunanistan’da vergi gelirlerinden işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü açısından bu bulgu sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasında nedensellik ilişkisini işaret eden Geyik ve Şeren’in (2021) bulguları ile paralellik göstermekle birlikte, söz konusu ülkelerde vergi gelirlerindeki gelişmelerin işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarını etkilediğini göstermektedir. Çalışmada ayrıca Yunanistan’da işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarından vergi gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Bu bulgu da sosyal korumalar için yapılacak yatırımların mali gelirleri artıracağını iddia eden Burrow’un (2021) çalışmasını destekler niteliktedir.

Sonuç olarak işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları ve vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi ele alınan ülkelerin pek çoğunda tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak vergi gelirlerindeki artışların özellikle işini kaybeden, iş arayıp bulamayan ve sosyal korumaya ihtiyacı olan tüm kişiler için önemli olacağı düşünülmektedir. Vergi gelirlerini artırmak amacıyla ülkelerin yapacağı vergi politikası ya da vergi sistemi değişikliklerinin ise işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamaları başta olmak üzere toplam sosyal koruma harcamalarını iyileştirmek yoluyla ekonomik büyümeye ve ekonomik kalkınmaya da yarar sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Aisha, Z. ve Khatoon, S. (2009). Government Expenditure and Tax Revenue, Causality Cointegration: The Experience of Pakistan (1972-2007). *The Pakistan Development Review*, 48(4), 951-959.
- Alam, S., Sultana, A. ve Butt, M. S. (2010) Does Social Expenditures Promote Economic Growth? A Multivariate Panel Cointegration Analysis for Asian Countries, *European Journal of Social Sciences*, 14(1), 44-54.
- Anderson, W., Wallace, M. S. ve Warner, J. T. (1986) Government Spending and Taxation: What Causes What?, *Southern Economic Journal* 52(3), 630-639.
- Arjona, R., Ladaique, M. ve Pearson, M. (2003) Growth, Inequality and Social Protection, *University of Toronto Press on behalf of Canadian Public Policy*, 29.
- Asian Development Bank (2003) Social Protection, <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32100/social-protection.pdf>
- Aysu, A. ve Bakırtaş, D. (2018) Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri Arasındaki Asimetrik Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 51, 1-19.
- Baldacci, E., Clements, B., Guppa, S. ve Cui, Q. (2008) Social Spending, Human Capital, and Growth in Developing Countries, *World Development*, 36(8), 1317-1341.
- Başoğlu, A. (2021) Sosyal Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Düzey 1 Bölgeleri İçin Panel Veri Analizi, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(1), 21-35.
- Bird, N. ve Silva, W. (2020) The Role of Social Protection in Young People's Transition to Work in the Middle East and North Africa, *International Policy Centre for Inclusive Growth Research Report*, 41.
- Breusch, T. S., ve Pagan, A. R. (1980) The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Burrow, S. (2021) Investments in Social Protection and Their Impacts on Economic Growth, Development Pathways on behalf of the International Trade Union Confederation. https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/investments_in_social_protection_and_their_impacts_on_economic_growth.pdf
- Cashin, P. (1995) Government Spending, Taxes, and Economic Growth, *Palgrave Macmillan Journals on behalf of the International Monetary Fund*, 42(2), 237-269.
- Chzen, Y. (2017) Unemployment, Social Protection Spending and Child Poverty in the European Union during the Great Recession, *Journal of European Social Policy*, 27(2), 123-137.
- Epstein, G. S. ve Geng, I. N. (2019) Taxation and Social Protection Under Governance Decentralisation, *European Journal of Political Economy*, 60, 101743.
- Etienne, D. (2020) *The Economics and Politics of Taxation and Social Protection*, <https://unu.edu/projects/the-economics-and-politics-of-taxation-and-social-protection.html>
- Eurostat Veri Tabanı (2022). *Social Protection Statistics* <https://ec.europa.eu/eurostat/web/social-protection/data/database>

- Geyik, O. ve Şeren, G. Y. (2021) Vergilerin Sosyal Harcamalar Özelinde Topluma Geri Dönüşü: Türkiye Üzerine Bir Analiz, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 17-28.
- http1 (2022). Social protection, taxation and inequality (2015). <https://socialprotection.org/discover/multimedia/social-protection-taxation-and-inequality>
- ILO (2017). *World Social Protection Report, 2017-19*. Universal Social Protection to Achieve the Sustainable Development Goals, Geneva.
- ILO (2021). *World Social Protection Report, 2020-22*, Social Protection at the Crossroads – in Pursuit of a Better Future, Geneva.
- Kamacı, A. ve Kurt, O. (2021) Kamu Harcamaları İle Vergi Gelirleri İlişkisi: Pandemi Öncesi ve Sonrası İçin Bir Değerlendirme, *Journal of Life Economics*, 8(4), 455-462.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003) Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş, ve Ağır, H. (2011) Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis, *Economic Modelling, Elsevier*, 28(1-2), 685-693.
- Kelly, T. (1997) Public expenditures and growth, *The Journal of Development Studies*, 34:1, 60-84, DOI: 10.1080/00220389708422503
- Kolçak, M. ve Kalabak, A. Y. (2017) Kısa Dönemde Sosyal Harcamalar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, 29/28 OECD Ülkesi İçin Panel Veri Analizi (1998-2012), *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(1), 1-19.
- Konya, L. (2006) Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach, *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.
- OECD (2022). *Tax Revenue Statistics*. <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm#indicator-chart>
- Ortiz, I., Cummins, M. ve Karunanethy, K. (2007) Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries, *ESS Working Paper*, 48.
- Peracchi, F. (1998) Patterns of Social Protection Expenditure in the European Union, *Reforming the Spanish Social Security System Project financed by Fundacion BBV*.
- Pesaran, M. H. (2004) General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *University of Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., ve Yamagata, T. (2008) A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2008) Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Schneider, A. (2006). Who Gets What from Whom? The Impact of Decentralisation on Tax Capacity and Social Spending, *Commonwealth & Comparative Politics*, 44(3), 344-369.
- Sevüktekin, M. (1989), “Ekonometrik Araştırmalarda Verilerin Kullanılması”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), S. 117-127.
- Sriyana, J. (2009). A Causality Relationship Between Tax Revenue and Government Expenditure In Indonesia, *Economic Journal of Emerging Markets*, 1(2). 93-101.

- Stefan, G. M. (2015). A Brief Analysis of the Administration Costs of National Social Protection Systems in EU Member States, *Procedia Economics and Finance*, 30, 780-789.
- Swamy, P. A. (1970) Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model, *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Yılancı, V., Şaşmaz, M. Ü. ve Öztürk, Ö. F. (2020) Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Frekans Alanda Asimetrik Testinden Kanıtlar, *Sayıştay Dergisi*, 31(116), 121-139.
- Zellner, A. (1962) An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias, *Journal of The American Statistical Association*, 57(298), 348-368.
- Zülfüoğlu, Ö. ve Söylemez, A. O. (2021) Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Doğrusal Olmayan Niteliği, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 39(4), 697-712.

Ek 1: Çalışmanın Ekonometrik Analizinde Kullanılan Veri Seti

SKH Verisi: Türkiye’de ve PIIGS Ülkelerinde İşsizliğe Yönelik Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH’ya oranı

Yıllar/Ülkeler	Türkiye	Portekiz	İrlanda	İtalya	Yunanistan	İspanya
2000	0,0	0,7	1,3	0,4	0,7	1,9
2001	0,0	0,7	1,2	0,4	0,7	2,0
2002	0,0	0,8	1,3	0,4	0,7	2,1
2003	0,0	1,2	1,3	0,4	0,6	2,1
2004	0,1	1,2	1,3	0,4	0,7	2,1
2005	0,1	1,3	1,3	1,2	0,7	2,1
2006	0,1	1,2	1,3	1,1	1,1	2,1
2007	0,1	1,1	1,4	1,1	1,0	2,0
2008	0,1	1,0	1,8	1,1	1,2	2,3
2009	0,2	1,3	3,0	1,4	1,4	3,6
2010	0,1	1,4	3,3	1,5	1,6	3,3
2011	0,1	1,3	3,3	1,4	1,7	3,6
2012	0,2	1,7	2,9	1,6	1,4	3,5
2013	0,1	1,8	2,7	1,8	1,3	3,3
2014	0,2	1,5	2,3	1,7	1,1	2,7
2015	0,2	1,1	1,6	1,7	0,9	2,2
2016	0,3	0,9	1,4	1,6	1,0	1,9
2017	0,3	0,8	1,1	1,5	0,9	1,7
2018	0,3	0,7	0,9	1,5	0,9	1,7
2019	0,4	0,7	0,8	1,6	1,0	1,7

Kaynak: Eurostat Veri Tabanı (2022).

VG Verisi: Türkiye’de ve PIIGS Ülkelerinde Toplam Vergi Gelirlerinin GSYH’ya oranı (%)

Yıllar/Ülkeler	Türkiye	Portekiz	İrlanda	İtalya	Yunanistan	İspanya
2000	23,4	30,9	30,7	40,5	33,4	33
2001	25,3	30,7	28,6	40,1	31,9	32,7
2002	23,8	31,1	27,8	39,6	33,1	33,2
2003	24,9	30,1	28,5	39,9	31,4	33
2004	23	30,2	29,5	39,2	30,4	34
2005	23,1	30,9	30	39	31,8	35,2
2006	23,3	31,4	31,4	40,4	44,7	35,9
2007	22,8	31,8	30,8	41,5	31,7	36,4
2008	22,9	31,7	29	41,5	31,8	32,1
2009	23,3	29,8	28	41,9	30,7	29,6
2010	24,6	30,3	27,7	41,7	32,3	31,2
2011	25,7	32,2	27,7	41,6	34,2	31,1
2012	24,7	31,6	28,1	43,6	36,3	32,3
2013	25,1	33,9	28,6	43,8	35,9	33,1
2014	24,4	34,1	28,7	43,3	36,3	33,8
2015	24,9	34,3	23,1	42,9	36,6	33,8
2016	25,1	34	23,5	42,2	38,9	33,5
2017	24,6	34,1	22,5	41,9	39	33,8
2018	23,9	34,6	22,3	41,7	40	34,6
2019	23,1	34,5	21,9	42,4	39,4	34,6

Kaynak: OECD (2022).